

POLSKA AKADEMIA NAUK
KOMISJA TECHNICZNEJ INFRASTRUKTURY WSI

POLISH ACADEMY OF SCIENCE
COMMISSION OF TECHNICAL INFRASTRUCTURE

INFRASTRUKTURA I EKOLOGIA TERENÓW WIEJSKICH

1

INFRASTRUCTURE AND ECOLOGY OF RURAL AREAS

Dorota Chudy-Hyski

*UWARUNKOWANIA
TURYSTYCZNEGO KIERUNKU ROZWOJU
GÓRSKICH OBSZARÓW WIEJSKICH POLSKI*

*CONDITIONS OF MOUNTAIN RURAL AREAS IN POLAND
DEVELOPMENT THROUGH TOURISM*

Kraków 2009

RADA PROGRAMOWA – RESEARCH COUNCIL

Radomir Adamowski (*Praga*), Tadeusz Bednarczyk, Waclaw Bieda,
Jerzy Gruszczyński, Bent Hasholt (*Kopenhaga*), Dušan Húska (*Nitra*),
Stanisław Krzanowski (*przewodniczący*), Marek Madeyski, Antoni T. Miler,
Jan Pawełek, Artur Radecki-Pawlik, Jerzy Ratomski,
Czesław Rycąbel, Janusz Lech Siemiński, Stefan Stojko (*Lwów*),
Rastislava Stolična (*Bratysława*), Ryszard Ślizowski, Gerlind Weber (*Wiedeń*),
Stanisław Węglarczyk, Andrzej Woźniak, Zdzisław Wójcicki

KOMITET REDAKCYJNY – EDITORIAL BOARD

Jerzy Gruszczyński (red. nac.), Jerzy Kwapisz (z-ca red. nac.),
Anna Krakowiak-Bal (sekretarz), Stanisław Węglarczyk (red. angielska)

WYDAWCA – EDITOR

Komisja Technicznej Infrastruktury Wsi PAN w Krakowie
Katedra Technicznej Infrastruktury Wsi Uniwersytetu Rolniczego w Krakowie

Copyright by ©:

Katedra Technicznej Infrastruktury Wsi, ul. Balicka 116 B, 30-149 Kraków

ADRES REDAKCJI – EDITORIAL OFFICE ADDRESS

Redakcja liETW, ul. Balicka 116 B, 30-149 Kraków, tel. (12) (662) – 46 59, - 46 58, - 46 55
Fax: (12) 662 46 60, e-mail: gruszczyński@ar.krakow.pl, www.infraeco.pl

ISSN 1732-5587

Okładka: *Adam Chłobowski*
Korekta i adiustacja: *Krystyna Oliwa*

Skład komputerowy, druk, oprawa:
S.C. DRUKROL, AL. 29 Listopada 46, Kraków, tel. (12) 412 46 50

Rozprawę opracowano w Katedrze Turystyki
Górnośląskiej Wyższej Szkoły Handlowej
im. Wojciecha Korfanteo w Katowicach

Recenzenci: *Prof. dr hab. Tadeusz Kudłacz*
Prof. dr hab. Władysława Stola

GÓRNOŚLĄSKA WYŻSZA SZKOŁA HANDLOWA
im. Wojciecha Korfanteo w Katowicach

Wydawnictwo zostało sfinansowane przez
Górnośląską Wyższą Szkołę Handlową
im. Wojciecha Korfanteo w Katowicach

www.gwsh.pl

SPIS TREŚCI

Wstęp	9
Rozdział I	
Teoretyczne aspekty rozwoju regionalnego i lokalnego – wybrane problemy w świetle potrzeb tematu pracy	17
1.1. Uwagi wprowadzające	17
1.2. Region w literaturze przedmiotu	18
1.3. Wybrane teorie rozwoju regionalnego i lokalnego	25
1.4. Konkurencyjność rozwoju w ujęciu przestrzennym z uwzględnieniem specyfiki obszarów problemowych	33
1.5. Uwarunkowania rozwoju regionalnego i lokalnego	37
1.6. Polityka regionalna i lokalna	41
Rozdział II	
Górskie obszary wiejskie w polityce rozwoju	45
2.1. Obszary wiejskie – funkcje i wyodrębnianie	45
2.1.1. Istota i cechy obszarów wiejskich oraz kryteria ich wyodrębniania	45
2.1.2. Wybrane koncepcje klasyfikacji funkcji obszarów wiejskich	52
2.1.3. Przegląd koncepcji uzasadniających wielofunkcyjność rozwoju obszarów wiejskich	56
2.2. Górskie obszary wiejskie Polski jako przedmiot polityki regionalnej	60
2.2.1. Górskie obszary wiejskie jako obszary wymagające wsparcia	60
2.2.2. Delimitacja obszarów górskich w Polsce na tle rozwiązań unijnych – ujęcie komparatywne	66
2.2.3. Funkcje obszarów górskich w literaturze	76
2.2.4. Regulacje prawne dotyczące rozwoju obszarów górskich w Polsce – ich ewolucja i stan obecny	81
Rozdział III	
Turystyka w wielofunkcyjnym rozwoju górskich obszarów wiejskich	86
3.1. Istota wielofunkcyjnego rozwoju górskich obszarów wiejskich	86
3.2. Znaczenie turystyki w rozwoju górskich obszarów wiejskich – wielowymiarowość oddziaływania turystyki	88
3.2.1. Turystyka wiejska jako forma przedsiębiorczości pozarolniczej	88
3.2.2. Współczesne tendencje zmian na rynku turystycznym	94
3.2.3. Turystyka wiejska stymulatorem rozwoju obszaru	101
3.3. Uwarunkowania wewnętrzne turystycznego kierunku rozwoju górskich obszarów wiejskich	108

Rozdział IV

Wielowymiarowa analiza i ocena uwarunkowań wewnętrznych turystycznego kierunku rozwoju górskich obszarów wiejskich Polski – scenariusze rozwoju	114
4.1. Podstawowe kategorie badawcze	114
4.2. Zmienne syntetyczne w opisie struktury uwarunkowań turystycznego kierunku rozwoju górskich obszarów wiejskich	118
4.2.1. Określenie zbioru finalnych cech diagnostycznych	118
4.2.2. Zmienne syntetyczne jako miary poziomu uwarunkowań turystycznego kierunku rozwoju	123
4.2.3. Wyznaczanie syntetycznego miernika uwarunkowań turystycznego kierunku rozwoju w układzie przekrojowym – rangowanie gmin górskich	126
4.2.4. Grupowanie gmin górskich pod względem wartości syntetycznego miernika uwarunkowań rozwoju	150
4.2.5. Wyznaczanie syntetycznego miernika uwarunkowań turystycznego kierunku rozwoju w ujęciu przekrojowo-czasowym. Analiza zmian strukturalnych w latach 2005–2007 według gmin	174
4.3. Taksonomiczna analiza przestrzennej struktury uwarunkowań turystycznego kierunku rozwoju górskich obszarów wiejskich Polski ...	182
4.3.1. Grupowanie gmin górskich pod względem podobieństwa struktury uwarunkowań rozwoju	182
4.3.2. Wyniki analizy podobieństwa wielowymiarowej struktury uwarunkowań rozwoju	188
4.3.3. Charakterystyka struktury uwarunkowań metodą taksonomii wielokryteriowej	196
4.4. Scenariusze rozwoju górskich obszarów wiejskich Polski	203
4.4.1. Istota scenariuszy rozwoju	203
4.4.2. Typy scenariuszy rozwoju górskich obszarów wiejskich w świetle wyników analizy	204
Zakończenie	211
Bibliografia	218
Aneks	233
Załącznik 1	
Pomocnicze tabele i ryciny	233
Załącznik 2	
Grupowanie gmin górskich według struktury uwarunkowań turystycznego kierunku rozwoju – uzupełnienie	252
Streszczenie	298

TABLE OF CONTENTS

Introduction.....	9
Chapter I	
Theoretical aspects of regional and local development – issues selected in view of the thesis needs	17
1.1. Introductory remarks	17
1.2. Region in the literature of the subject.....	18
1.3. Selected theories of regional and local development	25
1.4. Competitiveness of development from a spatial perspective considering the specificity of disadvantaged areas	33
1.5. Conditions of regional and local development.....	37
1.6. Regional and local policy	41
Chapter II	
Mountain rural areas in development policy.....	45
2.1. Rural areas – identification and functions	45
2.1.1. Fundamental nature and characteristics of rural areas, and criteria of their identification	45
2.1.2. Selected concepts of rural areas function classification.....	52
2.1.3. An overview of concepts justifying multifunctional rural development	56
2.2. Mountain rural areas in Poland as an objective of regional policy ...	60
2.2.1. Mountain rural areas in Poland as areas eligible for support .	60
2.2.2. Delimitation of mountain areas in Poland against the background of EU solutions – comparative approach	66
2.2.3. Functions of mountain areas in literature.....	76
2.2.4. Legal regulations on development of mountain areas in Poland – their evolution and current state	81
Chapter III	
Tourism in multifunctional development of mountain rural areas.....	86
3.1. The basic nature of multifunctional development of mountain rural areas.....	86
3.2. Importance of tourism for the development of mountain rural areas – multidimensional effect of tourism.....	88
3.2.1. Rural tourism as a form of off –farm entrepreneurship.....	88
3.2.2. Current tendencies of changes on tourist market	94
3.2.3. Rural tourism as a stimulant for the area development	101
3.3. Internal conditions for mountain rural areas development through tourism.....	108

Chapter IV	
Multidimensional analysis and assessment of mountain rural areas development in Poland through tourism– scenarios of development.....	114
4.1. Basic research categories.....	114
4.2. Synthetic variables in description of the structure of conditions for development through tourism.....	118
4.2.1. Determining the set of final diagnostic features.....	118
4.2.2. Synthetic variables as a measure of the level of development through tourism	123
4.2.3. Determining a synthetic measure of conditions for development through tourism in cross-section approach – ranking of mountain communes	126
4.2.4. Grouping mountain communes according to the value of synthetic measure of development conditions.....	150
4.2.5. Determining a synthetic measure of conditions for the region development through tourism in a sectional-time approach. Analysis of structural changes in 2005–2007 per communes	174
4.3. Taxonomic analysis of spatial structure of conditions for mountain rural areas in Poland development through tourism.....	182
4.3.1. Grouping mountain communes according to the similarities of development conditions structure	182
4.3.2. Results of similarities analysis of multidimensional structure of development conditions	188
4.3.3. Characterisation of the structure of conditions using multi-criteria taxonomy analysis.....	196
4.4. Scenarios for development of mountain rural areas in Poland.....	203
4.4.1. The nature of development scenarios.....	203
4.4.2. Types of development scenarios for mountainous areas in the light of analytic results	204
Conclusion	211
References	218
Annex	233
Attachment 1	
Auxilliary tables and figures.....	233
Attachment 2	
Grouping mountain communes according to the structure of conditions for development through tourism – supplement	252
Summary	304

WSTĘP

Wśród uwarunkowań rozwoju górskich obszarów wiejskich Polski szczególne znaczenie mają uwarunkowania wpływające znacząco na możliwości wykorzystania dodatnich efektów zewnętrznych wynikających z rozwoju turystyki do stymulowania rozwoju danego obszaru poprzez zwiększanie stopnia jego wielofunkcyjności. Tematem pracy są uwarunkowania turystycznego kierunku rozwoju (tj. rozwoju przez turystykę) tych obszarów. Potrzeba podjęcia i opracowania tego tematu wynika z faktu, że współczesna sytuacja społeczno-gospodarcza Polski, a więc kraju będącego członkiem Unii Europejskiej, skłania do identyfikacji i stymulowania takich działalności gospodarczych, które – zarówno w skali lokalnej, jak i krajowej – powinny być racjonalne. Funkcje obszarów górskich, takie jak funkcja rolnicza, leśna, turystyczno-wypoczynkowa, uzdrowiskowa, hydrologiczna, klimatyczna i inne jednoznacznie wskazują na konieczność rozpoznania i kształtowania determinant zjawisk gospodarczych, społecznych i ekologicznych umożliwiających realizację tych funkcji.

Obszary górskie Polski stanowią specyficzne terytorium pod względem fizyczno-geograficznym, gospodarczym i społecznym. Ukształtowanie, klimat, a także dziedzictwo przyrodnicze i kulturowe tych terenów wymagają realizacji specyficznej polityki w zakresie ich rozwoju poprzez odpowiednie zagospodarowanie i ochronę. W aspekcie powyższych problemów nie powinno się obszarów górskich poddawać oddziaływaniu takiej samej polityki społeczno-gospodarczej jak innych obszarów kraju. Rozwój wielofunkcyjny obszarów górskich powinien być dostosowany do ich szczególnych warunków przyrodniczych, gospodarczych i społecznych, gdyż stanowi podstawę ich funkcjonowania. Dostosowanie takie należy rozpatrywać szeroko, na płaszczyźnie uwarunkowań przyrodniczych, osadnictwa górskiego, stanu lokalnej gospodarki i infrastruktury umożliwiającej rozwój funkcji turystyczno-wypoczynkowej z zachowaniem zasad zrównoważonego rozwoju.

Potrzeba podjętych badań wynika przede wszystkim z charakteru górskich obszarów wiejskich. Obszary górskie określane są w literaturze przedmiotu oraz w aktach prawnych o znaczeniu krajowym i wspólnotowym jako obszary o niekorzystnych warunkach gospodarowania, ale również jako obszary upośledzone,

słabe strukturalnie itp. Niemniej jednak nie zostały dotychczas wypracowane jednolite kryteria wyodrębniania obszarów górskich z uwagi na zróżnicowany charakter oraz odmienny sposób traktowania tych obszarów w poszczególnych krajach. Najczęściej pod pojęciem obszarów górskich rozumie się obszary o wyraźnie ograniczonych możliwościach produkcji polowej, tzn. charakteryzujące się trudnymi warunkami klimatycznymi, dużym nachyleniem stoków. Skutkiem wyżej określonych warunków rolniczego użytkowania ziemi jest niska wydajność pracy, przyczyniająca się m.in. do niższej jakości życia ludności oraz wyludniania obszarów górskich.

Problematyka rozwoju górskich obszarów wiejskich była już kilkadziesiąt lat temu przedmiotem rozważań i analiz ówczesnej Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej, jako obszarów wymagających specjalnego traktowania z uwagi na ich niższy niż obszarów nizinnych poziom rozwoju społeczno-gospodarczego. Już w zapisach Traktatu Rzymskiego uwzględniono niektóre aspekty rozwoju obszarów górskich. Współcześnie, wobec postępującego procesu globalizacji, znajdującego odzwierciedlenie niemal we wszystkich sferach życia społecznego i gospodarczego, obszary problemowe, do których zalicza się obszary górskie są przedmiotem polityki regionalnej Unii Europejskiej oraz polityk przestrzennych poszczególnych państw członkowskich, w granicach których takie obszary występują.

Potrzeba podjętych badań wynika również z rosnącego zapotrzebowania ze strony turystów na produkt turystyczny w postaci „turystyki wiejskiej”, przy czym szczególne warunki przyrodniczo-krajobrazowe gór przyczyniają się do zwiększenia atrakcyjności tej formy wypoczynku. Z podejmowanych badań rynku turystycznego wynika, że podstawowym motywem wyboru turystyki wiejskiej, jako formy spędzania czasu wolnego jest odmienny („nie miejski”) styl życia, bezpośredni kontakt z przyrodą oraz możliwość tzw. zdrowego wypoczynku. Motyw ten ma nawet większe znaczenie niż względy finansowe.

Przesłanką podjęcia tematu jest także przekonanie o potrzebie połączenia wskazań teoretycznych określających konieczność wykorzystywania rozwoju turystyki na obszarach górskich z praktycznymi możliwościami realizacji takich zaleceń oraz rozwiązanie pod względem metodycznym sposobu postępowania w razie chęci stosowania takiego podejścia przez władze gmin górskich.

W literaturze polskiej brak jest opracowań mogących służyć regionalnym i lokalnym władzom samorządowym do określenia kolejności podejmowania niezbędnych działań mających na celu zwiększenie możliwości danej jednostki terytorialnej w zakresie wykorzystania odpowiednich warunków związanych z turystyką do stymulowania rozwoju społeczno-gospodarczego. Wprawdzie zagadnienia rozwoju regionalnego i lokalnego oraz roli, jaką może pełnić turystyka, są w pewnej mierze opracowane od strony teoretycznej; jest także w literaturze szeroko naświetlona kwestia oceny predyspozycji danego obszaru do rozwoju turystyki (uwarunkowania rozwoju turystyki), brak jest jednak ujęcia

syntetycznego, które w sposób całościowy rozwiązywałoby kwestię uwarunkowań turystycznego kierunku rozwoju oraz działań mających kształtować te uwarunkowania w sposób adekwatny do potrzeb i predyspozycji lokalnych.

Głównym celem pracy jest identyfikacja uwarunkowań turystycznego kierunku rozwoju górskich obszarów wiejskich Polski oraz ich przestrzennego zróżnicowania, jak również ocena możliwości i opracowanie scenariuszy takiego rozwoju. Cel ten został zrealizowany metodami analizy wielowymiarowej, które pozwoliły na syntetyczne ujęcie różnego rodzaju uwarunkowań charakteryzujących poszczególne gminy górskie i ich indywidualnych predyspozycji do podjęcia (realizacji) turystycznego kierunku rozwoju. Osiągnięcie tego celu ma istotne znaczenie dla formułowania uogólnionych koncepcji rozwoju górskich obszarów wiejskich przez turystykę.

Uwarunkowania, decydujące o predyspozycjach gmin górskich do podjęcia i realizacji turystycznego kierunku rozwoju (rozwoju przez turystykę), mogą mieć charakter zewnętrzny oraz wewnętrzny. Sam fakt występowania konkretnego uwarunkowania rozwoju lokalnego na danej przestrzeni nie oznacza jeszcze realnego rozwoju. Wobec takiej sytuacji, zwanej klimatem rozwoju lokalnego¹, pożądanym działaniem byłoby aktywizowanie istniejących w postaci zasobów lokalnych czynników (uwarunkowań) i możliwie racjonalne ich wykorzystanie. Uwarunkowania zewnętrzne oddziałują na predyspozycje wszystkich gmin górskich łącznie w sposób ogólny, nie różnicując ich. Natomiast uwarunkowania wewnętrzne mają charakter specyficzny, właściwy dla obszaru danej gminy górskiej, stanowiąc o szczególnych tylko dla niej predyspozycjach i możliwościach. Uwarunkowania wewnętrzne stanowią o indywidualnym potencjale rozwojowym danej gminy, wobec czego powinny stać się przedmiotem zainteresowania władz lokalnych decydujących się na realizację turystycznego kierunku rozwoju, bowiem uwarunkowania zewnętrzne znajdują się poza zasięgiem ich oddziaływania². Z uwagi na powyższe przedmiotem analiz ilościowych niniejszej pracy są wyłącznie uwarunkowania wewnętrzne.

Cel pracy ma wieloaspektowy charakter. Można więc wskazać cel:

– poznawczy – zbadanie uwarunkowań wewnętrznych turystycznego kierunku rozwoju górskich obszarów wiejskich Polski w przekroju rodzajowym, przestrzennym oraz czasowym;

– metodyczny – opracowanie sposobów umożliwiających ocenę poziomu uwarunkowań³ wewnętrznych turystycznego kierunku rozwoju obszaru, jak również mogących stanowić podstawę porównań gmin w zakresie ich indywidualnych predyspozycji do podjęcia i realizacji turystycznego kierunku rozwoju;

¹ Por. J. Parysek: *Podstawy gospodarki lokalnej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Poznańskiego, Poznań 1997.

² Por. K. Heffner: *Strategie rozwoju regionalnego i lokalnego* [w:] *Gospodarka regionalna i lokalna*, red. Z. Strzelecki, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008, s. 166.

³ Określenie „poziom uwarunkowań” zostało wyjaśnione w punkcie 4.1.

– aplikacyjny – wskazanie uwarunkowań, które stanowią barierę w podjęciu i realizacji turystycznego kierunku rozwoju oraz sformułowanie scenariuszy turystycznego kierunku rozwoju górskich obszarów wiejskich Polski.

Realizacja tak zarysowanych celów pracy obejmuje następujące etapy:

1) rozpoznanie kwestii rozwoju regionalnego i lokalnego, ze szczególnym uwzględnieniem obszarów wymagających wsparcia, a w tym zagadnień uwarunkowań rozwoju i stymulowania rozwoju za pomocą polityki regionalnej (rozdział I);

2) poznanie specyfiki oraz roli górskich obszarów wiejskich, jak również problemów ich rozwoju (rozdział II);

3) ustalenie roli turystyki w rozwoju górskich obszarów wiejskich w kontekście rozwoju wielofunkcyjnego (rozdział III);

4) zidentyfikowanie uwarunkowań wewnętrznych turystycznego kierunku rozwoju górskich obszarów wiejskich Polski (punkt 3.3);

5) opracowanie metody umożliwiającej ocenę uwarunkowań wewnętrznych turystycznego kierunku rozwoju analizowanego obszaru, która stanowiłaby podstawę porównań gmin w zakresie ich predyspozycji do podjęcia i realizacji turystycznego kierunku rozwoju (punkty 4.2 oraz 4.3.1);

6) ocena możliwości poszczególnych gmin górskich Polski w zakresie wykorzystania turystyki jako formy pozarolniczej działalności gospodarczej różnicującej gospodarkę lokalną i przyczyniającej się do wielofunkcyjnego rozwoju obszaru. Następnie zidentyfikowanie uwarunkowań, które należy uwzględnić w przypadku podjęcia przez gminę turystycznego kierunku rozwoju (punkt 4.2.3);

7) opracowanie scenariuszy rozwoju górskich obszarów wiejskich Polski, które w sposób uogólniony wskażą poszczególnym gminom ścieżki rozwoju, których realizacja może przynieść pożądane rezultaty (punkt 4.4).

Problem badawczy pracy stanowi zagadnienie wewnętrznych uwarunkowań turystycznego kierunku rozwoju górskich obszarów wiejskich Polski i kształtowania ich za pomocą lokalnej polityki rozwoju.

Dla potrzeb realizacji postawionych celów pracy, a więc określonych problemów badawczych, sformulowano hipotezę główną pracy zakładającą, że **w obliczu obserwowanych tendencji zmian w popycie turystycznym istnieje możliwość rozszerzenia przekształceń górskich obszarów wiejskich poza działania restrukturyzacyjne i modernizacyjne rolnictwa w kierunku ich wielofunkcyjnego rozwoju oraz formułowania lokalnej polityki społeczno-gospodarczej na podstawie specyficznych wewnętrznych uwarunkowań danego obszaru.**

Sformułowanie hipotezy głównej umożliwiło ustalenie hipotez szczegółowych pracy w postaci ciągu wzajemnie z sobą powiązanych stwierdzeń:

– Istnieje zapotrzebowanie ze strony turystów na produkt w postaci „turystyka wiejska”, na co wskazują tendencje zmian na rynku turystycznym oraz proekologiczne ukierunkowanie popytu turystycznego.

– Rozwój górskich obszarów wiejskich Polski to nie tylko proces restrukturyzacji i modernizacji rolnictwa, ale także dostosowanie lokalnej polityki rozwoju do koncepcji rozwoju wielofunkcyjnego, co skłania do przyjmowania przez daną gminę turystycznego kierunku rozwoju zgodnie z jej specyficznymi uwarunkowaniami.

– Rozwój turystyki wiejskiej jako działalności pozarolniczej służy zwiększeniu stopnia wykorzystania zasobów pracy i potencjału ekonomicznego górskich obszarów wiejskich Polski, przyczyniając się do zwiększenia dochodów ludności wiejskiej, przeciwdziałając tym samym wyludnianiu się obszarów górskich.

Przestrzenie badaniami objęto górskie obszary wiejskie Polski, przy czym za najmniejszą jednostkę badawczą przyjęto obszar gminy. Obiektem badań są wszystkie gminy stanowiące w Polsce górskie obszary wiejskie o niekorzystnych warunkach gospodarowania (określane jako ONW górskie). Badaniami objęto łącznie 50 gmin (w czterech województwach: dolnośląskim, małopolskim, podkarpackim oraz śląskim), z których 43 to gminy wiejskie, natomiast 7 to gminy miejsko-wiejskie. Z uwagi na fakt, że przedmiot badań stanowią wyłącznie obszary wiejskie, analizą objęto gminy wiejskie w całości oraz części wiejskie gmin miejsko-wiejskich. Gminy te wybrano na podstawie rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 14 kwietnia 2004 r. w sprawie szczegółowych warunków i trybu udzielania pomocy finansowej na wspieranie działalności rolniczej na obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania objętej planem rozwoju obszarów wiejskich. Załącznik 2 rozporządzenia wskazuje enumeratywnie gminy stanowiące w Polsce obszary o niekorzystnych warunkach gospodarowania, w tym obszary górskie.

W ramach tak określonego obszaru badań zakres merytoryczny analizy obejmuje wewnętrzne uwarunkowania turystycznego kierunku rozwoju górskich obszarów wiejskich Polski. Uwarunkowania te poddano analizie, uwzględniając ich różnorodny charakter, co znalazło wyraz w postaci wyodrębnienia uwarunkowań cząstkowych, tj. uwarunkowań infrastrukturalnych, gospodarczych, środowiska (przyrodniczego i antropogenicznego) oraz społecznych, charakteryzowanych przez poszczególne cechy diagnostyczne.

Źródłowe materiały dotyczące badanych cech zostały uzyskane drogą ankietową z urzędów gmin objętych analizą. Ponadto wykorzystano dane Głównego Urzędu Statystycznego, w tym dane Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań oraz Powszechnego Spisu Rolnego 2002. Dane, zarówno z badań ankietowych, jak i statystyczne GUS, zgromadzono dla celów porównawczych z dwóch lat – 2005 i 2007.

Do realizacji celów pracy wykorzystano różne metody badawcze. W odniesieniu do celu poznawczego pracy instrumentem była w szczególności analiza opisowo-jakościowa, która pozwoliła na zidentyfikowanie problemów oraz uwarunkowań rozwoju górskich obszarów wiejskich Polski. Cel metodyczny pracy zrealizowano, wykorzystując dorobek nauk ekonomicznych, bazując przy tym na wybranych metodach statystycznej analizy wielowymiarowej, a w szczególności na metodach taksonomicznych. Cel aplikacyjny osiągnięto, wykorzystując wyniki przeprowadzonych badań ilościowych oraz opracowując różne scenariusze rozwoju górskich obszarów wiejskich Polski ze wskazaniem możliwości uwzględnienia właściwego ich wariantu.

Problematyka, będąca przedmiotem rozprawy, została zawarta w czterech rozdziałach. W rozdziale pierwszym, dokonując przeglądu literatury przedmiotu, scharakteryzowano pojęcie regionu oraz zjawisko rozwoju regionalnego, prezentując je w świetle wybranych ujęć teoretycznych. Na tym tle wskazano zagadnienie konkurencyjności w ujęciu regionalnym oraz poddano analizie główne uwarunkowania rozwoju, uwzględniając przy tym znaczenie polityki regionalnej w procesie rozwoju.

Przedmiotem rozdziału drugiego są górskie obszary wiejskie jako obszary o niekorzystnych warunkach gospodarowania. Obszary górskie ujęto jako rodzaj obszarów wiejskich, delimitując najpierw obszary wiejskie i charakteryzując pełnione przez nie funkcje, a następnie w sposób szczególny opisując funkcje jak również kryteria delimitacji górskich obszarów wiejskich. W rozdziale tym ujęto w sposób syntetyczny także problematykę wielofunkcyjnego rozwoju górskich obszarów wiejskich oraz wskazano przesłanki stanowiące o konieczności ciągłego wspierania ich rozwoju społeczno-gospodarczego. Przedmiotem rozważań tej części pracy były także stan i ewolucja regulacji prawnych w Polsce oraz na szczeblu unijnym dotyczących rozwoju górskich obszarów wiejskich i ich wyodrębniania.

W rozdziale trzecim przedstawiono istotę turystyki w wielofunkcyjnym rozwoju górskich obszarów wiejskich. Określono uwarunkowania, które decydują o możliwościach wykorzystania turystyki przez gminy górskie w ich strategiach rozwoju lokalnego jako działalności pozarolniczej, przyczyniającej się do różnicowania gospodarki lokalnej i współtworzącej model rozwoju wielofunkcyjnego. W tej części pracy scharakteryzowano przyjętą w analizie strukturę wewnętrznych uwarunkowań turystycznego kierunku rozwoju górskich obszarów wiejskich Polski.

W rozdziale czwartym przeprowadzono wielowymiarową analizę uwarunkowań wewnętrznych turystycznego kierunku rozwoju górskich obszarów wiejskich Polski. W rozdziale tym określono poszczególne cechy, składające się na uwarunkowania takiego rozwoju. Zgromadzone – z dwóch okresów badawczych – dane były podstawą obliczenia wartości miar syntetycznych opisujących uwarunkowania poszczególnych gmin górskich w zakresie podjęcia i realizacji przez

nie turystycznego kierunku rozwoju. Uzyskane wyniki analizy posłużyły w procesie rangowania oraz klasyfikacji gmin górskich pod względem istniejących uwarunkowań (uwarunkowań ogółem oraz wyróżnionych uwarunkowań częściowych). Przeprowadzona analiza dotyczyła stanu z dwóch lat. Pozwoliła na określenie zmian w czasie, jakie zaszły zarówno w strukturze, jak i w poziomie uwarunkowań. Zrealizowana w tym rozdziale wielowymiarowa analiza pozwoliła na wyodrębnienie typów górskich obszarów wiejskich Polski oraz na sformułowanie scenariuszy ich rozwoju, które określają możliwości podejmowania przez gminy górskie rozwoju przez turystykę.

Z uwagi na przyjęty cel metodyczny oraz aplikacyjny pracy w rozdziale czwartym w analizie przeprowadzonej przy wykorzystaniu metod statystyki wielowymiarowej zdecydowano się na szczegółową prezentację zastosowanych metod matematycznych. Decyzja ta podyktowana była możliwościami ewentualnego wykorzystania prezentowanej procedury w praktyce gospodarczej samorządu terytorialnego szczebla gminnego.

W aneksie pracy zamieszczono uzupełnienie wyników analizy gmin górskich, które polegało na uwzględnieniu poszczególnych uwarunkowań częściowych turystycznego kierunku rozwoju, niewykorzystanych bezpośrednio przy opracowaniu końcowych wyników oraz scenariuszy rozwoju z uwagi na charakter procedury. Zamieszczenie ich w tekście pracy prowadziłoby do nadmiernego zagęszczenia informacji, co powodowałoby istotne zmniejszenie przejrzystości pracy.

Teoretyczne aspekty rozwoju regionalnego i lokalnego omawiane są w pracach takich autorów, jak: R. Domański, K. Dziewoński, K. Heffner, A. Klasik, J. Kondracki, K. Kuciński, T. Kudłacz, L. Kupiec, F. Kuźnik, T. Markowski, A. Potoczek, Z. Strzelecki, J. Szlachta, Z. Szymła, K. Tomaszewski, B. Winiarski i in.

Problemom turystyki oraz jej znaczeniu w wielofunkcyjnym rozwoju obszarów wiejskich poświęconych jest wiele pozycji w literaturze, wśród których należą prace takich autorów, jak: M. Drzewiecki, K. Duczkowska-Małysz, M. Kłodziński, J. Kostrowicki, J. Majewski, L. Przezbórska, R. Sharpley, W. Stola, M. Sznajder, A.P. Wiatrak, A. Widawska-Stanis, D. Zaręba i in.

W literaturze poświęcono dużo miejsca zagadnieniom wielowymiarowej analizy rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów (np. Z. Hellwig⁴, D. Strahl⁵,

⁴ Z. Hellwig: *Zastosowanie metody taksonomicznej do typologicznego podziału krajów ze względu na poziom ich rozwoju oraz zasoby i strukturę wykwalifikowanych kadr*, „Przegląd Statystyczny” 1968, z. 4, s. 307–327.

⁵ D. Strahl: *Metody programowania rozwoju społeczno-gospodarczego*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1990; *Metody oceny rozwoju regionalnego*, red. D. Strahl, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu, Wrocław 2006.

A. Zeliaś⁶, F. Wysocki, A. Łuczak⁷, A. Malina⁸, J. Pocięcha, B. Podolec, A. Sokołowski, K. Zająć⁹ i in.). Istnieją także opracowania, które wykorzystują wybrane metody taksonomiczne do oceny poziomu rozwoju turystyki (np. A. Nowakowska¹⁰, G. Gołębowski¹¹, L. Dutka¹², I. Jędrzejczyk¹³, B. Olechnowicz-Bobrowska, J. Gacek¹⁴). W tym zakresie dla potrzeb niniejszej pracy korzystano z dorobku dostępnej literatury. Brakuje jednak w niej opracowań, które dokonywałyby całościowej (kompleksowej) oceny poziomu rozwoju górskich obszarów wiejskich, a ściślej rzecz biorąc ich predyspozycji do rozwoju. Tym bardziej problematyka rozwoju przez turystykę (turystycznego kierunku rozwoju) górskich obszarów wiejskich Polski nie jest znana w literaturze przedmiotu. Można więc mieć nadzieję, że wyniki przeprowadzonych badań oraz dokonana ich analiza wypełniają istniejącą lukę w dorobku nauki polskiej oraz mogą stanowić istotne metodyczne wsparcie przy opracowywaniu założeń lokalnej polityki rozwoju gmin górskich w Polsce¹⁵.

⁶ *Taksonomiczna analiza przestrzennego zróżnicowania poziomu życia w Polsce w ujęciu dynamicznym*, red. A. Zeliaś, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Kraków 2000; Malina A., Zeliaś A.: *Taksonomiczna analiza przestrzennego zróżnicowania jakości życia ludności w Polsce w 1994 r.*, „Przegląd Statystyczny” 1997, z. 1, s. 11–27.

⁷ F. Wysocki, A. Łuczak: *Wielokryterialna metoda oceny rozwoju obszarów wiejskich*, „Wiadomości Statystyczne” 2005, nr 3, s. 1-11.

⁸ A. Malina: *Wielowymiarowa analiza przestrzennego zróżnicowania struktury gospodarki Polski według województw*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Kraków 2004; Malina A., Wanat S.: *Przestrzenna analiza rozwoju Polski*, „Wiadomości Statystyczne” 1995, nr 5, s. 20–25.

⁹ J. Pocięcha, B. Podolec, A. Sokołowski, K. Zająć: *Metody taksonomiczne w badaniach społeczno-ekonomicznych*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1988.

¹⁰ A. Nowakowska: *Społeczno-ekonomiczne uwarunkowania ruchu turystycznego w układach przestrzennych*, „Monografie” nr 88, Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Kraków 1989.

¹¹ *Regionalne aspekty rozwoju turystyki*, red. G. Gołębowski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa–Poznań 1999.

¹² L. Dutka: *Próba waloryzacji gmin województwa nowosądeckiego ze względu na zagospodarowanie turystyczne oraz warunki środowiska naturalnego*, „Ekonomika” z. 26, „Zeszyty Naukowe Akademii Rolniczej im. H. Kołłątaja w Krakowie” 1998, nr 338, s. 103–111.

¹³ I. Jędrzejczyk: *Ekologiczne uwarunkowania i funkcje turystyki*, Śląsk, Katowice 1995.

¹⁴ B. Olechnowicz-Bobrowska, J. Gacek: *Wstępna ocena walorów środowiskowych i infrastrukturalnych dla uprawiania agroturystyki na Pogórzu Ciężkowickim*, „Wiadomości Ziemi Górskich” 2001, z. 9(13), s. 71–82

¹⁵ Dokonując przeglądu literatury poświęconej problematyce rozwoju regionalnego i lokalnego oraz znaczeniu turystyki w tym rozwoju, w sposób zamierzony zrezygnowano z przywołania konkretnych pozycji, gdyż literatura tego tematu jest wyjątkowo obszerna. Odmienna sytuacja miała miejsce w ocenie dorobku naukowego w zakresie wykorzystania metod statystyki wielowymiarowej do oceny rozwoju regionalnego obszarów górskich. Wobec czego tylko w tym wypadku uznano za zasadne podanie konkretnych źródeł.

ROZDZIAŁ I

TEORETYCZNE ASPEKTY ROZWOJU REGIONALNEGO I LOKALNEGO – WYBRANE PROBLEMY W ŚWIETLE POTRZEB TEMATU PRACY

1.1. UWAGI WPROWADZAJĄCE

Istnieją różne kryteria wyodrębniania regionów, samo pojęcie regionu również jest różnie pojmowane. W tym kontekście górskie obszary wiejskie Polski mogą być określane mianem regionu w myśl jednej definicji oraz stosowanych przez nie kryteriów, natomiast według innych nie można obszarów górskich absolutnie uznać za region.

Obszary górskie Polski, które zostaną poddane charakterystyce w kolejnym rozdziale pracy, tworzone są przez gminy górskie wymienione w rozporządzeniu Rady Ministrów¹⁶ w czterech województwach, różniące się bardzo pod względem społeczno-gospodarczym (głównie z racji odmiennego rozwoju w przeszłości). Tymczasem podstawowym (najczęściej stosowanym i formułowanym w definicjach regionu) kryterium wyodrębniania regionów jest jednorodność pod pewnym względem i spójność danego obszaru. W ten sposób różni się region karpacki i region sudecki, istotnie różniące się między sobą, co uniemożliwia nazwanie ogółu obszarów górskich Polski mianem regionu.

Jednocześnie stosowany jest odmienny sposób definiowania regionu wskazujący, że region może być tworzony dla różnych celów i potrzeb zróżnicowanych grup badaczy i w różnych okolicznościach. Region traktowany jest wówczas jako przedmiot badań lub przedmiot polityki regionalnej. Tak rozumiany „umowny” region współtworzą gminy górskie Polski.

W związku z powyższym za zasadne uważa się usytuowanie teoretycznych rozważań na temat rozwoju regionalnego i lokalnego w rozdziale pierwszym

¹⁶ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 14 kwietnia 2004 r. w sprawie szczegółowych warunków i trybu udzielania pomocy finansowej na wspieranie działalności rolniczej na obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania objętej planem rozwoju obszarów wiejskich, Dz. U. nr 73, poz.657 z późn. zm., załącznik 2.

pracy. Rozdział ten jest pewną zapowiedzią rozdziału drugiego traktującego o problemach górskich obszarów wiejskich Polski i ich znaczeniu dla kształtowania właściwej polityki rozwoju społeczno-gospodarczego.

1.2. REGION W LITERATURZE PRZEDMIOTU

Etymologicznie pojęcie region wywodzi się od łacińskiego słowa *regio*, które w bezpośrednim tłumaczeniu ma dwa znaczenia. Pierwsze z nich wskazuje na ruch w określonym kierunku, natomiast drugie odnosi się do kierunków wyznaczających pewną przestrzeń (okolicę, krainę, dzielnicę). Powszechnie akceptowaną interpretacją stało się drugie z tych znaczeń, czego rezultatem jest występowanie słowa region w podobnym brzmieniu w wielu językach¹⁷.

Pojęcie regionu należy do pojęć wieloznacznych i prowokujących do sporów na polu naukowym, a jego jednoznaczne zdefiniowanie i zastosowanie w nauce i praktyce gospodarczej jest wręcz niemożliwe¹⁸. Dzieje się tak pomimo, a może właśnie z powodu, długich tradycji naukowych oraz faktu, że pojęcie to ma interdyscyplinarny charakter i jest definiowane oraz stosowane przez przedstawicieli wielu dziedzin nauki i praktyki gospodarczej¹⁹. W zależności od tego, dla jakich potrzeb definicja regionu została sformułowana, używa się w szczególności takich określeń, jak region ekonomiczny, geograficzny, administracyjny, turystyczny, historyczny itp.²⁰

W literaturze przedmiotu region definiuje się jako²¹:

- twór czasowo-przestrzenny, oparty na istnieniu związków przyczynowo-skutkowych, w przeciwieństwie do pozostałych części obszaru lub strefy,
- istniejący niezależnie od podziałów instytucjonalnych obszar o określonym zespole cech,
- obszar zintegrowany pod względem wielu cech, które różnią go od obszarów sąsiednich.

¹⁷ B. Filipiak, M. Kogut, A. Szewczuk, M. Ziolo: *Rozwój lokalny i regionalny. Uwarunkowania, finanse, procedury*, Fundacja na Rzecz Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2005, s. 10; T. Grabiński: *Analiza taksonomiczna krajów Europy w ujęciu regionów*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Kraków 2003, s. 14; *Gospodarka przestrzenna*, t. II, *Ekonomika regionu*, red. L. Kupiec, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 1999, s. 11.¹⁸ Szerzej patrz: B. Zawadzka: *Województwo i region. Wnioski z doświadczeń francuskich*, Instytut Nauk Prawnych PAN, Agencja Scholar, Warszawa 1993.

¹⁹ K. Tomaszewski: *Regiony w procesie integracji europejskiej*, Oficyna a Wolters Kluwer business, Kraków 2007, s. 13 i n.

²⁰ R. Domański: *Kształtowanie otwartych regionów ekonomicznych*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1972, s. 7.

²¹ S. Leszczycki: *Zadania regionalizacji ekonomicznej*, „Przegląd Geograficzny” 1965, nr 2, s. 273–293 [za:] L. Mączka, J. Kudelko: *Polityka regionalna Polski w aspekcie integracji z Unią Europejską*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Kraków 2005, s. 37.

W różnego rodzaju definicjach podkreśla się, w mniejszym lub większym stopniu, pewne stałe cechy, które mogą być uznane za wspólne w formułowanych w literaturze definicjach²². Tak więc wskazuje się na wielowymiarowość zjawiska ukrytego pod tym pojęciem, określając przy tym wymiary przestrzeni (długość, szerokość, wysokość) oraz jako czwarty wymiar – czas²³. Region w znaczeniu najbardziej ogólnym oznacza określony fragment powierzchni Ziemi, wyodrębniony z otoczenia za pomocą określonej procedury, na podstawie przyjętych kryteriów wartościowania²⁴. Region jest umownie wydzielonym, względnie jednorodnym obszarem odróżniającym się od otoczenia określonymi cechami naturalnymi lub nabytymi²⁵. Zbliżonych treścią definicji można spotkać więcej. Przykładowo należałoby przytoczyć chociażby definicję K. Kucińskiego, określającą region jako zespół przylegających do siebie obszarów (jednostek elementarnych przestrzeni geograficznej) mających – pod względem pewnych kryteriów – możliwie wiele cech wspólnych i wykazujących możliwie wiele różnic w stosunku do obszarów otaczających²⁶.

Wśród kryteriów stosowanych do wyróżniania regionów można wskazać krajobraz, klimat, język, pochodzenie etniczne mieszkańców, wspólną kulturę i historię, profil produkcji, przy czym granice terytorialne regionów mogą wywodzić się m.in. z przesłanek naturalnych (przyrodniczych), historycznych, administracyjnych, gospodarczych i in.²⁷ W sposób ogólny kryteria wyznaczania regionów formułuje literatura niemiecka w postaci²⁸:

²² Zagadnienia dotyczące teorii regionu są silnie ugruntowane w polskiej literaturze. Chronologicznie rzecz ujmując, można wskazać m.in. następujące pozycje: K. Dziewoński: *Elementy teorii regionu ekonomicznego*, „Przegląd Geograficzny” 1961, z. 4, s. 593–613; A. Wróbel: *Pojęcie regionu ekonomicznego a teoria geografii*, „Prace Geograficzne IG PAN” 1965, nr 48, s. 86; A. Fajferk: *Region ekonomiczny i metody analizy regionalnej*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1966; K. Dziewoński: *Teoria regionu ekonomicznego*, „Przegląd Geograficzny” 1967, z. 1, s. 33–50; R. Domański: *Kształtowanie...*, *op. cit.*; C. Bielecki: *Ekonomia i planowanie rozwoju regionów*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1974; J. Łoboda: *Region jako system: próba określenia funkcji odległości i czasu*, „Przegląd Geograficzny” 1978, z. 2, s. 223–234; K. Kuciński: *Podstawy teorii regionu ekonomicznego*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1990; Z. Rykiel: *Rozwój regionów stykowych w teorii i badaniach empirycznych*, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Ossolineum, Wrocław 1991; Z. Chojnicki, T. Czyż: *Region – regionalizacja – regionalizm*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1992, z. 2, s. 1–18; *Wstęp do gospodarki przestrzennej*, red. L. Kupiec, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 1997, s. 9 i n.

²⁴ B. Filipiak, M. Kogut, A. Szewczuk, M. Ziolo, *op. cit.*, s. 11.

²⁵ *Nowa encyklopedia powszechna PWN*, t. 5, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1996, s. 481.

²⁶ K. Kuciński: *Podstawy...*, *op. cit.*, s. 17.

²⁷ T. Grabiński: *Analiza...*, *op. cit.*, s. 18.

²⁸ Por. E. Lauschman: *Grundlagen einer Theorie der Regionalpolitik*, 2 Auflage, Taschenbucher zur Raumforschung und Landesplanung, Hannover 1973, s. 17–34 [za:] M. Proniewski:

– kryterium homogeniczności – obszary łączone w region powinny charakteryzować się względną jednorodnością lub podobieństwem;

– kryterium funkcjonalności przestrzennie cechujących się stosunków – istotą wyodrębnienia jest intensywność więzi o charakterze społeczno-gospodarczym między punktami (węzłami) w przestrzeni z ich ukierunkowaniem do centrum;

– kryterium programów politycznych – wynika z przyjętej polityki społeczno-gospodarczej i sposobów (środków) jej realizacji.

Stosowanie różnych kryteriów wyodrębniania regionów prowadzi w sposób bezpośredni do odmiennego definiowania regionu. Tym sposobem sformułowana definicja jest odzwierciedleniem dziedziny nauki, w ramach której ją zwerbalizowano oraz celów badawczych, przyświecających konkretnemu badaczowi.

Punktem wyjścia do rozważań na temat terminu „region” jest fakt uznawania go bądź za kategorię obiektywną, bądź subiektywną. Region, traktowany jako zjawisko obiektywne, jest określany w literaturze przedmiotu jako region naturalny, który można jedynie odkrywać, natomiast region w ujęciu subiektywnym, tzw. region sztuczny, może być tworzony przez specjalistów w celu porządkowania i klasyfikowania rzeczywistości²⁹.

Regionami w ujęciu subiektywnym są regiony administracyjne, polityczne, planistyczne, okręgi wyborcze, diecezje kościelne, parafie, obszary działania dyrekcji lasów państwowych i in. W nauce i polityce regionalnej często wykorzystuje się podział terytorialno-administracyjny państwa. Tak więc regiony administracyjne to jednostki podziału terytorialno-administracyjnego kraju, który może obejmować, w zależności od przypadku, od dwóch do pięciu szczebli³⁰. Literatura określa, że każdy ze szczebli samorządowych można traktować jako określoną klasę regionów, choć w praktyce przyjęło się odnosić termin region tylko do województw, natomiast gminy i powiaty są jednostkami lokalnymi. Władze państwowe w stosunku do województw (regionów) prowadzą politykę określaną jako interregionalną, województwo w stosunku do jednostek samorządowych zlokalizowanych w jego granicach administracyjnych prowadzi politykę intraregionalną³¹, natomiast władze samorządowe szczebla lokalnego (gminy oraz powiaty) prowadzą na swoim obszarze politykę lokalną³². Jednostki teryto-

Polityka kształcenia jako czynnik rozwoju regionalnego (na przykładzie Niemiec), Filia Uniwersytetu Warszawskiego w Białymstoku, Białystok 1997.

²⁹ T. Grabiński: *Analiza...*, op. cit., s. 15.

³⁰ *Samorząd terytorialny w procesie rozwoju regionalnego i lokalnego*, red. W. Kosiedowski, Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa, Toruń 2005, s. 12.

³¹ Por. L. Patrzalek: *Finanse samorządu województwa w systemie finansów publicznych w Polsce*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2005, s. 26–29.

³² A. Potoczek: *Polityka regionalna i gospodarka przestrzenna*, Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa i Centrum Kształcenia i Doskonalenia Kujawscy, Toruń 2003, s. 14;

rialne podziału administracyjnego kraju określone są jako regiony oraz mikroregiony ekonomiczno-administracyjne. Granice regionów sztucznych nie muszą pokrywać się z granicami wytyczonymi w ramach podziału terytorialno-administracyjnego państwa, czego przykładami są wskazane wyżej przykłady regionów. Często przy wytyczaniu granic regionów (zarówno w ujęciu subiektywnym, jak i obiektywnym) bierze się pod uwagę istniejące granice administracyjne, a potrzeba taka wynika z dostępności danych statystycznych, które gromadzone są w układzie przestrzennym, np. według gmin, powiatów, czy województw.

Obiektywne ujęcie regionu wiąże się ze wskazaniem cechy lub zbioru cech (kryteriów wyodrębniania) wspólnych dla obszarów składających się na ten region. Istnieje wiele rodzajów regionów obiektywnych (naturalnych) i ich definicji.

Przykładem regionu naturalnego jest region fizyczno-geograficzny, a więc wyodrębniony na podstawie kryteriów fizyczno-geograficznych. Nazywany jest on także przyrodniczym, geograficznym lub fizjograficznym. Wyróżniane są także w literaturze tematu regiony klimatyczne wyodrębniane na podstawie warunków klimatycznych³³. Innymi kryteriami wyróżniania tego rodzaju regionów mogą być: budowa geologiczna, ukształtowanie terenu, jakość gleb, wysokość nad poziom morza, długość okresu wegetacyjnego i in. Przykładami regionów fizyczno-geograficznych mogą być: góry, pojezierza, niziny, wyżyny i inne³⁴.

W aspekcie socjologicznym region jest synonimem regionalnej zbiorowości, czyli społeczności ludzkiej stanowiącej jeden z typów społeczności terytorialnej³⁵.

Innym rodzajem regionu obiektywnego (choć co do tego, czy jest on kategorią obiektywną, czy subiektywną zdania są podzielone) jest region ekonomiczny. Region ekonomiczny jako obiektywną kategorię przestrzenno-ekonomiczną definiuje R. Domański³⁶, określając go jako ukształtowany lub kształtujący się układ ekonomiczny, którego elementy powiązane są między sobą i ze środowiskiem przyrodniczym relacjami współwystępowania i współzależności, a z otoczeniem zewnętrznym – relacjami współzależności o dużym nasileniu. Wcześniej K. Secomski³⁷ jako region ekonomiczny wskazywał określony obszar danego kraju, na którym w wyraźny sposób wykształcił się zespół

Zarządzanie rozwojem regionalnym i lokalnym. Problemy teorii i praktyki, red. W. Kosiedowski, Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierowania, Toruń 2001, s. 17–23.

³³ *Gospodarka przestrzenna*, t. II, *Ekonomika...*, *op. cit.*, s. 13–14.

³⁴ Por. J. Kondracki: *Geografia regionalna Polski*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1998; R. Domański: *Gospodarka przestrzenna. Podstawy teoretyczne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006, s. 23.

³⁵ B. Filipiak, M. Kogut, A. Szewczuk, M. Ziolo, *op. cit.*, s. 11.

³⁶ R. Domański: *Kształtowanie...*, *op. cit.*, s. 7.

³⁷ K. Secomski: *Wstęp do teorii rozmieszczenia sił wytwórczych*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1956, s. 71.

sił wytwórczych wzajemnie z sobą powiązanych. Natomiast S. Berezowski³⁸ określał region ekonomiczny jako obszar, którego poszczególne części składowe mają możliwie wiele cech wspólnych i który wykazuje możliwie wiele różnic w stosunku do obszarów otaczających. Przytoczona wcześniej definicja regionu autorstwa K. Kucińskiego przypomina przytoczoną definicję S. Berezowskiego. S. Berezowski region ekonomiczny określa również jako obszar skupiony wokół większego miasta i związany z nim siecią wzajemnych powiązań i ciężarów obustronnej wymiany dóbr oraz jako terytorialnie wykształcony kompleks produkcyjny, czyli zespół różnych zakładów przemysłowych, rolnych itp. rozmieszczonych na określonym obszarze i wzajemnie z sobą w różny sposób powiązanych. A. Fajferek³⁹ za region ekonomiczny uznawał terytorialny kompleks produkcyjno-usługowy, wyróżniający się od otaczających obszarów swoistymi formami zagospodarowania. Według Cz. Bieleckiego⁴⁰ region ekonomiczny jest obszarem, który stanowi sprzężony funkcjonalnie kompleks produkcyjno-usługowy o określonym profilu gospodarczym, powiązany ściśle z całością gospodarki narodowej.

Wśród głównych cech regionu ekonomicznego można wskazać w szczególności takie cechy, jak⁴¹:

- specyficzna baza ekonomiczna,
- wyodrębnienie czy inaczej domknięcie funkcjonalne (pod pewnymi względami),
- centralizacja lub aglomeracja osadnictwa, aktywności gospodarczej,
- wewnętrzna struktura, która charakteryzuje się pewną spójnością wymiaru społecznego, ekonomicznego i przestrzennego.

Odmienne, bo subiektywne rozumienie regionu ekonomicznego prezentuje część badaczy w literaturze amerykańskiej. Ich opinia w tym temacie jest wyrazem tzw. subiektywnego kierunku teorii regionów i wyraża się w traktowaniu regionu ekonomicznego jako swoistego narzędzia analizy naukowej, subiektywnej konstrukcji analitycznej stosowanej do generalizacji i szeregowania przestrzennych ugrupowań zjawisk występujących na powierzchni ziemi, których istnienie uzależnione jest od wiedzy badacza i celów prowadzonej analizy⁴².

³⁸ S. Berezowski: *Geografia gospodarcza Polski*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1959, s. 402–405.

³⁹ A. Fajferek: *Region...*, *op. cit.*, s. 9.

⁴⁰ C. Bielecki, *op. cit.*, s. 17.

⁴¹ K. Herbst: *Region a skala lokalna* [w:] *Rozwój regionalny w Polsce*, Fundacja im. Friedricha Eberta, Warszawa 1994, s. 64.

⁴² Z. Szymła: *Determinanty rozwoju regionalnego*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, Wrocław 2000, s. 12-13; *Gospodarka przestrzenna*, t. II, *Ekonomika...*, *op. cit.*, s. 12.

Pojęcie regionu wykorzystywane jest w naukach ekonomicznych w trojakim sensie, tj. jako⁴³:

- przedmiot badania (region statystyczny), gdy jest kompleksem zjawisk w określonej przestrzeni;
- obiekt poznania (region jako obiektywnie istniejący przedmiot poznania), gdy rozpoznanie zjawisk i związków jest etapem poprzedzającym, np. proces planowania i realizacji polityki społeczno-ekonomicznej;
- instrument działania (region administracyjny), gdy służy za narzędzie dla celów organizacji działań skierowanych do danego obszaru.

W ujęciu statycznym, ze względu na tempo rozwoju można wyróżnić regiony: słabo rozwinięte (zacofane, depresyjne), średnio rozwinięte oraz wysoko rozwinięte. W ujęciu dynamicznym, również ze względu na tempo rozwoju, można wskazać regiony o średnim i szybkim tempie rozwoju oraz regiony problemowe, które w celu rozwiązania konkretnych zagadnień wymagają specjalnych posunięć. Wśród nich wyróżnia się⁴⁴:

- regiony tradycyjnie zacofane, w przypadku których nie rozwinął się przemysł przetwórczy (obszary zorientowane głównie na rolnictwo),
- regiony schyłkowych gałęzi przemysłu, które odgrywały czołową rolę w rozwoju kraju i charakteryzują się bezrobociem strukturalnym,
- regiony restrukturyzacji terenów wiejskich, tj. o dużej koncentracji rolnictwa, nierozwiniętej infrastrukturze technicznej i do tego znacznie oddalone od centrów rozwoju, o nieukształtowanym sektorze usługowym.

Z punktu widzenia sytuacji ekonomicznej B. Winiarski⁴⁵ klasyfikuje regiony następująco:

- 1) Regiony rozwinięte i rozwijające się:
 - a) rozwijające się dynamicznie i harmonicznie;
 - b) dysponujące warunkami do przyspieszenia procesu wzrostu;
 - c) wymagające harmonizacji procesu rozwoju.
- 2) Regiony opóźnione w rozwoju:
 - a) nierozwinięte i wymagające aktywizacji: nowych możliwości, oczekujące, obszary przygraniczne;
 - b) depresji: wymagające rekonwersji strukturalnej, wymagające generalnej rekonstrukcji.

Gdy kryterium jest hierarchiczność w znaczeniu wielkości powierzchni regionów, można użyć określeń wyrażających stopniowanie wielkości: makro-

⁴³ K. Dziewoński: *Elementy teorii regionu ekonomicznego*, „Przegląd Geograficzny” 1961, z. 4, s. 593–613 [za:] Z. Szymła: *Determinanty...*, *op. cit.*, s. 9; *Gospodarka przestrzenna*, t. II, *Ekonomika...*, *op. cit.*, s. 12.

⁴⁴ T. Grabiński: *Analiza...*, *op. cit.*, s. 17.

⁴⁵ B. Winiarski: *Polityka regionalna*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1976, s. 175–176.

region (np. Polska południowa), region (np. województwo), subregion (np. podregion krakowsko-tarnowski), mezoregion (np. powiat), mikroregion (np. gmina), co przy wskazywaniu zasięgu przestrzennego, objętego regionem, pozwala wyróżnić regiony światowe, kontynentalne, krajowe.

Różne poziomy regionów zostały wyodrębnione w celu realizacji wspólnotowej polityki regionalnej. Cały obszar Unii Europejskiej został podzielony na regiony statystyczne, określane jako Nomenklatura Jednostek Terytorialnych dla Celów Statystycznych – NUTS (*Nomenclature of Territorial Units for Statistics*). Wyróżniono więc pięć szczebli regionów. W Polsce wyodrębniono trzy poziomy regionalne oraz dwa lokalne:

- poziom pierwszy (NUTS I) – obszar całego kraju,
- poziom drugi (NUTS II) – województwa (regiony),
- poziom trzeci (NUTS III) – podregiony (grupy powiatów),
- poziom czwarty (NUTS IV) – powiaty,
- poziom piąty (NUTS V) – gminy.

Z uwagi na zakres tematyczny pracy wskazuje się także kategorię regionu turystycznego, który jest obszarem różniącym się od innych określonymi, wspólnymi cechami charakterystycznymi, mającymi zasadnicze znaczenie dla rozwoju turystyki. W literaturze wskazuje się, że może nim być obszar spełniający następujące warunki⁴⁶:

- ma określone walory (wypoczynkowe, krajoznawcze i specjalistyczne), których ilość, struktura oraz jakość decydują o jego atrakcyjności dla turystów, co znajduje swój wyraz w wielkości i natężeniu ruchu turystycznego;
- ma system połączeń transportowych (w postaci sieci kolejowej, drogowej, wodnej) umożliwiających dotarcie do niego, czyli jest dostępny komunikacyjnie;
- dysponuje określonymi elementami zagospodarowania turystycznego, czyli obiektami i urządzeniami (np. noclegowymi, gastronomicznymi, sportowo-rekreacyjnymi, kulturalnymi itd.), zachęcającymi do pobytu na tym obszarze i wykorzystywania jego walorów lub wręcz umożliwiającymi w pełni korzystanie z walorów miejsc recepcji ruchu turystycznego.

Region turystyczny lub turystyczno-rekreacyjny jest wyróżnionym ze względu na specjalizację rodzajem regionu, tj. takim obszarem, gdzie występuje rozwinięta na dużą skalę działalność usługowa obejmująca usługi turystyczne i rekreacyjne⁴⁷.

⁴⁶ A.S. Kornak, A. Rapacz: *Zarządzanie turystyką i jej podmiotami w miejscowości i regionie*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu, Wrocław 2001, s. 45.

⁴⁷ A. Fajferk: *Region ekonomiczny i metody analizy regionalnej*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1966, s. 24 [za:] Z. Szymła: *Determinanty...*, *op. cit.*, s. 15; J. Korol: *Wskaźniki zrównoważonego rozwoju w modelowaniu procesów regionalnych*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2007, s. 15.

Region turystyczny można postrzegać jako region potencjalny lub rzeczywisty⁴⁸. Potencjalny region turystyczny stanowi obszar charakteryzujący się walorami turystycznymi, ale który nie został jeszcze wyposażony w elementy infrastruktury turystycznej, co uniemożliwia bądź ogranicza korzystanie z istniejących walorów przez turystów. Natomiast rzeczywisty region turystyczny to obszar, który jest atrakcyjny turystycznie pod względem ilości i jakości zlokalizowanych tam walorów, odpowiednio zagospodarowany i odwiedzany przez turystów.

Wobec prezentowanych powyżej ujęć regionu należy zaznaczyć, że pomimo istnienia obiektywnych kryteriów wyodrębniania regionów może nim być niemal dowolny fragment przestrzeni fizyczno-geograficznej, a ostateczne rozstrzygnięcie definicyjne uzależnione jest od potrzeb i okoliczności prowadzonych badań (wynikających m.in. z subiektywnych przesłanek doboru cech odróżniających dany region od otaczających go obszarów). Obszary górskie bez wątplenia są pewną częścią przestrzeni fizyczno-geograficznej, ale kwestia możliwości traktowania ich jako regionu zostanie podjęta w dalszej części pracy, po uprzednim zdefiniowaniu pojęcia obszarów górskich i scharakteryzowaniu ich specyfiki.

1.3. WYBRANE TEORIE ROZWOJU REGIONALNEGO I LOKALNEGO

Pojęcie „rozwój” oznacza pewien ciąg zmian ukierunkowanych i nieodwracalnych, dokonujących się w strukturze obiektów złożonych⁴⁹. Rozwój można rozpatrywać w ujęciu jakościowym i ilościowym, przy czym jakościowy aspekt rozwoju dotyczy przekształceń struktur społeczno-gospodarczych, w wyniku których nabierają one nowych cech i własności, natomiast aspekt ilościowy rozwoju obejmuje pojęcie wzrostu gospodarczego, co sprowadza się do powiększania rozmiarów dochodu narodowego⁵⁰. Termin rozwój oznacza proces pozytywnych zmian obejmujących wzrost ilościowy i postęp jakościowy, a więc zmianom ilościowym powinny towarzyszyć zmiany jakościowe i strukturalne⁵¹. Niemniej jednak należy wskazać, iż w literaturze przedmiotu pojęcie rozwoju regionalnego bywa także utożsamiane z wszelkimi zmianami, nie tylko

⁴⁸ *Kompendium wiedzy o turystyce*, red. G. Gołębski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006, s. 92.

⁴⁹ W. Krajewski: *Pojęcie rozwoju i postępu* [w:] *Założenia teoretyczne badań nad rozwojem historycznym*, red. J. Kmita, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1977, s. 26 [za:] Z. Szymła: *Determinanty...*, *op. cit.*, s. 33.

⁵⁰ Z. Chojnicki: *Podstawowe aspekty rozwoju społeczno-gospodarczego* [w:] *Współczesne problemy gospodarki przestrzennej Polski*, red. A. Kukliński, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1989, s. 112 [za:] Z. Szymła: *Determinanty...*, *op. cit.*, s. 34.

⁵¹ R. Broł: *Rozwój miasta* [w:] *Ekonomika i zarządzanie miastem*, red. R. Broł, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu, Wrocław 2004, s. 201.

pozytywnymi (rozwój progresywny), ale również z negatywnymi (rozwój regresywny)⁵².

W sensie empirycznym pojęcie „rozwój” oznacza sytuację, w której wyróżnione zostają dwa lub więcej dające się porównywać stany i jednocześnie istnieje możliwość wykrycia, opisu i oceny różnic między nimi. Do opisu tego służy wektor wartości odpowiednio dobranych cech⁵³.

Pojęcie rozwoju jest definiowane jako proces zmian prowadzących do ulepszenia czegoś, zwiększenia czegoś, osiągnięcia poziomu wyższego pod jakimś względem⁵⁴. W obliczu przytoczonej definicji istotne staje się sprecyzowanie przedmiotu rozwoju, a więc tego, co podlega ulepszeniu, zwiększeniu lub osiągnięciu wyższego poziomu oraz podmiotu tego rozwoju, czyli wskazanie podmiotu, który podlega procesowi rozwoju. Stąd też można wskazać dwa zasadnicze podejścia w definiowaniu pojęcia rozwój regionalny i lokalny, tj. podejście przedmiotowe i podmiotowe.

Podejście przedmiotowe wskazuje te dziedziny życia społeczno-gospodarczego, których zmiany ilościowe i jakościowe decydują o uznaniu faktu rozwoju danego obszaru. Można przykładowo wskazać takie części składowe (komponenty) rozwoju regionalnego i lokalnego, jak: wzrost dobrobytu i jakości życia, wzrost atrakcyjności inwestycyjnej, restrukturyzacja działalności gospodarczej⁵⁵.

W podejściu podmiotowym wskazuje się na podmioty, które podejmują działania warunkujące rozwój danego obszaru. Przykładowo chodzi o takie podmioty, jak: władze samorządu terytorialnego, podmioty gospodarcze, stowarzyszenia, związki zawodowe⁵⁶. Obydwa podejścia wzajemnie się uzupełniają.

Rozwój regionalny i lokalny jest procesem pozytywnych przemian w postaci wzrostu ilościowego oraz zmian o charakterze jakościowym w danej jednostce terytorialnej, uwzględniających potrzeby, priorytety i preferencje oraz uznawane systemy wartości mieszkańców⁵⁷. Rozwój regionalny i lokalny jest

⁵² *Samorząd terytorialny...*, *op. cit.*, s. 20; A. Potoczek: *Polityka regionalna...*, *op. cit.*, s. 14.

⁵³ W. Pietraszewski: *Podstawy informacyjne planowania przestrzennego*, „Studia Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania PAN”, t. LXXXVI, Warszawa 1983, s. 86 [za:] T. Kudłacz: *Programowanie rozwoju regionalnego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1999, s. 16.

⁵⁴ *Słownik współczesnego języka polskiego*, t. II, red. B. Dunaj, Readers Digest Przegląd Sp. z o.o., Warszawa 2001, s. 272.

⁵⁵ A. Klasik, F. Kuźnik: *Planowanie strategiczne rozwoju lokalnego i regionalnego* [w:] *Funkcjonowanie samorządu terytorialnego. Doświadczenia i perspektywy*, t. II, red. S. Dolata, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 1998, s. 395–404 [za:] L. Mączka, J. Kudelko, *op. cit.*, s. 39–40.

⁵⁶ *Finansowe aspekty rozwoju lokalnego*, red. T. Famulska, K. Znaniecka, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Katowicach, Katowice 2004, s. 11.

⁵⁷ L. Wojtasiewicz: *Czynniki rozwoju lokalnego – nowe ujęcia metodologiczne* [w:] *Problematyka rozwoju lokalnego w warunkach transformacji systemowej*, red. W. Maik, „Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania PAN” 1997, z. 177, s. 7–18.

stopniowym procesem przemian określonych społeczności i form ich realizowania związanych z konkretnym miejscem, osadzone w konkretnej przestrzeni⁵⁸. Rozwój regionalny i lokalny jest zharmonizowanym i systematycznym działaniem społeczności, władzy publicznej oraz pozostałych podmiotów funkcjonujących w danej jednostce terytorialnej, zmierzającym do kreowania nowych i poprawy istniejących walorów użytkowych w konkretnej przestrzeni fizyczno-geograficznej, tworzenia korzystnych warunków dla gospodarki oraz zapewnienia ładu przestrzennego i ekologicznego⁵⁹.

Niejednokrotnie używa się określenia rozwój regionalny i lokalny, bez konkretnego wskazania, o jaką skalę tego rozwoju chodzi. W kwestii różnicy między pojęciami rozwój lokalny i rozwój regionalny zauważyć można w literaturze polskiej dwa zasadnicze podejścia. W pierwszym z nich różnica dotyczy wyłącznie zasięgu terytorialnego obszaru, którego rozwój jest definiowany. Tym sposobem rozwój lokalny rozumiany jest jako proces pozytywnych zmian zachodzących w danym mieście, gminie wiejskiej czy miejsko-wiejskiej lub inaczej zdelimitowanym subregionie, tj. lokalnym układzie społeczno-terytorialnym, odznaczającym się specjalnymi cechami przestrzeni, gospodarki, kultury, a także lokalną preferencją potrzeb i hierarchią wartości⁶⁰. W tym aspekcie rozwój lokalny jest rozwojem w mniejszej niż region skali przestrzennej. Co do zasady można więc rozwój lokalny utożsamiać z rozwojem regionalnym. Różnica między rozpatrywanymi pojęciami polega jedynie na tym, że pierwsze dotyczy większych obszarowo jednostek terytorialnych, drugie zaś – mniejszych, tj. subregionów⁶¹. Podejście to jest konsekwencją stosowania anglosaskiego terminu lokalny rozwój gospodarczy, w którym problem został sprowadzony do zasięgu przestrzennego rozwoju obszaru⁶². Tak więc wobec obowiązującego w Polsce od 1-go stycznia 1999 roku trójstopniowego podziału administracyjnego kraju, za rozwój lokalny uznaje się ten realizowany na terytorium gmin, miast i powiatów. Rozwój na poziomie każdego województwa samorządowego rozpatrywany jest już w kategoriach rozwoju regionalnego⁶³.

W drugim podejściu rozwój lokalny definiuje się, wskazując, że są to działania podejmowane z woli lokalnych aktorów (liderów lokalnych) na podstawie

⁵⁸ J. Siemiński: *Koncepcje rozwoju lokalnego*, CUP, Biuro Planowania Regionalnego, Warszawa 1994, s. 5.

⁵⁹ R. Broł: *Rozwój lokalny – nowa logika rozwoju gospodarczego*, [w:] *Gospodarka lokalna w teorii i praktyce*, red. M. Obrębalski, „Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu” 1998, nr 785, s. 11–14.

⁶⁰ *Ekonomika i zarządzanie miastem*, red. R. Broł, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu, Wrocław 2004, s. 201.

⁶¹ *Samorząd terytorialny...*, *op. cit.*, s. 20.

⁶² I. Pietrzyk: *Polityka regionalna Unii Europejskiej i regiony w państwach członkowskich*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006, s. 32.

⁶³ B. Filipiak, M. Kogut, A. Szewczuk, M. Ziolo, *op. cit.*, s. 9–10.

refleksji dotyczącej waloryzacji miejscowych zasobów, uwzględniającej specyfikę terytorialną. Rozwój lokalny oznacza więc „oddolny” sposób generowania dynamiki rozwoju, wykorzystujący cały wewnętrzny potencjał rozwojowy, to postawa i działania oznaczające gotowość do „wzięcia w swoje ręce odpowiedzialności za swój los” i angażujące ogół wspólnoty lokalnej⁶⁴. Takie ujęcie rozwoju lokalnego jest podstawą traktowania go jako strategii bądź metody rozwoju regionalnego⁶⁵. Rozwój lokalny to zespół działań na rzecz mobilizacji wszystkich aktorów (podmiotów życia społeczności lokalnych) wokół uzgodnionych zbiorów projektów: gospodarczych, społecznych, kulturalnych i środowiskowych, wynikających ze wspólnie deklarowanej wizji przyszłości danej jednostki lokalnej⁶⁶. W ujęciu tym podkreślony został fakt nierozłączności wzrostu potencjału gospodarczego oraz jego aspektów społecznych i kulturowych.

Na wskazany wieloaspektowy charakter analizowanego zjawiska zwraca uwagę J. Szlachta, definiując rozwój regionalny jako systematyczną poprawę konkurencyjności podmiotów gospodarczych i poziomu życia mieszkańców oraz wzrost potencjału gospodarczego regionów przyczyniający się do rozwoju społeczno-gospodarczego kraju⁶⁷. Podobnie T. Kudłacz określa, że rozwój regionalny polega na trwałym wzroście poziomu życia mieszkańców i potencjału gospodarczego w skali określonej jednostki terytorialnej⁶⁸.

Biorąc pod uwagę powyższe, rozwój regionalny i lokalny można zdefiniować jako wielopłaszczyznowy i kompleksowy proces pozytywnych przemian, powodujących poprawę jakości środowiska życia mieszkańców i wzrost konkurencyjności danej jednostki przestrzennej. Tak rozumiany rozwój opiera się na wewnętrznym potencjale obszaru z uwzględnieniem jego zewnętrznych uwarunkowań w postaci szans i zagrożeń tkwiących w otoczeniu danej jednostki⁶⁹. Dla potrzeb realizowanej problematyki badawczej takie ujęcie rozwoju regionalnego i lokalnego jest w pełni zasadne i wystarczające.

⁶⁴ I. Pietrzyk: *Polityka regionalna Unii Europejskiej i regiony...*, *op. cit.*, s. 32.

⁶⁵ *Polityka rozwoju regionalnego, innowacje i restrukturyzacja*, red. M. Kozak, A. Kukliński, J. Szlachta, Centralny Urząd Planowania, Polska Agencja Rozwoju Regionalnego, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 1997, s. 3.

⁶⁶ J. Biniński, B. Szczepaniak: *Strategia rozwoju lokalnego* [w:] *Zarządzanie strategiczne rozwojem lokalnym i regionalnym*, red. A. Klasik, F. Kuźnik, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Katowicach, Katowice 2001, s. 61.

⁶⁷ J. Szlachta: *Główne problemy rozwoju regionalnego Polski na przełomie XX i XXI wieku* [w:] *Strategiczne wyzwanie dla polityki rozwoju regionalnego Polski*, Wydawnictwo Friedrich Ebert-Stiftung, Przedstawicielstwo w Polsce, Warszawa 1996, s. 7–27.

⁶⁸ T. Kudłacz: *Programowanie rozwoju regionalnego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1999 [za:] *Metody oceny rozwoju...*, *op. cit.*, s. 13.

⁶⁹ Przez szansę należy rozumieć taki układ różnych okoliczności, zjawisk i procesów występujących w otoczeniu w określonym miejscu i czasie, który ma korzystny (pozytywny) wpływ

Koncepcję rozwoju regionalnego należy rozumieć jako całościowy, spójny sposób wyjaśniania mechanizmu rozwoju regionalnego, który definiuje się jako sposób oddziaływania czynników rozwoju na zmiany w obszarze pól rozwoju regionalnego oraz kreowania obserwowanych efektów społecznych, gospodarczych, ekologicznych i przestrzennych w regionie⁷⁰. Kwestia wyjaśnienia całościowego mechanizmu rozwoju regionalnego pozostaje w literaturze przedmiotu nierozstrzygnięta⁷¹.

W najbardziej ogólnym ujęciu mówić można o dwóch typach mechanizmów rozwoju regionalnego, tj. o mechanizmie opierającym się na rynkowych regulatorach rozwoju oraz interwencyjnym oddziaływaniu polityki podmiotów publicznych (opartym głównie na instrumentach polityki rozwoju regionalnego)⁷².

Teorie rozwoju regionalnego i lokalnego opierają się na istniejących teoriach ekonomii czy teoriach rozwoju gospodarczego ukształtowanych w przeszłości. Niektóre teorie wyraźnie podkreślają znaczenie czynników rozwoju, inne eksponują istotę organizacji i zarządzania procesami gospodarczymi, co jest szczególnie ważne ze względu na widoczne oddziaływanie procesów rozwojowych i ich prawidłowe funkcjonowanie w przestrzeni.

Ogół teorii rozwoju regionalnego i lokalnego można podzielić na trzy podstawowe grupy teorii⁷³:

a) pierwotnie sformułowane oryginalne koncepcje: lokalizacji przemysłu (A. Weber), ośrodków centralnych (W. Christaller), bazy ekonomicznej (W. Sombart), biegunów rozwoju (F. Perroux, J.R. Boudeville), dyfuzji innowacji (T. Hägerstrand), rozwoju endogenicznego (J. Friedman, C. Weaver, W.B. Stöhr);

b) teorie wtórne będące rozwinięciem koncepcji oryginalnych: ogólna teoria gospodarki przestrzennej (A. Lösch⁷⁴), ekonomia regionalna (E.M.

na funkcjonowanie i rozwój danej jednostki (szanse mogą stać się bodźcami rozwoju). Przez zagrożenie należy rozumieć uzasadnione zjawiska, zdarzenia lub procesy występujące w otoczeniu w określonym miejscu i czasie, które mają niekorzystny wpływ na funkcjonowanie i rozwój (zagrożenia mogą stać się barierami rozwoju), patrz: M. Ziółkowski: *Zarządzanie strategiczne w polskim samorządzie terytorialnym* [w:] *Nowe zarządzanie publiczne w polskim samorządzie terytorialnym*, red. A. Zalewski, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa 2005, s. 90–91.

⁷⁰ *Metody oceny rozwoju...*, *op. cit.*, s. 22.

⁷¹ R. Domański: *Podstawy planowania przestrzennego*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1989, s. 56.

⁷² T. Kudłacz: *Programowanie rozwoju regionalnego*, *op. cit.*, s. 21.

⁷³ T. Kudłacz: *Programowanie rozwoju regionalnego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1999, s. 23 [za:] *Podstawy gospodarki przestrzennej – wybrane aspekty*, red. S. Korenik, J. Słodczyk, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu, Wrocław 2005, s. 20; *Metody oceny rozwoju...*, *op. cit.*, s. 23.

⁷⁴ Por. A. Lösch: *Gospodarka przestrzenna. Teoria lokalizacji*, Warszawa 1961.

Hoover⁷⁵), *regional science* (W. Isard⁷⁶), teoria produktu podstawowego (H. Innes), nowa teoria handlu, koncepcja geograficznych centrów wzrostu (A. Hirschman), koncepcja błędnego koła (G. Myrdal), koncepcja rdzenia i peryferii (J. Friedman);

c) koncepcje łączące odrębne teorie cząstkowe: koncepcja potencjału kontaktowego (G. Törnqvist⁷⁷), model przyciągania (L.H. Klassen⁷⁸).

Z uwagi na fakt, że pierwotnie sformułowane teorie rozwoju regionalnego stały się punktem wyjścia dla konstruowanych przez innych autorów późniejszych (pochodnych) koncepcji rozwoju, będą one przedmiotem bardziej szczegółowej analizy.

Teoria lokalizacji przemysłu zakłada, że rozwój regionu jest następstwem kierowanych do niego inwestycji. Punktem wyjścia jest założenie, że każde przedsiębiorstwo dąży do minimalizacji kosztów i poszukuje takiego miejsca na lokalizację, w którym możliwe jest osiągnięcie tego celu⁷⁹. Punkt minimalnych kosztów transportu wyznacza więc najbardziej korzystne miejsce lokalizacji zakładu produkcyjnego (w teorii rozpatrywane były także koszty osobowe). Teoria lokalizacji, początkowo odnosząca się do pojedynczego przedsiębiorstwa, została w późniejszym okresie poszerzona przez innych autorów (A. Lösch) na większą liczbę przedsiębiorstw konkurujących w sposób trwały, a następnie na całe układy terytorialne (region) działalności gospodarczej różnych, ale konkurujących z sobą przedsiębiorstw (W. Isard, C. Ponsard i in.)⁸⁰.

Teoria ośrodków centralnych opiera się na stwierdzeniu, że centralność produkowanych w danym miejscu towarów oraz świadczonych usług określa pozycję tego miejsca w hierarchicznej strukturze ośrodków osadniczych oraz przyporządkowuje mu rynek o stosownej skali przestrzennej. W myśl podstawowych założeń tej teorii, większe szanse rozwojowe mają ośrodki duże. Dzieje się tak ze względu na ich rolę i aktywne oddziaływanie, wzmacniane dodatkowo bazą ekonomiczną. Teoria ośrodków centralnych większe szanse rozwojowe przypisuje dużym jednostkom osadniczym. Ośrodki małe mają słabą pozycję, gdyż ich oddziaływanie przestrzenne jest niewielkie i ogranicza się do skali lokalnej⁸¹.

⁷⁵ Por. E.M. Hoover: *The Location of Economic Activity*, New York 1948.

⁷⁶ Por. W. Isard: *Metody analizy regionalnej*, Warszawa 1965, s. 104–170 i 419–529.

⁷⁷ Por. G. Törnqvist: *Contact System and Regional Development*, The Royal University of Lund, Department of Geography, Lund 1970.

⁷⁸ Por. L.H. Klassen: *Kilka dalszych uwag o analizie przyciągania* [w:] *Problemy i metody ekonomiki regionalnej*, red. A. Kukliński, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1978, s. 121–140.

⁷⁹ Z. Szymła: *Determinanty rozwoju...*, *op. cit.*, s. 41.

⁸⁰ B. Filipiak, M. Kogut, A. Szewczuk, M. Ziolo, *op. cit.*, s. 36–38.

⁸¹ *Ibidem*, s. 40.

Teoria bazy ekonomicznej w swojej istocie sprowadza się do określenia roli endogenicznych i egzogenicznych czynników rozwoju jednostki osadniczej. Podstawowym warunkiem rozwoju lokalnego jest istnienie w danej gminie takiej bazy rozwojowej, która w sposób znaczący zwiększy przestrzenny wymiar oddziaływania zlokalizowanych tam podmiotów. Rozwój działalności produkcyjnej i usługowej, zorientowanej na zewnętrznego klienta, przyczynia się do tworzenia nowych miejsc pracy, a w konsekwencji do wzrostu dochodów i poziomu życia społeczności lokalnej. Z powyższego wynika, że rozwój funkcji ponadlokalnych stanowi istotne źródło korzyści ogólnospołecznych, wyrażających się m.in. wzrostem rangi gminy, zwiększeniem się zasięgu jego aktywnego oddziaływania, podniesieniem stopnia atrakcyjności jako miejsca zaspokajania potrzeb wyższego rzędu i atrakcyjnego miejsca lokalizacji inwestycji⁸².

Teoria biegunów rozwoju wskazuje, iż podstawę rozwoju stanowią tzw. bieguny wzrostu, którymi są przemysły napędowe⁸³. Założenia tej teorii odnosiły się pierwotnie do abstrakcyjnej przestrzeni ekonomicznej, a następnie zostały przetransponowane do przestrzeni geograficznej. Istotą tej teorii jest twierdzenie, że różnice w rozwoju regionów mogą zostać zmniejszone poprzez tworzenie biegunów wzrostu i mechanizmy polaryzacji powodujące rozszerzenie wzrostu na obszary nierozwinięte. Pierwotnie koncepcję odnoszono do branż, jako wiodących dziedzin gospodarki, które są motorem rozwoju. Następnie, w podejściu regionalnym w tej koncepcji, za biegun wzrostu przyjęto jednostkę terytorialną zlokalizowaną w określonej przestrzeni geograficznej⁸⁴.

Teoria dyfuzji innowacji w swoim przedmiocie dotyczy modelu rozprzestrzeniania się innowacji na danym obszarze. Innowacja jest procesem złożonym, który wymaga współpracy i powiązania między licznymi funkcjami komplementarnymi: badaniami podstawowymi, stosowanymi, działalnością rozwojową, przygotowaniem prototypów, inwestycjami przemysłowymi, produkcją, komercjalizacją i adaptacją produktu do wymogów rynku⁸⁵. Z uwagi na zaangażowanie wielu dziedzin w proces powstawania innowacji, mogą one być źródłem rozwoju regionalnego⁸⁶.

⁸² *Ibidem*, s. 39.

⁸³ Biegun wzrostu jest pewną masą inwestycji i infrastruktury zlokalizowaną w konkretnym miejscu, zdolną do wpływania na rozwój regionu i przekształcania jego struktury gospodarczej. Por. J. Grzeszczak: *Koncepcje polaryzacyjne w przestrzennym zagospodarowaniu kraju*, „Studia Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania PAN” 1971, t. XXXVI, s. 16.

⁸⁴ Z. Szymła: *Determinanty rozwoju...*, *op. cit.*, s. 41–42; szerzej na ten temat patrz w: *Podstawy gospodarki przestrzennej...*, *op. cit.*, s. 49–63.

⁸⁵ C. Courlet, B. Pecqueur, B. Soulage: *Industrie et dynamiques de territoires*, „Revue d’Economie Industrielle” 1993, nr 64, s. 7–21 [za:] I. Pietrzyk: *Polityka regionalna Unii Europejskiej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000, s. 48.

⁸⁶ M. Adamowicz: *Dyfuzja innowacji jako czynnik rozwoju regionów peryferyjnych* [w:] *Zarządzanie wiedzą w agrobiznesie w warunkach polskiego członkostwa w Unii Europejskiej*, Wydawnictwo Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego, „Prace Naukowe” 2005, nr 35, s. 581–592.

W myśl teorii rozwoju endogenicznego rozwój opiera się na wewnętrznych potencjałach rozwojowych regionu. Jest określany mianem rozwoju oddolnego. Z założenia powinien być stymulowany przez potrzeby lokalne, przy czym kierunek rozwoju powinien wynikać z umiejętności i wiedzy właściwych danej społeczności lokalnej. Źródłem innowacji nie są przedsiębiorstwa przemysłowe, lecz środowiska lokalne stymulujące postęp⁸⁷.

Rozwój regionalny i lokalny przebiega wielopłaszczyznowo, na co zwrócono uwagę w poprzednim punkcie pracy. Współcześnie w polityce rozwoju społeczno-gospodarczego realizowanej zarówno na szczeblu międzynarodowym, ogólnokrajowym, jak i regionalnym oraz lokalnym, szczególnego znaczenia nabrała kategoria rozwoju zrównoważonego, tzn. takiego rozwoju społeczno-gospodarczego, w którym następuje proces integrowania działań politycznych, gospodarczych i społecznych, z zachowaniem równowagi przyrodniczej oraz trwałości podstawowych procesów przyrodniczych, w celu zagwarantowania możliwości zaspokajania podstawowych potrzeb zarówno współczesnego pokolenia, jak i przyszłych pokoleń⁸⁸.

Koncepcja rozwoju zrównoważonego korzeniami sięga ekonomii klasycznej (D. Ricardo, T. Malthus, J.S. Mill). Do określenia rozwoju zrównoważonego (z ang. *sustainable development*) stosowane są w literaturze polskiej także takie określenia, jak: trwały rozwój, ekorozwój⁸⁹. Termin ekorozwój⁹⁰ został wprowadzony podczas obrad konferencji ONZ w Sztokholmie w 1972 roku, wynikiem których było stwierdzenie, że człowiek ma podstawowe prawo do wolności, równości, odpowiednich warunków życia w środowisku. Dobra jakość tego środowiska pozwala na życie w godności i dobrobycie. Stąd też człowiek ponosi wielką odpowiedzialność za ochronę i polepszenie środowiska tak dla obecnych, jak i przyszłych pokoleń⁹¹. T. Borys⁹² wskazuje, iż ekorozwój oznacza nową

⁸⁷ Z. Szymła: *Determinanty rozwoju...*, op. cit., s. 43.

⁸⁸ Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. *Prawo ochrony środowiska*, Dz.U. nr 62, poz. 627, z późn. zm., art. 3, pkt 50; patrz także P. Jeżowski: *Kategoria rozwoju zrównoważonego w naukach ekonomicznych* [w:] *Ekonomiczne problemy ochrony środowiska i rozwoju zrównoważonego w XXI wieku*, red. P. Jeżowski, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa 2007, s. 11; R. Janikowski: *Zrównoważony rozwój lokalny. Teoria i praktyka*, *Studia nad zrównoważonym rozwojem*, t. IV, Polska Akademia Nauk, Górnośląska Wyższa Szkoła Handlowa w Katowicach, Warszawa–Katowice 2006, s. 83–84; S. Kozłowski: *Droga do ekorozwoju*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1994, s. 55; J. T. Winpenny: *Wartość środowiska. Metody wyceny ekonomicznej*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1995, s. 19 i n.

⁸⁹ Por. J.-P. Ceron, S. Passaris, K. Vinacer: *Kształtowanie ekorozwoju we Francji*, Politechnika Białostocka, „Studia i Materiały” nr 2, Białystok 1996, s. 11.

⁹⁰ Nie ma zgody w literaturze przedmiotu co do zasadności stosowania określenia ekorozwój dla oznaczenia kategorii rozwoju zrównoważonego; por. Z. Sadowski: *Ekorozwój a wzrost gospodarczy* [w:] *Sterowanie ekorozwojem*, t. I, *Teoretyczne aspekty ekorozwoju*, red. B. Poskrobko, Wydawnictwo Politechniki Białostockiej, Białystok 1998, s. 13–21.

⁹¹ S. Kozłowski: *Droga do ekorozwoju*, op. cit., s. 55.

⁹² T. Borys: *Jak budować program ekorozwoju. Informacje ogólne*, t. 1, *Agenda 21*, Regionalny Ośrodek Ekorozwoju Fundacji Karkonoskiej w Jeleniej Górze, Warszawa–Jelenia Góra 1998, s. 11.

filozofię rozwoju globalnego, regionalnego i lokalnego, przeciwstawiającą się wąsko rozumianemu wzrostowi gospodarczemu. Z kolei B. Poskrobko⁹³ określa ekorozwój jako sposób prowadzenia działalności gospodarczej, kształtowania i wykorzystania potencjału środowiska oraz organizacji życia społecznego, który zapewni dynamiczny rozwój jakościowo nowych procesów produkcyjnych, trwałość użytkowania zasobów przyrodniczych oraz poprawę, a następnie zachowanie wysokiej jakości życia. Owa podkreślana jakość życia definiowana jest przez B. Piontek⁹⁴ jako kształtowanie właściwych proporcji w generowaniu, zaspokajaniu i sposobach realizacji potrzeb ekonomicznych, społecznych, przyrodniczych oraz duchowych człowieka z zachowaniem kryterialnych funkcji sfery moralnej.

Przyjęcie koncepcji rozwoju zrównoważonego, jako koncepcji rozwoju danego obszaru, wymaga podejmowania i wprowadzania decyzji opartych na kompromisie obejmującym specyficzne cele wyznaczone dla poszczególnych płaszczyzn (sfer) tego rozwoju: społecznej, gospodarczej oraz środowiskowej⁹⁵. Osiąganie wzrostu w jednej z tych sfer nie może odbywać się kosztem innej. Poszczególne elementy gospodarki lokalnej powinny być traktowane łącznie, a proces decyzyjny powinien uwzględniać wzajemne powiązanie wskazanych sfer rozwoju. Dopiero wówczas rozwój zrównoważony ma szanse powodzenia⁹⁶.

1.4. KONKURENCYJNOŚĆ ROZWOJU W UJĘCIU PRZESTRZENNYM Z UWZGLĘDNIENIEM SPECYFIKI OBSZARÓW PROBLEMOWYCH

Zagadnienie konkurencyjności związane jest z pojęciem konkurencji, które słownikowo definiowane jest jako rywalizacja między osobami prywatnymi lub jednostkami gospodarczymi, mająca na celu zdobycie rynków zbytu, źródeł zakupu surowców i osiągnięcie jak największych korzyści przy sprzedaży towarów⁹⁷. W literaturze ekonomicznej wskazuje się, że konkurencja jest procesem, za pomocą którego uczestnicy rynku, dążąc do realizacji swych interesów,

⁹³ B. Poskrobko: *Teoretyczne aspekty ekorozwoju*, „Ekonomia i Środowisko” 1997, nr 1(10), s. 7–20.

⁹⁴ B. Piontek: *Koncepcja rozwoju zrównoważonego i trwałego Polski*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002, s. 87.

⁹⁵ T. Domański: *Strategiczne planowanie rozwoju gospodarczego gminy*, Wydawnictwo Hamal Book, Agencja Rozwoju Komunalnego, Warszawa 2000, s. 16.

⁹⁶ A. Smarżewska: *Uwarunkowania rozwoju zrównoważonego obszarów wiejskich w Polsce w kontekście integracji europejskiej* [w:] *Kwestia agrarna w Polsce i na świecie*, Wydawnictwo Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego, „Prace Naukowe” 2005, nr 36, s. 681–694.

⁹⁷ *Słownik języka polskiego*, t. I, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1978, s. 991; bardzo zbliżona definicja pojęcia konkurencja znajduje się np. w: *Encyklopedia powszechna PWN*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1974, s. 539.

próbują przedstawić korzystniejsze od innych oferty pod względem ceny, jakości lub innych charakterystyk wpływających na decyzję zawarcia transakcji⁹⁸. W procesie tym przewagę osiągają ci uczestnicy rynku, którzy są bardziej konkurencyjni.

Konkurencyjność jest pewnym stanem, w którym znajduje się jednostka w stosunku do innych jednostek; jest wyrazem konkurencji. W rynkowym systemie gospodarczym jednostką tą może być osoba fizyczna, przedsiębiorstwo lub inna jednostka organizacyjna, branża, region, kraj lub grupa krajów. Konkurencyjność odnoszona do gospodarek narodowych będzie więc zdolnością danego kraju do produkowania i dystrybucji dóbr materialnych i niematerialnych konkurencyjnych w stosunku do tych, które produkowane są w innych krajach, przy założeniu rosnącego poziomu życia społeczeństw⁹⁹. Według M. Lubińskiego¹⁰⁰ konkurencyjność jest pojęciem wartościującym, określającym pewien stan pożądaný, który w odniesieniu do regionów oznacza w szczególności zdolność do zrównoważonego rozwoju w długim okresie.

Konkurencyjność danej jednostki przestrzennej oznacza jej przewagę nad analogicznymi jednostkami znajdującymi się w tych samych grupach strategicznych (np. gminy turystyczne). Konkurencyjność regionu jest jego trwałą zdolnością umożliwiającą sprostanie w różnych układach konkurencyjnych innym regionom będącym konkurentami¹⁰¹.

Konkurencyjność regionów została zdefiniowana przez B. Winiarskiego¹⁰² jako zdolność regionów do przystosowywania się do zmieniających się warunków, pod kątem utrzymania lub poprawy pozycji w toczącym się między regio-

⁹⁸ D. R. Kamerschen, R. B. McKenzie, C. Nardinelli: *Ekonomia*, Fundacja Gospodarcza NSZZ „Solidarność”, Gdańsk 1992, s. 47; zbliżone ujęcie prezentuje T. Sztucki w pracy *Marketing przedsiębiorcy i menadżera*, Agencja Wydawnicza PLACET, Warszawa 1996, s. 30.

⁹⁹ B. R. Scott: *U.S. Competitiveness: Concepts, Performance and Implications* [w:] *Competitiveness in the World Economy*, Harvard Business School Press, Boston, Massachusetts 1985 [za:] M. Lemanowicz: *Organizacje i grupy producentów szansą na poprawę konkurencyjności polskiego rolnictwa*, Wydawnictwo Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego, Warszawa 2005, s. 21.

¹⁰⁰ M. Lubiński: *Konkurencyjność gospodarki. Pojęcia i sposób mierzenia* [w:] *Międzynarodowa konkurencyjność gospodarki Polski – uwarunkowania i perspektywy*, „Raporty. Studia nad konkurencyjnością” Wydawnictwo Instytutu Rozwoju i Studiów Strategicznych, Warszawa 1995, s. 10–11.

¹⁰¹ E. Zeman-Miszewska: *Wspólnota lokalna wobec konkurencji międzyregionalnej – podstawy marketingu terytorialnego*, „Samorząd Terytorialny” 2001, nr 11 [za:] *Podstawy gospodarki przestrzennej...*, *op. cit.*, s. 215.

¹⁰² B. Winiarski: *Problem konkurencyjności w studiach nad strategią i polityką rozwoju regionalnego*, [w:] *Konkurencyjność regionów*, red. M. Klamut, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu, Wrocław 1999, s. 9.

nami współzawodnictwie. M. Piotrowska-Trybull¹⁰³ określa, że region konkurencyjny to taki, który w warunkach gospodarki rynkowej tworzy sprzyjający klimat dla rozwoju przedsiębiorczości i innowacyjności, umożliwiając przedsiębiorcom osiągnięcie wysokiej efektywności ekonomicznej oraz oddziałuje na włączenie istniejących zasobów pracy w procesy gospodarowania, dzięki czemu podnosi się poziom i jakość życia w regionie. Również M. Klamut¹⁰⁴ wskazuje, że region konkurencyjny to taki, który umożliwia tworzenie wciąż nowych kombinacji strukturalnych, poprzez korzystanie z jego zasobów ludzkich i rzeczowych. Natomiast T. Markowski¹⁰⁵ precyzuje, że region konkurencyjny to ten, w którym poziom wiedzy ludzkiej, rozumiany jako zdolność do wyprzedzania potrzeb i odkrywania nowej kombinacji zastosowania istniejących lub nowych zasobów rzeczowych, pozwala na wytworzenie strukturalnej przewagi i skomercjalizowanie wytworów regionu. Konkurencyjność regionów określa ich umiejętność wykorzystywania pojawiających się w otoczeniu pozytywnych trendów generujących korzyści zewnętrzne (np. rozwój przedsiębiorczości, rozprzestrzenianie innowacji, kreowanie wzrostu regionalnego)¹⁰⁶. Inni autorzy wskazują, że region konkurencyjny to taki region, w którym poziom wiedzy ludzkiej, rozumiany jako zdolność do wyprzedzania potrzeb i odkrywania nowej kombinacji zastosowania istniejących lub nowych zasobów rzeczowych, pozwala na wytworzenie strukturalnej przewagi¹⁰⁷.

Pojęcie to wiąże się ściśle z określeniem rozwoju gospodarczego, które odnosi się do strategii i programów umożliwiających regionom różnego szczebla skuteczne przystosowanie się do zmian gospodarczych poprzez poprawę własnej konkurencyjności w najważniejszych dziedzinach gospodarki¹⁰⁸.

¹⁰³ M. Piotrowska-Trybull: *Istota i czynniki konkurencyjności regionu* [w:] *Konkurencyjność regionów w okresie przechodzenia do gospodarki rynkowej. Międzynarodowa analiza porównawcza: Białoruś, Litwa, Łotwa i Polska*, red. W. Kosiedowski, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2004, s. 23.

¹⁰⁴ *Konkurencyjność regionów*, red. M. Klamut, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu, Wrocław 1999, s. 17; M. Klamut: *Konkurencyjność gospodarki regionalnej i lokalnej* [w:] *Gospodarka regionalna i lokalna*, red. Z. Strzelecki, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008, s. 50.

¹⁰⁵ T. Markowski: *Konkurencyjność i współpraca wewnątrzregionalna podstawą nowoczesnej polityki rozwoju regionalnego* [w:] *Podstawowe problemy polityki rozwoju regionalnego i lokalnego*, red. Z. Mikołajewicz, Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji, Instytut Śląski, Opole 1997 [za:] *Podstawy gospodarki przestrzennej...*, op. cit., s. 215.

¹⁰⁶ Por. *Polityka budowy regionu konkurencyjnego. Strategie – modele – postęp technologiczny*, red. M. Klamut, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu, Wrocław 2000, s. 1.

¹⁰⁷ B. Filipiak-Dylewska, A. Szewczuk: *Finansowe i organizacyjne determinanty wzrostu konkurencyjności polskich miast i gmin* [w:] *Konkurencyjność polskiej gospodarki*, Materiały Konferencyjne Ogólnopolskiej Konferencji Przedkongresowej PTE w Szczecinie, Szczecin 2000, s. 29.

¹⁰⁸ N. Berman: *Strategiczne planowanie rozwoju gospodarczego*, Municipium, Warszawa 2000, s. 8.

Definicje konkurencyjności regionu podkreślają znaczenie tworzenia sprzyjających, opartych na zasobach lokalnych, warunków dla innowacyjności i rozwoju przedsiębiorczości. Warunki te mają sprzyjać lokowaniu kapitału prywatnego, który stara się uzyskać optymalną lokalizację, sprzyjającą jego długoterminowemu rozwojowi. Współcześnie kapitał jest zasobem coraz bardziej mobilnym, jednak to nie tyle kapitał konkuruje o najlepszą lokalizację, ile regiony konkurują między sobą o pozyskanie kapitału. Fakt ten nabiera szczególnego znaczenia w obliczu niedostatku środków publicznych jednostek samorządu terytorialnego w stosunku do rosnących zbiorowych potrzeb społeczności lokalnej.

Regiony uzyskują przewagę konkurencyjną dzięki posiadaniu komparatywnej przewagi nad innymi regionami ze względu na różnorodne uwarunkowania społeczno-gospodarcze oraz fizyczno-geograficzne. Posiadana przewaga generuje korzyści, których skutki odczuwają podmioty zlokalizowane w obszarze objętym przez dany region¹⁰⁹. Te czynniki, które stanowią o istnieniu przewagi konkurencyjnej są swoistego rodzaju jądrem obszaru (rodzajem produktu regionalnego) zaspokajającym potrzeby określonego rodzaju, bądź to sfery społecznej, bądź gospodarczej. Stanowią one bodziec dla podmiotów gospodarczych przyciągający je i skłaniający do podejmowania i intensyfikacji działalności.

Na rynku usług turystycznych rywalizują z sobą małe jednostki, takie jak miejscowość, a nawet pojedyncza atrakcja turystyczna. Rozwój konkurencji na rynku usług turystycznych zarówno w wymiarze lokalnym, regionalnym, wewnątrz krajowym, europejskim, jak i globalnym wymusza na podmiotach rynku poszukiwania nowych form kształtowania swojej konkurencyjności¹¹⁰. Konkurencyjność stwarza więc podstawy, na których może oprzeć się rozwój regionu. Działania prowadzone w celu podniesienia poziomu konkurencyjności regionu związane są z jego rozwojem, gdyż na ogół czynniki wzrostu konkurencyjności są jednocześnie czynnikami rozwoju regionalnego i lokalnego¹¹¹.

Konkurencyjność regionów, rozpatrywana z punktu widzenia oczekiwanych korzyści i zakładanych celów, może być traktowana jako konkurencyjność bezpośrednia lub pośrednia. Konkurencja bezpośrednia polega na współzawodnictwie o dostęp do konkretnych korzyści możliwych do pozyskania, a więc przykładowo o przyciąganie inwestycji z zewnątrz, utrzymanie kapitału w regionie, lokalizację przedsiębiorstw, organizacji gospodarczych, agend i instytucji rządowych, a także pozyskiwanie subwencji i innych form wsparcia krajowego i międzynarodowego. Natomiast istotą konkurowania pośredniego jest

¹⁰⁹ Por. A. Prusek: *Analiza rozwoju społeczno-gospodarczego województwa podkarpackiego* [w:] *Strategia rozwoju regionu podkarpackiego oraz wiodących sektorów jego gospodarki*, red. A. Prusek, Wyższa Szkoła Gospodarki i Zarządzania w Mielcu, „Studia Mieleckie” 2001, nr 1.

¹¹⁰ B.J. Dąbrowska: *Rozwój usług turystycznych w warunkach globalizacji. Zarys problematyki*, Wyższa Szkoła Turystyki i Hotelarstwa w Gdańsku, Gdańsk 2006, s. 114.

¹¹¹ Analiza tych ostatnich będzie przedmiotem kolejnego podrozdziału pracy.

wykorzystanie istniejących lub tworzenie nowych warunków otoczenia dla przedsiębiorstw działających w regionie, co umożliwi im osiągnięcie przewagi konkurencyjnej w stosunku do jednostek umiejscowionych poza danym regionem. Wzrost efektywności i konkurencyjności przedsiębiorstw (lub innych podmiotów rynku) przyczynia się pośrednio do wzrostu konkurencyjności całego regionu¹¹². Zatem na pozycję konkurencyjną regionu mają wpływ procesy zachodzące w jego granicach, jak również wszyscy uczestnicy rynku funkcjonujące w ramach analizowanego regionu.

1.5. UWARUNKOWANIA ROZWOJU REGIONALNEGO I LOKALNEGO

Zagadnienie uwarunkowań rozwoju regionalnego i lokalnego doczekało się w literaturze przedmiotu wielu opracowań. Różne podejścia do tego problemu znalazły wyraz w odmiennym rozumieniu stosowanej terminologii. W prezentowanym przez siebie podejściu do uwarunkowań rozwoju lokalnego K. Heffner utożsamia uwarunkowania, determinanty i czynniki rozwoju obszaru. Autor ten wyraźnie wyodrębnia dwie grupy determinant (czynników, uwarunkowań), jedne określając jako wewnętrzne (miejskowe), a drugie – zewnętrzne (pozamiejskowe)¹¹³. Identycznie ujmuje to zagadnienie A. Nowakowska¹¹⁴.

Odmiennie podejście do znaczenia pojęcia czynników rozwoju regionalnego i lokalnego przedstawia T. Kudłacz, odróżniając wyraźnie uwarunkowania (nazywając je warunkami) od czynników. Autor ten wskazuje, że uwarunkowania mają charakter cech „wrodzonych” obszaru oraz że nie mogą być przez władze terytorialne w żaden sposób sterowalne, natomiast czynniki rozwoju obszaru są uzależnione od istniejącego potencjału gospodarczego, społecznego czy środowiskowego danej przestrzeni, a ponadto od zasad i reguł prowadzonej polityki rozwoju, za kształt której odpowiedzialne są władze samorządu terytorialnego¹¹⁵.

¹¹² T. Markowski: *Wspieranie wzrostu konkurencyjności w polityce rozwoju regionalnego* [w:] *Strategiczne wyzwania dla polityki rozwoju regionalnego Polski*, Wydawnictwo Friedrich Ebert-Stiftung, Przedstawicielstwo w Polsce, Warszawa 1996 [za:] L. Mączka, J. Kudłacz: *Polityka regionalna...*, *op. cit.*, s. 42–43; J. Chądzyński, A. Nowakowska, Z. Przygodzki: *Region i jego rozwój w warunkach globalizacji*, Wydawnictwa Fachowe CeDeWu, Warszawa 2007, s. 107–108.

¹¹³ K. Heffner: *Strategie rozwoju regionalnego i lokalnego* [w:] *Gospodarka regionalna i lokalna*, red. Z. Strzelecki, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008, s. 166.

¹¹⁴ Patrz szerzej: J. Chądzyński, A. Nowakowska, Z. Przygodzki: *Region i jego rozwój w warunkach globalizacji*, Wydawnictwa Fachowe CeDeWu, Warszawa 2007, s. 204–205.

¹¹⁵ Por. Kudłacz T.: *Programowanie rozwoju regionalnego*, *op. cit.*, s. 20; T. Kudłacz: *Programowanie rozwoju regionalnego i lokalnego* [w:] *Gospodarka regionalna i lokalna*, red. Z. Strzelecki, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.

Słownikowe źródła wskazują, że czynnik to: jedna z przyczyn wywołujących określony skutek (czynniki klimatyczne, ekonomiczne, społeczne)¹¹⁶; jedna z przyczyn danego zjawiska¹¹⁷; jeden ze składników warunkujących coś, rozstrzygający o czymś¹¹⁸.

Dla potrzeb realizacji podjętej problematyki badawczej w tej pracy przyjmuje się równorzędne traktowanie pojęć: czynniki, uwarunkowania oraz determinanty rozwoju regionalnego. Wobec powyższego w pełni uzasadnione jest stosowanie zamiennie tych pojęć w zależności od kontekstu wypowiedzi.

W ekonomii klasycznej (A. Smith, D. Ricardo) funkcjonują trzy podstawowe czynniki rozwoju, takie jak: kapitał, ziemia i praca, określane jako zasoby lub czynniki produkcji¹¹⁹ – niezbędne w procesie produkcji dóbr materialnych oraz świadczenia usług. Kapitał utożsamiany jest z dobrami inwestycyjnymi, ziemia nie stanowi wyłącznie samego tylko terenu (powierzchni) ale łączy jako czynnik również wszystko to, co pochodzi z przyrody i jest użyteczne w procesie produkcji, natomiast praca, określana także jako siła robocza, wiąże się z energią fizyczną i umysłową człowieka oraz jej wykorzystaniem¹²⁰. Czynniki klasyczne nadal stanowią o możliwościach wzrostu gospodarczego, jednak taka interpretacja stała się już niewystarczająca w obliczu rosnącego stopnia skomplikowania i różnorodności procesów rozwoju regionalnego i lokalnego.

W literaturze traktującej o rozwoju regionalnym i lokalnym wskazuje się wiele innych sposobów podziału uwarunkowań tego rozwoju. Jedną z przyczyn takiego stanu rzeczy jest fakt, że uwarunkowań tych jest bardzo dużo. Wiele z nich ma charakter barier rozwoju. Kolejną tego przyczyną jest brak absolutnego charakteru czynników rozwoju regionalnego i lokalnego, co oznacza, że nie można ich odnosić w sposób zawsze jednoznaczny do każdego przypadku rozwoju. Powinny one być odnoszone do określonych celów rozwoju. Dopiero określenie celów rozwoju pozwala na jednoznaczną identyfikację, ocenę oraz pomiar czynników rozwoju¹²¹.

¹¹⁶ *Słownik języka polskiego PWN*, oprac. L. Drabik, A. Kubiak-Sokół, E. Sobol, L. Wiśniakowska, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006, s. 119.

¹¹⁷ *Mały słownik języka polskiego*, red. S. Skorupka, H. Auderska, Z. Łempicka, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1969, s. 101.

¹¹⁸ *Słownik poprawnej polszczyzny PWN*, red. W. Doroszewski, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1980, s. 99.

¹¹⁹ Podział zasobów na kapitał, ziemię i pracę jest podziałem klasycznym, nadal wykorzystywanym w ekonomii oraz teorii rozwoju regionalnego. Obok tych czynników w literaturze często wskazuje się również kolejne czynniki (np. technologię, talent przedsiębiorcy). Patrz np. D. R. Kamerschen, R. B. McKenzie, C. Nardinelli, *op. cit.*, s. 6.

¹²⁰ Patrz także: J. Parysek: *Rola samorządu terytorialnego w rozwoju lokalnym* [w:] *Rozwój lokalny. Zagospodarowanie przestrzenne i nisze atrakcyjności gospodarczej*, red. J. Parysek, „Studia Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN” 1995, t. CIV, s. 39.

¹²¹ Por. L. Wojtasiewicz: *Czynniki rozwoju...*, *op. cit.*, s. 7–18.

W literaturze przedmiotu występuje wiele podziałów czynników rozwoju regionalnego i lokalnego, przeprowadzonych na podstawie różnorodnych kryteriów. Przykładem kompleksowego ich ujęcia jest klasyfikacja z uwzględnieniem aspektów działalności społeczno-gospodarczej, umożliwiającą wyodrębnienie takich grup czynników, jak: czynniki ekonomiczne, czynniki społeczne, czynniki techniczne i technologiczne, czynniki ekologiczne, czynniki polityczno-ustrojowe¹²².

Pośród innych podziałów uwarunkowań rozwoju regionalnego i lokalnego, spotykanych w literaturze przedmiotu, znajduje się podział na czynniki: endogeniczne, egzogeniczne oraz te określające endogeniczną zdolność reagowania na zmiany w makrootoczeniu¹²³. Czynniki endogeniczne stanowią o sile regionu. Są one jego specyfiką i stanowią o konkurencyjności międzyregionalnej. Ta grupa czynników związana jest z różnego rodzaju zasobami dostępnymi na danym obszarze oraz czynnikami charakteryzującymi stan różnych sfer życia społeczno-gospodarczego i przestrzeni. O cechach regionu stanowią m.in. zasoby demograficzne, określane takimi uwarunkowaniami, jak: struktura ludności według wieku i wykształcenia, kwalifikacje zawodowe, czy integracja społeczności. Kolejna grupa endogenicznych czynników rozwoju mieści się w sferze regionalnego ekosystemu, opisywanego w szczególności następującymi cechami: stan środowiska przyrodniczego, określane zarówno przez jego zasoby (walory), jak i poziom zanieczyszczenia, dewastacji. O potencjale rozwojowym decydują w znacznej mierze uwarunkowania określające poziom i stan zagospodarowania infrastrukturalnego obszaru, a w tym instytucje i urządzenia infrastruktury technicznej o zasięgu lokalnym i regionalnym, potencjał rozwojowy infrastruktury, zaangażowanie inwestycyjne w urządzenia infrastruktury techniczno-ekonomicznej, stan finansów jednostek samorządu terytorialnego. Czynniki rozwoju w sferze gospodarki regionalnej są m.in.: baza ekonomiczna, przedsiębiorczość, zdolność do innowacji, skala i struktura lokalnych i regionalnych rynków, konkurencyjność regionu, korzyści zewnętrzne związane z działalnością władz lokalnych i regionalnych. Czynniki charakteryzujące przestrzeń regionu to w szczególności: dostępność komunikacyjna, warunki fizjograficzne, kompozy-

¹²² J. Kot: *Rozwój lokalny – jego istota, cele i czynniki* [w:] *Ekonomiczne i środowiskowe aspekty zarządzania rozwojem miast i regionów*, red. T. Markowski, D. Stawasz, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2001, s. 153; *Samorząd terytorialny...*, *op. cit.*, s. 24–25; A. Potoczek: *Polityka regionalna...*, *op. cit.*, s. 46–47; P. Chojnacki: *Determinanty rozwoju regionalnego na przykładzie województwa lubelskiego* [w:] *Gospodarka lokalna i regionalna w teorii i praktyce*, red. D. Strahl, „Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu” 2007, nr 1161, s. 165–173; K. Secomski: *Teoria rozwoju regionalnego i planowania*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1987, s. 46–98.

¹²³ *Metody oceny rozwoju...*, *op. cit.*, s. 16–17; patrz szerzej np.: A. Potoczek: *Polityka przestrzenna*, Agencja Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierowania i Centrum Kształcenia i Doskonalenia Kujawscy, Toruń 2003, s. 155–157.

cja i ład przestrzenny i in. Wszystkie wymienione, przykładowe czynniki mogą decydować o wewnętrznych możliwościach rozwoju regionu, ale skuteczność ich wykorzystania warunkowana jest ich adekwatnością w stosunku do przyjętej strategii rozwoju obszaru.

Czynniki egzogeniczne związane są ze zmianami w makrootoczeniu regionu, które mogą oddziaływać stymulująco lub destymulująco na poszczególne sfery rozwoju regionalnego. Czynniki te wynikają m.in. z: procesów globalizacji, integracji europejskiej, stanu gospodarki, zmian ustrojowych, sytuacji politycznej, krajowej polityki społeczno-gospodarczej i regionalnej, konkurencyjności sąsiednich regionów. Czynniki egzogeniczne w wymiarze pozytywnym stanowią bodziec, przyczyniający się do rozwoju i innowacyjnych przekształceń zasobów endogenicznych.

Czynniki określające zdolność regionu do reagowania na zmiany w makrootoczeniu są trzecią grupą czynników rozwoju lokalnego i regionalnego w omawianym podziale. Uogólniając, można wskazać, że wynikają one z elastyczności struktury gospodarki regionu, wewnętrznych możliwości kapitałowych, atrakcyjności i otwartości polityki regionalnej, kompetencji i kwalifikacji władz poszczególnych szczebli samorządu terytorialnego, aktywności społeczności lokalnej i regionalnej, infrastruktury i zasobów intelektualnych i in. Można więc wskazać, że ta grupa uwarunkowań ma w zasadzie charakter wewnętrzny.

Każde uwarunkowanie (czynnik, determinanta) rozwoju regionalnego i lokalnego, bez względu na przyjęty sposób klasyfikowania, może stanowić barierę rozwoju. Dzieje się tak w sytuacji, gdy:

- charakteryzuje się nieodpowiednim natężeniem występowania (poziom zjawiska jest zbyt niski lub zbyt wysoki),
- odznacza się jakością nieadekwatną do potrzeb,
- sposób przestrzennego rozmieszczenia (lokalizacji) czynnika jest nieodpowiedni,
- między czynnikami endogenicznymi i egzogenicznymi występują sprzeczności,
- w obrębie każdej z grup czynników (ekonomicznych, społecznych, techniczno-ekonomicznych, ekologicznych, polityczno-ustrojowych) występują sprzeczności.

Z tego względu, zarówno sposób klasyfikowania barier rozwoju oraz ich określenie (nazwanie) są co do zasady analogiczne, jak w przypadku czynników rozwoju regionalnego i lokalnego.

Ogół barier (czynników, uwarunkowań oddziałujących negatywnie) rozwoju regionalnego i lokalnego można usystematyzować według różnorodnych kryteriów. Wśród najczęściej spotykanych wskazuje się kryterium¹²⁴:

¹²⁴ W. Maik, J. Parysek: *Klasyfikacja i charakterystyka barier wzrostu w gospodarce przestrzennej* [w:] *Barierzy wzrostu w gospodarce przestrzennej*, red. B. Gruchman, „Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania PAN”, Warszawa 1978, s. 32–57.

- charakteru ograniczeń: bariery ilościowe, jakościowe, strukturalne i funkcjonalne;
- współzależności zjawisk społeczno-ekonomicznych: bariery elementarne i złożone;
- rodzajowe: bariery naturalne, demograficzne, ekonomiczne, społeczne, organizacyjne i instytucjonalne;
- hierarchii układów przestrzennych: bariery lokalne, regionalne i krajowe;
- wymiaru czasowego: bariery istniejące potencjalnie, jednorazowe, okresowe i stałe;
- sposobu powstawania i oddziaływania: bariery deterministyczne i stochastyczne.

Wśród barier rozwoju regionalnego znajdują się trzy zasadnicze grupy, tj. bariery pierwotne, wtórne oraz wynikowe. Jako bariery pierwotne wskazuje się w szczególności takie, jak: bariera zwiększania stopy inwestycji, bariera infrastruktury ekonomicznej, bariera ukształtowania struktury majątku trwałego, bariera rolnictwa, bariera surowcowa. Najistotniejszymi barierami wtórnymi są m.in. takie, jak: bariera instytucjonalno-organizacyjna, bariera siły roboczej, bariera infrastruktury społecznej. Natomiast do barier wynikowych zalicza się: barierę konsumpcyjną, barierę frustracyjną, barierę zanieczyszczenia środowiska¹²⁵.

Wobec powyższego zauważa się, iż bez względu na swój rodzaj, typ lub charakter region objęty jest oddziaływaniem pozytywnych i negatywnych uwarunkowań (czynników, determinant) mogących występować pod postacią zarówno pożądaných wpływów, oddziaływań, jak również barier (ograniczeń) rozwoju regionalnego i lokalnego.

1.6. POLITYKA REGIONALNA I LOKALNA

Polityka regionalna jest częścią narodowej polityki rozwoju odnoszącą się do przestrzennej struktury i dynamiki procesów społecznych i gospodarczych¹²⁶. Zgodnie z ustawą o zasadach prowadzenia polityki rozwoju¹²⁷ przez politykę rozwoju rozumie się zespół wzajemnie powiązanych działań podejmowanych i realizowanych w celu zapewnienia trwałego i zrównoważonego rozwoju kraju oraz spójności społeczno-gospodarczej i terytorialnej, w skali krajowej, regio-

¹²⁵ L. Kupiec: *Rozwój społeczno-gospodarczy*, Uniwersytet Warszawski Filia w Białymstoku, Białystok 1995, s. 136.

¹²⁶ *Gospodarka przestrzenna*, t. IV, *Polityka regionalna*, red. L. Kupiec, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2000, s. 17.

¹²⁷ *Ustawa z dnia 6 grudnia 2006 r. o zasadach prowadzenia polityki rozwoju*, Dz.U. nr 8 z 2007 r., poz. 18, art. 2.

nalnej lub lokalnej, w szczególności w zakresie: promocji zatrudnienia, rozwoju kultury, sportu i turystyki, stymulowania powstawania nowych miejsc pracy, wspierania rozwoju przedsiębiorczości, zwiększania konkurencyjności gospodarki. Polityka regionalna, jako składowa polityki państwa, stanowi największy i najbardziej wyspecjalizowany system interwencji publicznej¹²⁸.

W literaturze przedmiotu pojęcie polityki regionalnej jest różnie definiowane. Zdaniem B. Winiarskiego¹²⁹ przez politykę regionalną należy rozumieć całokształt działań państwa oraz występujących w jego imieniu władz centralnych i regionalnych w zakresie świadomego kształtowania procesu rozwoju społecznego i ekonomicznego regionów kraju w ramach ogólnej polityki społeczno-ekonomicznej. Natomiast K. Secomski¹³⁰ podaje, że jest ona planową działalnością państwa i jego organów, zmierzającą do optymalnego wykorzystania czynników społeczno-ekonomicznych i przestrzennych dla harmonijnego i dynamicznego rozwoju regionalnego, zgodnie z planem krajowym i planami regionalnymi. Z kolei R. Domański¹³¹ wskazuje, że polityka regionalna jest działalnością zmierzającą do kształtowania rozwoju poszczególnych regionów i relacji międzyregionalnych zgodnie z celami społeczeństwa jako całości, jak również celami społeczności regionalnych.

Celem polityki regionalnej jest wspieranie poszczególnych obszarów kraju i podnoszenie poziomu ich konkurencyjności, a także poprawa jakości warunków życia mieszkańców i poziomu zaspokojenia zbiorowych potrzeb lokalnych i regionalnych wspólnot samorządowych. Wspieranie rozwoju regionalnego¹³² – zgodnie z założeniami unijnej polityki regionalnej – powinno sprzyjać tworzeniu spójności społeczno-ekonomicznej, obejmując przy tym trzy zasadnicze segmenty¹³³:

– społeczny – odnosi się go do problematyki życia społeczności regionalnej, charakteryzowanej przez poziom wykształcenia, aktywność społeczną, polityczną, poziom bezrobocia itp.;

¹²⁸ A. Potoczek: *Współczesne problemy rozwoju lokalnego i regionalnego*, Wyższa Szkoła Humanistyczno-Ekonomiczna we Włocławku, Włocławek 2000 [za:] L. Mączka, J. Kudelko: *Polityka regionalna...*, *op. cit.*, s. 44.

¹²⁹ B. Winiarski: *Polityka regionalna*, *op. cit.*, s. 13.

¹³⁰ K. Secomski: *Ekonomika regionalna*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1982, s. 24.

¹³¹ R. Domański: *Regionalne zróżnicowanie zagospodarowania i poziomu życia ludności*, „Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Poznaniu” 1986, z. 121, s. 22.

¹³² Przez wspieranie rozwoju regionalnego, w myśl ustawy o zasadach wspierania rozwoju regionalnego, rozumie się terytorialnie ukierunkowany zespół działań Rady Ministrów i administracji rządowej na rzecz trwałego rozwoju społeczno-gospodarczego i ochrony środowiska prowadzonych we współpracy z jednostkami samorządu terytorialnego oraz partnerami społecznymi i gospodarczymi; *Ustawa z dnia 12 maja 2000 r. o zasadach wspierania rozwoju regionalnego*, Dz.U. nr 48, poz. 550 z późn. zm., art. 2, pkt. 1.

¹³³ A. Potoczek: *Polityka regionalna...*, *op. cit.*, s. 16.

– ekonomiczny – związany głównie z poziomem PKB w przeliczeniu na mieszkańca, stanem i charakterem gospodarki;

– przestrzenny – związany jest on z charakterem systemu osadniczego, dostępnością komunikacyjną, wykorzystaniem walorów przestrzennych.

Polityka regionalna oddaje do dyspozycji jej podmiotów instrumenty, które można ująć w czterech grupach, tj. w postaci instrumentów: legislacyjnych, administracyjnych, ekonomicznych oraz promocyjno-informacyjnych¹³⁴.

Wskazuje się, że politykę regionalną można traktować m.in. według następujących ujęć (por. pkt 1.2)¹³⁵:

– jako politykę regionalną państwa – polityka interregionalna, przez którą rozumie się usystematyzowane oddziaływanie na obszary, które są wyodrębnionymi ponadlokalnymi jednostkami terytorialnego podziału administracyjnego kraju;

– jako politykę władz regionalnych i lokalnych – polityka intrregionalna, która oznacza usystematyzowane oddziaływanie na procesy rozwoju społeczno-gospodarczego, zachodzące na obszarze regionu. Jest to polityka autonomiczna, bazująca na lokalnych zasobach i możliwościach; może to być także polityka regionalna państwa realizowana przez podmioty szczebla regionalnego i lokalnego na podstawie posiadanych i przydzielonych środków (takie rozwiązanie umożliwia władzom samorządowym oddziaływanie na kształtowanie procesów rozwoju społeczno-gospodarczego w regionie);

– jako tzw. politykę pośrednią, tj. prowadzoną w odniesieniu do podmiotów gospodarczych (a nie w stosunku do obszarów) – polityka ta stymuluje rozwój poprzez podmioty, które mają, ze względu na swoją lokalizację w przestrzeni, określone związki z otoczeniem.

Realizowany przez władze centralne model polityki regionalnej wywiera istotny wpływ na poziom konkurencyjności regionów. Można wskazać dwa przeciwstawne modelowe ujęcia polityki regionalnej, a mianowicie¹³⁶:

– model centralistyczno-wyrównawczy,

– model decentralistyczno-konkurencyjny.

Model centralistyczno-wyrównawczy zakłada proporcjonalny rozwój poszczególnych regionów, w drodze finansowego wspierania regionów odznaczających się niższym poziomem rozwoju i posiadających słabszą pozycję konkurencyjną. Natomiast model decentralistyczno-konkurencyjny opiera się na

¹³⁴ L. Mączka, J. Kudelko: *Polityka regionalna...*, *op. cit.*, s. 44.

¹³⁵ T. Markowski: *Rozwój regionalny Polski w sytuacji umiędzynarodowienia i restrukturyzacji* [w:] *Restrukturyzacja regionów jako problem współpracy europejskiej*, Europejski Instytut Rozwoju Regionalnego i Lokalnego, Warszawa 1991, s. 180 [za:] *Gospodarka przestrzenna*, t. IV, *Polityka...*, *op. cit.*, s. 15 oraz *Polityka ekonomiczna*, red. A. Fajferek, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Kraków 1999, s. 271.

¹³⁶ J. Hausner: *Modele polityki regionalnej w Polsce*, Uniwersytet Warszawski, Europejski Instytut Rozwoju Regionalnego i Lokalnego, „Studia Regionalne i Lokalne” 2001, nr 1(5), s. 5–6.

decentralizacji sektora finansów publicznych i zakłada ukierunkowanie działań polityki regionalnej na regiony silne charakteryzujące się wysokim poziomem konkurencyjności, będące bodźcem rozwoju dla mniej efektywnych ekonomicznie regionów. W ramach pierwszego z wyróżnionych modeli wspierane regiony wykazują tendencję do przyjmowania biernej postawy, wiążącej się z bieżącą konsumpcją kapitału, co nie daje gwarancji przyszłego ich rozwoju.

Omawiając przyjętą w Polsce politykę regionalną, należy wskazać na współdziałanie przy jej realizacji organów rządowych i samorządowych, szczególnie centralnego, regionalnego oraz lokalnego, poprzez integrowanie polityki interregionalnej z polityką intraregionalną. W ramach polityki interregionalnej rząd centralny i jego agendy oddziałują na jednostki podziału terytorialnego, natomiast poprzez politykę intraregionalną to władze samorządowe regionów i ich agendy wywierają wpływ na procesy zachodzące na ich obszarze. W sytuacji, gdy regiony wyposażone są w organy władzy, mogą one skutecznie kształtować politykę rozwoju regionu¹³⁷, bowiem podmiotowość regionu jest podstawowym warunkiem skuteczności polityki regionalnej¹³⁸.

¹³⁷ Z. Gilowska, G. Gorzelak, B. Jałowiecki, K. Sobczak: *Kierunki polityki regionalnej Polski*, Uniwersytet Warszawski, Europejski Instytut Rozwoju Regionalnego i Lokalnego, „Studia Regionalne i Lokalne” 1998, nr 24(57), s. 16–17.

¹³⁸ *Założenia polityki regionalnej obszaru funkcjonalnego „Zielone Płuca Polski”*, Rada Programowo-Naukowa Porozumienia Zielone Płuca Polski, Białystok–Łomża–Olsztyn–Ostrołęka–Suwałki 1991, s. 16.

ROZDZIAŁ II

GÓRSKIE OBSZARY WIEJSKIE W POLITYCE ROZWOJU

Górskie obszary wiejskie Polski stanowią przedmiot polityki regionalnej i jako takie zostały scharakteryzowane w tym rozdziale. Rozważania dotyczące obszarów górskich poprzedzono rozpoznaniem zagadnień dotyczących obszarów wiejskich, ich etymologii oraz kryteriów wyodrębniania, a także funkcji, które pełnią w rzeczywistości społeczno-gospodarczej. Nie bez powodu wpieryw zaprezentowano funkcje oraz problematykę rozwoju obszarów wiejskich, a następnie (w podobnym układzie) przedstawiono specyfikę obszarów górskich oraz ich funkcje, bowiem funkcje obszarów górskich wynikają z funkcji obszarów wiejskich, stanowiąc ich rozwinięcie na skutek posiadanych przez siebie szczególnych właściwości.

2.1. OBSZARY WIEJSKIE – FUNKCJE I WYODRĘBNIANIE

2.1.1. Istota i cechy obszarów wiejskich oraz kryteria ich wyodrębniania

Geneza problemów występujących na obszarach wiejskich tkwi zarówno w czynnikach endogenicznych takich, jak cechy społeczności lokalnej, warunki przyrodnicze rolnictwa, struktura agrarna, profil produkcji, jak i czynnikach egzogenicznych, tj. np. w peryferyjnym położeniu, realizowanej polityce wobec wsi i rolnictwa. Proces przekształceń obszarów wiejskich trwa od lat, pozostawiając nadal wiele problemów nierozwiązanych¹³⁹. Z obszarami wiejskimi w Polsce wiąże się wiele niekorzystnych zjawisk o charakterze społecznym i gospodarczym, co ma szczególne znaczenie ze względu na ich duży udział w powierzchni kraju. Obszary wiejskie w końcu 2006 r. stanowiły 93,2% powierzchni kraju. Na obszarach tych zamieszkiwało 14 756,6 tys. osób, co

¹³⁹ Patrz H. Rudnicki: *Przemiany strukturalne w polskim rolnictwie w okresie transformacji systemowej* [w:] *Kwestia agrarna w Polsce i na świecie*, Wydawnictwo Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego, „Prace Naukowe” 2005, nr 36, s. 177–188.

stanowiło 38,7% ludności Polski. Udział ludności wiejskiej w ludności ogółem jest zróżnicowany przestrzennie, od 21,5% w województwie śląskim do 59,5% w województwie podkarpackim¹⁴⁰.

Obszary wiejskie nie doczekały się w literaturze przedmiotu jednolitego ujęcia terminologicznego. Sytuacja taka wynika z wielości oraz ewolucji funkcji tych obszarów, jak również z faktu, że stanowią one przedmiot badań różnych dziedzin nauki (ekonomii, socjologii, geografii i in.). Delimitacja przestrzenna obszarów wiejskich jest utrudniona, gdyż na skutek przekształceń tych obszarów traci rację bytu dychotomiczny podział na wieś i miasto. Obok obszarów o wyraźnej dominacji funkcji tradycyjnie „wiejskich” lub „miejskich” tworzą się obszary o zróżnicowanym udziale tych funkcji lub obszary przejściowe, przeważnie na skutek rozwoju na obszarach wiejskich funkcji technoprodukcyjnych (przemysłu, budownictwa miejskiego itp.)¹⁴¹.

Za obszary wiejskie uznaje się (J. Kostrowicki) obszary położone między dużymi miastami i aglomeracjami miejskimi, tzn. takie, na których przeważa rolnictwo, leśnictwo, rybołówstwo oraz rekreacja wraz ze związanym z tymi funkcjami przetwórstwem, osadnictwem, usługami i urządzeniami infrastruktury technicznej¹⁴².

Według H. Hassingera osiedla wiejskie tym różnią się od miejskich, że ruch do miejsc pracy (pól, lasów itp.) odbywa się w nich na zewnątrz (ekscentrycznie), podczas gdy w osiedlach miejskich przeciwnie – z zewnątrz ku zakładom w osiedlu (koncentrycznie)¹⁴³. Niemniej jednak zastosowanie tego kryterium wyodrębnienia obszarów wiejskich jest w zasadzie niemożliwe do zastosowania w praktyce badawczej.

Zgodnie ze wskazaniem Międzynarodowej Unii Geograficznej, przestrzenią wiejską jest obszar o niskim wskaźniku zaludnienia i wyposażenia w infrastrukturę oraz o przewadze działalności gospodarczej mającej charakter powierzchniowy nad punktową i liniową¹⁴⁴.

W zakres pojęcia obszarów wiejskich bywają także włączane małe miasta, bez których aktywizacja wsi jest niemożliwa. Wskazuje się, że obszary wiejskie należy uważać za stosunkowo duże przestrzenie otwarte, rolne, leśne, wodne,

¹⁴⁰ Obliczono na podstawie: *Rocznik statystyczny rolnictwa i obszarów wiejskich 2007*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2007, s. 80–81.

¹⁴¹ W. Stola: *Klasyfikacja funkcjonalna obszarów wiejskich Polski. Próba metodyczna*, Polska Akademia Nauk, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania, Prace Habilitacyjne, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, Wrocław 1987, s. 21–22.

¹⁴² *Ibidem*, s. 22.

¹⁴³ J. Kostrowicki: *Obszary wiejskie jako przestrzeń wielofunkcyjna. Zagadnienia badawcze i planistyczne*, „Przegląd Geograficzny” 1976, nr 4(48), s. 601–611 [za:] W. Stola: *Klasyfikacja funkcjonalna...*, *op. cit.*, s. 21.

¹⁴⁴ J. Bański: *Geografia wsi – nową dyscypliną badawczą w polskiej geografii*, „Przegląd Geograficzny” 2002, nr 3(74), s. 367–379.

z układem dróg i zabudowaniami, przy czym zabudowa ta jest charakterystyczna dla tego typu przestrzeni, a więc jest ona ekstensywna, mniej lub bardziej rozproszona, luźna, a nie zwarta jak w większych miastach. Tak rozumiane obszary wiejskie są treściowo pojemne. Dlatego też małe miasta – nie z racji statusu formalno-prawnego, ale ze względu na ich silne funkcjonalne powiązania z otaczającymi je obszarami „czysto” wiejskimi, są przez niektórych autorów traktowane jako integralna część obszarów wiejskich¹⁴⁵.

J. Bański, łącząc spotykane w literaturze próby definiowania obszaru wiejskiego, opisuje go następującymi cechami¹⁴⁶:

- specyficzny otwarty krajobraz,
- stosunkowo niska gęstość zaludnienia,
- przewaga ludności związanej z gospodarką rolną i leśną,
- tradycyjny styl życia (bliski naturze) i zwyczaje,
- ekstensywne użytkowanie ziemi (przede wszystkim rolnicze i leśne),
- punktowa zabudowa i rozproszone osadnictwo.

W praktyce często stosowanym sposobem wyodrębniania obszarów wiejskich jest podział terytorialno-administracyjny kraju. Wskazuje się więc, że obszary wiejskie to tereny położone między wydzielonymi miastami, co oznacza, że za podstawową jednostkę badawczą uznaje się gminę wiejską oraz część wiejską gminy miejsko-wiejskiej¹⁴⁷. Dla potrzeb realizowanego tematu w ramach niniejszej pracy przyjęto to właśnie podejście.

Według wskazań metodologicznych GUS, obszary wiejskie definiowane są jako obszary pozostające poza granicami administracyjnymi miast. Wsią natomiast jest jednostka osadnicza o zwartej lub rozproszonej zabudowie i istniejących funkcjach rolniczych lub związanych z nimi usługowych lub turystycznych nieposiadająca praw miejskich lub statusu miasta¹⁴⁸. Według stanu na dzień 1 stycznia 2007 r. było w Polsce ponad 91 tys. miejscowości wiejskich, w tym 42 980 wsi¹⁴⁹. Pojęcie obszaru wiejskiego oraz pojęcie wsi nie są tożsame, choć w niektórych dokumentach rangi państwowej wskazuje się, że są one traktowane jako równoznaczne¹⁵⁰.

¹⁴⁵ J. Siemiński: *Koncepcje rozwoju obszarów wiejskich w procesie transformacji ustrojowej Polski lat 90. Wieś i rolnictwo w badaniach społeczno-ekonomicznych. Księga jubileuszowa*, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, Warszawa 1996, s. 128–129 [za:] A. Czarnecki: *Uwarunkowania rozwoju wielofunkcyjnego na obszarach wiejskich aglomeracji łódzkiej*, „Wieś i Rolnictwo” 2001, nr 4(113), s. 164–181.

¹⁴⁶ J. Bański: *Geografia wsi – nową... op. cit.*, s. 367–379.

¹⁴⁷ Takie podejście zastosowano w pracy W. Stoli oraz w wielu innych; W. Stola: *Klasyfikacja funkcjonalna... op. cit.*, s. 22.

¹⁴⁸ *Ustawa z dnia 29 sierpnia 2003 r. o urzędowych nazwach miejscowości i obiektów fizjograficznych*, Dz.U. nr 166, poz. 1612.

¹⁴⁹ http://www.stat.gov.pl/gus/definicje_PLK_HTML_HTML.htm?id=POJ-4690.htm – stan na 25.03.2008.

¹⁵⁰ Por. *Strategia rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa na lata 2007–2010 (z elementami prognozy do roku 2020)*, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa 2005, s. 20.

W różnych krajach stosuje się odmienne kryteria wyznaczania obszarów wiejskich. Najczęściej uznanie danego obszaru za wiejski bądź miejski bywa uzależnione od liczby zamieszkujących go osób, bądź gęstości zaludnienia. Zastosowanie przykładowych kryteriów w odniesieniu do Polski daje odmienne wyniki, co przedstawiono w tabeli 1.

Tabela 1. Obszary wiejskie w Polsce w 2005 r. według różnych kryteriów ich wyodrębnienia

Table 1. Rural areas in Poland In 2005 according to various identification criteria

Kryterium wyodrębniania obszarów wiejskich w Polsce według	Udziały charakteryzujące obszary wiejskie w % (według danych zliczanych na szczeblu gmin)	
	powierzchnia	ludność
TERYT (Krajowy Rejestr Urzędowy Podziału Terytorialnego Kraju – gminy wiejskie i części wiejskie gmin miejsko-wiejskich)	93,2	38,6
OECD (obszary o gęstości zaludnienia do 150 os./km ²)	91,0	34,4
EUROSTAT (obszary o gęstości zaludnienia do 100 os./km ²)	85,7	29,3

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Charakterystyka obszarów wiejskich w 2005 r.*, Główny Urząd Statystyczny, Urząd Statystyczny w Olsztynie, Olsztyn 2006, s. 44.

Analizując obszary wiejskie, należy uwzględnić różne aspekty ich przestrzennego zagospodarowania i wykorzystania. Funkcjonalny podział obszarów wiejskich umożliwia wyodrębnienie¹⁵¹:

- osadnictwa związanego z obszarami wiejskimi (wsie oraz małe miasta funkcjonalnie powiązane ze swoim wiejskim zapleczem),
- terenów rolnych związanych z użytkowaniem i uprawą ziemi,
- terenów wiejskich zajętych pod inną działalność produkcyjną i usługową (przemysł, rzemiosło itp.),
- terenów parków krajobrazowych, rezerwatów i obszarów uzdrowiskowych,
- terenów rekreacyjnych,
- pozostałych terenów wiejskich, tj. terenów komunikacyjnych, magazynowych itp. oraz nieużytków.

Ze względu na położenie obszarów wiejskich względem ośrodków miejskich można wyróżnić następujące ich rodzaje¹⁵²:

¹⁵¹ A. P. Wiatrak: *Regionalny wymiar rozwoju obszarów wiejskich* [w:] *Kwestia agrarna w Polsce i na świecie*, Wydawnictwo Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego, „Prace Naukowe” 2005, nr 36, s. 611–622.

¹⁵² B. Gaśiewska: *Rozwój pozarolniczych funkcji obszarów wiejskich*, „Dolnośląski Informator Rolniczy” 2000, nr 4.

1) Zintegrowane obszary wiejskie (*integrated rural areas*) – położone w pobliżu dużych miast i ośrodków przemysłowych. Stanowią miejsce zamieszkania ludności zatrudnionej głównie poza rolnictwem (przemysł i usługi). Obszary te tracą swoje wiejskie kulturowe dziedzictwo. Są to osiedla powstające w wyniku powiększania się dochodów ludności pracującej w mieście i kulturowo są bliższe miastu niż wsi.

2) Pośrednie obszary wiejskie (*intermediate rural areas*) – obszary oddalone od centrów przemysłowych. Zamieszkała ludność jest zatrudniona głównie w rolnictwie, drobnym przemyśle i usługach. Jest to miejsce powstawania gospodarstw wielkoobszarowych i wielkotowarowych.

3) Peryferyjne obszary wiejskie (*remote rural areas*) – obszary wiejskie o niskim lub bardzo niskim poziomie wyposażenia infrastrukturalnego, ubogie, o niskiej gęstości zaludnienia¹⁵³. Posiadają jednocześnie bogate walory środowiska przyrodniczego, z czego wynika możliwość tworzenia nowych kierunków rozwoju gospodarstw rolnych poprzez uruchamianie gospodarstw agroturystycznych i ekologicznych.

Ze względu na przebieg procesu rozwoju gospodarczego można wskazać cztery typy obszarów wiejskich, a mianowicie obszary¹⁵⁴:

- przodujące w trwałym rozwoju gospodarczym (wysoki poziom i wysoka dynamika rozwoju),
- wchodzące w proces rozwoju (niski poziom rozwoju, ale wysoka dynamika rozwoju),
- cofające się w rozwoju (wysoki poziom rozwoju, ale malejąca dynamika rozwoju),
- opóźnione w rozwoju (niski poziom rozwoju i niska dynamika rozwoju).

Częstokroć wśród obszarów wiejskich wskazuje się na tzw. obszary problemowe. J. Bański określa, że rolniczy obszar problemowy charakteryzuje się nagromadzeniem negatywnych zjawisk społeczno-ekonomicznych i (lub) przyrodniczych, które czynią go upośledzonym w stosunku do obszarów rolniczych o cechach przeciętnych w kraju i osłabiają jego funkcję rolniczą. Wśród rolniczych obszarów problemowych wyróżnia się cztery typy¹⁵⁵:

¹⁵³ Patrz szerzej: A. Gralak: *Ocena polityki regionalnej państwa wobec regionów peryferyjnych* [w:] *Kwestia agrarna w Polsce i na świecie*, Wydawnictwo Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego, „Prace Naukowe” 2005, nr 36, s. 671–680.

¹⁵⁴ Por. D. Kołodziejczyk: *Spoleczne aspekty gospodarowania na obszarach problemowych* [w:] *Regionalne uwarunkowania ekonomicznego rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich*, t. 1, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2003, s. 72–79.

¹⁵⁵ J. Bański: *Obszary problemowe w rolnictwie Polski*, „Prace Geograficzne IGiPZ PAN” 1999, z. 172, s. 29–30.

- obszary opóźnione w rozwoju, charakteryzujące się relatywnie niskim poziomem rozwoju społeczno-gospodarczego;
- obszary rezerw produkcyjnych, o niedostatecznym wykorzystaniu przyrodniczego i (lub) społeczno-gospodarczego potencjału produkcyjnego;
- obszary o niekorzystnych warunkach przyrodniczych, na których środowisko przyrodnicze utrudnia prowadzenie działalności rolniczej (np. obszary górskie);
- obszary konfliktowe, charakteryzujące się nadmiernym rozwojem funkcji pozarolniczych, które ograniczają należyte wykonywanie funkcji rolniczej.

Obszary problemowe (LFA – *Less Favored Areas*) określane są również w literaturze przedmiotu jako: obszary konfliktowe, obszary depresyjne, obszary rezerw produkcyjnych, obszary upośledzone, obszary pokrzywdzone, choć traktowanie ich jako synonimy pojęcia obszary problemowe nie jest metodologicznie uzasadnione. Przykładowo obszary konfliktowe definiuje się jako obszary bezpośrednich, bądź pośrednich oddziaływań danej funkcji na funkcje pozostałe, przy czym przynajmniej jedna z nich ma konfliktogenny charakter utrudniający prowadzenie innych działalności¹⁵⁶.

W myśl przepisów prawa wspólnotowego (Rozporządzenie Rady nr 99/1257/CE) obszary o mniej korzystnych warunkach gospodarowania to¹⁵⁷:

- tereny górskie,
- inne obszary o mniej korzystnych warunkach gospodarowania,
- obszary podlegające specyficznym utrudnieniom.

Przywołane Rozporządzenie wskazuje, że tereny górskie to takie, które charakteryzują się znacznymi ograniczeniami możliwości rolniczego użytkowania ziemi i znacznym wzrostem kosztów pracy w związku z:

- istnieniem, z powodu wysokości, trudnych warunków klimatycznych, co skutkuje skróceniem okresu wegetacji,
- występowaniem, na niższych wysokościach, stromych pochyłości obejmujących znaczną część terenów uprawnych, uniemożliwiających użytkowanie typowych maszyn lub wymagających bardzo drogiego specjalistycznego sprzętu, lub
- kombinacją dwóch powyższych czynników, gdzie każdy z tych czynników osobno jest mniej uciążliwy, ale istnienie obu równocześnie powoduje zwiększenie utrudnień.

¹⁵⁶ J. Grocholska: *Konflikty w planowaniu przestrzennym i próby ich rozwiązania (na przykładzie wybranych przykładów aglomeracji warszawskiej)* [w:] *Studia nad funkcjonalnym makroregionem Warszawy (III)*, „Biuletyn Informacyjny IGiPZ PAN” 1986, z. 53, s. 208.

¹⁵⁷ *Rozporządzenie Rady z dnia 17 maja 1999 r. w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich z Europejskiego Funduszu Orientacji i Gwarancji Rolnej (EFOGR) oraz zmieniające i uchylające niektóre rozporządzenia*, 99/1257/CE, Dz. Urz. UE L 160 z 26.06.1999, s. 391, art. 17–20.

Z kolei obszary o niekorzystnych warunkach gospodarowania, to takie którym grozi zaprzestanie rolniczego użytkowania ziemi i gdzie konieczna jest ochrona terenów wiejskich. Obejmą one obszary rolnicze, które są jednorodne z punktu widzenia naturalnych warunków uprawy i których dotyczą wszystkie poniższe charakterystyki:

- obecność terenów o małej produktywności, trudnych w uprawie i z ograniczonym potencjałem produkcyjnym, który nie może być zwiększony, chyba że przy poniesieniu nadmiernych kosztów i które są odpowiednie przede wszystkim dla ekstensywnego chowu zwierząt gospodarskich,
- produkcja, która wynika z małej przydatności środowiska przyrodniczego, jest znacznie niższa od przeciętnej w odniesieniu do głównych dokonanych gospodarczych w rolnictwie,
- niska lub zmniejszająca się populacja zajmująca się działalnością rolniczą; przyspieszenie wyludnienia zagroziłoby zaś stabilności gospodarki na tym terenie i ciągłości zaludnienia.

Obszary o niekorzystnych warunkach gospodarowania mogą obejmować też inne obszary, na których istnieją pewne specyficzne utrudnienia, a na których działalność rolnicza powinna być kontynuowana – w miarę potrzeb i z zastrzeżeniem niektórych warunków – w celu zachowania lub poprawy stanu środowiska, utrzymania terenów wiejskich, zachowania potencjału turystycznego tych obszarów lub w celu ochrony linii brzegowej.

Wykaz obszarów, które w Polsce zostały zakwalifikowane jako obszary o niekorzystnych warunkach gospodarowania (ONW), zamieszczono w załączniku nr 2 do Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 14 kwietnia 2004 r.¹⁵⁸. Dla obszarów tych przewidziano wsparcie finansowe w ramach działania „Wspieranie gospodarowania na obszarach górskich i innych obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania (ONW)”¹⁵⁹. Pomoc finansowa, określana jako „płatności ONW”, objęte zostały Programem Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007–2013¹⁶⁰.

¹⁵⁸ *Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 14 kwietnia 2004 r. w sprawie szczegółowych warunków i trybu udzielania pomocy finansowej na wspieranie działalności rolniczej na obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania objętej planem rozwoju obszarów wiejskich*, Dz.U. nr 73, poz.657, z późn. zm.

¹⁵⁹ *Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 11 kwietnia 2007 r. w sprawie szczegółowych warunków i trybu przyznawania pomocy finansowej w ramach działania „Wspieranie gospodarowania na obszarach górskich i innych obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania (ONW)”*, objętej Programem Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007–2013, Dz.U. nr 68, poz. 448, § 1.

¹⁶⁰ *Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007–2013 (PROW 2007–2013)*, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa 2007.

2.1.2. Wybrane koncepcje klasyfikacji funkcji obszarów wiejskich

Przestrzeń wiejska w odróżnieniu od miejskiej, cechującej się funkcjami technogenetycznymi i usługowymi, charakteryzowała się do niedawna wyłączością lub przewagą funkcji biogenetycznych, bardziej ekstensywnym użytkowaniem ziemi, mniejszą gęstością zaludnienia, odmiennością struktury zawodowej ludności oraz odmiennymi relacjami jej miejsca pracy i zamieszkania¹⁶¹. Współcześnie można zaobserwować przemiany obszarów wiejskich, a co za tym idzie również rozwój funkcji tych obszarów, zwłaszcza pozarolniczych.

Przełomu funkcji obszarów wiejskich dokonała w swojej pracy W. Stola¹⁶². Funkcje obszarów wiejskich można podzielić według podstawowych zespołów działalności społeczno-gospodarczej na:

- funkcje produkcji powierzchniowej (rolnictwo, leśnictwo, rybołówstwo),
- funkcje produkcji punktowej (górnictwo, przemysł przetwórczy, budownictwo),
- funkcje usługowe (handel, komunikacja, usługi bytowe).

Traktując obszary wiejskie jako miejsce produkcji oraz konsumpcji (N. Mathieu), funkcje tych obszarów można podzielić na:

- produkcyjne, obejmujące rolnictwo, leśnictwo, przemysł wraz z przemysłem turystycznym i handlem;
- konsumpcyjne, do których zalicza się funkcje mieszkaniowe (rezydencyjne) i rekreacyjne.

Z punktu widzenia rynku (M. Ishii) funkcje obszarów wiejskich można podzielić na:

- konsumpcyjne,
- rynku pracy,
- rynku ziemi (dla użytkowania pozarolniczego).

Kierując się wpływem funkcji obszarów wiejskich na obsługę handlową wsi (J. Dietl i B. Gregor), można wyróżnić takie funkcje obszarów wiejskich, jak funkcja:

- produkcji w ramach „pierwszej sfery ekonomicznej”¹⁶³, tzn. rolnictwa, leśnictwa, rybołówstwa;
- industrialno-endogeniczna, która obejmuje dwie funkcje szczegółowe (pierwsza z nich odnosi się do przemysłu niepozostającego w bezpośrednim związku z miejscową produkcją rolną, opartego na kapitale z zewnątrz, natomiast druga – do przemysłu powiązanego z produkcją rolną danego obszaru);

¹⁶¹ W. Stola: *Klasyfikacja funkcjonalna...*, *op. cit.*, s. 20–21.

¹⁶² *Ibidem*, s. 25–26.

¹⁶³ W Polsce I sektor gospodarki narodowej.

- industrialno-egzogeniczna, która wyraża się przez zatrudnienie miejscowej ludności na zewnątrz danego obszaru;
- rekreacji, która stanowi dla miejscowej ludności źródło dochodów oraz przyczynia się do rozbudowy infrastruktury społecznej, wpływającej na warunki bytowe ludności;
- usługowa, która wyraża się głównie w obsłudze konsumpcyjnej i produkcyjnej miejscowej ludności.

Dla potrzeb prac FAO (*Food and Agriculture Organization* – Organizacja do Spraw Wyżywienia i Rolnictwa) wyodrębniono (J. Dietl) następujące funkcje obszarów wiejskich:

- produkcji rolnej,
- produkcji leśnej,
- rybactwa,
- industrialną,
- ekonomiczno-społeczną szeroko pojętej obsługi ludności wiejskiej,
- społeczną funkcję ochrony i podnoszenia wartości krajoznawczej obszarów wiejskich,
- społeczno-ekonomiczną funkcję rekreacji.

Z punktu widzenia środowiska przyrodniczego (A.S. Kostrowicki) wyodrębnia się funkcje obszarów wiejskich o charakterze:

- biogenicznym, wewnętrznym (rolnictwo, leśnictwo, rybołówstwo, rekreacja),
- technogenicznym, zewnętrznym (przemysł, górnictwo, budownictwo),
- neutralnym, usługowym (handel, służba zdrowia, oświata itp.).

Naturalny element obszarów wiejskich stanowią lasy, które obok funkcji produkcyjnych (gospodarczych) pełnią również funkcje nieprodukcyjne (poza-produkcyjne), stanowiące składową funkcji obszarów wiejskich. Funkcje poza-produkcyjne lasu można podzielić ze względu na kierunek oddziaływania na¹⁶⁴:

1) funkcje środowiskowe, posiadające w szczególności charakter ochronny i ekologiczny, warunkujący stan i jakość środowiska (klimatyczne, hydrologiczne, glebowe, filtracyjno-detoksykacyjne, biocenotyczne, krajobrazowe);

2) funkcje społeczne (socjalne), służące zapewnieniu efektywnego wypoczynku oraz zaspokojeniu potrzeb estetycznych i kulturalnych człowieka (rekreacyjne i zdrowotne¹⁶⁵, kulturalne).

Zarówno zakres, jak i zróżnicowanie funkcji pełnionych przez obszary wiejskie Polski są zmienne przestrzennie. Na podstawie badań struktury funk-

¹⁶⁴ K. Koreleski: *Pozaprodukcyjne funkcje terenów leśnych i ich szacowanie*, Wydawnictwo Akademii Rolniczej w Krakowie, Kraków 2000, s. 9–10.

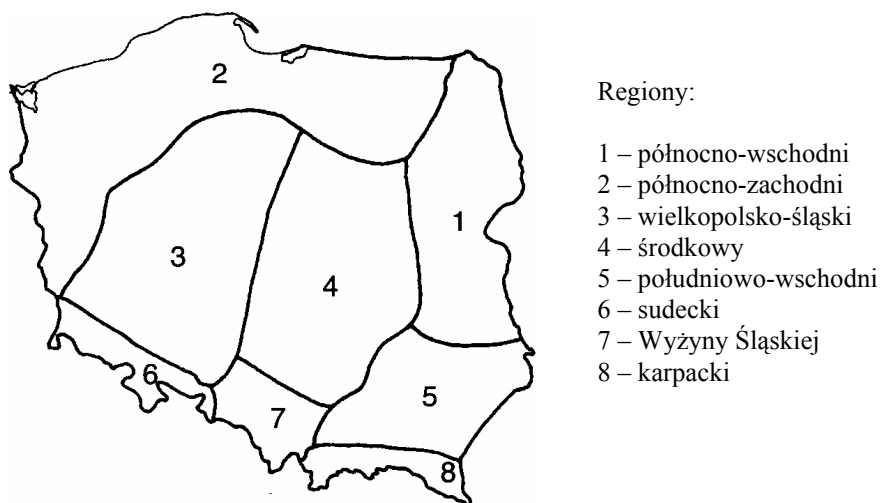
¹⁶⁵ Na temat przydatności lasu dla potrzeb wypoczynku i rekreacji pisze w: J. Bogucki: *Przydatność środowiska leśnego dla turystycznych form rekreacji*, Dział Poligrafii i Pomocy Dydaktycznych Akademii Wychowania Fizycznego w Warszawie, Warszawa 1985.

cjonalnej gmin W. Stola wyodrębniła osiem regionów funkcjonalnych (rys. 1), różniących się w zakresie prowadzonej na danym obszarze działalności gospodarczej, wśród których m.in. występują obszary górskie, takie jak¹⁶⁶:

– region sudecki z przewagą gmin o funkcjach mieszanych, głównie przemysłowo-usługowych z udziałem rolnictwa;

– region Wyżyny Śląskiej o złożonej strukturze przestrzennej obszarów wiejskich. Obszary wiejskie tego regionu są silnie przekształcone przez człowieka, a w ich strukturze funkcjonalnej bardzo istotną rolę odgrywają funkcje pozarolnicze (mieszkaniowe, usługowe i przemysłowe);

– region karpacki charakteryzuje powszechność i stosunkowo wysoki rozwój funkcji turystyczno-wypoczynkowych, przy czym funkcjom turystycznym towarzyszą rolnictwo i leśnictwo. Łączy go wyraźne podobieństwo do regionu sudeckiego, polegające na powszechności i stosunkowo wysokim rozwoju funkcji turystyczno-wypoczynkowych.

Rysunek 1. Regiony funkcjonalne obszarów wiejskich

Figure 1. Functional regions of rural areas

Źródło: W. Stola: *Regionalne zróżnicowanie struktury funkcjonalnej obszarów wiejskich w Polsce* [w:] *Polska przestrzeń wiejska: procesy i perspektywy*, red. J. Bański, „Studia Obszarów Wiejskich” nr 6, PTG-IGiPZ PAN, Warszawa 2004, s. 9–20.

¹⁶⁶ W. Stola: *Regionalne zróżnicowanie struktury funkcjonalnej obszarów wiejskich w Polsce* [w:] *Polska przestrzeń wiejska: procesy i perspektywy*, red. J. Bański, Polskie Towarzystwo Geograficzne, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, „Studia Obszarów Wiejskich” 2004, nr 6, s. 9–20 [za:] J. Bański: *Geografia polskiej wsi*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2006, s. 160–161.

Podczas omawiania funkcji obszarów wiejskich (również obszarów innego rodzaju) należy podkreślić fakt, że żaden obszar nie jest jednofunkcyjny. Na każdym obszarze realizowane są różnego rodzaju aktywności społeczno-gospodarcze. W sytuacji, gdy dany obszar jest typowo rolniczy i charakteryzuje się intensywnym rozwojem rolnictwa, co wskazuje na realizację funkcji rolnej (produkcji powierzchniowej), i tak realizowane są inne funkcje o charakterze usługowym względem rolnictwa bądź zamieszkującej dany obszar ludności. W każdym wypadku danej funkcji wiodącej muszą towarzyszyć funkcje pomocnicze, tzn. musi istnieć choćby najprostszy model obsługi tej dziedziny życia w postaci przykładowo suszarni tytoniu, młynów, szkół (np. podstawowych), mleczarni, skupów bydła, mleka itd. Sytuacja taka sugeruje, że (co do zasady) każdy obszar jest wielofunkcyjny. Kwestią problematyczną pozostaje wyłącznie udział (proporcje) różnych funkcji w owej wielofunkcyjności.

Reasumując, zauważa się, że choć wyodrębnianie wprost funkcji turystycznej, rekreacyjnej, czy wypoczynkowej obszarów wiejskich wśród innych funkcji każdej kolejnej koncepcji klasyfikacji funkcji obszarów wiejskich należy raczej do rzadkości, to jednak w sposób pośredni można je skutecznie umiejscowić w każdej z tych koncepcji. I tak w koncepcji N. Mathieu funkcja rekreacyjna została wyszczególniona w ramach funkcji konsumpcyjnych. Identyczne miejsce funkcji rekreacyjnej można odnaleźć w koncepcji M. Ishii. W koncepcji klasyfikacji funkcji obszarów wiejskich A.S. Kostrowickiego funkcja rekreacyjna występuje w ramach funkcji o charakterze wewnętrznym, biogenicznym, a także – czego sam autor tej klasyfikacji nie uwzględnił – funkcja turystyczna występuje w grupie funkcji o charakterze usługowym. W innych koncepcjach podziału funkcjonalnego obszarów wiejskich funkcje: turystyczna, rekreacyjna, czy wypoczynkowa występują w grupie funkcji społecznych.

Jednoznaczne umiejscowienie w klasyfikacji funkcji obszarów wiejskich funkcji turystycznych i rekreacyjnych jest dyskusyjne, gdyż funkcje te mają charakter różnorodny, łączący cechy innych grup funkcji, w tym funkcji produkcyjnych (w zakresie tworzenia produktu turystycznego), funkcji usługowych (np. świadczenie usług noclegowych, gastronomicznych i in.), funkcji konsumpcyjnych (wykorzystanie obszarów wiejskich jako miejsca recepcji turystycznej – miejsca lokalizacji ruchu turystycznego), funkcji społecznych (m.in. działalność turystyczna tworzy miejsca pracy), funkcji ekologicznych (zachowanie obszarów cennych przyrodniczo i krajobrazowo), funkcji administracyjno-politycznych (zapewnienie bezpieczeństwa mieszkańcom i turystom, utrzymanie ładu przestrzennego, udostępnianie obiektów i urządzeń użyteczności publicznej) oraz innych.

2.1.3. Przegląd koncepcji uzasadniających wielofunkcyjność rozwoju obszarów wiejskich

Obszary wiejskie stanowią z jednej strony cenną wartość (choćby z punktu widzenia przyrodniczego, kulturowego, ekonomicznego), a z drugiej strony charakteryzowane są przez specyficzne utrudnienia rozwoju (ograniczony potencjał gospodarczy, utrata dominującej roli rolnictwa i leśnictwa w gospodarce kraju, silne uzależnienie od warunków przyrodniczych). Owa specyfika obszarów wiejskich została podkreślona podczas Europejskiej Konferencji na temat rozwoju wsi pt. „Wieś europejska – perspektywy na przyszłość”, która odbyła się w Cork, w Irlandii w dniach 7–9 listopada 1996 r. W trakcie Konferencji przyjęto tzw. Deklarację z Cork pt. „O ożywienie obszarów wiejskich”, zawierającą dziesięciopunktowy program w sprawie sformułowania nowej polityki wspierania obszarów wiejskich w Unii Europejskiej¹⁶⁷. Wśród przyjętych założeń dotyczących programu rozwoju obszarów wiejskich Unii Europejskiej znalazło się m.in.¹⁶⁸:

- podejście zrównoważenia i zintegrowania mające na celu likwidację niekorzystnych zjawisk oraz zachowanie i poprawa środowiska, wspólne finansowanie rozwoju obszarów opóźnionych,
- preferencje rolnicze sprowadzające się głównie do utrwalania zalet przyrodniczo-krajobrazowych i kulturowych wsi,
- zasada decentralizacji i partnerstwa polegająca na rozwoju kierowanym przez lokalne społeczności, ale w ramach wspólnych norm europejskich zgodnie z maksymą: „myśleć globalnie – działać lokalnie”,
- uproszczenia legislacyjne na podstawie decentralizacji i uelastycznienia polityki rozwoju,
- programowanie oparte na jednolitym programie rozwoju każdego regionu,
- finansowanie wykorzystujące w dużym stopniu lokalne zasoby finansowe,
- monitoring i ocena korzyści płynących z realizacji programów rozwoju obszarów wiejskich.

Obszary wiejskie uznaje się za obszary wymagające wsparcia, przy czym wskazuje się jednocześnie, że pomoc tym obszarom (regionom słabszym) nie powinna polegać głównie na działaniach o orientacji socjalnej. Formy tej pomocy powinny, w imię tworzenia trwałych podstaw efektywnego rozwoju teryto-

¹⁶⁷ K. Koreleski: *Zrównoważony rozwój jako perspektywa aktywizacji terenów wiejskich* [w:] *Podstawy integracji europejskiej w aspekcie rozwoju obszarów wiejskich, część I*, red. J. Kania, Wydawnictwo Akademii Rolniczej w Krakowie, Kraków 1998, s. 271–278.

¹⁶⁸ *Podstawy integracji europejskiej w aspekcie rozwoju obszarów wiejskich, część II (Aneks obejmujący wybrane dokumenty i akty prawne)*, Wydawnictwo Akademii Rolniczej w Krakowie, Kraków 1998.

rialnego, służyć poprawie wizerunku i konkurencyjności regionu¹⁶⁹. Istotnym czynnikiem rozwoju obszarów wiejskich, w szczególności w kontekście podnoszenia poziomu ich konkurencyjności, jest wspieranie rozwoju kapitału ludzkiego, do czego mógłby przyczynić się system szkolnictwa. Jednak, na co wskazują badania, czynnik ten – choć doceniany – nie jest w Polsce wykorzystywany¹⁷⁰.

Rozwój obszarów wiejskich opiera się na trzech głównych kierunkach prowadzenia działalności gospodarczej¹⁷¹. Pierwszy z nich związany jest z dominacją funkcji rolniczej, przy czym pożądanym jest rozwój rolnictwa integrowanego, tj. zgodnego z wymaganiami środowiska przyrodniczego. Zakłada się jednocześnie zróżnicowane wykorzystanie potencjału gospodarstw rolnych. Na ten potencjał składa się działalność rolniczo-leśna, przetwórstwo i sprzedaż produktów rolnych, turystyka¹⁷² (w tym agroturystyka) i inna działalność związana z wypoczynkiem i rekreacją, działalność rzemieślnicza, nieżywnościowa produkcja rolnicza.

Drugim kierunkiem gospodarowania na obszarach wiejskich z dominacją funkcji rolniczej jest rozwój usług, zwłaszcza usług związanych z utrzymaniem i poprawą stanu zdrowia społeczeństwa. Służyć temu powinien rozwój miejscowości uzdrowiskowych (turystyka uzdrowiskowa i zdrowotna), ośrodków lecznictwa klimatycznego, sanatoriów i innych specjalistycznych placówek medycznych wymagających lokalizacji na obszarach o wysokich walorach środowiska przyrodniczego.

Trzecim kierunkiem aktywizacji obszarów wiejskich jest rozwój małych i średnich przedsiębiorstw zajmujących się handlem detalicznym i hurtowym oraz pracochłonną produkcją nierolniczą.

Rozwój obszarów wiejskich zakłada konieczność rozszerzania i uzupełniania podstawowej działalności rolniczej tych terenów o inne rodzaje działalności gospodarczej. Rozwój różnych form przedsiębiorczości na wsi był obecny od początku rozwoju rolnictwa (np. kuźnie, skupy bydła, zbóż itd.). Z chwilą rozwoju cywilizacyjnego zaczynały pojawiać się inne udogodnienia sprzyjające ludności rodzimej (w postaci np. fryzjera, piekarni, mleczarni, stacji benzynowych i innych). W czasach współczesnych rozwój pozarolniczej działalności na wsi ma służyć walce z bezrobociem na tych terenach oraz rozwiązywaniu innych problemów społeczno-gospodarczych. Poprzez rozwój innych form działalności gospodarczej ludność rolnicza znajduje zatrudnienie (sfera przetwórstwa, obsługi rolnictwa, usług bytowych, gospodarki komunalnej)¹⁷³.

¹⁶⁹ A. Potoczek: *Polityka przestrzenna*, op. cit., s. 43.

¹⁷⁰ A. Nowak: *Znaczenie szkoły wiejskiej z punktu widzenia rozwoju obszarów wiejskich* [w:] *Kwestia agrarna w Polsce i na świecie*, Wydawnictwo Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego, „Prace Naukowe” 2005, nr 36, s. 580–589.

¹⁷¹ D. Chudy-Hyski: *Agroturystyka jako potrzeba i możliwość aktywizacji gospodarczej obszarów wiejskich*, „Zeszyty Naukowe Akademii Rolniczej w Krakowie” 2000, nr 365, s. 55–64.

¹⁷² W modelu wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich istotną rolę odgrywa turystyka, o czym mowa w punkcie 2.2.3 oraz rozdziale III.

¹⁷³ D. Chudy-Hyski: *Agroturystyka... op. cit.*, s. 55–64.

Rozwój obszarów wiejskich przebiega w odmienny sposób, w zależności od już osiągniętego poziomu rozwoju gospodarczego. Na obszarach wiejskich o relatywnie wyższym poziomie rozwoju dalszy rozwój odbywa się pod wpływem mechanizmów mnożnikowych. Sprawnie funkcjonująca i rozwijająca się gospodarka powoduje powstawanie zapotrzebowania na działalność nowego rodzaju, przyczynia się do tworzenia nisz rynkowych, które są wykorzystywane przez nowe przedsiębiorstwa. Natomiast na obszarach słabo rozwiniętych znacznie większe znaczenie odgrywa konkurencja, co sprawia, że nowe rodzaje działalności powodują upadek wcześniejszych przedsięwzięć. Dzieje się tak z powodu oparcia gospodarki na popycie lokalnym, który nie stwarza wystarczających możliwości zbytu. Tak więc, na co wskazują badania¹⁷⁴, poziom gospodarczy może stanowić zarówno czynnik sprzyjający dalszemu rozwojowi, jak i – w zależności od przypadku – barierę.

Pomiędzy zachodzącymi na terenach wiejskich procesami dotyczącymi modernizacji i rozwoju rolnictwa oraz różnych form przedsiębiorczości pozarolniczej istnieją wzajemne powiązania. Z jednej strony modernizacja rolnictwa uwalnia nadwyżki siły roboczej, która może być wykorzystywana w otoczeniu rolnictwa (np. usługi dla ludności), a z drugiej strony rozwój przedsiębiorczości pozarolniczej ułatwia odchodzenie ludności z rolnictwa i wpływa na zachodzące w nim przemiany strukturalne¹⁷⁵.

W literaturze przedmiotu wskazuje się, że rozwój obszarów wiejskich nie może odwoływać się wyłącznie do rozwoju rolnictwa, co potwierdzają również doświadczenia wielu gmin wiejskich¹⁷⁶. Przedsięwzięcia realizowane poza rolnictwem przyczyniają się do wzrostu zasobów finansowych obszaru, które mogą posłużyć do realizacji zadań przyczyniających się do wzrostu konkurencyjności regionu. Połączenie na danym obszarze (wiejskim) aktywności rolniczych z pozarolniczymi prowadzi do wielofunkcyjnego rozwoju obszaru, co oznacza pozytywne zmiany w strukturze społeczno-ekonomicznej ludności miejscowej oraz w zakresie efektywności gospodarowania.

Wielofunkcyjny rozwój terenów wiejskich polega w głównej mierze na zróżnicowaniu gospodarki wiejskiej, tj. na odejściu od jednofunkcyjności polegającej z reguły na produkcji surowców rolniczych¹⁷⁷. Za wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich uznaje się także rozwój społeczno-gospodarczy wsi,

¹⁷⁴ A. Rosner: *Wiejskie obszary skumulowanych barier rozwojowych* [w:] *Wiejskie obszary kumulacji barier rozwojowych*, red. A. Rosner, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, Warszawa 2002, s. 153–172.

¹⁷⁵ J. Żmija: *Przedsiębiorczość w agrobiznesie a rozwój obszarów wiejskich w Regionie Małopolski*, Wydawnictwo 'Czuwajmy', Kraków 1999, s. 30.

¹⁷⁶ Patrz szerzej: J. Siekierski: *Procesy transformacji systemowej w rolnictwie i gospodarce żywnościowej w Polsce*, ZP-H „Styrex” s.c., B. i M. Kolbusz, Kraków 1996.

¹⁷⁷ Por. E. Skawińska: *Wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich w regionie toruńskim*, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 1994.

w którym równie ważne jak rolnictwo jest stwarzanie nowych miejsc pracy poza gospodarstwem rolnym i poszukiwanie alternatywnych źródeł zarobkowania w zawodach związanych z otoczeniem rolnictwa¹⁷⁸. Wielofunkcyjny rozwój jest umiejętnym wkomponowywaniem w wiejską przestrzeń coraz to nowych funkcji pozarolniczych, bądź związanych z rolnictwem i jego otoczeniem¹⁷⁹. Wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich to wieloetapowy proces społeczno-gospodarczy, którego celem jest doprowadzenie do zróżnicowania struktury gospodarczej poprzez rozbudowę pozarolniczych funkcji wsi¹⁸⁰. Wielofunkcyjność rozwoju obszarów wiejskich wyraża strategię ich rozwoju, polegającą na zróżnicowaniu ekonomiki gminy, czyli oparciu jej na różnorodnych dziedzinach gospodarowania przez wkomponowanie w wiejską przestrzeń coraz więcej nowych funkcji pozarolniczych (traktowany jest on jako przeciwieństwo rozwoju monofunkcyjnego, tj. opartego głównie na produkcji surowców rolniczych)¹⁸¹.

Pomimo takiego zdefiniowania wielofunkcyjności obszarów wiejskich nie oznacza ona wyłącznie kreowania dodatkowych miejsc zatrudnienia w działalności okołorolniczej oraz tej niezwiązanej z rolnictwem. W zagadnieniu tym zawarte jest założenie kompleksowości problemów wsi i rolnictwa. Jest to o tyle istotne, że istnieją silne zależności pomiędzy modernizacją rolnictwa a wielofunkcyjnym rozwojem obszarów wiejskich.

Zasadniczym celem wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich jest poprawa warunków życia i pracy zamieszkującej je ludności. Wzrost różnorodności miejsc pracy powoduje zwiększenie dochodów ludności wiejskiej i tym samym wzrost atrakcyjności wsi jako miejsca życia i pracy. Przejmowanie przez obszary wiejskie funkcji pozarolniczych umożliwia zmniejszenie bezrobocia agrarnego, a więc i emigrację ludności miejscowej. Zbliżenie poziomu życia ludności wiejskiej do poziomu życia ludności miejskiej wiąże się z modernizacją i rozbudową infrastruktury techniczno-ekonomicznej i społecznej, co wpływa stymulująco na rozwój pozarolniczej działalności na obszarach wiejskich, a to z kolei pozytywnie wpływa na rozwój gospodarczy i zwiększa liczbę nowych miejsc pracy. Wielofunkcyjność obszarów wiejskich jest więc koniecznością nie tylko z ekonomicznego punktu widzenia, ale i społecznego.

¹⁷⁸ Por. *Przedsiębiorczość na obszarach wiejskich. W stronę wsi wielofunkcyjnej*, red. K. Duczkowska-Małysz, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, Warszawa 1993.

¹⁷⁹ Patrz szerzej A. Rosner: *Zasoby ludnościowe województw gorzowskiego i zielonogórskiego oraz ich wykorzystanie* [w:] *Przeobrażenia społeczno-ekonomiczne obszarów wiejskich pogranicza zachodniego*, red. M. Kłodziński, A. Rosner, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego, Warszawa 1996.

¹⁸⁰ J. Zając: *Typologia gmin wiejskich na przykładzie badań gmin województwa mazowieckiego* [w:] *Kwestia agrarna w Polsce i na świecie*, Wydawnictwo Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego, Warszawa 2005, s. 646–659.

¹⁸¹ M. Kłodziński: *Uwarunkowania wielofunkcyjnego rozwoju gminy* [w:] *Wieś i rolnictwo w okresie transformacji systemowej*, red. L. Klank, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, Warszawa 1995, s. 124 [za:] A. Czarnecki: *Uwarunkowania rozwoju...*, *op. cit.*, s. 164–181.

Koncepcja wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich znalazła swoje miejsce w perspektywie planistycznej rozwoju tych obszarów do 2013 roku¹⁸². W latach 2007–2013 w Polsce powinien być realizowany model wielofunkcyjnego rozwoju wsi i wielofunkcyjnego rozwoju rolnictwa. Realizacja takiego kształtu polityki państwa względem obszarów wiejskich możliwa jest w drodze różnicowania działalności w celu zapewnienia alternatywnych źródeł dochodów, kształtowania produkcji rolnej w zgodzie z wymogami środowiska i przy zachowaniu walorów krajobrazowych. Ważną rolę w tych działaniach odgrywać ma także poprawa infrastruktury społecznej i technicznej obszarów wiejskich. Działania te mają przyczynić się do wzrostu konkurencyjności obszarów wiejskich oraz rolnictwa, czego rezultatem ma być wzrost dochodowości rolnictwa oraz rozwój tych obszarów¹⁸³. Wskazuje się bowiem, że rozwój obszarów wiejskich w różnych kierunkach gospodarowania jest jedynym pożądanym kierunkiem zmian oraz wyzwaniem dla wszystkich osób związanych z polską wsią w celu zabezpieczenia materialnego jej mieszkańców zapewniającego dobrobyt oraz szansę na lepsze jutro¹⁸⁴.

2.2. GÓRSKIE OBSZARY WIEJSKIE POLSKI JAKO PRZEDMIOT POLITYKI REGIONALNEJ

2.2.1. Górskie obszary wiejskie jako obszary wymagające wsparcia

Góry pokrywają 24% powierzchni Ziemi, będąc przy tym miejscem zamieszkania dla 12% ludności świata. W Europie występuje wiele łańcuchów górskich niemal we wszystkich częściach kontynentu i niemal każdym europejskim kraju. Najbardziej na północ znajdują się góry zlokalizowane w Skandynawii i Islandii, natomiast na południu góry sytuują się wzdłuż wybrzeża śródziemnomorskiego, na licznych górzystych wyspach Morza Śródziemnego (od Balearów po Cypr) oraz w znacznej części Turcji. Obszary górskie Europy występują w różnych strefach klimatycznych i cechuje je klimat górski chłodny, zwykle bardziej wilgotny od klimatu nizin danej strefy. Z tego względu warunki fizyczno-geograficzne gór europejskich są bardzo zróżnicowane. Zróżnicowana

¹⁸² *Strategia rozwoju obszarów wiejskich...*, *op. cit.*

¹⁸³ M. Słodowa-Helpa: *Wieś polska i rolnictwo w nowej perspektywie planistycznej 2007–2013* [w:] *Kwestia agrarna w Polsce i na świecie*, Wydawnictwo Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego, „Prace Naukowe” 2005, nr 36, s. 148–160.

¹⁸⁴ Ł. Popławski: *Przemiany polskiego rolnictwa w aspekcie rozwoju obszarów wiejskich* [w:] *Kwestia agrarna w Polsce i na świecie*, Wydawnictwo Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego, „Prace Naukowe” 2005, nr 36, s. 212–222.

jest także rola społeczno-ekonomiczna i przyrodnicza gór i to pełniona nie tylko w odniesieniu do tych obszarów, ale także do pozostałych regionów¹⁸⁵.

Obszary górskie mają duże znaczenie w gospodarce i polityce Unii Europejskiej. Zajmują one 1/3 terytorium wspólnoty i mieszka na nich około 18% jej ludności (dotyczy Unii w składzie 25. państw członkowskich, tj. przed przystąpieniem Rumunii i Bułgarii)¹⁸⁶. Obszary górskie dotknięte są trwałymi utrudnieniami wynikającymi z warunków naturalnych, które zwiększają koszty wprowadzania produktów na rynek, koszty zaopatrzenia i usług oraz utrudniają dostęp do rynków. Zmniejsza się wydajność czynników produkcji (kapitału, ziemi, pracy), a także wzrastają koszty wyposażenia (np. budynków, co wiąże się m.in. z takimi czynnikami, jak odporność na opady śniegu, wiatr, niskie temperatury, większy zakres robót ziemnych, wydłużony czas utrzymywania zwierząt w zagrodach). Wyższe są koszty mechanizacji, powodowane specyfiką urządzeń niezbędnych do pracy na stromym terenie, przechowywania pasz, co wiąże się nie tylko z kosztem ich przechowywania (niezbędna jest większa kubatura pomieszczeń), ale również z faktem, że na obszarach górskich utrudnione jest ich pozyskiwanie. Ponadto istniejące utrudnienia powodują wyższe koszty infrastruktury, transportu i energii. Różnicują je przede wszystkim takie cechy, jak ukształtowanie terenu, klimat, dostępność komunikacyjna, stosunki demograficzne, sposób użytkowania ziemi, znaczenie rolnictwa, poziom rozwoju gospodarczego. Większe są koszty żniw (trudniejsze warunki pracy maszyn i urządzeń, wyższe koszty transportu, a tym samym szybsze zużycie maszyn, pojazdów) oraz usług (np. weterynaryjnych, naprawczych).

Specyfika obszarów górskich polega na szczególnym powiązaniu cechujących je warunków przyrodniczych i ekonomicznych. Obydwie sfery uwarunkowań odbiegają od sytuacji panującej na terenach nizinnych. Znaczne zróżnicowanie form terenu oraz wzniesienie nad poziom morza wywierają wpływ na inne elementy środowiska przyrodniczego, jak klimat, gleby, zasoby wodne. Charakter środowiska przyrodniczego wpływa na społeczno-ekonomiczną działalność człowieka. Wpływ ten ujawnia się w postępującym wraz z wysokością terenu zmniejszaniem zakresu i różnorodności form prowadzonej działalności gospodarczej. Wraz z wysokością zmniejsza się również wskaźnik gęstości zaludnienia. Stwierdzić można także zależność odwrotną – działalność gospodarcza wiąże się z pozytywnymi (poprawa wykorzystania zasobów przyrody), jak i negatywnymi efektami (degradacja środowiska) w górskim środowisku przyrodniczym.

¹⁸⁵ Por. *Zones de montagne en Europe: analyse des régions de montagne dans les États membres actuels, les nouveaux États membres et d'autres pays européens. Rapport final*, 'NORDREGIO' Nordic Centre for Spatial Development, styczeń 2004, s. 1–5, dokument dostępny online (2008.04.06): http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/studies/study_fr.htm.

¹⁸⁶ *Opinia Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego w sprawie przyszłości rolnictwa na obszarach o niekorzystnych warunkach naturalnych (regiony górskie, wyspiarskie i ultraperyferyjne)*, 2006/C318/16, Dz. Urz. UE C 318 z 23.12.2006, s. 93.

Ważną kwestią pozostaje utrzymanie działalności rolniczej (co stanowi integralną część programów rozwoju obszarów wiejskich) na obszarach górskich, w celu wsparcia rozwoju gospodarczego (zrównoważonego), życia społecznego, dziedzictwa kulturowego, a także środowiska przyrodniczego. Ograniczenia wynikające z charakteru obszarów górskich utrudniają dostosowanie działalności rolniczej (także przetwórczej) do warunków konkurencji, co wynika ze wzrostu kosztów produkcji, transportu itp. Istniejące problemy wynikają głównie z niedoboru gruntów kwalifikujących się pod uprawy polowe. Tereny częściej wykorzystywane są w leśnictwie, są też urbanizowane. W skrajnych wypadkach grunty są porzucane – powstają nieużytki, co wiąże się z „zarastaniem” krajobrazów, a sytuacja taka powoduje zagrożenie wystąpienia takich sił przyrody, jak: osunięcia gruntów, powodzie, lawiny, pożary.

W Polsce problematyka rozwoju obszarów górskich była silnie zaniedbana przez politykę państwa, a właściwie przez jej brak. Konsekwencją takiego stanu rzeczy były niekorzystne zjawiska (nadal w znacznej mierze aktualne), takie jak: wyludnienie, spadek aktywności społecznej mieszkającej tam ludności, ograniczenie działalności rolniczej i „dziczenie krajobrazu”¹⁸⁷ („zarastanie” krajobrazów). Obszary górskie odróżniają się od pozostałych regionów kraju wyraźną różnorodnością form krajobrazu, surowością klimatu, przewagą mało urodzajnych gleb i krótszym w porównaniu z innymi obszarami okresem wegetacyjnym. Wszystko to sprawia, że możliwości rozwoju rolnictwa na tych obszarach są znacznie ograniczone, a tym samym nie może ono stanowić wyłącznej podstawy ich rozwoju gospodarczego. Dodatkowo można wspomnieć, że znaczną część obszarów górskich stanowią obszary prawnie chronione, wynikiem czego są określonego rodzaju restrykcje związane z prowadzeniem działalności (w tym rolniczej) na tych obszarach¹⁸⁸.

Obszary górskie w Polsce mają szczególne uwarunkowania przyrodnicze, ekonomiczne i kulturowe. Z każdego z tych uwarunkowań wynikają zarówno ograniczenia, jak i szanse rozwoju tych obszarów. Z uwarunkowaniami przyrodniczymi wiążą się zwiększone koszty gospodarowania, głównie rolnictwa, a także takich dziedzin, jak budownictwo, czy komunikacja. Wiążą się z nimi

¹⁸⁷ Kwestia ta została podniesiona w trakcie obrad seminarium naukowego pt. „Nowa Ustawa Górską”, które odbyło się dnia 15 maja 2001 roku we Wrocławiu z inicjatywy Sekcji Sudeckiej Komitetu Zagospodarowania Ziemi Górskich PAN i Akademii Rolniczej we Wrocławiu, a ściślej Instytutu Kształtowania i Ochrony Środowiska oraz Wydziału Inżynierii Kształtowania Środowiska i Geodezji. Por. *Seminarium naukowe „Nowa Ustawa Górską”*, oprac. A. Pływaczyk, J. Sowiński, Polskie Towarzystwo Rozwoju Ziemi Górskich, „Wiadomości Ziemi Górskich” 2001, z. 9(13), s. 136–137.

¹⁸⁸ Patrz szerzej: A. Zielińska: *Istota rozwoju rolnictwa na obszarach przyrodniczo cennych zgodnie ze zrównoważonym rozwojem* [w:] *Wieś i rolnictwo w procesie przemian. Problemy funkcjonowania i rozwoju rolnictwa*, red. S. Sokołowska, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2006, s. 183–190.

także cechy stanowiące walory turystyczne, umożliwiające właśnie poprzez rozwój turystyki rekompensowanie przynajmniej części ograniczonych możliwości pozyskiwania dochodów przez ludność miejscową. Zaznaczyć jednak należy, że turystyka nie może być traktowana jako „złoty środek” na problemy rozwoju obszarów górskich, gdyż nie wszystkie ich części charakteryzują się dostatecznymi dobrami, aby stać się atrakcją turystyczną. Nadto czystość gleb oraz powietrza czynią te obszary predestynowanymi do rozwoju rolnictwa ekologicznego. Uwarunkowania ekonomiczne i kulturowe wynikają z historycznego kształtowania się rozwoju społeczno-gospodarczego, a w szczególności z: poziomu zagospodarowania infrastrukturalnego (w tym turystycznego), struktury agrarnej, sieci osiedleńczej, stosunków demograficznych. Również w wypadku tych uwarunkowań można by wskazać ich wymiar pozytywny i negatywny.

Podstawowym kryterium wyodrębniania obszarów górskich jest wzniesienie nad poziom morza. W literaturze przedmiotu obok pojęcia obszarów górskich funkcjonuje pojęcie terenów górzystych, na które składają się tereny podgórskie (określane również jako strefa górską I) położone na wysokościach powyżej 300–350 m n.p.m. oraz górskie (określane jako strefa górską II) położone powyżej 500 m n.p.m.¹⁸⁹. Różni autorzy i różne źródła wskazują na odmienne wysokości, powyżej których można mówić o obszarach górskich, przy czym niekiedy za obszary górskie uznawane są także tereny górzyste. Z tego faktu wynika pewien chaos w zakresie informacji na temat powierzchni obszarów górskich Polski.

W Polsce ponad 96% terytorium położone jest poniżej 350 m n.p.m., a tylko 2,9% – powyżej 500 m n.p.m.¹⁹⁰. Można wyróżnić trzy regiony górskie: karpacki (powierzchnia 17,1 km²), sudecki (9,3 km²) i świętokrzyski (1,7 km²)¹⁹¹. Według innego źródła powierzchnia terenów górzystych wynosi 19,7 km² – w Karpatach, 4,7 km² – w Sudetach, 2,8 km² – w Górach Świętokrzyskich¹⁹². Zaznaczyć należy, że w regionie świętokrzyskim nie występują obszary górskie w myśl przyjętych i aktualnie obowiązujących w Polsce kryteriów ich klasyfikacji – można jedynie mówić o terenach górzystych. Wobec tego faktu dla potrzeb podjętej problematyki tereny górzyste regionu świętokrzyskiego nie zostały objęte badaniami. Każdy z regionów górskich Polski charakteryzuje się odmiennymi cechami. Największe zróżnicowanie tych regionów dotyczy: stanu środo-

¹⁸⁹ S. Kopeć: *Kryteria wyodrębniania marginalnych gleb górskich użytków rolnych w celu ich wyłączenia z użytkowania rolniczego*, „Problemy Zagospodarowania Ziemi Górskich” 2000, z. 46, s. 5–13.

¹⁹⁰ *Program Rozwoju Obszarów Wiejskich...*, op. cit., s. 7.

¹⁹¹ *Ankieta do oceny politycznego, prawnego i instytucjonalnego przygotowania kraju do wdrażania Konwencji Karpackiej*, opracowanie wykonane w ramach projektu „Wsparcie dla wdrażania Konwencji Karpackiej: wstępny audyt i poradnik implementacji”, s. 2, dokument dostępny on-line (2008.04.17): http://www.rec.org/REC/Programs/environmentallaw/carpathian/pdf/sep_11_2006_vienna/national/polish_national_assessment.pdf.

¹⁹² S. Kopeć: *Kryteria wyodrębniania...*, op. cit., s. 5–13.

wiska przyrodniczego, stosunków demograficznych, stopnia urbanizacji, stopnia równowagi lokalnych rynków pracy, potencjału zasobów pracy w rolnictwie, struktury gospodarstw rolnych, stopnia rozwoju przemysłu, zagospodarowania turystycznego oraz wyposażenia w infrastrukturę techniczną.

Problematyka zagospodarowania na obszarach górskich w Polsce była (m.in.) przedmiotem obrad konferencji naukowej zorganizowanej przez Komitet Zagospodarowania Ziemi Górskich w 2007 roku¹⁹³. Z wygłoszonych referatów oraz dyskusji wynika wiele wniosków dotyczących stanu zagospodarowania obszarów górskich Polski:

1. Występują wyraźne różnice między głównymi w Polsce masywami górskimi: Karpatami, Sudetami i Górami Świętokrzyskimi. Różnice te można zaobserwować zarówno pod względem warunków przyrodniczo-krajobrazowych, jak gospodarczo-kulturowych. Poszczególne masywy charakteryzuje także wewnętrzne zróżnicowanie, szczególnie obserwowane w Karpatach.

2. W ostatnim okresie nastąpiły w górach polskich istotne zmiany w użytkowaniu ziemi, zwłaszcza w powierzchni i strukturze użytków rolnych oraz zalesień. Podobnie jak w całej Polsce wzrosła powierzchnia ziemi ugorowanej i odłogowanej czyli wyłączonej z produkcji.

3. W górach nastąpił także znaczny spadek produkcji zwierzęcej. Na przykład ocenia się, że w Sudetach wynosi on 30%. Część gruntów ornych przekształcono w użytki zielone.

4. W ostatnich latach, po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej, wyraźnie występują różne tendencje w zagospodarowaniu rolniczym, których źródłem jest brak prawidłowej, pełnej informacji odnośnie warunków uzyskania przez rolników dotacji unijnych. Braki w informacji i instruktażu powodują, że rolnicy podejmują działania (np. w zakresie zalesiania przy nie spełnieniu kryteriów pomocowych¹⁹⁴), które nie są dotowane ze środków unijnych.

5. Mieszkańcy obszarów górskich i nizinnych odznaczają się różną aktywnością w zakresie pozyskiwania środków z funduszy strukturalnych, czego przykładem może być Dolny Śląsk. Szczególną aktywnością charakteryzują się mieszkańcy Ziemi Kłodzkiej, którzy powołują różnego typu organizacje partnerskie, tworzą liczne gospodarstwa agroturystyczne i ekologiczne. Natomiast na nizinach śląskich obserwuje się spadek aktywności zawodowej ludności wiejskiej.

¹⁹³ *Sprawozdanie z konferencji naukowej „Kierunki zmian zagospodarowania obszarów górskich i ich wpływ na środowisko”*, dokument dostępny on-line (2008.04.13): <http://kzzg.pan.pl>. Organizatorem konferencji był Komitet Zagospodarowania Ziemi Górskich PAN przy współpracy Polskiego Towarzystwa Rozwoju Ziemi Górskich. Konferencja odbyła się w Krakowie dnia 10 września 2007 roku

¹⁹⁴ Patrz szerzej: *Rozporządzenie Rady z dnia 20 września 2005 r. w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich przez Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW)*, 05/1689/CE, Dz. Urz. UE L 277 z 21.10.2005, s. 1.

Obszary górskie zaliczane są do obszarów zagrożonych porzuceniem i marginalizacją i jako takie wymagają wsparcia, co znalazło wyraz w polityce wspólnotowej, a więc i krajowej. Wśród najważniejszych przyczyn degradacji lub zmniejszania różnorodności biologicznej w ekosystemach górskich w Polsce wskazuje się następujące czynniki¹⁹⁵:

– wzrost intensywności ruchu turystycznego i jego nadmierna koncentracja w kilku wybranych regionach (Tatry, Karkonosze, Beskid Śląski, Pieniny, Bieszczady), rozbudowa infrastruktury turystyczno-sportowej, wzrost natężenia komunikacji, wydeptywanie lub pozyskiwanie w sposób rabunkowy roślinności, niszczenie gleb początkowego stadium rozwoju, zaśmiecanie;

– zaniechanie produkcji na skutek jej nieopłacalności, a przede wszystkim wypasu owiec i bydła na polanach i halach oraz zaprzestanie wykaszania łąk, co prowadzi do sukcesji niepożądaney roślinności i utraty cennych ekosystemów użytków zielonych;

– transgraniczne i lokalne zanieczyszczenia atmosfery powodujące wymieranie gatunków wrażliwych (od porostów po sztucznie wprowadzone drzewostany świerkowe np. w Górach Izerskich) oraz obniżanie wielkości przyrostów rocznych drzew (np. świerka, wykazane na przykładzie Beskidu Śląskiego i Żywieckiego);

– zmiany poziomu wód gruntowych (np. poprzez niewłaściwie prowadzone melioracje) oraz zanieczyszczenie wielu wód powierzchniowych – oddziałujące na wszystkie grupy organizmów i ekosystemy (zwłaszcza ekosystemy torfowiskowe);

– częste w ostatnich latach ekstremalne zjawiska przyrodnicze i klimatyczne (gwałtowne ulewy, powodzie, osuwiska, trąby powietrzne związane z globalnymi zmianami klimatu) powodujące niszczenie wielu gatunków i ekosystemów;

– nasilenie tendencji do zajmowania terenów rolnych i nieużytków pod zabudowę mieszkaniową i lotniskową oraz związana z tym degradacja krajobrazu.

Kryterium przyjętym w Polsce do wyznaczania terenów górskich (jak już wcześniej wskazano) jest wysokość nad poziomem morza. W Programie Rozwoju Obszarów Wiejskich¹⁹⁶ uzasadniono zaproponowaną przez Polskę wysokość brzegową 500 m n.p.m. do wyznaczania strefy górskich terenów o niekorzystnych warunkach gospodarowania (górskie ONW). Należy podkreślić, że ze względu na położenie polskich gór oraz znaczącą przewagę północnych stoków, występujące tam warunki klimatyczne są gorsze od występujących na analogicznych wysokościach w Alpach. Doliny górskie Karpat Zachodnich są z regu-

¹⁹⁵ *Krajowy raport dotyczący ekosystemów górskich*, Ministerstwo Środowiska, Warszawa 2002, dokument dostępny on-line (2008.04.17): <http://biodiv.mos.gov.pl/biodiv/app/category.do?categoryId=1413>.

¹⁹⁶ *Program Rozwoju Obszarów Wiejskich...*, *op. cit.*, s. 77.

ły bardzo wąskie (w przeciwieństwie do południowej części Karpat Słowackich) i zwykle tworzą tereny długiego utrzymywania się mrozu, wpływającego niekorzystnie na plonowanie roślin. Dodatkowo należy nadmienić, iż polska strona łańcuchów górskich charakteryzuje się bardzo dużym pofałdowaniem, co nie pozostaje bez wpływu na trudności w uprawie gleby, ale również sprzyja zachodzeniu procesów zmywania gleby ze stanowisk położonych na pochyłościach.

Na tych obszarach, ze względu na utrudnione warunki prowadzenia działalności rolniczej oraz niższe plony, ma miejsce porzucanie rolnictwa przez mieszkańców i poszukiwanie źródeł utrzymania gdzie indziej. Konsekwencją rezygnacji z uprawy roli i pozostawiania ziemi odłogiem oraz migracji jest degradacja krajobrazu obszarów wiejskich oraz zanikanie cennych siedlisk licznych gatunków zwierząt i roślin. Dlatego też wsparcie finansowe dla tych obszarów ma na celu zapewnienie ciągłości rolniczego użytkowania ziemi i tym samym utrzymanie ich żywotności, a więc zapobieganie wyludnianiu się obszarów wiejskich zakwalifikowanych jako górskie i inne o niekorzystnych warunkach gospodarowania i zatracaniu ich rolniczego charakteru oraz wiążącym się z tym konsekwencjom społecznym, gospodarczym i środowiskowym. Płatności ONW stanowią rekompensatę za poniesione koszty i ograniczone możliwości uzyskiwania dochodów.

2.2.2. Delimitacja obszarów górskich w Polsce na tle rozwiązań unijnych – ujęcie komparatywne

Ze względu na różnorodność obszarów górskich w poszczególnych krajach, jak również nawet w obrębie jednego kraju pomiędzy masywami góorskimi, nie istnieją jednolite kryteria pozwalające dany obszar zakwalifikować jako górski. Aktualnie w prawodawstwie unijnym czynione są starania zmierzające do ujednoczenia zasad wyodrębniania obszarów górskich, jako obszarów o niekorzystnych warunkach gospodarowania w ramach wspólnej polityki rolnej. Nie chodzi tu przy tym o zunifikowanie przepisów dotyczących klasyfikowania terenów górskich w państwach członkowskich Unii Europejskiej, ale raczej o ujednoczenie definicji obszarów górskich, co polegałoby, przy zachowaniu zasady pomocniczości przy ostatecznym wyznaczeniu tych obszarów, na dostosowaniu obecnie obowiązującej definicji unijnej oraz wyznaczeniu zakresu wartości dla stosowanych kryteriów wyodrębniania obszarów górskich¹⁹⁷.

Prawodawstwo wspólnotowe dotyczące delimitacji obszarów o niekorzystnych warunkach gospodarowania, w tym obszarów górskich, wprowadzone w celu wsparcia rozwoju rolnictwa na tych obszarach ma swoją podstawę praw-

¹⁹⁷ Por. *Opinia Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego w sprawie przyszłości rolnictwa na obszarach o niekorzystnych warunkach naturalnych (regiony górskie, wyspiarskie i ultraperyferyjne)*, 2006/C318/16, Dz. Urz. C 318 z 23.12.2006, s. 93, pkt. 4.2.

ną w Traktacie ustanawiającym Europejską Wspólnotę Gospodarczą (Traktat Rzymski)¹⁹⁸. W artykule 42, dotyczącym zasad konkurencji w produkcji rolnej i handlu produktami rolnymi, została dopuszczona możliwość udzielania pomocy w celu ochrony gospodarstw upośledzonych przez warunki strukturalne lub naturalne. Artykuł ten był podstawą Rozporządzenia Rady (75/268/CEE) w sprawie rolnictwa na obszarach górskich i innych obszarach pokrzywdzonych¹⁹⁹, w którym zwrócono uwagę na konieczność wsparcia naturalnej przestrzeni na obszarach górskich, wskazując, że rolnictwo pełni w tym względzie podstawową rolę. Zdefiniowano tam pokrzywdzone obszary rolnicze, wskazując (art. 3, ust. 1), że należy przez nie rozumieć m.in. obszary górskie, na których działalność rolnicza jest niezbędna w celu zachowania naturalnego krajobrazu, ze względu na ochronę przeciw erozji i zabezpieczenie potrzeb w zakresie czasu wolnego. Zdefiniowano także obszary górskie (art. 3, ust. 3), określając, że składają się na nie gminy lub ich części, które muszą charakteryzować się wyraźnie ograniczonymi możliwościami rolniczego użytkowania ziemi i znacznie podwyższonymi kosztami pracy powodowanymi:

- bądź występowaniem, wskutek wysokości, trudnych warunków klimatycznych skutkujących odczuwalnym skróceniem okresu wegetacji,
- bądź, w obliczu niewielkich wysokości na przeważającej części obszaru, silnym nachyleniem zboczy, takim, że mechanizacja procesu produkcji rolniczej nie jest możliwa lub niezbędne jest stosowanie bardzo kosztownych urządzeń,
- bądź kombinacją tych dwóch czynników, jeśli utrudnienia będące rezultatem każdego z nich z osobna są mniej odczuwalne; w takim wypadku, utrudnienia będące rezultatem tych czynników oddziałujących łącznie muszą być równoważne z tymi, które wynikają z sytuacji charakteryzowanych w dwóch poprzednich punktach.

Rozporządzenie 75/268/CEE było podstawą wyznaczania na szczeblu krajowym w poszczególnych państwach członkowskich Unii Europejskiej własnych szczegółowych kryteriów delimitacji obszarów górskich, które mają w dalszym ciągu moc wiążącą, pomimo iż przywołane rozporządzenie zostało już uchylone.

Kolejnym aktem prawnym dotyczącym wsparcia obszarów górskich i definiującym pojęcie tych obszarów było Rozporządzenie Rady z 20 maja 1997 r.

¹⁹⁸ *Traité instituant la Communauté économique européenne*, podpisany dnia 25 marca 1957 r. z mocą obowiązującą od 1 stycznia 1958 r. – Traktat nie publikowany w Dzienniku Urzędowym, dostępny on-line (2008.04.14): <http://europa.eu.int/eur-lex/lex/fr/treaties/dat/11957E/tif/11957E.html>

¹⁹⁹ *Directive du Conseil du 28 avril 1975 sur l'agriculture de montagne et de certaines zones défavorisées*, 75/268/CEE, Dz. Urz. UE L 128 z 18.5.1975, s. 1.

(97/950/CE) w sprawie wspierania wydajności struktur rolniczych²⁰⁰. W akcie tym podkreślono, że na szczeblu wspólnotowym, ze względu na warunki naturalne produkcji oraz dla zagwarantowania rolnikom dochodów na racjonalnym poziomie, powinna zostać uwzględniona szczególna sytuacja obszarów górskich wymagająca finansowego wsparcia działalności rolniczej oraz pozarolniczej. Rozporządzenie określa ogólne ramy, według których definiuje się obszary o niekorzystnych warunkach gospodarowania, w tym obszary górskie, wskazując, że państwa członkowskie powinny samodzielnie, przy uwzględnieniu zasad ogólnych, precyzować kryteria ich wyodrębniania. Co do zasady definicja obszarów górskich nie została zmieniona, natomiast wprowadzono dodatkowe uszczegółowienie, w którym wskazano, że za obszary górskie uznaje się również obszary położone na północ od 62. równoleżnika.

Rozporządzenie 97/950/CE obowiązywało do czasu wprowadzenia w życie rozporządzenia (99/1257/CE) dotyczącego wsparcia rozwoju obszarów wiejskich z Europejskiego Funduszu Orientacji i Gwarancji Rolnej (EFOGR)²⁰¹. To rozporządzenie wskazuje z kolei na konieczność uproszczenia, w stosunku do poprzednich uregulowań, warunków wspólnotowych uprawniających do pomocy. Dodatkowo wskazuje się, że klasyfikacja obszarów o mniej korzystnych warunkach gospodarowania powinna być dokonana na podstawie wspólnych kryteriów. Podkreślono przy tym, że nie ma potrzeby ponownego klasyfikowania obszarów o niekorzystnych warunkach gospodarowania na poziomie wspólnotowym. Rozporządzenie dotyczy wsparcia obszarów wiejskich, przy czym w sposób szczególny dotyczy jednak rozwoju zrównoważonego ze wskazaniem na pozarolnicze formy działalności gospodarczej. W dalszym ciągu podkreślono konieczność preferencyjnego traktowania rolnictwa na obszarach o mniej korzystnych warunkach gospodarowania w celu wsparcia rozwoju gmin wiejskich, samych obszarów wiejskich oraz ochrony środowiska przyrodniczego. Obszary górskie nie zostały zdefiniowane w sposób odmienny (art. 18), niż to miało miejsce w poprzednim akcie.

Część przepisów wprowadzonych rozporządzeniem 99/1257/CE zostało uchylonych z dniem 1 stycznia 2007 r. na mocy rozporządzenia (05/1698/CE) w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich przez Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW), natomiast pozostałe artykuły (m.in. te, w których zostały określone kryteria delimitacji obszarów

²⁰⁰ *Règlement du Conseil du 20 mai 1997 concernant l'amélioration de l'efficacité des structures de l'agriculture*, 97/950/CE, Dz. Urz. UE L 142 z 2.6.1997, s. 1.

²⁰¹ *Rozporządzenie Rady z dnia 17 maj 1999 r. w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich z Europejskiego Funduszu Orientacji i Gwarancji Rolnej (EFOGR) oraz zmieniające i uchylające niektóre rozporządzenia*, 99/1257/CE, Dz. Urz. UE L 160 z 26.6.1999, s. 391.

o mniej korzystnych warunkach gospodarowania, w tym obszary górskie) zostały utrzymane w mocy do dnia 1 stycznia 2010 r.²⁰² Rozporządzenie 05/1698/CE w artykule 50 ust. 2 określa cechy, którymi powinny charakteryzować się obszary górskie w celu kwalifikowania się do uzyskania przewidzianych prawem płatności. Wskazane charakterystyki nie odbiegają od tych, które zamieszczono w poprzednich aktach.

W ramach ogólnych zasad delimitacji obszarów górskich kraje unijne samodzielnie definiują szczegółowe kryteria wyodrębniania tych obszarów, z uwzględnieniem specyfiki regionalnej. W tabeli 2 zamieszczono funkcjonujące w regulacjach prawnych kryteria delimitacji obszarów górskich odnoszące się do wybranych krajów Unii Europejskiej.

Tabela 2. Kryteria delimitacji obszarów górskich w wybranych krajach Unii Europejskiej
Table 2. Delimitation criteria of mountain areas in selected European Union countries

Kraj	Kryterium			Uwagi
	wysokości n.p.m.	nachylenia stoku	łącznie	
Francja ²⁰³	od 600, 700 lub 800 m n.p.m. – w zależności od masywu	powyżej 20%	wysokość od 500 m n.p.m. i średnie nachylenie stoków od 15%	–
Francja – departamenty zamorskie ²⁰⁴	powyżej 800 m n.p.m.	powyżej 20%	wysokość od 500 m n.p.m. i średnie nachylenie stoków od 15%, bądź odpowiednio: od 400 m n.p.m. i średnie nachylenie od 16%	brana jest pod uwagę średnia wysokość położenia gminy

²⁰² Rozporządzenie Rady z dnia 20 września 2005 r. w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich przez Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW), 05/1689/CE, Dz. Urz. UE L 277 z 21.10.2005, s. 1.

²⁰³ Directive du Conseil du 28 avril 1975 relative à la liste communautaire des zones agrocoles défavorisées au sens de la directive 75/268/CEE (France), 75/271/CEE, Dz. Urz. UE L 108 z 19.5.1975, s. 33. Kryteria delimitacji były modyfikowane przez: Directive du Conseil du 6 avril 1976 modifiant la directive 75/271/CEE relative à la liste communautaire des zones agrocoles défavorisées au sens de la directive 75/268/CEE (France), 76/401/CEE, Dz. Urz. UE L 108 z 19.5.1975, s. 33.

²⁰⁴ Directive du Conseil du 20 juillet 1976 relative à la liste communautaire des zones agricoles défavorisées au sens de la directive 75/268/CEE (France – départements d'outre-mer), 76/631/CEE, Dz. Urz. UE L 223 z 16.08.1976, s. 7.

Kraj	Kryterium			Uwagi
	wysokości n.p.m.	nachylenia stoku	łącznie	
Grecja ²⁰⁵	od 800 m n.p.m.	co najmniej 20%	wysokość od 600 m n.p.m. i średnie nachylenie stoków od 16%	co najmniej 80% (50% w szczególnym wypadku) powierzchni gmin musi spełniać co najmniej jedno z kryteriów
Włochy ²⁰⁶	od 700 (w środkowej i północnej części Włoch) lub od 800 m n.p.m. (w części południowej)	powyżej 20%	wysokość od 600 (w środkowej i północnej części Włoch) lub 700 m n.p.m. (w części południowej) i nachylenie powyżej 15%	brana jest pod uwagę średnia wysokość położenia gminy
Niemcy ²⁰⁷	od 800 m n.p.m.	–	wysokość od 600 m n.p.m. i nachylenie co najmniej 18%	brana jest pod uwagę średnia wysokość położenia gminy lub wysokość punktu centralnego miejscowości
Hiszpania ²⁰⁸	od 1000 m n.p.m.	co najmniej 20%	wysokość od 600 m n.p.m. i nachylenie od 15%	w odniesieniu do ograniczonej liczby wsi całkowicie otoczonych przez regiony górskie wymagane nachylenie w kryterium łącznym jest zredukowane do 12%

²⁰⁵ Directive du Conseil du 20 juillet 1981 relative à la liste communautaire des zones agricoles défavorisées au sens de la directive 75/268/CEE (Grèce), 81/645/CEE, Dz. Urz. UE L 238 z 24.8.1981, s. 1.

²⁰⁶ Directive du Conseil du 28 avril 1975 relative à la liste communautaire des zones agricoles défavorisées au sens de la directive 75/268/CEE (Italie), 75/273/CEE, Dz. Urz. UE L 128 z 19.5.1975, s. 72.

²⁰⁷ Directive du Conseil du 14 juillet 1986 concernant la liste communautaire des zones agricoles défavorisées au sens de la directive 75/268/CEE (république fédérale d'Allemagne), 86/465/CCE, Dz. Urz. UE L 273 z 24.9.1986, s. 1.

²⁰⁸ Directive du Conseil du 14 juillet 1986 concernant la liste communautaire des zones agricoles défavorisées au sens de la directive 75/268/CEE (Espagne), 86/466/CEE, Dz. Urz. UE L 273 z 24.9.1986, s. 104.

Kraj	Kryterium			Uwagi
	wysokości n.p.m.	nachylenia stoku	łącznie	
Portugalia ²⁰⁹	od 700 m n.p.m. w regionach usytuowanych na północ od rzeki Tag lub od 800 m n.p.m. – na południe	powyżej 25%	wysokość od 400 m n.p.m. i nachylenie do 20% w regionach usytuowanych na północ od rzeki Tag lub wysokość od 600 m n.p.m. i nachylenie od 15% – na południe	–
Austria ²¹⁰	od 700 lub 600 m n.p.m. dla przedgórze Salzburskiego (Alpy) i obszarów graniczących z rzeką Mura w Górnej Styrii	powyżej 20%	wysokość od 500 m n.p.m. i średnie nachylenie co najmniej 15%	brana jest pod uwagę średnia wysokość położenia gminy lub wysokość punktu centralnego miejscowości
Szwecja ²¹¹	–	powyżej 20%	wysokość od 500 m n.p.m. i średnie nachylenie stoków co najmniej 15%	obszary na północ od 62. równoleżnika; jako górskie traktowane są także niektóre gminy graniczne (z tymi obszarami), jeśli charakteryzują się bardzo trudnymi warunkami klimatycznymi (dot. okresu wegetacji)
Finlandia ²¹²	–	–	–	obszary na północ od 62. równoleżnika, bądź sąsiadujące z nimi i posiadające szczególnie trudne warunki klimatyczne

²⁰⁹ Directive du Conseil du 14 juillet 1986 concernant la liste communautaire des zones agricoles défavorisées au sens de la directive 75/268/CEE (Portugal), 86/467/CEE, Dz.Urz. UE L 273 z 24.9.1986, s. 173.

²¹⁰ Directive du Conseil du 29 mai 1995 relative à la liste communautaire des zones agricoles défavorisées au sens de la directive 75/268/CEE (Autriche), 95/212/CE, Dz.Urz. UE L 137 z 21.6.1995, s. 1.

²¹¹ Directive du Conseil du 23 novembre 1995 relative à la liste communautaire des zones agricoles défavorisées au sens de la directive 75/268/CEE (Suède), 95/498/CE, Dz.Urz. UE L 287 z 30.11.1995, s. 33.

²¹² Directive du Conseil du 25 septembre 1995 relative à la liste communautaire des zones agricoles défavorisées au sens de la directive 75/268/CEE (Finlande), 95/412/CE, Dz.Urz. UE L 241 z 10.10.1995, s. 23.

Kraj	Kryterium			Uwagi
	wysokości n.p.m.	nachylenia stoku	łącznie	
Bułgaria ²¹³	powyżej 600 m n.p.m.	deniwelacja terenu przekracza 400 m	–	kryteria musi spełniać 70% powierzchni jednej lub kilku sąsiednich gmin
Rumunia ²¹⁴	powyżej 600 m n.p.m.	powyżej 20°, tj. ok. 36%	kombinacja obydwu kryteriów bez ich sprecyzowania	–

Źródło: opracowanie własne według stanu prawnego na dzień 01.04.2008 r.

Dokonując analizy sytuacji w Polsce dotyczącej kryteriów delimitacji obszarów górskich, można odnieść się do obowiązującej w latach 1985–1989 Uchwały nr 4, która jako tereny górskie i górzyste definiowała miejscowości w byłych województwach: bielskim, częstochowskim, jeleniogórskim, katowickim, kieleckim, miejskim krakowskim, krośnieńskim, legnickim nowosądeckim, opolskim, przemyskim, rzeszowskim, tarnowskim i wałbrzyskim, w których ponad 50% użytków rolnych jest położone powyżej 350 m n.p.m. oraz miejscowości, w których ponad 50% użytków rolnych leży na stokach o nachyleniu przekraczającym 12 stopni²¹⁵.

W projektach ustawy górskiej, nad którymi prace parlamentarne nie zostały sfinalizowane, znalazły się odmienne podejścia w zakresie uszczegóławiania stosowanych powszechnie kryteriów delimitacji obszarów górskich (tj. wysokości nad poziom morza, nachylenia stoków oraz kombinacji tych kryteriów charakteryzowanych przez mniejsze wartości):

– Do regionów górskich obejmujących tereny górskie i górzyste zalicza się gminy lub części gmin, w których ponad 50% użytków rolnych i leśnych jest położonych powyżej 350 m n.p.m. lub w których ponad 50% tych użytków leży na stokach o nachyleniu przekraczającym 9 stopni. W ramach autopoprawki skorygowano ten zapis, wskazując, że bierze się pod uwagę gminy lub części gmin, w których 50% powierzchni jest położone powyżej 300 m n.p.m. lub o nachyleniu przekraczającym 9 stopni oraz od 200 do 300 m i nachyleniu od 6 do 9 stopni. Dodatkowo wskazano, że regionem górskim jest grupa gmin lub ich

²¹³ Rozporządzenie w sprawie raportu Tymczasowej Komisji Rozwoju Regionów Górskich, Dz.Urz. Republiki Bułgarii nr 90 z 1993 r.

²¹⁴ Decyzja Rządu w sprawie zatwierdzenia kryteriów delimitacji obszarów górskich, Dz.Urz. Rumunii nr 948 z 2002 r.

²¹⁵ Uchwała nr 4 Rady Ministrów z dnia 21 stycznia 1985 r. w sprawie aktywizacji gospodarczej i społecznej oraz rozwoju rolnictwa na terenach górskich i górzystych, M.P. nr 2, poz. 11, § 1 ust. 1.

części (obróbów geodezyjnych) położonych na obszarze województw: dolnośląskiego, małopolskiego, opolskiego, podkarpackiego, śląskiego i świętokrzyskiego, stanowiąca zwartą geograficznie, ekonomicznie i kulturowo całość²¹⁶.

– Obszarem górskim jest teren położony co najmniej na wysokości 500 m n.p.m. lub na stokach o nachyleniu co najmniej 25% albo położony na wysokości co najmniej 400 m n.p.m. i nachyleniu stoków co najmniej 20%. Obszarem podgórskim jest teren położony co najmniej na wysokości 400 m n.p.m. lub na stokach o nachyleniu co najmniej 20% albo położony co najmniej na wysokości 350 m n.p.m. i nachyleniu stoków co najmniej 15%. Gminą górską jest gmina, na terenie której co najmniej 50% powierzchni użytków rolnych i lasów położonych jest na obszarze górskim, natomiast gmina posiada status gminy podgórskiej, gdy położenie dotyczy obszarów podgórskich²¹⁷.

Wskazane w rozporządzeniu nr 99/1257/CE ogólne kryteria wyodrębniania obszarów górskich zostały zaadaptowane do warunków Polski i stały się podstawą sporządzenia wykazu takich obszarów, zamieszczonego w załączniku do Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 14 kwietnia 2004 r.²¹⁸ W załączniku D do Planu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2004–2006 określono szczegółowe kryteria ze wskazaniem wartości, których spełnienie jest konieczne przez dany obszar, aby mógł zostać określony jako obszar górski. Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007–2013 ustalenia te podtrzymał, definiując obszary górskie jako obszary, gdzie produkcja rolna jest utrudniona ze względu na niekorzystne warunki klimatyczne i ukształtowanie terenu. Do obszarów górskich zaliczono więc gminy i obręby geodezyjne, w których ponad połowa powierzchni użytków rolnych znajduje się na wysokości powyżej 500 m n.p.m. Dla potrzeb płatności ONW gminy te powinny charakteryzować się co najmniej dwiema z czterech następujących cech²¹⁹:

- średnia powierzchnia gospodarstw rolnych wynosi poniżej 7,5 ha;
- gleby są zagrożone występowaniem erozji wodnej;

²¹⁶ *Ustawa o wspomaganiu aktywizacji i rozwoju społeczno-gospodarczego regionów górskich Rzeczypospolitej Polskiej (projekt)*, Sejm Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 22 września 2000, Druk nr 2323 i 2323-A, art. 2 ust. 1 i 3.

²¹⁷ *Ustawa o zrównoważonym rozwoju obszarów górskich i górzystych (projekt)*, Sejm Rzeczypospolitej Polskiej, III kadencja, Warszawa 13 lutego 2001, Druk nr 2727, art. 2 ust. 1 i 2.

²¹⁸ *Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 14 kwietnia 2004 r. w sprawie szczegółowych warunków i trybu udzielania pomocy finansowej na wspieranie działalności rolniczej na obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania objętej planem rozwoju obszarów wiejskich*, Dz.U. nr 73, poz.657.

²¹⁹ *Program Rozwoju Obszarów Wiejskich...*, *op. cit.*, s. 242.

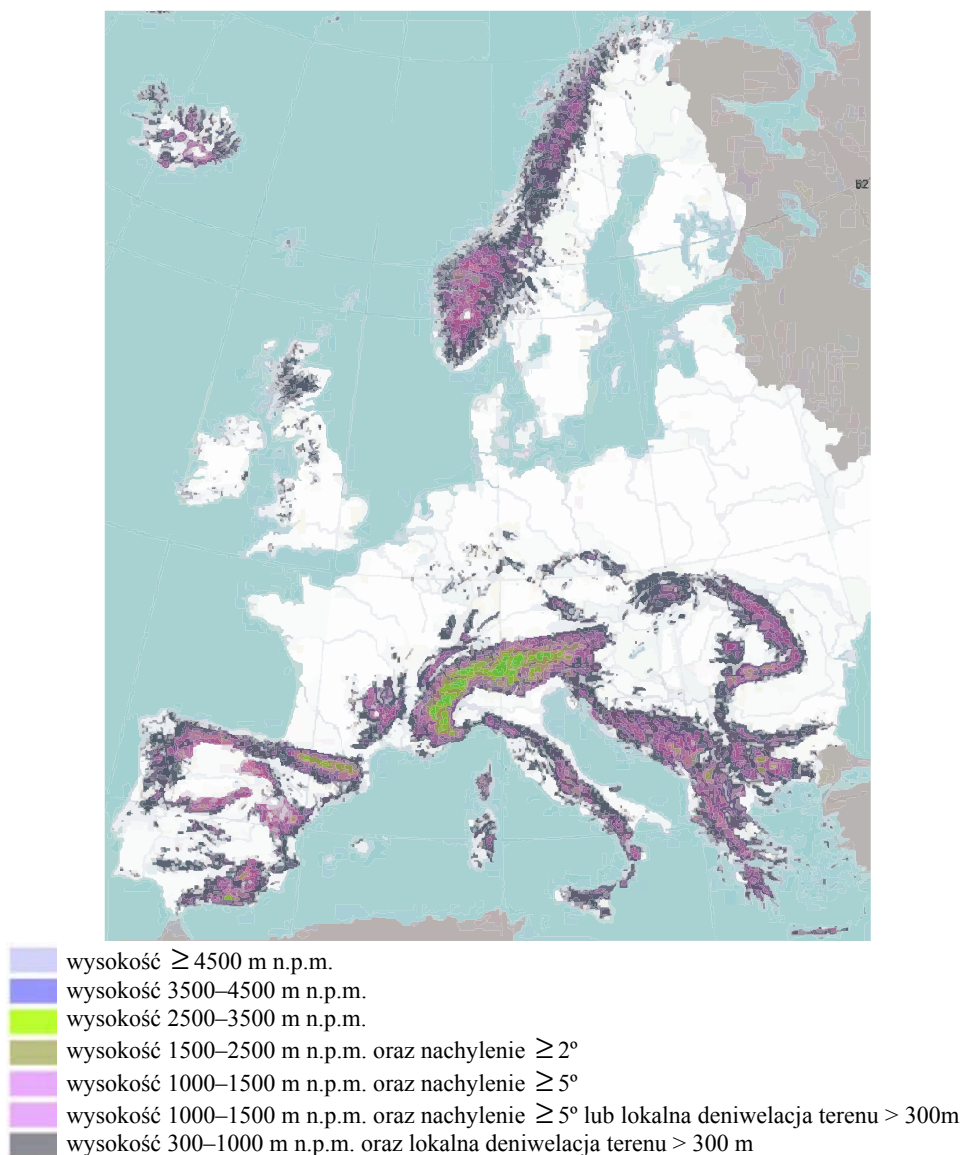
- udział gospodarstw rolnych, które zaprzestały produkcji rolnej, wynosi powyżej 25% wszystkich gospodarstw rolnych;
- udział trwałych użytków zielonych wynosi powyżej 40% w strukturze użytkowania gruntów.

Na szczeblu unijnym czynione są starania (na co już zwrócono uwagę) w celu określenia jednolitych dla wszystkich państw członkowskich kryteriów wyodrębniania obszarów o niekorzystnych warunkach gospodarowania. Uwagi wskazujące na potrzebę zdefiniowania obiektywnych kryteriów ich delimitacji zostały poczynione w uregulowaniach prawnych²²⁰. Elementem działań zmierzających w tym kierunku jest dokument przygotowany na zlecenie Komisji Europejskiej nt. obszarów górskich w Europie²²¹. Punktem wyjścia w przeprowadzonych pracach była analiza prowadzona na szczeblu światowym w ramach PNUE-WCMC (Programme des Nations Unies pour l'environnement – Centre Mondial de Surveillance de la Conservation de la Nature) na podstawie numerycznego modelu terenu (rys. 2)²²². Światowa delimitacja PNUE-WCMC opiera się na kryterium wysokości oraz nachylenia zboczy, przy czym nie uwzględnia obszarów zróżnicowanych topograficznie, ale usytuowanych na wysokości poniżej 300 m n.p.m. Tymczasem w Europie można znaleźć obszary górskie schodzące aż do poziomu morza (np. Grecja, Wyspy Brytyjskie), co wskazuje na potrzebę łączenia kryterium wysokości oraz związanego z topografią terenu. Samo wzniesienie terenu na określoną wysokość nad poziom morza nie jest najważniejszą kwestią, gdyż warunki klimatyczne bliżej poziomu morza, ale bardziej na północ są porównywalne do tych, które można odnaleźć na większych wysokościach, ale bardziej na południe. To zjawisko podyktowało wprowadzony przepis (rozporządzenia Rady (CE) nr 1257/1999 i 1698/2005), według którego obszary na północ od 62. równoleżnika są traktowane na równi z obszarami górskimi.

²²⁰ Por. np.: *Opinia Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego w sprawie przyszłości rolnictwa na obszarach o niekorzystnych warunkach naturalnych (regiony górskie, wyspiarskie i ultraperyferyjne)*, 2006/C318/16, Dz. Urz. C 318 z 23.12.2006, s. 93; *Rozporządzenie Rady z dnia 20 września 2005 r. w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich przez Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW)*, 05/1689/CE, Dz. Urz. UE L 277 z 21.10.2005, s. 1.

²²¹ *Zones de montagne en Europe...*, *op. cit.*

²²² Przytoczona zgodnie z podanym źródłem mapa (rycina 2) nie uwzględnienia obszaru Gór Świętokrzyskich, wznoszących się na wysokość powyżej 300 m n.p.m., gdyż w cytowanej delimitacji jako kryterium wyodrębniania obszarów górskich zastosowano, oprócz kryterium wzniesienia nad poziom morza, również kryteria dodatkowe odwołujące się do lokalnego pofałdowania terenu, co jest zgodne z podejściem przyjętym w pracy (por. punkt 2.2.1).

Rysunek 2. Europejskie obszary górskie według światowej delimitacji PNUE-WCMC
Figure 2. European mountain areas according to PNUE-WCMC delimitation

Źródło: *Zones de montagne en Europe: analyse des régions de montagne dans les États membres actuels, les nouveaux États membres et d'autres pays européens. Rapport final*, 'NORDREGIO' Nordic Centre for Spatial Development, styczeń 2004, s. 20, dokument dostępny on-line (2008.04.06): http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/studies/study_fr.htm

2.2.3. Funkcje obszarów górskich w literaturze

Funkcje obszarów górskich są pochodną funkcji obszarów wiejskich i rolnictwa. Podkreślić należy jednak, że fakt specyfiki tych obszarów (zwłaszcza w zakresie środowiska przyrodniczego) powoduje odmienny rozkład pełnionych funkcji niż ma to miejsce w odniesieniu do nizinnych obszarów wiejskich. Ujmując historycznie problem funkcji pełnionych przez górskie obszary wiejskie, należy podkreślić, że podstawowa funkcja ziem górskich sprowadzała się do zaspokajania potrzeb żywnościowych ludności miejscowej, przy czym zakres pełnienia tej funkcji był ograniczony, gdyż ziemie te stanowiły obszary biedy i niedoboru żywności. Do takiego stanu rzeczy przyczyniały się relatywnie gorsze warunki produkcji żywności oraz niższy w stosunku do reszty kraju poziom rozwoju gospodarczego, do czego przez lata przyczyniały się peryferyjność położenia terenów górzystych (górkich i podgórkich) oraz ich wielonarodowość. Odębność kulturowa zamieszkującej ludności znalazła odzwierciedlenie w dużym tradycjonalizmie kulturowym, zacofaniu rozwoju gospodarczego i prymitywnych technologiach produkcji²²³.

Góry mają ogromne znaczenie w wielu aspektach życia i gospodarki człowieka, nie tylko w górach, ale i poza nimi. Wskazuje się między innymi istotną rolę gór w obiegu wody w przyrodzie. Przechwytyują one wilgoć z mas powietrza i kumulują ją bądź w postaci śniegu, bądź w jeziorach i innych rezerwuarach. Wiosną i latem woda z topniejących śniegów spływa rzekami, zapewniając znaczną część zapotrzebowania na wodę niżej położonych terenów. Woda spływająca z gór stanowi także źródło energii odnawialnej, czerpanej przez hydroelektrownie w licznych regionach Europy. Koszty ekonomiczne pozyskiwanej w taki sposób energii są relatywnie niskie, lecz wiąże się to ze znacznymi kosztami przyrodniczymi. Wśród wynikających z tego konsekwencji można wskazać wzrost ilości niesionych osadów, silniejszą erozję, zmniejszenie bioróżnorodności, zmianę mikroklimatu oraz zjawisko eutrofizacji zbiorników wodnych.

Kolejną kluczową cechą gór, zarówno na szczeblu kontynentalnym, jak i regionalnym, jest ich różnorodność przyrodnicza. Obszary górskie w znacznej mierze stanowią naturalną ochronę bioróżnorodności kontynentu, której duża część jest chroniona w postaci parków narodowych i innych typów obszarów prawnie chronionych. Dane wskazują na dużą rolę bioróżnorodności obszarów górskich, gdyż dwie trzecie europejskiej flory znajduje się głównie (często wyłącznie) w górach.

Góry są źródłem licznych mniejszości etnicznych, posiadających swoją własną kulturę, język lub dialekt oraz tradycję. Równocześnie, ta różnorodność

²²³ Por. W. Musiał: *Studium prospektywne interwencjonizmu państwowego w rolnictwie terenów górskich na przykładzie Karpat Polskich*, Zeszyty Naukowe Akademii Rolniczej im. H. Kołłątaja w Krakowie „Rozprawy” 1998, nr 246, s. 8–9.

kulturowa wyraźnie zanika w różnych regionach z racji wpływów zewnętrznych i zmian demograficznych, co w szczególności dotyka pokolenie młodych. Zmiany zachodzące w tożsamości mieszkańców gór dotyczą również sposobów użytkowania krajobrazu górskiego, praktykowanej kultury oraz zachowania tradycji żywieniowych (rozumianych jako dziedzictwo kulinarne).

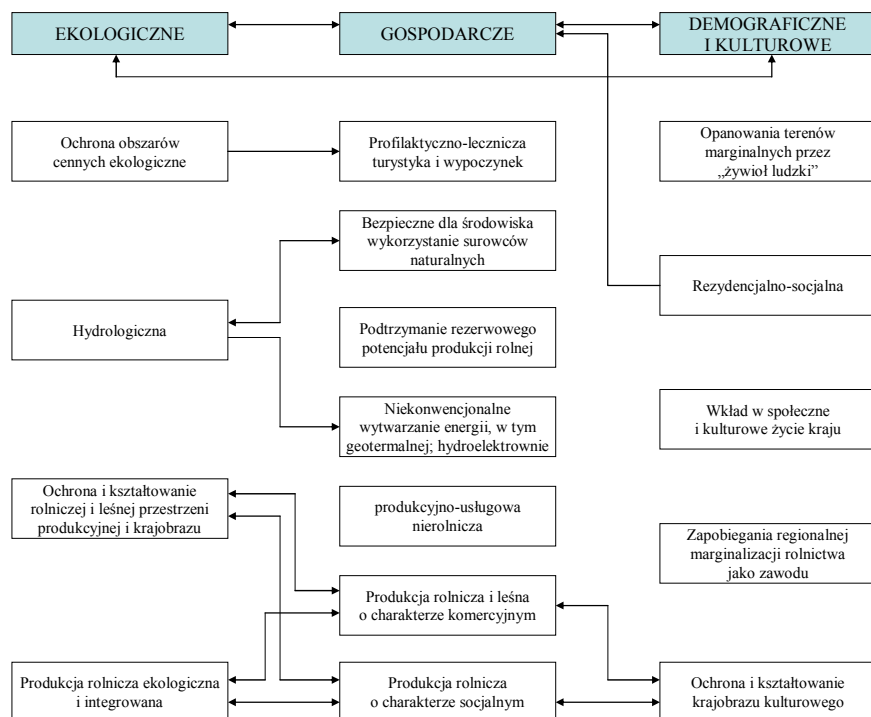
Przydatność dla potrzeb turystyki i rekreacji stanowi kolejny podstawowy atut obszarów górskich z punktu widzenia mieszkańców obszarów nizinnych. Materialne i niematerialne przejawy kultury charakterystycznej dla obszarów górskich są dodatkowym bodźcem przyciągającym mieszkańców miast, w których życie jest coraz bardziej monotonne. Góry stanowią drogę ucieczki, pozwalającą spróbować różnych stylów życia i zachowania, korzystać z atrakcyjnych krajobrazów, regenerować swoje siły witalne. Obszary górskie oferują również liczne możliwości uprawiania różnych aktywności sportowych (narciarstwo, spływy kajakowe) bazujących na specyficznych uwarunkowaniach infrastrukturalnych, które występują tylko w górach. Pomimo, iż obszary górskie odgrywają znaczącą rolę w rozwoju turystyki, należy wskazać, że stopień tego rozwoju jest bardzo zróżnicowany w ramach każdego regionu górskiego. Uzależnione jest to nie tylko od przyrodniczych lub kulturowych uwarunkowań danego obszaru, ale także w znacznej mierze od poziomu wyposażenia infrastrukturalnego (w zakresie urządzeń infrastruktury podstawowej, jak i specjalistycznej z zakresu turystyki), a także od dostępności komunikacyjnej.

Rola pełniona przez europejskie regiony górskie związana jest także z ich wrażliwością na zmiany przyrodnicze. Znaczenie presji klimatycznej i ekologicznej na obszarach górskich skutkuje w efekcie tym, że nawet nieznaczne zmiany klimatyczne w skali światowej mogą w nich powodować istotniejsze zmiany w lokalnych warunkach przyrodniczych. Jest także prawdopodobne, że będą one miały znaczny wpływ na rolnictwo i leśnictwo. Oznacza to więc, że geosystemy i ekosystemy gór są potencjalnym wskaźnikiem zmian klimatycznych.

Wskazane kluczowe aspekty, które związane są z regionami górkimi Europy, należy rozpatrywać w kontekście nie tylko ich funkcji, ale i sfer wymagających wsparcia ze strony polityki państwa lub funduszy europejskich.

Wraz ze wzrostem gospodarczym oraz zmianą poglądów na temat peryferyjności obszarów górskich (w Polsce przygranicznych) zaczynają one pełnić także inne funkcje, które można sprowadzić do trzech odrębnych sfer aktywności: gospodarczej, ekologicznej oraz demograficzno-kulturowej (rys. 3).

Funkcje ekonomiczne związane są przede wszystkim z zaspokajaniem potrzeb życiowych i pozyskiwaniem dochodów na ten cel z różnych źródeł (z działalności rolniczej i pozarolniczej, np. turystycznej). Realizacja tej funkcji warunkuje byt ludności wiejskiej, stanowiąc o bilansie dochodów gospodarstw domowych.

Rysunek 3. Główne funkcje obszarów górskich
Figure 3. Main functions of mountain areas

Źródło: W. Musiał: *Studium prospektywne interwencjonizmu państwowego w rolnictwie terenów górskich na przykładzie Karpat Polskich*, Zeszyty Naukowe Akademii Rolniczej im. H. Kołłątaja w Krakowie „Rozprawy” nr 246, Kraków 1998, s. 9.

Na obszarach górskich można zaobserwować istniejące silne sprzężenie zwrotne pomiędzy realizacją przez nie funkcji ekonomicznych i ekologicznych. Powiązanie to znajduje wyraz we wpływie wywieranym przez rolnictwo na obszarach górskich na środowisko przyrodnicze, a w tym na gleby. Realizacja funkcji rolniczej (jako jednej z funkcji ekonomicznych) niesie ze sobą dodatnie efekty zewnętrzne, co wskazuje na jej wielofunkcyjny charakter. Rolnictwo stanowi efektywną formę zagospodarowania gruntów oraz kształtowania krajobrazu. Na obszarach górskich, gdzie występują znaczne zasoby wody, duża różnorodność biologiczna, rolnictwo przyczynia się do zachowania niektórych gatunków fauny i flory. Dzieje się tak albo dzięki bezpośredniemu ich wykorzystaniu w produkcji rolnej (np. niektóre rasy bydła, owiec cenione na świecie, odmiany roślin kwiatowych służących do wyrobu perfum), albo dzięki samemu faktowi prowadzenia działalności rolniczej (np. wypasanie zwierząt na halach). Zaniechanie chowu zwierząt doprowadziłoby do przekształcenia użytków

rolnych w nieużytki, co utrudniłoby zapobieganie zagrożeniom przyrodniczym i niekorzystnie wpłynęłoby na różnorodność biologiczną.

Tę wzajemną zależność funkcji ekonomicznych i ekologicznych można także odnotować w odniesieniu do turystyki na górskich obszarach wiejskich. Z jednej strony specyficzne i bogate walory górskiej przyrody w połączeniu z walorami kulturowymi kształtowanymi w znacznej mierze przez rolnictwo stanowią motyw i cel przyjazdu turystów, a z drugiej – turystyka jako działalność gospodarcza dostarcza dochodów, dzięki którym możliwe jest zasilanie finansowe ochrony środowiska (np. opłaty za wstęp na teren parków narodowych) oraz gospodarstw rolnych, co umożliwia ich przetrwanie i kontynuowanie pozytywnego oddziaływania na krajobraz i środowisko, stanowiąc jednocześnie czynnik aktywizacji społeczno-gospodarczej obszarów górskich.

W związku z faktem, że podstawą pełnienia funkcji ekonomicznych przez obszary górskie są w przeważającej mierze zasoby przyrodnicze, funkcje ekologiczne powinny mieć przewagę nad doraźnymi korzyściami ekonomicznymi (zarówno w odniesieniu do rolnictwa, jak i działalności pozarolniczych). Zgodnie z wymogami ochrony środowiska pozyskiwanie i wykorzystywanie lokalnych zasobów przyrodniczych związanych z rolnictwem i leśnictwem stanowi o poziomie, zasobności i perspektywach rozwoju regionów górskich, podobnie zresztą jak przetwórstwo surowców naturalnych, zwłaszcza przerób drewna (tartacznictwo), rękodzieło artystyczne, pamiątkarstwo oraz przetwórstwo surowców pochodzenia rolniczego i ma szczególnie znaczenie w rozwoju gospodarczym regionów górskich.

Podstawowym zagadnieniem bezpośrednio związanym z pełnieniem przez obszary górskie funkcji ekologicznych jest ochrona obszarów cennych przyrodniczo. Realizacji funkcji ochrony obszarów cennych ekologicznie nie przeczy rozwój rolnictwa na obszarach górskich, pod warunkiem zachowania odpowiedniej jego formy i charakteru. Według W. Musiała koegzystencja tradycyjnego, ekstensywnego drobnego rolnictwa chłopskiego z przyrodą jest mniej konfliktogenna aniżeli tworzenie wielkoobszarowych gospodarstw rolnych o charakterze komercyjnym, funkcjonujących w granicach różnych form prawnej ochrony przyrody.

Funkcja hydrologiczna z punktu widzenia ekologii nie tylko terenów górskich, ale i obszarów nizinnych, ma duże znaczenie ze względu na rolę gór w bilansie wodnym kraju. W Polsce obszary górskie dostarczają około 30% wody znajdującej się w rzekach całego kraju. Z tego względu znaczenia nabiera właściwie prowadzona gospodarka wodna, a więc m.in. dbałość o czystość i retencję wód. Dbłość o stan wód (zwłaszcza powierzchniowych) ma duże znaczenie nie tylko ekologiczne, ale i gospodarcze z racji wykorzystania tego zasobu dla potrzeb produkcji rolniczej, czy pozarolniczej, np. turystyki i rekreacji. Wynika stąd kolejne powiązanie funkcji ekologicznych i gospodarczych.

Górskie obszary wiejskie są postrzegane jako miejsca odpoczynku i regeneracji sił fizycznych i psychicznych z dala od uciążliwości życia w mieście. Wynika z tego pełnienie przez te obszary funkcji rezydencjalno-socjalnych, polegające na zmianie miejsca zamieszkania przez mieszkańców miast, sezonowo lub docelowo na starość i budowaniu domów lub wykupywaniu starych, opuszczonych zagród i ich modernizacji. Działania takie, oceniane jako korzystne dla regionów wiejskich, obserwowane są również w Polsce.

Ważne jest, aby funkcje ekologiczne i gospodarcze zajął się z funkcjami kulturowymi i demograficznymi, co przyczyni się do zachowania krajobrazu kulturowego, kulturowych odrębności narodowościowych, języka, ubiorów, obrzędów, tradycji drewnianego budownictwa górskiego i sztuki sakralnej, lokalnych walorów geograficznych i historycznych.

W nieco odmienny sposób funkcje obszarów górskich ujmuje A. Czudec, według którego zalicza się do nich²²⁴:

- gromadzenie zasobów wodnych – wiele rzek powstaje dzięki znacznym ilościom opadów na obszarach górskich, co przyczynia się do poprawy bilansu wodnego kraju;

- rozwój turystyki – o czym decydują w znacznej mierze walory krajobrazu i charakterystyczne dla obszarów górskich warunki przyrodnicze;

- gospodarka leśna – w górach znaczna część powierzchni pokryta jest lasami, które pełnią znaczącą rolę gospodarczą, ochronną, przyczyniają się do zwiększenia retencji wodnej, a także służą regeneracji sił człowieka;

- produkcja rolnicza – obszary górskie dostarczają zasobów, z których korzysta rolnictwo, przy czym samo rozwijanie produkcji rolniczej pozwala na zachowanie terenów o wysokiej atrakcyjności turystycznej.

Przeprowadzone przez W. Stole²²⁵ badania wskazują, że obszary górskie w Polsce charakteryzują się przestrzennym zróżnicowaniem pełnionych przez nie funkcji. Na podstawie rysunku 1 (we wcześniejszej części pracy) można zauważyć, że pod względem struktury funkcjonalnej obszary sudeckie (wyznaczony region 6) i karpaccie (region 8) były i są bardzo zróżnicowane, o czym świadczy fakt, że w zlokalizowanych na ich terenie gminach (129 gmin karpaccich i 58 sudeckich) występowały prawie wszystkie kategorie funkcjonalne obszarów wiejskich kraju. Należy jednak podkreślić, że pod tym względem obszary karpaccie i sudeckie stanowiły dwa odrębne regiony funkcjonalne.

Badania W. Stoli pozwoliły stwierdzić przewagę funkcji rolniczych w co piątej badanej gminie, przy czym fakt taki odnotowano głównie w masywie

²²⁴ A. Czudec: *Ekonomiczne warunki rozwoju obszarów górskich w Polsce*, Komitet Zagospodarowania Ziemi Górskich PAN, „Problemy Zagospodarowania Ziemi Górskich” 1997, z. 42, s. 51–63.

²²⁵ W. Stola: *Górskie obszary wiejskie Polski. Wybrane zagadnienia*, Komitet Zagospodarowania Ziemi Górskich, „Problemy Zagospodarowania Ziemi Górskich” 2002, z. 48, s. 59–66.

karpackim. Gminy różniły się ponadto pod względem typów rolnictwa. Na terenach gmin karpackich było to przeważnie rolnictwo o rozdrobnionej strukturze i bardzo dużych nakładach pracy, na ogół półsamozaopatrzeniowe, o średniej lub dużej produktywności ziemi i niskim stopniu towarowości. Występowało głównie na terenach o rozwiniętych dojazdach do pracy (przeważnie ludność dwuzawodowa), a więc przeważnie na Podkarpaciu i w zasięgu oddziaływania Bielska-Białej i Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego (GOP). Natomiast w masywie sudeckim, w sporadycznych gminach o przewadze funkcji rolniczych, obok typów rolnictwa indywidualnego, o większych nakładach kapitału niż pracy oraz o wysokim poziomie produktywności i towarowości, występował specyficzny typ rolnictwa państwowego. Ponadto, w odróżnieniu od terenów karpackich, cechowała je niewielka intensywność dojazdów do pracy, gdyż ludność pozarolnicza znajdowała zatrudnienie w miejscu zamieszkania.

Gminami o przewadze leśnictwa w strukturze funkcjonalnej, które ponadto różnicuje poziom rozwoju funkcji współtowarzyszących, były głównie gminy bieszczadzkie, ze znacznym udziałem państwowych użytków rolnych. Natomiast w paru gminach sudeckich – oprócz leśnictwa – rozwinięte były funkcje technoprodukcyjne.

Również gminy o przewadze funkcji turystyczno-wypoczynkowych różnicował typ funkcji współwystępujących. Turystyczne gminy karpackie na ogół cechował udział drobnotowarowego rolnictwa i leśnictwa, a gminy sudeckie stosunkowo silny rozwój innych funkcji, przeważnie przemysłowych, usługowych oraz wielkoobszarowego rolnictwa.

Odnotowano także występowanie gmin, których struktura funkcjonalna ukształtowała się pod bezpośrednim wpływem procesów urbanizacyjnych (gminy zurbanizowane) i industrializacyjnych (gminy uprzemysłowione). Gminy zurbanizowane występowały przeważnie na terenach karpackich, w sąsiedztwie większych miast. Cechował je stosunkowo duży udział użytków rolnych oraz ludności pozarolniczej, których praca związana była głównie z realizacją funkcji usługowych poza miejscem zamieszkania. Gminy uprzemysłowione występowały w pobliżu lub na terenie okręgów przemysłowych (wałbrzyskiego, górnośląskiego), a więc w masywie sudeckim i sporadycznie karpackim.

2.2.4. Regulacje prawne dotyczące rozwoju obszarów górskich w Polsce – ich ewolucja i stan obecny

Historycznie ujmując problem regulacji prawnych dotyczących obszarów górskich Polski, należy sięgnąć do roku 1925²²⁶, kiedy to zostały wprowadzone pierwsze rozwiązania legislacyjne uwzględniające wagę gospodarczą i polityczną obszarów górskich oraz ich spójność gospodarczą z terenami dogodnymi

²²⁶ Ustawa z dnia 28 grudnia 1925 r. o wykonaniu reformy rolnej, Dz.U. nr 1 z 1926 r., poz. 1.

przyrodniczo (nizinnymi). Działania władz państwa po II wojnie światowej w sprawie obszarów górskich polegały w szczególności na przebudowie podstaw rozwoju rolnictwa, stopniowej jego kolektywizacji, a także utworzeniu sektora gospodarki państwowej w rolnictwie. Działania te nie przyniosły znaczących rezultatów. Inny rodzaj działalności państwa wiązał się z występującymi na obszarach górskich (Bieszczady) problemami etnicznymi (akcje przesiedleńcze). W latach późniejszych podjęto problematykę prawnego wyodrębnienia terenów górskich, a także obniżenia obciążeń podatkowych dla rolników tam gospodarujących oraz tworzenia rozwiązań służących gospodarczemu wzmocnieniu pozycji gór²²⁷.

Regulacją prawną, która bezpośrednio w odniesieniu do obszarów górskich określała preferencyjną aktywizację gospodarczą i społeczną oraz rozwój rolnictwa, była tzw. uchwała góraska z 1985 r.²²⁸ Wprowadzała ona rozwiązania, których wdrożenie miało spowodować zahamowanie procesów degradacji gospodarczej i społecznej tych terenów oraz stworzyć warunki umożliwiające ich rozwój. Uchwała nr 4 określała w § 2 zakres działań podejmowanych przez właściwych ministrów w celu przyspieszenia rozwoju infrastruktury gospodarczej i społecznej na terenach górskich i górzystych.

Uchwała nie spełniła zamierzonego celu, gdyż ograniczone możliwości finansowe państwa sprawiały, że realizowane na jej podstawie zadania miały charakter wrywkowy i niepełny. Po okresie obowiązywania uchwały górskiej, a więc po 1.07.1989 r., gospodarka żywnościowa zaczęła kierować się zasadami wolnego rynku. Dopiero po kilku latach okazało się, że wobec liberalizacji handlu żywnością oraz obrotu z zagranicą rolnictwo górskie jest zbyt mało konkurencyjne, by mogło przetrwać w realiach wolnego rynku i pomoc państwa okazała się niezbędna. W 1993 roku sejmiki samorządowe i urzędy wojewódzkie (w Bielsku-Białej, Jeleniej Górze, Krośnie, Nowym Sączu, Przemyślu i Wałbrzychu) przyjęły „Memoriał Górski”, w którym zawarto apel o podjęcie stosownych działań na rzecz aktywizacji obszarów górskich. Potrzebę wsparcia rolnictwa na obszarach górskich potwierdzano także w badaniach naukowych²²⁹.

²²⁷ Z. Pijanowski: *Wpływ polityki rolnej na rozwój obszarów górskich w Polsce*, „Problemy Zagospodarowania Ziemi Górskich” 2000, z. 46, s. 108-121; W. Musiał: *Obszary o niekorzystnych warunkach gospodarowania w dokumentach okołookcesyjnych*, Małopolskie Stowarzyszenie Doradztwa Rolniczego, Kraków 2004, s. 9-10; B. Kutkowska, B. Tańska-Hus: *Ochrona rolnictwa górskiego w świetle uregulowań prawnych krajów Europy Zachodniej i Polski*, Komitet Zagospodarowania Ziemi Górskich PAN, „Problemy Zagospodarowania Ziemi Górskich” 1999, z. 45, s. 143-153.

²²⁸ Uchwała nr 4 Rady Ministrów z dnia 21 stycznia 1985 r. w sprawie aktywizacji gospodarczej i społecznej oraz rozwoju rolnictwa na terenach górskich i górzystych, M.P. nr 2, poz. 11.

²²⁹ Por. np. W. Musiał: *Kształtowanie polityki regionalnej w rolnictwie terenów górzystych na przykładzie Karpat Polskich*, Zeszyty Naukowe Akademii Rolniczej im. Hugona Kołłątaja w Krakowie, „Ekonomika” 1996, z. 24, cz. II, s. 63-76.

Powstały trzy niezależnie inicjatywy legislacyjne, posiadające swoje umowne nazwy nadane z racji miejsca ich opracowania:

- ustawa o rozwoju obszarów górskich w Rzeczypospolitej Polskiej (projekt „Karpacki”),
- ustawa o wspomaganii aktywizacji i rozwoju społeczno-gospodarczego regionów górskich Rzeczypospolitej Polskiej (projekt „Sudecki”),
- ustawa o zrównoważonym rozwoju obszarów górskich i górzystych (projekt „Krakowski”).

Każdy z opracowanych projektów zawierał uregulowania w zakresie delimitacji obszarów górskich, wskazując różniące się między sobą kryteria wyodrębniania tych obszarów. Dodatkowo projekt „Krakowski” uwzględnił, oprócz pasm górskich (regiony Karpat, Sudetów i Gór Świętokrzyskich) wskazanych także w dwóch pozostałych projektach, także obszary wyżyn, w których występują znaczne utrudnienia przyrodnicze i gospodarcze głównie o podłożu topograficznym. Różnice między projektami ustaw górskich polegały także na określeniu wymaganych kryteriów niezbędnych do spełnienia przez gospodarstwa rolne objęte regulacjami ustaw (projektów). Inne były także przewidywane formy pomocy oraz wysokość wsparcia finansowego dla gospodarstw rolnych spełniających ustawowe kryteria²³⁰. Żaden z przygotowanych projektów nie wszedł w życie, choć problematyka wsparcia obszarów górskich stała się przedmiotem prac parlamentarnych.

Sejm III kadencji w drodze uchwały²³¹ zwrócił się do Rządu o opracowanie w terminie do 30 czerwca 1997 r. programu działań zmierzającego do aktywizacji społeczno-gospodarczej terenów górskich i górzystych. Zadanie wykonania opracowania skierowano do Biura Rozwoju Regionalnego w Krakowie, które zostało do tego zobligowane przez Rządowe Centrum Studiów Strategicznych. W maju 1997 roku opublikowano dokument pt. „Problemy zrównoważonego rozwoju obszarów górskich i górzystych”. Kolejnym etapem prac nad ustawą było opracowanie z sierpnia 1998 r. „Założeń programu rozwoju ziem górskich i górzystych ze szczególnym uwzględnieniem wsi”. W toku prac Rządowe Centrum Studiów Strategicznych przygotowało dokument pt. „Założenia strategii społeczno-gospodarczej terenów górskich i górzystych”²³², który został przekazany 28 maja 1999 r. do Sejmu, a 2 czerwca 1999 r. do prac w komisjach. W dokumencie tym scharakteryzowano m.in.: dotychczasowy stan prac nad ustawą górską, specyfikę terenów górskich i górzystych, a także wytyczono cele

²³⁰ Patrz szerzej: W. Musiał: *Obszary o niekorzystnych warunkach...*, *op. cit.*, s. 12 i n.

²³¹ *Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 6 lutego 1997 r. w sprawie zrównoważonego rozwoju obszarów górskich i górzystych*, M.P. nr 11, poz. 75.

²³² *Założenia strategii społeczno-gospodarczej terenów górskich i górzystych*, Rządowe Centrum Studiów Strategicznych, Warszawa 1999. Dokument przekazany Marszałkowi Sejmu dnia 28 maja 1999, Sejm Rzeczypospolitej Polskiej, III kadencja, Druk nr 1152.

oraz główne kierunki działań zmierzających do poprawy sytuacji społeczno-gospodarczej tych obszarów. Dalsze prace nad wykonaniem uchwały sejmu z 1997 roku zostały przerwane²³³.

Jednocześnie z inicjatywy społecznej i poselskiej podjęto w 1997 r. kolejną próbę opracowania nowej ustawy górskiej. Opracowano projekt ustawy o wspomaganiu aktywizacji i rozwoju społeczno-gospodarczego regionów górskich Rzeczypospolitej Polskiej, który został skierowany do prac parlamentarnych²³⁴. Do projektu tego zgłoszono autopoprawkę, uwzględniającą uwagi Biura Studiów i Ekspertyz, Biura Legislacyjnego Sejmu oraz Komitetu Integracji Europejskiej²³⁵. Pierwsze czytanie w komisjach zakończyło się pozytywnym zapiniowaniem projektu przez Komisję Rolnictwa i Rozwoju Wsi – dokument został skierowany do dalszych prac Sejmu²³⁶. W lipcu 2001 roku ustawę przekazano Prezydentowi i Marszałkowi Senatu. Senat wniósł do ustawy poprawki²³⁷, w wyniku czego ustawę skierowano ponownie do Komisji Rolnictwa i Rozwoju Wsi. Prace w Komisji zakończyły się skierowaniem ustawy do ponownego rozpatrzenia przez Sejm z uwzględnieniem poprawek²³⁸. Sejm przyjął poprawki i 10 września 2001 r. przekazał ustawę Prezydentowi do podpisu. Ostatecznie Prezydent zgłosił weto do ustawy²³⁹, powołując się na niezgodność regulacji z przepisami prawa Unii Europejskiej.

Kolejnym równolegle opracowywanym projektem ustawy górskiej była ustawa o zrównoważonym rozwoju obszarów górskich i górzystych. Poselski

²³³ Z. Pijanowski: *Wpływ polityki rolnej...*, *op. cit.*, s. 108–121.

²³⁴ *Ustawa o wspomaganiu aktywizacji i rozwoju społeczno-gospodarczego regionów górskich Rzeczypospolitej Polskiej (projekt)*, Sejm Rzeczypospolitej Polskiej, III kadencja, Warszawa 22 września 2000, Druk nr 2323.

²³⁵ *Ustawa o wspomaganiu aktywizacji i rozwoju społeczno-gospodarczego regionów górskich Rzeczypospolitej Polskiej (projekt)*, Sejm Rzeczypospolitej Polskiej, III kadencja, Warszawa 14 grudnia 2000, Druk nr 2323-A.

²³⁶ *Sprawozdanie Komisji Rolnictwa i Rozwoju Wsi o poselskim projekcie ustawy o wspomaganiu aktywizacji i rozwoju społeczno-gospodarczego regionów górskich Rzeczypospolitej Polskiej (druki nr 2323 i 2323-A)*, Sejm Rzeczypospolitej Polskiej, III kadencja, Warszawa 20 lipca 2001, Druk nr 3221.

²³⁷ *Uchwała Senatu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 31 sierpnia 2001 r. w sprawie ustawy o rozwoju społeczno-gospodarczym regionów górskich*, Sejm Rzeczypospolitej Polskiej, III kadencja, Marszałek Senatu, Warszawa 31 sierpnia 2001, Druk nr 3378.

²³⁸ *Sprawozdanie Komisji Rolnictwa i Rozwoju Wsi o stanowisku Senatu w sprawie ustawy o wspomaganiu aktywizacji i rozwoju społeczno-gospodarczego regionów górskich Rzeczypospolitej Polskiej (druk nr 3378)*, Sejm Rzeczypospolitej Polskiej, III kadencja, Warszawa 4 września 2001, Druk nr 3398.

²³⁹ *Wniosek Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej o ponowne rozpatrzenie projektu ustawy z dnia 6 września 2001 r. o rozwoju społeczno-gospodarczym regionów górskich*, Sejm Rzeczypospolitej Polskiej, III kadencja, Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 1 października 2001, Druk nr 3439.

projekt tej ustawy wpłynął do Sejmu w marcu 2001 r.²⁴⁰ i został skierowany do I czytania dnia 27 marca 2001 r. Procedura legislacyjna nie została zakończona, gdyż III kadencja przedwcześnie dobiegła końca.

Nieskuteczność podejmowanych działań legislacyjnych oraz trwające rokovania akcesyjne w obszarze negocjacyjnym „rolnictwo” zaowocowały przygotowaniem przez Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi własnej propozycji wspierania polskich obszarów problemowych, w tym również obszarów górskich. W przygotowanej propozycji oparto się na pracach Akademii Rolniczej w Krakowie, Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie oraz Instytutu Upraw, Nawożenia i Gleboznawstwa (IUNG) w Puławach²⁴¹. Sformalizowano kryteria wyodrębniania obszarów o niekorzystnych warunkach gospodarowania (ONW) oraz opracowano wykaz gmin i ich części (obrębów geodezyjnych)²⁴² zaliczonych do poszczególnych rodzajów ONW, tj. do:

- ONW nizinnych (strefa I i II),
- ONW o specyficznych utrudnieniach,
- ONW górskich.

Problematyka wsparcia obszarów górskich w ramach obszarów o niekorzystnych warunkach gospodarowania znalazła się w programach rządowych, tj. w Planie Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2004–2006²⁴³ oraz Programie Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007–2013²⁴⁴.

²⁴⁰ *Ustawa o zrównoważonym rozwoju obszarów górskich i górzystych (projekt)*, Sejm Rzeczypospolitej Polskiej, III kadencja, Warszawa 13 lutego 2001, Druk nr 2727.

²⁴¹ W. Musiał: *Obszary o niekorzystnych warunkach...*, *op. cit.*, s. 20–21.

²⁴² *Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 14 kwietnia 2004 r. w sprawie szczegółowych warunków i trybu udzielania pomocy finansowej na wspieranie działalności rolniczej na obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania objętej planem rozwoju obszarów wiejskich*, Dz.U. nr 73, poz.657, z późn. zm.

²⁴³ *Plan Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2004–2006*, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa 2004; dokument ten stanowi załącznik do *Obwieszczenia Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 15 listopada 2004 r. w sprawie Planu Rozwoju Obszarów Wiejskich*, M.P. nr 56, poz. 958.

²⁴⁴ *Program Rozwoju Obszarów Wiejskich...*, *op. cit.*; dokument ten stanowi załącznik do *Obwieszczenia Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 12 października 2007 r. w sprawie Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007–2013*, M.P. nr 94, poz. 1035.

ROZDZIAŁ III

TURYSTYKA W WIELOFUNKCYJNYM ROZWOJU GÓRSKICH OBSZARÓW WIEJSKICH

W poprzednich rozdziałach podjęto problematykę rozwoju obszarów górskich jako obszarów wymagających wsparcia. Zdefiniowano obszary górskie oraz przeprowadzono ich analizę, poprzedzając ją – z racji istotnego powiązania problemów obszarów wiejskich i obszarów górskich – analizą obszarów wiejskich. Były także oddzielnie analizowane zagadnienia rozwoju wielofunkcyjnego tych obszarów. Bieżący rozdział stanowi połączenie tych rozważań oraz uzupełnienie ich o zagadnienie roli turystyki (rozumianej jako aktywność turystyczna oraz działalność gospodarcza) w rozwoju społeczno-gospodarczym obszarów górskich. Jako rezultat tego rozdziału wskazane zostaną uwarunkowania (wewnętrzne) turystycznego kierunku rozwoju górskich obszarów wiejskich Polski, które w rozdziale czwartym zostaną poddane analizie ilościowej.

3.1. ISTOTA WIELOFUNKCYJNEGO ROZWOJU GÓRSKICH OBSZARÓW WIEJSKICH

W rozwoju górskich obszarów wiejskich rolnictwo – co wielokrotnie już wskazywano – odgrywa bardzo dużą rolę. Jego oddziaływanie na te obszary ma korzystny wymiar społeczny (również kulturowy), ekonomiczny oraz ekologiczny. Istnienie rolnictwa w górach sprzyja zachowaniu specyficznych walorów kulturowych, których nie sposób spotkać na obszarach nizinnych. Walory te stanowią cenne źródło dóbr kultury wymagające ochrony, a więc wspieranie rolnictwa już w tym momencie należy rozpatrywać w sposób znacznie odbiegający od samej tylko kwestii agrarnej. Kultura ludności tradycyjnie górskiej przejawia się w sposób zarówno niematerialny (specyficzne święta lub sposób ich obchodzenia), jak i materialny, pod postacią np. regionalnych produktów żywnościowych, charakterystycznych form budownictwa i in.

W wymiarze ekonomicznym rolnictwo stanowi źródło dochodów dla ludności rolniczej, choć coraz częściej nie gwarantuje ono dostatecznych dochodów dla funkcjonowania rodziny rolniczej w zmieniającej się rzeczywistości społeczno-gospodarczej, powodującej konieczność ponoszenia coraz to większych nakładów, choćby w związku z kosztami edukacji kolejnego pokolenia. Wobec funkcji dostarczania dochodów rolnictwo obszarów górskich nie jest w stanie sprostać wymogom gospodarki rynkowej, z racji zwiększonych kosztów produkcji dóbr rzeczowych i usług i perspektywicznie nie jest zdolne do zatrzymania kolejnych pokoleń rolników w celu podtrzymania rozwoju gospodarczego tych obszarów. Istnienie rolnictwa można rozpatrywać w kwestii zagospodarowania i udostępniania obszaru dzięki faktowi, że prowadzona jest tam działalność rolnicza i dla jej potrzeb (dla potrzeb ludności rolniczej) funkcjonuje niezbędna infrastruktura (także komunikacyjna), która może być wykorzystywana również dla celów nierolniczych.

Przyrodniczy wymiar rolnictwa terenów górskich jest bodaj najczęściej zauważany i akcentowany. W literaturze przedmiotu wskazuje się, że rolnictwo jest kluczowym elementem decydującym o jakości terenów wiejskich i środowiska przyrodniczego²⁴⁵. W związku z nim pojawia się kwestia ochrony przyrody, zachowania krajobrazu, a także ograniczania możliwości występowania niebezpieczeństw związanych z siłami natury. Przykładowo wskazuje się, aby rolnicy utrzymywali użytki zielone na stokach nachylonych pod kątem 12 stopni (20%), a obowiązek dbania o sprawność techniczną urządzeń przeciwoerozyjnych oraz urządzeń melioracji cięży na właścicielu gruntów, na których te urządzenia się znajdują²⁴⁶. Wskazane zagadnienia przyczyniają się w sposób bezpośredni do wzrostu atrakcyjności turystycznej obszaru.

Wszystkie te pozytywne wymiary oddziaływania rolnictwa na środowisko górskie są silnie akcentowane i przytaczane w argumentacji dla wyznaczanych kierunków polityki wspierającej rozwój rolnictwa obszarów górskich. Należy jednak nadmienić, że rolnictwo na tych obszarach niesie również wiele zagrożeń, wynikających z niewłaściwego gospodarowania zasobami przyrody, niewłaściwego planowania przestrzennego, czy stosowania nieodpowiednich metod produkcji²⁴⁷.

Bez względu na to, z jakiego punktu widzenia rozpatrywane będzie rolnictwo obszarów górskich, niezbędne jest jego wspieranie. W tym kontekście należy podkreślić, że pomiędzy turystyką i rolnictwem istnieją powiązania

²⁴⁵ A. Biernat-Jarka: *Zmiany w zakresie polityki wspierania rozwoju obszarów wiejskich w Unii Europejskiej* [w:] *Kwestia agrarna w Polsce i na świecie*, Wydawnictwo Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego, „Prace Naukowe” 2005, nr 36, s. 369–374.

²⁴⁶ *Kodeks Dobrej Praktyki Rolniczej*, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Ministerstwo Środowiska, Warszawa 2004, s. 19, 44.

²⁴⁷ Więcej na temat niekorzystnych efektów rolnictwa w górach np. [w:] R. Kostuch: *Krajobraz a rolnictwo w górach*, Centrum Edukacji Ekologicznej Wsi, Krosno 1997, s. 6–20.

o charakterze zwrotnym. Z jednej strony rolnictwo stwarza warunki (lub służy ich zachowaniu) dla rozwoju turystyki i obsługi ruchu turystycznego (warunki kulturowe, ekonomiczne, przyrodnicze, w tym krajobrazowe, np. szachownica pól²⁴⁸), a z drugiej – turystyka dostarcza dodatkowych dochodów (jako pozarolnicza forma działalności gospodarczej), umożliwiając tym sposobem zwiększenie dochodów gospodarstw domowych, a tym samym motywując młodzież do pozostania na wsi i przejmowania z pokolenia na pokolenie gospodarstw rolnych.

Rozwój wielofunkcyjny górskich obszarów wiejskich, stwarzając dodatkowe – obok rolnictwa – źródła zarobkowania (w postaci realizacji nowych funkcji na danym obszarze), przyczynia się do poprawy warunków życia i pracy zamieszkującej ludności. Wspiera w ten sposób rolnictwo, stanowiąc o możliwości jego dalszego korzystnego oddziaływania w sferze ekonomicznej, ekologicznej i społecznej na otoczenie. Rozwój wielofunkcyjny jest więc warunkiem, a nie jedynie alternatywą rozwoju górskich obszarów wiejskich.

3.2. ZNACZENIE TURYSTYKI W ROZWOJU GÓRSKICH OBSZARÓW WIEJSKICH – WIELOWYMIAROWOŚĆ ODDZIAŁYWANIA TURYSTYKI

3.2.1. Turystyka wiejska jako forma przedsiębiorczości pozarolniczej

Gospodarstwa rolne o charakterze rodzinnym, funkcjonujące na obszarach górskich, cechuje niska dochodowość, co zmusza do poszukiwania dodatkowych źródeł dochodów poza rolnictwem. Szacuje się, że w krajach Unii Europejskiej 40–60% gospodarstw rolnych czerpie dochody z pracy poza rolnictwem, a udział gospodarstw oferujących usługi turystyczne kształtuje się na poziomie ok. 8%²⁴⁹. Turystyka wiejska w Europie ma długie tradycje, lecz jej gwałtowny rozwój przypadł na lata 80. i 90. ubiegłego wieku. W Polsce w pierwszej połowie lat 90. XX w. według badań I. Frenkla (1997) i J. S. Zegara (2000) nastąpiło niewielkie zwiększenie liczby pracujących w rolnictwie, spowodowane przede wszystkim utratą pracy poza tym działem i znacznym zmniejszeniem się możliwości odpływu siły roboczej z gospodarstw rolnych. Postępujące w kolejnych latach urynkowanie gospodarki spowodowało jednak, że liczba pracujących poza rolnictwem indywidualnym zaczęła się znowu zwiększać. Współcześnie część gospodarstw rolnych dysponuje wolnymi zasobami siły roboczej, ziemi, również kapitału, co daje im możliwość zmiany profilu dotychczasowej działal-

²⁴⁸ Szachownica pól – układ małych pól i zagonów oddzielonych miedzami itp.; jest wynikiem głównie rozdrobnienia gospodarstw rolnych i rozproszenia ich części; ujemne skutki gospodarcze szachownicy pól zmniejsza się np. przez scalenie gruntów lub gospodarkę zespołową (cyt. za: *Encyklopedia popularna PWN*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1998).

²⁴⁹ T. Ciodyk: *Agroturystyka w Polsce – znaczenie, szanse i bariery rozwoju*, „Bez Granic” 2000, nr 6(37), s. 26.

ności w zakresie produkcji surowców rolnych w kierunku np. uprawy roślin specjalnych (m.in. zielarskich i przypraw, roślin włóknistych, tytoniu, roślin do przetwórstwa na cele energetyczne), czy też takich pozarolniczych dziedzin, jak: handel, turystyka wiejska (w tym agroturystyka), gastronomia i hotelarstwo, przetwarzanie płodów rolnych, rzemiosło i pamiątkarstwo (np. garncarstwo, rzeźbiarstwo, wykonywanie przedmiotów domowego użytku z wikliny, drewna, malarstwo ludowe, hafty itd.), budownictwo, usługi transportowe, usługi komunalne, pielęgnacja krajobrazu (nasadzenia leśne, pielęgnacja biotopów itp.) i inne²⁵⁰.

Wyniki przeprowadzonych w Polsce przez Pentor badań (badania ukończono w 2007 roku) wskazują, że źródła dochodów gospodarstw domowych funkcjonujących na wsi, w tym również domowych gospodarstw rolnych (przede wszystkim tych najmniejszych), są bardzo zróżnicowane i coraz bardziej się różnicują. Rolnictwo stanowi główne źródło dochodu dla 12% mieszkańców wsi i jedynie dla 46% rolników. Jednakże od roku 2006 wzrósł odsetek rolników, dla których głównym źródłem utrzymania jest gospodarstwo (z 40% do 46%). Co trzeci rolnik oprócz prowadzenia gospodarstwa rolnego podejmuje dodatkową pracę (na pełny lub pół etatu, dorywczą, na czarno). W większości przypadków podejmowana praca nie jest związana z rolnictwem (85%). Najczęściej dodatkową pracę podejmują rolnicy posiadający najmniejsze gospodarstwa (do 2,9 ha). Ponadto 4% rolników prowadzi własną pozarolniczą działalność gospodarczą. Jednakże odsetek gospodarzy prowadzących dodatkową działalność spada wraz ze wzrostem wielkości gospodarstwa. Najczęściej dodatkowa (w stosunku do rolniczej) działalność związana jest z usługami transportowymi, sprzedażą hurtową i detaliczną, budownictwem lub usługami dla rolnictwa i leśnictwa. Charakter działalności różnicuje się także w zależności od wielkości posiadanego gospodarstwa. Właściciele mniejszych gospodarstw specjalizują się raczej w sprzedaży oraz usługach dla ludności. Właściciele największych gospodarstw częściej natomiast zajmują się transportem oraz magazynowaniem lub przechowywaniem towarów. Z rolnictwa utrzymują się relatywnie częściej gospodarstwa z regionów północnego, środkowo-zachodniego i południowo-zachodniego. Praca najemna stanowi natomiast główne źródło utrzymania dla gospodarstw rolnych z województw warmińsko-mazurskiego i podlaskiego²⁵¹.

Obserwowany aktualnie wzrost przedsiębiorczości na terenach wiejskich wiąże się ze zwiększaniem różnorodności rodzajów podejmowanych przedsięwzięć, które można pogrupować następująco²⁵²:

²⁵⁰ M. Sznajder, L. Przezbórska: *Agroturystyka*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2006, s. 29.

²⁵¹ *Polska wieś i rolnictwo 2007. Raport z badań*, Research International Pentor, Warszawa 2007, s. 14.

²⁵² J. Żmija: *Przedsiębiorczość w agrobiznesie...*, *op. cit.*, s. 29.

1) Rolnicza działalność produkcyjna na skalę towarową – typowa działalność rolnicza np. chów bydła, chów trzody chlewnej, rolnicze przedsięwzięcia alternatywne – produkcja rzepaku, szparagów, kukurydzy słodkiej, ziół leczniczych i przyprawowych, chów kóz, królików, uprawa grzybów, pszczelarstwo, itp.

2) Pozarolnicza działalność związana bezpośrednio z rolnictwem:

a) zaopatrzenie w materiały i środki do produkcji rolnej,

b) usługi produkcyjne (np. mechanizacyjne, remontowo-budowlane, ochrony roślin),

c) skup, magazynowanie, sortowanie i pakowanie, transport oraz handel hurtowy i detaliczny produktami rolniczymi,

d) przetwórstwo artykułów (młyny, mieszalnie pasz, piekarnie, ubojnie, masarnie, mleczarnie, przetwórnice owoców, itp.).

3) Pozarolnicza działalność niezwiązana bezpośrednio z rolnictwem:

a) agroturystyka – organizacja wypoczynku, urlopów, gastronomia, hotelarstwo,

b) gospodarka leśna (drewno opałowe i budowlane, węgiel drzewny, owoce runa leśnego),

c) pielęgnacja krajobrazu i ochrona środowiska,

d) jeździectwo i hipoterapia,

e) wszelkie inne rodzaje działalności (produkcyjne, usługowe, w tym handlowe) dla mieszkańców wsi niezwiązane z rolnictwem, np. rzemiosło i rękodzieło, sklepy detaliczne, warsztaty naprawcze, punkty usługowe,

f) muzea regionalne, skanseny, zabytki, tereny rekreacyjne.

Turystyka jest więc jedną z form przedsiębiorczości pozarolniczej, która może być podejmowana i realizowana na górskich obszarach wiejskich, przyczyniając się w ten sposób do różnicowania gospodarki lokalnej, umożliwiając wielofunkcyjny rozwój tych obszarów. Ten rodzaj pozarolniczej działalności gospodarczej jest szczególnie preferowany dla obszarów górskich w kontekście dodatkowego zasilania finansowego działalności rolniczej.

Z punktu widzenia różnicowania gospodarki obszaru możliwe jest prowadzenie innego rodzaju działalności, bardziej lub mniej związanej z rolnictwem, jak przykładowo przetwórstwo produktów rolnych. Ten rodzaj działalności z pewnością zmniejszyłby ponoszone przez rolników koszty związane z wprowadzaniem produktów z własnego gospodarstwa na rynek. Byłby to kolejny rodzaj działalności wymagającej wsparcia ze strony polityki państwa, dlatego też koszty uruchomienia tej działalności i jej funkcjonowania okazałyby się wyższe od kosztów ponoszonych przez zakłady usytuowane na obszarach nizinnych (np. w wyniku większych kosztów budownictwa, czy obrotu rynkowego). Tym sposobem część problemów rolnictwa górskiego zostałaby co prawda przeniesiona na podmioty gospodarcze prowadzące działalność pozarolniczą, ale nie zostałaby rozwiązana. W dalszym ciągu istniejące problemy stanowiłyby barierę rozwoju obszarów górskich.

Na turystykę położony jest szczególny nacisk w aspekcie wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich. W porównaniu do innych dziedzin wielofunkcyjnego rozwoju wsi, takich jak handel i inne usługi, przetwórstwo, turystyka ma większe szanse powodzenia, gdyż nie jest nastawiona na lokalny rynek zbytu, charakteryzowany przez ograniczoną siłę nabywczą mieszkańców wsi. Turystyka wiejska stanowi produkt o znaczeniu ponadlokalnym – oferowany na obszarach wiejskich produkt turystyczny konsumowany jest przez mieszkańców miast. Zwłaszcza produkt turystyczny górskich obszarów wiejskich ma tę dodatkową przewagę konkurencyjną na rynku turystycznym, że jest on specyficzny nie tylko względem miast, ale i względem pozostałych obszarów wiejskich kraju (obszarów nizinnych).

Turystyka jest działalnością, w której koszty dostarczenia produktu na rynek nie odgrywają zasadniczej roli (należy przy tym pamiętać o kosztach promocji) w całości kosztów funkcjonowania. W jej wypadku nabywca produktów – konsument (turysta) osobiście przybywa do miejsca produkcji oferowanych do sprzedaży dóbr turystycznych (materialnych i niematerialnych). Z uwagi na unikalne w skali kraju walory (przyrodnicze, kulturowe) oferowane przez obszary górskie i ludność tam zamieszkującą, a także ze względu na możliwość powiązania specyfiki wsi z turystyką, turystyka staje się szczególnie atrakcyjną alternatywą, nie tyle względem działalności rolniczej, ile w stosunku do innych źródeł pozarolniczych wykorzystywanych w celu uzupełnienia dochodów rolniczych.

Zarówno w literaturze przedmiotu, jak i w dokumentach określających ramy strategiczne rozwoju (na różnych szczeblach) oraz jego kierunki, czy też w przepisach prawa dotyczących rozwoju obszarów wiejskich, a w szczególności górskich obszarów wiejskich (jako obszarów o niekorzystnych warunkach gospodarowania), silnie akcentuje się konieczność rozwijania turystyki na tych obszarach. Podstawową przesłanką takiego podejścia do kwestii turystyki na górskich (i nie tylko) obszarach wiejskich jest problem niedoboru środków finansowych rodzin zajmujących się prowadzeniem działalności rolniczej. W najbardziej ogólnym i upraszczającym zarysie zagadnienie sprowadza się do tego, by rolnicy mieli możliwość pozyskiwania dodatkowych źródeł utrzymania, tak by nie zaprzestali prowadzenia działalności rolniczej, gdyż niesłoby to niekorzystne skutki dla tych obszarów (ekologiczne, ekonomiczne, społeczne).

Oczekiwania związane z rozwojem turystyki wiejskiej dotyczą nie tylko wzrostu liczby miejsc pracy o zróżnicowanym charakterze i ograniczenia bezrobocia. Dotyczą również wsparcia rozwoju obszarów wiejskich, przy zachowaniu ich specyfiki, a także wszechstronnego rozwoju lokalnej gospodarki i wzrostu poziomu życia wszystkich grup społecznych²⁵³.

Dwa podstawowe aspekty, w których na ogół rozpatruje się turystykę, to aspekt społeczno-kulturowy oraz ekonomiczny. W ramach pierwszego z nich

²⁵³ W. Krupińska: *Strategia rozwoju turystyki a proces kreowania nowych miejsc pracy na obszarach wiejskich* [w:] *Aktywizacja wiejskich obszarów problemowych*, red. M. Kłodziński, W. Dzun, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, Warszawa 2003, s. 113–124.

turystykę uważa się (K. Przeclawski) za pewien specyficzny sposób realizacji różnorodnych aktywności ludzkich, przy czym specyfika turystyki polega na: chęci przebywania turysty w innym środowisku przyrodniczym, kulturowym bądź społecznym, zmianie codziennego rytmu życia, wchodzeniu w styczność osobistą z przyrodą, kulturą lub ludźmi. Z punktu widzenia nauk ekonomicznych podkreślane są takie kwestie jak: przemieszczanie, czasowość zmiany miejsca pobytu, cele wyjazdów turystycznych; uwzględniana jest także sfera obsługi i efektów ekonomicznych powodowanych przez to zjawisko²⁵⁴.

Rodzajem turystyki związanym z obszarami wiejskimi jest turystyka wiejska. W najprostszym ujęciu, które częstokroć jest stosowane, ale i podważane w literaturze przedmiotu, turystyka wiejska to taki rodzaj (rodzaje) turystyki, który jest realizowany (uprawiany) na wsi. Wyrazem takiego pojmowania turystyki wiejskiej jest definicja A.P. Wiatraka, który wskazuje, że jest to całokształt gospodarki turystycznej na terenach wiejskich, a więc związanej z wiejską przestrzenią rekreacyjną²⁵⁵. Jest to bodaj najszersze, a zarazem najmniej precyzyjne ujęcie turystyki wiejskiej. Inne, bardziej opisowe definicje, są próbą charakteryzowania pewnej specyfiki odróżniającej ten rodzaj turystyki od innych.

J. Majewski²⁵⁶ podaje, że turystyka wiejska obejmuje różne formy turystyki, które odbywają się w środowisku wiejskim o nieurbanizowanej zabudowie, tradycyjnych strukturach społecznych, atmosferze lokalności, małej skali zakwaterowania, osobistych kontaktach. Zdaniem tego autora obejmuje ona formy rekreacji o małej intensywności, niewymagające dużych inwestycji ingerujących znacznie w środowisko. K. Duczkowska-Małysz²⁵⁷ określa, że turystyka wiejska może być rozwijana przez dowolne podmioty gospodarcze, a dotyczy usług turystycznych i rekreacyjnych w dowolnych formach na obszarach wiejskich, ale poza gospodarstwami rolnymi. Dopelnieniem pojęcia turystyki wiejskiej w takim ujęciu jest sformułowana również przez tę samą autorkę definicja agroturystyki ze wskazaniem, że jest to organizowanie przez rodzinę rolniczą na wsi wypoczynku lub krótkiego pobytu turystycznego we własnym gospodarstwie rolnym, przy czym pobyt ten związany jest z wiejskimi atrakcjami, które turystom oferować może region i gospodarstwo rolne tam się znajdujące²⁵⁸.

²⁵⁴ *Kompendium wiedzy o turystyce, op. cit.*, s. 22–23.

²⁵⁵ A.P. Wiatrak: *Problemy ekologizacji turystyki wiejskiej* [w:] *Gospodarka turystyczna u progu XXI wieku*, Wydawnictwo Akademii Wychowania Fizycznego w Poznaniu, Poznań 2000, s. 72.

²⁵⁶ J. Majewski: *Turystyka wiejska – między rozwojem a ochroną dziedzictwa* [w:] *Rozwój obszarów wiejskich w perspektywie integracji z Unią Europejską*, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 1998, s. 139.

²⁵⁷ K. Duczkowska-Małysz: *Agroturystyka jako źródło alternatywnego zarobkowania w rolnictwie* [w:] *Gospodarstwo agroturystyczne. Poradnik*, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa 1998, s. 17.

²⁵⁸ Inne ujęcia pojęć agroturystyka i turystyka wiejska proponują także: M. Drzewiecki: *Wiejska przestrzeń rekreacyjna*, Instytut Turystyki, Warszawa 1992; przegląd definicji obu pojęć zamieszczono także w pozycji: H. Legienis: *Baza agroturystyczna w kraju i regionach*, Instytut Turystyki, Ministerstwo Gospodarki, Warszawa 2002, s. 8–10.

Turystyka wiejska²⁵⁹ jest jednym z wyróżnionych markowych produktów turystycznych Polski²⁶⁰, obejmującym wszystkie formy pobytów na terenach wiejskich, w tym w ośrodkach wypoczynkowych, pensjonatach, schroniskach, domach letniskowych i w gospodarstwach rolnych (agroturystyka) oraz ekoturystycznych²⁶¹. W dokumentach o charakterze politycznym²⁶² (często również ekonomicznym) turystyka wiejska postrzegana jest jako forma alternatywna dla turystyki masowej oraz jako działalność uzupełniająca skromne dochody mieszkańców wsi, pozwalająca na łagodzenie skutków bezrobocia, podnosząca poczucie bezpieczeństwa ekonomicznego, czynnik stabilizujący warunki życiowe (ekonomiczne) ludności utrzymującej się z gospodarstw rolnych, umożliwiającą zaspokojenie potrzeby uznania, potrzebę poznawczą i samorealizacji oraz czynnik wzrostu poziomu kulturalnego mieszkańców wsi (zachowanie ciągłości kulturowej i tradycji podnoszące poczucie identyfikacji tożsamości regionalnej). Turystyka wiejska jako forma działalności gospodarczej sprzyja również możliwościom rozwoju wszelkich elementów infrastruktury na wsi (technicznej, społecznej), które mają szersze znaczenie dla rozwoju społeczno-gospodarczego wsi. Wzrasta wartość gruntów rolnych i działek budowlanych, następuje pobudzenie produkcji i przetwórstwa żywności o podwyższonych parametrach (tzw. żywność gwarantowanej jakości, potocznie nazywana „zdrową” żywnością lub żywnością „ekologiczną”). Podejmowanie działalności agroturystycznej jest szczególnie uprzywilejowane, gdyż – w myśl obowiązujących w Polsce przepisów – wynajmowanie turystom do pięciu pokoi, w budynku mieszkalnym, w czynnym gospodarstwie rolnym na obszarze wiejskim nie wywołuje przymusu rejestrowania działalności gospodarczej ze wszystkimi tego konsekwencjami (np. podatkowymi)²⁶³. Wysokość nakładów finansowych, potrzebnych do uruchomienia przedsięwzięcia, wskazuje, że jest to jedna z najtańszych form inwestowania kapitału, gdyż w większości wypadków niezbędne są tylko prace

²⁵⁹ Dla potrzeb tej pracy – co także niezwykle często przejawia się w różnorodnych publikacjach o tematyce zbliżonej do aktualnie prezentowanej – przyjmuje się stosowanie zamiennie określeń: „turystyka wiejska” oraz „turystyka na obszarach wiejskich”, czy też „turystyka na terenie wsi”. Przy czym, co wyraźnie należy zaznaczyć, agroturystykę uważa się za formę aktywności gospodarczej podejmowanej wyłącznie przez rolnika celem aktywizacji społeczno-gospodarczej własnego gospodarstwa w ramach szeroko rozumianej działalności pozarolniczej zmierzającej do podniesienia poziomu jego konkurencyjności.

²⁶⁰ *Strategia Rozwoju Krajowego Produktu Turystycznego Polski*, L&R Consulting, Austrian Tourism Consultants, Urząd Kultury Fizycznej i Turystyki, Warszawa 1997.

²⁶¹ A.S. Kornak, A. Rapacz: *Zarządzanie turystyką...*, op. cit., s. 39.

²⁶² Patrz np.: K. Michałowski: *Polityka państwa w zakresie rozwoju agroturystyki* [w:] *Kwestia agrarna w Polsce i na świecie*, Wydawnictwo Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego, „Prace Naukowe” 2005, nr 36, s. 781–789.

²⁶³ *Ustawa z dnia 19 listopada 1999 r. Prawo działalności gospodarczej*, Dz.U. nr 101, poz. 1178.

adaptacyjne i remontowo-modernizacyjne wykonywane przeważnie własnym sumptem przez gospodarza i jego rodzinę²⁶⁴. Działalność w zakresie turystyki wiejskiej wyzwala możliwość kreowania dodatkowych przedsięwzięć, zarówno w gospodarstwach rolnych, jak i w innych gospodarstwach wiejskich, stymulując np. uprawę roślin o specjalnym przeznaczeniu, rybołówstwo, chów drobiu dla potrzeb rynku gastronomicznego, mającego sprostać oczekiwaniom turystów w tym zakresie. Turystyka wiejska stwarza możliwości wykorzystania przestrzeni wiejskiej, zabudowań rolniczych, lokalnej infrastruktury, a uzyskiwane przez kwaterydawców dochody umożliwiają aktywizację gospodarczą obszarów wiejskich²⁶⁵ niezwykle pożądaną z punktu widzenia rozwoju regionalnego i lokalnego.

3.2.2. Współczesne tendencje zmian na rynku turystycznym

Turystę we współczesnej gospodarce rynkowej należy postrzegać jako konsumenta, którego zachowania podlegają zasadom tej gospodarki. Zachowania konsumentów (zachowania konsumenckie) definiuje się jako ogół czynności, działań i sposobów postępowania mających na celu zdobycie środków zaspokajania potrzeb i ogół sposobów obchodzenia się z tymi środkami – składają się więc z takich zachowań, jak²⁶⁶:

- tworzenie indywidualnej hierarchii potrzeb, czyli ich odczuwanie i wartościowanie według indywidualnych preferencji,
- pozyskiwanie środków konsumpcji (dóbr materialnych i niematerialnych) przez podejmowanie działań produkcyjnych lub nabywczych,
- wybór spośród ogółu dostępnych środków konsumpcji, w znaczeniu komponowania zestawów dóbr zaspokajających odczuwane potrzeby,
- ostateczne wykorzystanie środków konsumpcji (konsumpcja właściwa).

Zachowania konsumenckie turystów są zmienne w czasie. Są one uwarunkowane licznymi czynnikami, które w ujęciu ekonomicznym można ograniczyć do cen, dochodów oraz struktury potrzeb.

Ogół czynników warunkujących zachowania konsumenckie turystów determinuje strukturę popytu turystycznego, który definiuje się jako ilość dóbr

²⁶⁴ K. Sieradzka: *Agroturystyka jako forma przedsiębiorczości pozarolniczej na terenach wiejskich w Polsce* [w:] *Zarządzanie wiedzą w agrobiznesie w warunkach polskiego członkostwa w Unii Europejskiej*, red. M. Adamowicz, Wydawnictwo Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego, „Prace Naukowe” 2005, nr 35, s. 639–649.

²⁶⁵ E. Tyran: *Wiedza i umiejętność a rozwój turystyki na obszarach wiejskich* [w:] *Zarządzanie wiedzą w agrobiznesie w warunkach polskiego członkostwa w Unii Europejskiej*, red. M. Adamowicz, Wydawnictwo Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego, „Prace Naukowe” 2005, nr 35, s. 604–613.

²⁶⁶ K. Żelazna, I. Kowalczyk, B. Mikuta: *Ekonomika konsumpcji, elementy teorii*, Wydawnictwo Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego, Warszawa 2002, s. 79–80.

turystycznych (materialnych i niematerialnych), które turyści są skłonni nabyć w danym czasie przy określonym poziomie cen. W związku z charakterem produktu turystycznego (w strukturze produktów turystycznych przeważają usługi), popyt turystyczny charakteryzowany jest przez pewne prawidłowości odmienne niż w przypadku popytu na dobra materialne²⁶⁷. Na taki stan rzeczy wpływają w szczególności następujące czynniki²⁶⁸:

– produkt turystyczny składa się zarówno z dóbr materialnych, jak i usług (dóbr niematerialnych);

– ocena produktu przez konsumenta ma charakter subiektywny, dlatego też o wielkości popytu czy jego strukturze decydują w dużym stopniu czynniki niewymierne;

– turystyka często nie wiąże się z zaspokajaniem podstawowych potrzeb człowieka; zatem aby doszło do konsumpcji turystycznej, muszą być uprzednio spełnione określone warunki.

Wśród najnowszych tendencji zmian na rynku turystycznym należy wymienić coraz większy stopień internacjonalizacji tego rynku, koncentracji kapitału oraz innowacyjności technologicznej i produktowej²⁶⁹.

Z danych Światowej Organizacji Turystyki (WTO) wynika, że w skali międzynarodowej liczba podróży turystycznych w 2007 roku w porównaniu z rokiem 2006 wzrosła o 6,6%, przy czym tempo przyrostu okazało się nieco mniejsze niż to miało miejsce w poprzednich latach, a prognozy na rok 2008 wskazują lekkie spowolnienie wzrostu, do 3–4%²⁷⁰. Z kolei w Polsce począwszy od 2004 roku odnotowuje się pewne ustabilizowanie sytuacji w zakresie intensywności ruchu turystycznego po jej spadku we wcześniejszych latach. Wśród zjawisk charakteryzujących polską turystykę w 2007 roku wskazuje się²⁷¹:

– wzrost liczby przekroczeń granicy przez cudzoziemców przyjeżdżających do Polski,

– wzrost liczby turystów zagranicznych (spędzających w Polsce przynajmniej jedną noc), zwłaszcza z niesąsiadujących krajów Unii Europejskiej w składzie sprzed 2004 r.²⁷²,

²⁶⁷ A. Widawska-Stanisiz: *Usługi turystyczno-rekreacyjne w rozwoju regionalnym* [w:] *Produkty marketingowe w rozwoju lokalnym i regionalnym*, red. M. Adamowicz, Wydawnictwo Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego, „Prace Naukowe” 2007, nr 41, s. 423–427.

²⁶⁸ *Ekonomika turystyki*, red. A. Panasiuk, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006, s. 78.

²⁶⁹ I. Jędrzejczyk: *Nowoczesny biznes turystyczny. Ekostrategie w zarządzaniu firmą*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000, s. 48.

²⁷⁰ W. Bartosiewicz, T. Skalska: *Zagraniczna turystyka przyjazdowa do Polski w 2007 roku*, Instytut Turystyki, Warszawa 2008, s. 17.

²⁷¹ *Turystyka polska w 2006 roku. Układ regionalny*, Instytut Turystyki, Warszawa 2007, s. 9–10 oraz *Turystyka polska w 2007 roku. Układ regionalny*, Instytut Turystyki, Warszawa 2008, s. 9–10.

²⁷² W. Bartosiewicz, T. Skalska: *Zagraniczna turystyka przyjazdowa do Polski w 2006 roku*, Instytut Turystyki, Warszawa 2007, s. 31.

- zmniejszenie uczestnictwa Polaków w podróżach turystycznych²⁷³,
- wzrost liczby podróży w turystyce krajowej,
- wzrost liczby hoteli oraz zmniejszenie liczby ośrodków wczasowych,
- wzrost wartości wskaźnika ogólnej sytuacji jednostek świadczących usługi hotelarsko-gastronomiczne, wskaźnika koniunktury dla popytu na tego rodzaju usługi, a także wzrost sprzedaży tych usług²⁷⁴,
- wzrost liczby pensjonatów oraz pokoi gościnnych.

Zmienia się również model konsumpcji turystycznej, stąd można wskazać dwie zasadnicze tendencje rynkowe. Pierwsza z nich polega na stopniowym odchodzeniu od tradycyjnych form turystyki, w których wśród zachowań turysty dominował odpoczynek bazujący na takich walorach, jak słońce, morze i plaża (tzw. model 3xS, od pierwszych liter angielskich nazw: *sun, sea, sand*) i przyjmowaniu przez turystów zachowań, w których aktywnie uczestniczą oni w pobytach turystycznych, traktując je jako źródło rozrywki, emocji i wiedzy (tzw. model 3xE: *entertainment, excitement, education*). Druga z tendencji wiąże się ze stopniowym wypieraniem zachowań i oczekiwań określanych jako turystyka twarda, w kierunku tych, które określane są jako turystyka miękka. Z tak określonych tendencji popytu turystycznego wynika m.in. wzrost zapotrzebowania na tereny²⁷⁵:

- turystyczne o stosunkowo niewielkim stopniu przekształcenia antropogenicznego i małym stopniu degradacji środowiska przyrodniczego,
- o niewielkiej koncentracji ruchu turystycznego, dające możliwość ucieczki od zgiełku dużych miast i obszarów nastawionych na turystykę masową.

Obszary wiejskie zaczęto traktować jako cel wyjazdów turystycznych już pod koniec XVIII w., gdy europejscy turyści, pod wpływem przekonania o regeneracyjnych właściwościach wiejskiego otoczenia, zaczęli wyjeżdżać poza miasto. Tym sposobem obszary wiejskie, a w szczególności górskie stały się obiektem szczególnego zainteresowania. Postęp w dziedzinie transportu przyczynił się istotnie do dynamicznego rozwoju turystyki wiejskiej w kolejnych latach. Wiek XIX przyniósł rozwiązania w dziedzinie zarządzania obszarami wiejskimi pod kątem turystyki, co zaznaczyło zaangażowanie władz w tę sferę życia i gospodarki. Turystyka wiejska do początku lat 40. dwudziestego wieku była formą wypoczynku stosunkowo słabo rozwiniętą, ubogą w swojej formie. Okres po II wojnie światowej spowodował zmianę jej charakteru, a także skali, do czego przyczyniła się również w pewnej mierze zmiana struktury społeczno-

²⁷³ J. Łaciak: *Uczestnictwo Polaków w wyjazdach turystycznych w 2006 roku*, Instytut Turystyki, Warszawa 2007, s. 22.

²⁷⁴ *Koniunktura na rynku usług turystycznych w październiku i listopadzie 2007 roku wraz z prognozą na grudzień 2007 roku. Hotele i restauracje oraz działalność związana z turystyką*, Instytut Turystyki, Warszawa 2007, s. 2–3.

²⁷⁵ J. Jakóbczyk-Gryszkiewicz, B. Gryszkiewicz: *Komunikacja marketingowa w turystyce*, „Śląsk”, Katowice 2007, s. 25–26.

-ekonomicznej obszarów wiejskich. Turystyka wiejska z biegiem lat stawała się coraz bardziej popularna, rosła także lista czynności, które można było realizować w ramach tego rodzaju turystyki. Ocenia się, że około jedna czwarta Europejczyków wybiera taką formę aktywności turystycznej podczas swojego urlopowego spędzania wakacji²⁷⁶. WTO podaje, że w 1985 r. turystyka wiejska obejmowała 3% ruchu turystycznego ogółem, a w 1989 r. już 15% całego ruchu turystycznego na świecie²⁷⁷. Obecna dekonstrukcja gospodarcza w Europie i w Polsce stawia turystykę wiejską, z jej tradycyjnymi, regionalnymi (lokalnymi) i jednocześnie atrakcyjnymi produktami turystycznymi, rekreacyjnymi, sportowymi, kulturalnymi czy zdrowotnymi na istotnej pozycji w sektorze turystyki²⁷⁸.

Z badań Polskiej Agencji Rozwoju Turystyki na temat trendów w turystyce²⁷⁹ wynika m.in., że na obraz współcześnie obserwowanych trendów przeobrażeń popytu i podaży turystycznej wpływ mają ogólne zmiany zachodzące w otoczeniu społecznym, gospodarczym, przyrodniczym i technologicznym turystyki. W prezentacji wyników badań zestawiono trendy w różnych sferach życia społeczno-gospodarczego człowieka z ich konsekwencjami dla sektora turystycznego. Z opracowania wynika m.in. wzrost popytu na wyjazdy z miast oraz na wakacje aktywne lub oferujące aktywny wypoczynek, wzrost zapotrzebowania na doznania związane ze sztuką, kulturą i historią, wzrost popytu na pobyty w miejscach, w których rozwój jest zrównoważony i w których przyroda odgrywa coraz większą rolę, wzrost zainteresowania ekoturystyką, wzrost popularności turystyki zdrowotnej i turystyki związanej z dziedzictwem kulturowym i przyrodniczym.

Przemianę mentalności człowieka związaną z tzw. powrotem do natury można uznać na zjawisko ogólnoświatowe końca XX w. Przejawia się ono z jednej strony w trosce o znikające bezpowrotnie zasoby przyrody, od których istnienia zależy życie następnych pokoleń, a z drugiej strony w tęsknocie za ciszą i uspokojeniem, jakie daje obcowanie z przyrodą. Cechą charakterystyczną dokonujących się przemian jest świadomość ekologiczna, która jest powiązana z nowymi motywami podróżowania. Motywy te wynikają ze zmęczenia tury-

²⁷⁶ R. Sharpley: *Zarządzanie obszarami wiejskimi pod kątem turystyki* [w:] *Zarządzanie turystyką*, red. L. Pender, R. Sharpley, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2008, s. 220–221.

²⁷⁷ Por. B. Raszka, J. Sikora: *Agroturystyka inaczej*, Akademia Wychowania Fizycznego w Poznaniu, Poznań 1998.

²⁷⁸ T. Burzyński: *Tendencje rozwoju turystyki na świecie* [w:] *Turystyka rekreacyjna oraz turystyka specjalistyczna*, red. T. Burzyński, M. Łabaj, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa 2003, s. 17–20.

²⁷⁹ *Trendy w turystyce*, prezentacja Polskiej Agencji Rozwoju Turystyki, Szczyrk-Brenna 23–24 października 2006, materiały dostępne on-line (2008.12.16): <http://www.sieci.gapp.pl/turystyka>.

stów współczesnym życiem w pośpiechu, hałasie i zanieczyszczonym środowisku. Na wybór przez nich miejsca i formy podróży turystycznych wpływają przede wszystkim następujące motywy²⁸⁰:

- odnowa sił fizycznych i psychicznych przez uprawianie ulubionych sportów na łonie przyrody;
- rozwijanie przyrodniczych oraz etnologiczno-kulturowych pasji i zainteresowań w terenie, w miejscach, gdzie zachowały się w formie prawie niezmięnionej naturalne ekosystemy, czy tradycyjna kultura ludowa;
- poznanie egzotycznych krajów, kultur, pięknych, naturalnych miejsc;
- wyzwanie, przeżycie ekscytującej przygody wśród nietkniętej, dziewiczej przyrody.

W tendencjach rozwoju turystyki wiejskiej daje się wyodrębnić pewne fazy. Faza pierwsza związana jest z uznaniem przez rządy wielu państw (nie tylko europejskich), że turystyka stanowi istotną szansę rozwoju obszarów wiejskich. Turystykę wiejską zaczęły podejmować społeczności i rozwijać podmioty na świecie. Ta forma turystyki jest wybierana jako jedna z opcji dywersyfikacji gospodarki lokalnej przez społeczność wiejską. Faza druga jest fazą wzrostu, zróżnicowania, wzmocnienia, konsolidacji i zrozumienia turystyki wiejskiej. Faza ta obejmuje liczne tendencje zauważane w tym rozwijającym się kierunku rynku. Wśród nich należy wskazać w szczególności zwiększenie konkurencyjności na skutek wzrostu podaży, zróżnicowanie polityki dotyczącej turystyki wiejskiej, nawiązywanie współpracy pomiędzy gospodarstwami i innymi podmiotami (ze względu na kwestie organizacyjne, związane z marketingiem i rozwijaniem produktu), dalszy rozwój rynku oraz wzbogacanie oferty produktowej, większe upowszechnienie koncepcji turystyki zrównoważonej²⁸¹.

Zainteresowanie obszarami wiejskimi w Polsce oraz w wielu krajach europejskich wynika nie tylko z coraz większej popularności turystyki zindywidualizowanej, ale również z większej troski o środowisko przyrodnicze, coraz częstszej zmiany podejścia do problemów rozwoju turystyki (turystyka alternatywna, zrównoważona) i zmieniających się potrzeb znacznej części współczesnych turystów. Rosnąca świadomość ekologiczna oraz troska o zdrowie własne i swojej rodziny powoduje, że poszukujący miejsca wypoczynku i rekreacji wybierają obszary wiejskie a w tym gospodarstwa agroturystyczne i ekologiczne²⁸².

Tendencje w zakresie rozwoju turystyki wiejskiej potwierdzają dane opisujące liczbę gospodarstw agroturystycznych oraz udostępnianych przez nie miejsc noclegowych (tab. 3 i 4).

²⁸⁰ D. Zaręba: *Ekoturystyka. Wyzwania i nadzieje*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000, s. 30–34.

²⁸¹ B. Lange, P. Long, J. Majewski: *Tendencje w turystyce wiejskiej początku XXI wieku* [w:] *Turystyka wiejska i rozwój lokalny*, red. J. Majewski, Fundacja Edukacja dla Demokracji, Warszawa 2003, s. 349–358.

²⁸² E. Tyran: *Owca w turystyce*, „Wiadomości Zootechniczne” 2007, nr 4, s. 11–14.

Tabela 3. Kwatery agroturystyczne w Polsce w wybranych latach według województw oraz indeks zmian (rok poprzedni = 100)
Table 3. Agri-tourist accommodation facilities in Poland in selected years per provinces and index of changes (previous year = 100)

Województwo	Obiekty																							
	1998		1999		2000		2001		2003		2005		2006											
	ob.	%	ob.	%	ob.	%	ob.	%	ob.	%	ob.	%	ob.	%										
dolnośląskie	44	-	71	161,4	68	95,8	121	177,9	196	162,0	410	209,2	512	124,9										
kujawsko-pomorskie	24	-	24	100,0	45	187,5	44	97,8	147	334,1	292	198,6	276	94,5										
lubelskie	67	-	96	143,3	117	121,9	133	113,7	231	173,7	354	153,2	292	82,5										
lubuskie	15	-	23	153,3	17	73,9	36	211,8	71	197,2	110	154,9	133	120,9										
łódzkie	7	-	6	85,7	11	183,3	60	545,5	63	105,0	99	157,1	125	126,3										
małopolskie	127	-	184	144,9	144	78,3	159	110,4	426	267,9	1102	258,7	1241	112,6										
mazowieckie	8	-	18	225,0	14	77,8	20	142,9	179	895,0	229	127,9	283	123,6										
opolskie	3	-	4	133,3	2	50,0	2	100,0	48	2400,0	76	158,3	104	136,8										
podkarpackie	69	-	76	110,1	73	96,1	110	150,7	369	335,5	820	222,2	1080	131,7										
podlaskie	44	-	42	95,5	32	76,2	58	181,3	245	422,4	479	195,5	526	109,8										
pomorskie	58	-	48	82,8	100	208,3	92	92,0	254	276,1	492	193,7	601	122,2										
śląskie	13	-	11	84,6	18	163,6	11	61,1	120	1090,9	267	222,5	341	127,7										
świętokrzyskie	12	-	12	100,0	14	116,7	7	50,0	157	2242,9	336	214,0	322	95,8										
warmińsko-mazurskie	45	-	44	97,8	40	90,9	19	47,5	342	1800,0	702	205,3	715	101,9										
wielkopolskie	34	-	56	164,7	65	116,1	154	236,9	201	130,5	373	185,6	436	116,9										
zachodniopomorskie	38	-	40	105,3	48	120,0	47	97,9	274	583,0	409	149,3	459	112,2										
Polska ogółem	608	-	755	124,2	808	107,0	1073	132,8	3323	309,7	6550	197,1	7446	113,7										

Zródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS oraz Instytutu Turystyki.

Tabela 4. Miejsca noclegowe w kwaterach agroturystycznych w Polsce w wybranych latach według województw oraz indeks zmian (rok poprzedni = 100)
Table 4. Sleeping facilities on agri-tourist farms in Poland in selected years per provinces and index of changes (previous year = 100)

Województwo	Miejsca noclegowe																							
	1998		1999		2000		2001		2003		2005		2006											
	ob.	%	ob.	%	ob.	%	ob.	%	ob.	%	ob.	%	ob.	%										
dolnośląskie	521	-	827	158,7	797	96,4	1362	170,9	2180	160,1	4615	211,7	5766	124,9										
kujawsko-pomorskie	205	-	250	122,0	472	188,8	476	100,8	1206	253,4	2901	240,5	2866	98,8										
lubelskie	502	-	737	146,8	966	131,1	1136	117,6	1911	168,2	2838	148,5	2234	78,7										
lubuskie	170	-	253	148,8	259	102,4	475	183,4	913	192,2	1207	132,2	1317	109,1										
łódzkie	48	-	62	129,2	124	200,0	788	635,5	647	82,1	992	153,3	1154	116,3										
małopolskie	924	-	1570	169,9	1202	76,6	1675	139,4	5169	308,6	12402	239,9	14152	114,1										
mazowieckie	67	-	155	231,3	135	87,1	179	132,6	1392	777,7	1702	122,3	2333	137,1										
opolskie	16	-	35	218,8	21	60,0	21	100,0	495	2357,1	676	136,6	956	141,4										
podkarpackie	627	-	661	105,4	693	104,8	979	141,3	2580	263,5	6778	262,7	8048	118,7										
podlaskie	375	-	364	97,1	293	80,5	582	198,6	2227	382,6	4247	190,7	4505	106,1										
pomorskie	657	-	508	77,3	1115	219,5	1132	101,5	2673	236,1	5121	191,6	6231	121,7										
śląskie	220	-	239	108,6	382	159,8	247	64,7	1651	668,4	3593	217,6	4578	127,4										
świętokrzyskie	88	-	92	104,5	90	97,8	44	48,9	1734	3940,9	2579	148,7	2418	93,8										
warmińsko-mazurskie	375	-	552	147,2	456	82,6	211	46,3	3030	1436,0	6543	215,9	6805	104,0										
wielkopolskie	321	-	535	166,7	663	123,9	1443	217,6	1793	124,3	3456	192,7	3942	114,1										
zachodniopomorskie	393	-	332	84,5	465	140,1	438	94,2	3284	749,8	4425	134,7	4952	111,9										
Polska ogółem	5509	-	7172	130,2	8133	113,4	11188	137,6	32885	293,9	64075	194,8	72257	112,8										

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS oraz Instytutu Turystyki.

Z tabeli 3 wynika, że pomiędzy rokiem 1998 i 2006 liczba kwater agroturystycznych wzrosła ponad dwunastokrotnie, a liczba miejsc noclegowych (tab. 4) – ponad trzynastokrotnie. Największy przyrost liczby kwater zaobserwowano w tym okresie w województwach: mazowieckim (ponad 35-krotny) oraz opolskim (ponad 34-krotny), natomiast najmniejsze zmiany zaszły w województwach: lubelskim (ponad 4-krotny przyrost) i lubuskim (prawie 9-krotny). W roku 2006 w stosunku do roku 2005 liczba kwater agroturystycznych zwiększyła się w Polsce o 13,7%, przy czym największy przyrost odnotowano w województwach: opolskim (36,8%), podkarpackim (31,7%) oraz śląskim (27,7%). Spadek w tym okresie odnotowano w województwach: lubelskim, kujawsko-pomorskim oraz świętokrzyskim. Rokiem, w którym zaobserwowano największą dynamikę wzrostu, był rok 2003. Najwięcej kwater agroturystycznych zlokalizowanych jest w granicach administracyjnych województwa małopolskiego (1241 obiektów w 2006 r.) oraz podkarpackiego (1080 obiektów). Najmniejsze zainteresowanie tą formą pozarolniczej działalności gospodarczej przejawiali właściciele gospodarstw rolnych województwa opolskiego (104 obiekty) oraz łódzkiego (125 obiektów).

Dane z tabeli 3 uzupełnia tabela 4, w której zestawiono liczbę miejsc noclegowych w kwaterach agroturystycznych oraz indeks jej zmian. Przytoczone informacje są pochodną tych, które zawarto w tabeli 4, jednakże zestawiając tempo zmian liczby miejsc noclegowych z tempem zmian liczby obiektów, można wskazać, że było ono większe w latach intensywnego wzrostu zasobów agroturystycznej bazy noclegowej, natomiast w latach spadku tempa wzrostu – mniej intensywne. Ogólnie rzecz ujmując, sytuacja taka wpłynęła na zwiększenie przeciętnej liczby miejsc noclegowych w gospodarstwie agroturystycznym z 9,1 m.n./ob. w roku 1998 do 9,7 m.n./ob. w 2006 roku.

3.2.3. Turystyka wiejska stymulatorem rozwoju obszaru

Turystyka, jako zjawisko społeczno-gospodarcze oddziałujące na danym obszarze, wiąże się z wieloma efektami zewnętrznymi, oddziałującymi korzystnie bądź niekorzystnie na rozwój gospodarczy obszaru. Siła i kierunek oddziaływania uzależnione są od intensywności ruchu turystycznego (w stosunku do chłonności turystycznej obszaru) oraz rodzaju aktywności turystycznej. Turystyka pełni więc określone funkcje, pojmowane jako skutki jej rozwoju w odniesieniu do licznych sfer życia: ekonomicznej, społecznej, ekologicznej, przestrzennej, psychologicznej, kulturowej²⁸³.

²⁸³ K. Przeclawski: *Humanistyczne podstawy turystyki*, Instytut Turystyki, Warszawa 1986, s. 35. Z. Krawczyk dzieli dysfunkcje turystyki na: ekologiczne, ekonomiczne, społeczne, kulturowe oraz osobowościowe; por. Z. Krawczyk: *Dysfunkcje turystyki [w:] Bariery kulturowe w turystyce*, red. Z. Krawczyk, E. Lewandowska-Tarasiuk, J.W. Sienkiewicz, ALMAMER Wyższa Szkoła Ekonomiczna w Warszawie, Warszawa 2007, s. 29–45.

Ogół efektów zewnętrznych generowanych przez turystykę wiejską można podzielić na te o charakterze ekonomicznym, społecznym bądź dotyczącym środowiska (przyrodniczego i kulturowego), a dodatkowo, ze względu na kierunek oddziaływania, na takie, które posiadają charakter korzyści lub rozpatrywane są jako koszty (dysfunkcje)²⁸⁴. Wśród najważniejszych korzyści ekonomicznych znajdują się takie aspekty, jak:

- dostarczanie gospodarce lokalnej środków finansowych, a w tym wzmocnienie kondycji finansowej rolnictwa;
- tworzenie nowych miejsc pracy poza rolnictwem, nie tylko w samej turystyce, ale również w usługach, które realizowane są w związku z przyjazdami turystów;
- powiększanie dochodów państwa, zwłaszcza w obliczu eksportu turystycznego;
- pomoc w zróżnicowaniu gospodarki wsi, przez co staje się ona bardziej stabilna i odporna na niekorzystne trendy w którejś z realizowanych na danym obszarze dziedzin działalności gospodarczej;
- stwarzanie możliwości rozwoju lokalnych przedsiębiorstw, które dzięki turystyce mogą zaistnieć, realizując działalność związaną m.in. z obsługą ruchu turystycznego;
- przyciąganie małego i średniego biznesu z zewnątrz, co przyczynia się do zwiększenia dochodów budżetowych samorządu terytorialnego;
- sprzyjanie postawom innowacyjności, kreatywności i przedsiębiorczości, poprzez dawanie dobrego przykładu i wykazanie, że samozatrudnienie jest skutecznym sposobem zarobkowania;
- wpływ na utrzymanie i rozwój miejscowego rzemiosła, handlu i usług, które uzyskują dzięki turystyce poszerzony rynek zbytu;
- poprawa wizerunku obszaru recepcyjnego, jako obszaru o dobrze prosperującej gospodarce, charakteryzującego się inicjatywą lokalną i przedsiębiorczością.

Koszty ekonomiczne wynikające z rozwoju turystyki na danym obszarze wiążą się w szczególności z takimi zagadnieniami, jak:

- rozwój turystyki i związanej z nią działalności rodzi zapotrzebowanie na dodatkową infrastrukturę oraz nowe tereny pod usługi publiczne, co powoduje zwiększone obciążenie budżetu gminy;
- wysokie koszty marketingu ponoszone przez władze lokalne w związku z nałożonym na nie obowiązkiem promocji obszaru;
- wzrost ryzyka handlowego podmiotów gospodarczych w związku ze zwiększeniem konkurencji na rynku lokalnym;

²⁸⁴ J. Majewski, B. Lane: *Turystyka wiejska i rozwój lokalny*, Fundacja Edukacja dla Demokracji, Warszawa 2003, s. 13–14.

– zatrudnienie o charakterze głównie sezonowym lub niepełnym, będące rezultatem skumulowania urlopów w okresie wakacji letnich i zimowych (sezonowy charakter turystyki);

– duża wrażliwość turystyki na czynniki zewnętrzne, które w dużym stopniu znajdują się poza kontrolą danej społeczności – zwiększa to ryzyko w działalności i utrudnia zarządzanie nim;

– wzrost kosztów utrzymania dla stałych mieszkańców na skutek wyższych cen nieruchomości, towarów i usług w miejscowościach turystycznych;

– destabilizacja lokalnej gospodarki oraz upadek miejscowego biznesu w wypadku nadmiernej intensyfikacji ruchu turystycznego (działalność turystyczna staje się atrakcyjna dla inwestorów z zewnątrz – jako samodzielne źródło dochodów, a nie tylko dla ludności miejscowej – jako źródło uzupełniające).

Korzyści społeczne generowane w związku z rozwojem turystyki wiejskiej obejmują w szczególności takie zagadnienia, jak:

– rozwój miejscowej infrastruktury ogólnej i specjalistycznej z zakresu turystyki, która służy także stałym mieszkańcom, a która nie powstałaby w celu zaspokojenia potrzeb wyłącznie ludności miejscowej;

– poczucie dumy i zadowolenia z miejsca zamieszkania, na skutek poprawy wizerunku obszaru;

– mniejsza skłonność do emigracji, z uwagi na zwiększone możliwości uzyskania dodatkowych źródeł dochodów, wspierających prowadzoną działalność rolniczą (pojawia się perspektywa uzyskania zatrudnienia poza rolnictwem, które nie koniecznie musi wydawać się atrakcyjne dla nowego pokolenia);

– sprzyjanie wymianie kulturowej i kontaktom, przenikanie nowych idei, przyczyniających się do wzrostu przedsiębiorczości mieszkańców;

– poczucie wspólnoty, chęć zbiorowego działania, podejmowanie inicjatyw lokalnych;

– lepsze warunki dla ochrony lokalnej kultury (poprzez uzyskane dzięki ruchowi turystycznemu środki finansowe) oraz wzrost świadomości jej znaczenia (okazuje się ona być warta poznania).

Negatywne efekty zewnętrzne (koszty) o charakterze społecznym, wynikające z rozwoju turystyki wiejskiej dotyczą m.in. następujących problemów:

– pojawienie się konfliktów wynikających z odmiennych stylów życia turystów i mieszkańców;

– trywializacja kultury, zanik tradycyjnych wartości i stylu życia, powstawanie sztucznych przejawów kultury, których postać wynika z chęci uczynienia ich bardziej widowiskowymi i atrakcyjnymi turystycznie;

– wzrost przestępczości i innych zjawisk patologicznych (zwiększona dostępność narkotyków);

– przeludnienie lub zatłoczenie oraz inne niedogodności życia codziennego związane z nadmierną intensyfikacją ruchu turystycznego (turystyka masowa);

– dzielenie się ważnymi zasobami lokalnymi z turystami (np. niektóre obszary są mało zasobne w wodę, której niekiedy nie wystarcza nawet dla celów gospodarskich, zwłaszcza w okresie letnim, a więc w okresie nasilonego ruchu turystycznego);

– instytucjonalna, społeczna i indywidualna konkurencja i zawiść (często-kroć działalność agroturystyczna prowadzona jest po sąsiedzku);

– nierównomierny udział mieszkańców w korzyściach wynikających z rozwoju (im bliżej czynnika rozwoju, tym korzyści są większe; mieszkańcy peryferii raczej nie będą mieli szansy skorzystania z rozbudowy infrastruktury).

Wśród najistotniejszych korzyści dla środowiska związanych z rozwojem turystyki wiejskiej (traktowanej jako alternatywa względem turystyki masowej) znajdują się takie zagadnienia, jak:

– wymuszanie zachowań proekologicznych we wszystkich wymiarach (dbanie o estetykę obejść gospodarstwa, kwestia zagospodarowania odpadów);

– zachęcanie do ochrony krajobrazu, w tym odnawiania siedlisk, co czyni obszar bardziej atrakcyjnym przyrodniczo;

– ochrona i restauracja zabytków i innych form dziedzictwa kulturowego (przesłanką jest tworzenie i sprzedaż produktu turystycznego; tradycyjna zabudowa doskonale harmonizuje z otoczeniem przyrodniczym);

– ochrona przyrody, podejmowana przez różne podmioty, począwszy od władz samorządowych, a na mieszkańcach oraz turystach, zainteresowanych odpowiednim jej stanem, kończąc.

Ruch turystyczny na obszarach wiejskich, zwłaszcza zbyt intensywny, wiąże się z kosztami dla środowiska w takich podstawowych aspektach, jak:

– degradacja środowiska przyrodniczego i kulturowego na skutek nieodpowiednich inwestycji, niewłaściwego funkcjonowania obiektów oraz zbyt dużej liczby turystów i ich zachowań;

– zwiększone zanieczyszczenie środowiska przez odpady komunalne (stałe i ciekłe), spaliny, hałas, wzrost zużycia wody itp.

Pozarolnicza działalność gospodarcza pod postacią turystyki zgodnej z koncepcją zrównoważonego rozwoju korzystnie wpisuje się w wielofunkcyjny rozwój górskich obszarów wiejskich. Turystyka zrównoważona postrzega turystykę na obszarach docelowych jako trójstronną zależność pomiędzy obszarami recepcji turystycznej i ich środowiskiem przyrodniczym wraz z mieszkańcami i wczasowiczami oraz przemysłem turystycznym. Są to w zasadzie trzy sprzeczne interesy (aczkolwiek mogące współgrać i współprzyczyniać się do powodzenia całości). Turystyka zrównoważona ma na celu pogodzenie napięć panujących w relacjach pomiędzy trzema partnerami oraz ma za zadanie minimalizację szkód w środowisku przyrodniczym i kulturze, optymalizację zadowolenia ze strony odwiedzających oraz maksymalizację długofalowego rozwoju społeczno-gospodarczego w danym obszarze. Taka turystyka jest więc sposobem na uży-

skanie równowagi między potencjałem rozwoju turystyki a potrzebą ochrony środowiska²⁸⁵.

Synonimami turystyki zrównoważonej, spotykanymi w literaturze przedmiotu, są m.in.: turystyka łagodna, przyjazna środowisku, zgodna z zasadami ekorozwoju. Ogólne zasady zrównoważonego rozwoju turystyki, opracowane przez Światową Radę Podróży i Turystyki (WTTC) oraz Światową Organizację Turystyki (WTO), określają priorytetowe cele, których realizacja ma zbliżyć gospodarkę turystyczną do zasad ekorozwoju²⁸⁶:

– turystyka powinna propagować zdrowy i produktywny tryb życia w harmonii z przyrodą, zbliżać do siebie ludzi różnych narodowości, kreować otwartość i tolerancję;

– rozwój turystyki ma przyczyniać się do zachowania zasobów przyrody oraz ochrony rodzimej kultury społeczności lokalnych;

– rozwój turystyki w regionach powinien dokonywać się przy udziale ludności miejscowej, poczynając od etapu planowania; powinien też kreować nowe źródła dochodów ludności miejscowej;

– działalność usługowa i produkcyjna branży turystycznej powinna zmierzać do zmniejszania ilości odpadów oraz oszczędności energii i wody, eliminować z użycia substancje niebezpieczne dla środowiska, stymulować personel, klientów i społeczności lokalne do zachowań proekologicznych itp.;

– kraje powinny promować politykę otwartego systemu rynkowego w turystyce, wolną wymianę usług turystycznych podporządkowaną zasadom zrównoważonego rozwoju i respektującą międzynarodowe prawo ochrony środowiska.

Turystyka jest jednym z częściej przywoływanych w strategiach rozwoju lokalnego czynnikami rozwoju i to nie tylko w tych gminach, w których funkcjonują miejscowości turystyczne, ale także w innych, o zupełnie odmiennym profilu rozwoju. Owo pozytywne postrzeganie turystyki wiąże się ściśle z funkcjami składającymi się na współcześnie ukształtowaną turystykę, będącą coraz bardziej znaczącą gałęzią gospodarki narodowej²⁸⁷. Przy założeniu, że istnieją korzystne trendy w popycie turystycznym, możliwości wykorzystania turystyki w rozwoju danego obszaru uzależnione jest od jego indywidualnych cech, które mogą ułatwiać bądź utrudniać rozwój turystyki, które tworzą uwarunkowania rozwoju obszaru przez turystykę.

²⁸⁵ *Ibidem*, s. 263–264.

²⁸⁶ D. Zaręba: *Ekoturystyka. Wyzwania i nadzieje*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000, s. 36–37.

²⁸⁷ Szerzej patrz: G. Kaczmarek: *Turystyka panaceum na problemy społeczności lokalnych...?* [w:] *Turystyka siłą napędową w działaniach na rzecz zwalczania skutków ubóstwa, tworzenia miejsc pracy i harmonii społecznej*, Wydawnictwo Wyższej Pomorskiej Szkoły Turystyki i Hotelarstwa w Bydgoszczy, Bydgoszcz 2003, s. 29–47.

Rola, jaką odgrywa turystyka w rozwoju społeczno-gospodarczym obszaru, uzależniona jest od interakcji trzech czynników, tj. charakteru środowiska, polityki władz lokalnych oraz decyzji podejmowanych przez przedsiębiorców w branży turystycznej²⁸⁸. W związku z tym rozwój turystyki na górskich obszarach wiejskich powinien uwzględniać zjawiska, które mają wpływ na efekty powodowane przez turystykę wiejską oraz na fakt czy spełni ona swoją rolę w zakresie uzupełniania dochodów rolniczych, wspierając w ten sposób wielofunkcyjny rozwój górskich obszarów wiejskich. Zagadnienia te obejmują w szczególności²⁸⁹:

– wiejskość – jest ona podstawą turystyki wiejskiej (turyści poszukują przestrzeni oferującej tymczasową zmianę klimatu z miejskiego na wiejski); należy zatem wzmacniać ów wiejski charakter obszaru, gdyż jest on warunkiem intensyfikacji ruchu turystycznego;

– rozwój uwzględniający lokalne potrzeby i możliwości – istotne jest podporządkowanie celów gospodarczych turystyki celowi nadrzędnemu, jakim jest rozwój górskich obszarów wiejskich przez tworzenie miejsc pracy, wzrost dochodów mieszkańców, przyciąganie inwestycji, rozbudowę infrastruktury usługowej, stymulowanie współpracy gospodarczej między podmiotami lokalnymi itp.;

– sprzężenie turystyki ze strategią rozwoju lokalnego – turystyka wiejska nie powinna być marginalizowana przez władze różnych szczebli; powinny zostać dokładnie określone ramy jej rozwoju, tak by nie powodować sprzeczności z innymi funkcjami obszaru;

– równowaga między turystyką a innymi funkcjami górskich obszarów wiejskich – pogodzone muszą zostać interesy przedsiębiorców turystycznych, mieszkańców oraz środowiska;

– bezpieczeństwo środowiska przyrodniczego i kulturowego;

– dostosowanie form uprawiania turystyki do lokalnych uwarunkowań;

– rozwój przedsiębiorstw.

Z punktu widzenia wielofunkcyjnego rozwoju górskich obszarów wiejskich bodaj najistotniejszą funkcją turystyki realizowaną na płaszczyźnie gospodarczej jest funkcja ekonomiczna. Jest ona efektem konsumpcyjnego charakteru turystyki, wywierającego wpływ na różne sfery gospodarowania. Konsumpcja turystyczna dotyczy nie tylko dóbr turystycznych, ale również paraturystycznych, co wynika z faktu, że konsumpcja o charakterze bytowym realizowana w miejscu stałego zamieszkania turysty przenoszona jest do miejsca docelowego. Mianem produktu turystycznego określane jest bowiem każdy, kupowany przez turystę, efekt procesu produkcyjnego (powstający w wyniku produkcji

²⁸⁸ D. J. Telfer: *Zarządzanie turystyką a rozwój* [w:] *Zarządzanie turystyką*, red. L. Pender, R. Sharpley, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2008, s. 234.

²⁸⁹ Por. R. Sharpley: *Zarządzanie obszarami wiejskimi...*, *op. cit.*, s. 223.

towarów lub świadczenia usług). Zaspokojenie różnorodnych potrzeb turysty przypada na cały okres jego podróży (tam i z powrotem), wywołując wiele konsekwencji ekonomicznych (również społecznych i środowiskowych), przy czym największe ich skumulowanie występuje u celu podróży, tj. w miejscu recepcji turystycznej²⁹⁰.

Turyści, zaspokajając swoje potrzeby poza miejscem stałego zamieszkania, powodują napływ środków finansowych do danej miejscowości. Niemniej jednak kwestią dużo istotniejszą, wynikającą z realizowanej przez turystykę funkcji ekonomicznej, są efekty o charakterze bezpośrednim powstające na rynku pracy, w sferze infrastruktury lokalnej, czy wreszcie budżecie gminy, w której granicach administracyjnych zlokalizowana jest odwiedzana miejscowość turystyczna.

pozytywne zmiany na rynku pracy wynikają ze wzrostu natężenia ruchu turystycznego i konieczności zaspokajania potrzeb turystów. Powoduje to aktywizację zawodową ludności w celu dostarczania dóbr (towarów i usług) turystycznych, przy czym ma ona wymiar ilościowy (wzrost zatrudnienia), jak i jakościowy (dywersyfikacja zawodowa). Dodatkowo, w związku z pobytami turystów zwiększone są wymagania względem dostępności i wydajności urządzeń lokalnej infrastruktury technicznej i społecznej. Konieczne staje się inwestowanie również w tę bezpośrednio niezwiązaną z turystyką sferę, co także przyczynia się do wzrostu zatrudnienia. Podmioty zajmujące się zarówno obsługą turystów (dostarczaniem dóbr turystycznych), jak i działalnością inwestycyjną w sferze infrastruktury technicznej i społecznej, potrzebują w toku swojej działalności określonych dóbr. Zwiększone zapotrzebowanie na dobra zgłaszane jest także przez stałych mieszkańców z racji wzrostu ich przeciętnych dochodów (osoby dotychczas bezrobotne znajdują zatrudnienie poza rolnictwem, a rolnicy uzyskują dodatkowe środki w działalności agroturystycznej). Dla zagwarantowania zwiększonej podaży dóbr konsumpcyjnych na rynku lokalnym, która będzie w stanie zaspokoić popyt zgłaszany przez turystów oraz zwiększony popyt ludności miejscowej, wynikający ze wzrostu dochodów, konieczne jest zwiększenie produkcji różnorodnych dóbr. Udostępnienie wszystkich niezbędnych towarów i usług generuje zapotrzebowanie na pracę w kolejnych sektorach gospodarki i uruchamia efekt mnożnikowy. System świadczenia usług turystycznych oraz proces tworzenia nowych elementów zagospodarowania przestrzennego przynosi określone dochody do lokalnego budżetu. Wpływy do budżetu, generowane przez sektor turystyczny, pochodzą z: szeroko rozumianych wydatków turystów, świadczenia usług przez organizatorów podróży, świadczenia usług transportowych przez własnych przewoźników, działalności pozostałych miejscowych podmiotów gospodarczych, których działalność bezpośrednio lub pośrednio jest związana z turystyką, dochodów ludności miejscowej²⁹¹.

²⁹⁰ Patrz szerzej np.: E. Dziedzic: *Obszar recepcji turystycznej jako obszar zarządzania strategicznego*, Szkoła Główna Handlowa, Warszawa 1998.

²⁹¹ Por. *Ekonomika turystyki*, op. cit., s. 40–41.

3.3. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE TURYSTYCZNEGO KIERUNKU ROZWOJU GÓRSKICH OBSZARÓW WIEJSKICH

Górskie obszary wiejskie powinny oprzeć swoje strategie rozwoju na koncepcji rozwoju wielofunkcyjnego. To, czy w danej gminie górskiej możliwe jest lub będzie wykorzystanie turystyki, jako działalności różnicującej gospodarkę lokalną i przyczyniającej się do rozwoju społeczno-gospodarczego, uzależnione jest od wielu uwarunkowań endogenicznych i egzogenicznych, które mają zróżnicowany charakter gospodarczy, społeczny i przyrodniczy. Uogólniając można przyjąć, że na uwarunkowania endogeniczne rozwoju poprzez turystykę składają się wszystkie te właściwości potencjału rozwojowego, które bądź znajdują się w zasięgu oddziaływania danej gminy, bądź też w sposób bezpośredni ją charakteryzują (są one specyficzne dla danego obszaru i na ogół mają lokalny zasięg oddziaływania). Natomiast przez uwarunkowania egzogeniczne należy rozumieć te z nich, które są charakteryzowane przez czynniki zewnętrzne względem obszaru danej gminy (np. unijne lub krajowe programy ułatwiające podejmowanie działalności turystycznej, wspierające rozwój infrastruktury, ogólna sytuacja społeczno-gospodarcza kraju, uwarunkowania prawne itp.); oddziałują one ponadlokalnie i są wspólne dla wielu jednostek przestrzennych. Indywidualne możliwości rozwoju danego obszaru zależą więc w głównej mierze od czynników, które mają charakter lokalny, gdyż czynniki egzogeniczne, wpływające na ogół jednostek przestrzennych, co do zasady oddziałują w sposób niemal jednolity i stanowią dla ogółu obiektów tę samą podstawę ich rozwoju, nie różnicując tego rozwoju.

Z uwagi na powyższe w pracy badaniu poddano wyłącznie wewnętrzne czynniki rozwoju. W poszczególnych gminach, tworzących jednostki przestrzenne mają one różne natężenie i różnicują indywidualne predyspozycje rozwoju, stanowiąc podstawę analizy uwarunkowań rozwoju w układzie przestrzennym, rodzajowym i czasowym. W pracy założono, że uwarunkowania można zidentyfikować za pomocą danych statystycznych odnoszących się do różnych sfer życia społeczno-gospodarczego. Jako kryterium pozwalające na rozróżnienie uwarunkowań wewnętrznych i zewnętrznych przyjęto zakres przestrzenny opisywany przez zgromadzone dane. Za uwarunkowania wewnętrzne uznano te, które charakteryzowane są cechami diagnostycznymi o zasięgu miejscowym, co z uwagi na zasięg terytorialny przeprowadzonych badań oznacza, że dane te odnoszą się do obszaru gminy.

Uwarunkowania wewnętrzne rozwoju obszaru przez turystykę można rozpatrywać w kontekście ich znaczenia dla turystów, należy wówczas mówić o atrakcyjności turystycznej oraz w kontekście podejmowania działalności turystycznej (także, a może przede wszystkim, przez rolników), co wskazuje na atrakcyjność obszaru dla inwestorów (atrakcyjność inwestycyjna).

W literaturze wskazuje się, że atrakcyjność turystyczna jest wypadkową następujących sfer związanych z ekonomicznymi, społecznymi oraz przyrodniczymi cechami danego obszaru²⁹²:

- walory turystyczne,
- stan środowiska przyrodniczego,
- ochrona środowiska przyrodniczego,
- dostępność komunikacyjna.

Według O. Rogalewskiego o atrakcyjności turystycznej obszaru (miejscowości) decydują trzy czynniki, a mianowicie ranga walorów turystycznych, dostępność komunikacyjna oraz zdolność obsługowa urządzeń turystycznych²⁹³.

Istotne znaczenie wyróżnionych sfer atrakcyjności turystycznej z punktu widzenia uprawiania turystyki wiejskiej potwierdzają wyniki prowadzonych przez ośrodki naukowe badań²⁹⁴. Dodatkowo rezultaty badań pokazują, że koszty ponoszone przez turystę w związku z wypoczynkiem na obszarach wiejskich pozostają kwestią drugoplanową, gdyż dominującym motywem wyboru tej formy turystyki jest możliwość spokojnego wypoczynku w naturalnym wiejskim środowisku oraz jego walory zdrowotne²⁹⁵.

Walory turystyczne stanowią specyficzne cechy i elementy środowiska przyrodniczego oraz przejawy działalności człowieka, które są przedmiotem zainteresowań turystów. Przy uwzględnieniu głównych motywów ruchu turystycznego można wyróżnić następujące rodzaje walorów turystycznych²⁹⁶:

- walory wypoczynkowe, służące regeneracji sił fizycznych oraz psychicznych,
- walory krajoznawcze, stanowiące przedmiot zainteresowań poznawczych,
- walory specjalistyczne, umożliwiające uprawianie różnych form turystyki kwalifikowanej.

²⁹² Por. *Regionalne aspekty rozwoju turystyki*, *op. cit.*, s. 49.

²⁹³ O. Rogalewski: *Zagospodarowanie turystyczne*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1979 [za:] T. Lijewski, B. Mikułowski, J. Wyrzykowski: *Geografia turystyki Polski*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2002, s. 16.

²⁹⁴ Np. L. Strzembicki: *Zachowania nabywców usług turystyki wiejskiej w Małopolsce (badania monitoringowe)*, Instytut Turystyki, Oddział w Krakowie, Kraków 1998; K. Kożuchowska, K. Grzelecka, U. Świetlikowska: *Motywacje potencjalnych gości w zakresie wyboru usług agroturystycznych* [w:] *Zrównoważony rozwój turystyki wiejskiej*, VI Ogólnopolskie Seminarium Agroturystyczne, Centrum Doradztwa i Edukacji w Rolnictwie, Oddział w Krakowie, Kraków 1998.

²⁹⁵ L. Strzembicki: *Zachowania nabywców usług agroturystycznych w regionie pomorskim* [w:] *Stan i perspektywy rozwoju agroturystyki w województwie pomorskim*, Wyższa Szkoła Turystyki i Hotelarstwa, Gdańsk 2002, s. 36.

²⁹⁶ T. Lijewski, B. Mikułowski, J. Wyrzykowski, *op. cit.*, s. 16; Z. Kruczek: *Polska. Geografia atrakcji turystycznych*, PROKSENIA, Kraków 2002, s. 10.

Walory wypoczynkowe można podzielić na dwie zasadnicze grupy. Jedna obejmuje zespół cech niezbędnych, które stanowią minimum warunków wypoczynkowych, natomiast druga zawiera cechy korzystne, podnoszące wartości wypoczynkowe terenu. Do cech niezbędnych zalicza się wolne od zanieczyszczeń powietrze, ciszę, niski stopień urbanizacji, występowanie walorów estetycznych krajobrazu, brak zasadniczych przeciwwskazań klimatycznych. Cechy korzystne dotyczą szczególnych walorów widokowych krajobrazu, warunków do uprawiania czynnego wypoczynku, korzystnych warunków bioklimatycznych oraz tzw. walorów leczniczych (np. wody lecznicze)²⁹⁷.

Według O. Rogalewskiego walory krajoznawcze obejmują²⁹⁸:

- walory środowiska przyrodniczego – charakterystyczne zespoły krajo-
brazowe i osobliwości przyrody,
- walory tradycyjnej kultury ludowej – folklor, obrzędy ludowe, dzieła
ludowej sztuki plastycznej, relikty ludowej kultury materialnej,
- walory dóbr kultury – zabytki budownictwa, sztuk plastycznych, kultury
materialnej, pamiątki historyczne,
- walory współczesnych osiągnięć człowieka – charakterystyczne obiekty
i przejawy współczesnej gospodarki, techniki, nauki i kultury.

W sposób bardziej ogólny walory krajoznawcze można podzielić ze względu na ich pochodzenie na walory przyrodnicze oraz antropogeniczne.

Walory specjalistyczne określane są przez takie cechy i elementy środowiska przyrodniczego, które umożliwiają uprawianie form kwalifikowanych turystyki, a więc żeglarstwa, myślistwa, jeździectwa, wędkarstwa, taternictwa, wspinaczki skałkowej bądź speleologii itp.²⁹⁹

Dostępność komunikacyjna stanowi o skomunikowaniu obszaru docelowego podróży turystycznej z pozostałymi obszarami stanowiącymi miejsce stałego zamieszkania turysty. Chodzi przy tym o możliwość dojazdu środkami komunikacji oraz o sieć połączeń komunikacyjnych, szlaków i wyciągów turystycznych, które umożliwiają przemieszczanie się w obrębie danego regionu turystycznego³⁰⁰.

Zdolność obsługowa urządzeń turystycznych określana jest przez zagospodarowanie turystyczne (bazę materialną turystyki), które jest zespołem obiektów i urządzeń stanowiących wyposażenie określonego terenu, umożliwiających zaspokojenie potrzeb ruchu turystycznego. Zagospodarowanie turystyczne obejmuje więc takie elementy, jak³⁰¹:

- baza komunikacyjna,

²⁹⁷ T. Lijewski, B. Mikułowski, J. Wyrzykowski, *op. cit.*, s. 16.

²⁹⁸ *Ibidem*, s. 16.

²⁹⁹ *Ibidem*, s. 16.

³⁰⁰ *Ibidem*, s. 16-17.

³⁰¹ *Ibidem*, s. 17.

- baza noclegowa (turystyczne obiekty zakwaterowania różnej kategorii),
- baza żywieniowa (gastronomiczna),
- baza towarzysząca (np. pływalnie, wypożyczalnie sprzętu sportowo-rekreacyjnego).

Na zagospodarowanie turystyczne obszaru składają się urządzenia turystyczne (baza turystyczna) oraz paraturystyczne, przy czym za urządzenia turystyczne uważa się te, których podstawową funkcją jest obsługa ruchu turystycznego, natomiast za urządzenia paraturystyczne – te, które przeznaczone są do zaspokajania potrzeb społeczno-gospodarczych ludności miejscowej, a z których turyści korzystają jako jedna z wielu grup użytkowników.

Z kolei atrakcyjność inwestycyjną z punktu widzenia turystyki wiejskiej określają wspólnie takie sfery, jak³⁰²:

- infrastruktura usługowa,
- infrastruktura techniczna³⁰³,
- stosunki ludnościowe,
- finanse gmin.

Aby dana gmina mogła wykorzystać turystykę jako siłę napędową lokalnego rozwoju społeczno-gospodarczego, muszą po pierwsze istnieć sprzyjające warunki uprawiania różnych form turystyki (muszą być podstawy dla powstania i zwiększania intensywności ruchu turystycznego), a po drugie – muszą być podstawy powstawania różnych form działalności gospodarczej w zakresie turystyki oraz związanej z obsługą ruchu turystycznego i zwiększonych potrzeb mieszkańców. Dlatego też uwarunkowania atrakcyjności turystycznej oraz działalności inwestycyjnej należy traktować łącznie. W ten sposób można mówić o uwarunkowaniach rozwoju obszaru przez turystykę.

Ogół czynników (uwarunkowań) wewnętrznych został poddany analizie merytorycznej pod względem wpływu na rozwój obszaru. Przyjęto, że uwarunkowania te można ocenić (zidentyfikować) ,posługując się danymi statystycznymi, które charakteryzują wybrane aspekty życia społeczno-gospodarczego na

³⁰² *Regionalne aspekty rozwoju turystyki, op. cit.*, s. 49.

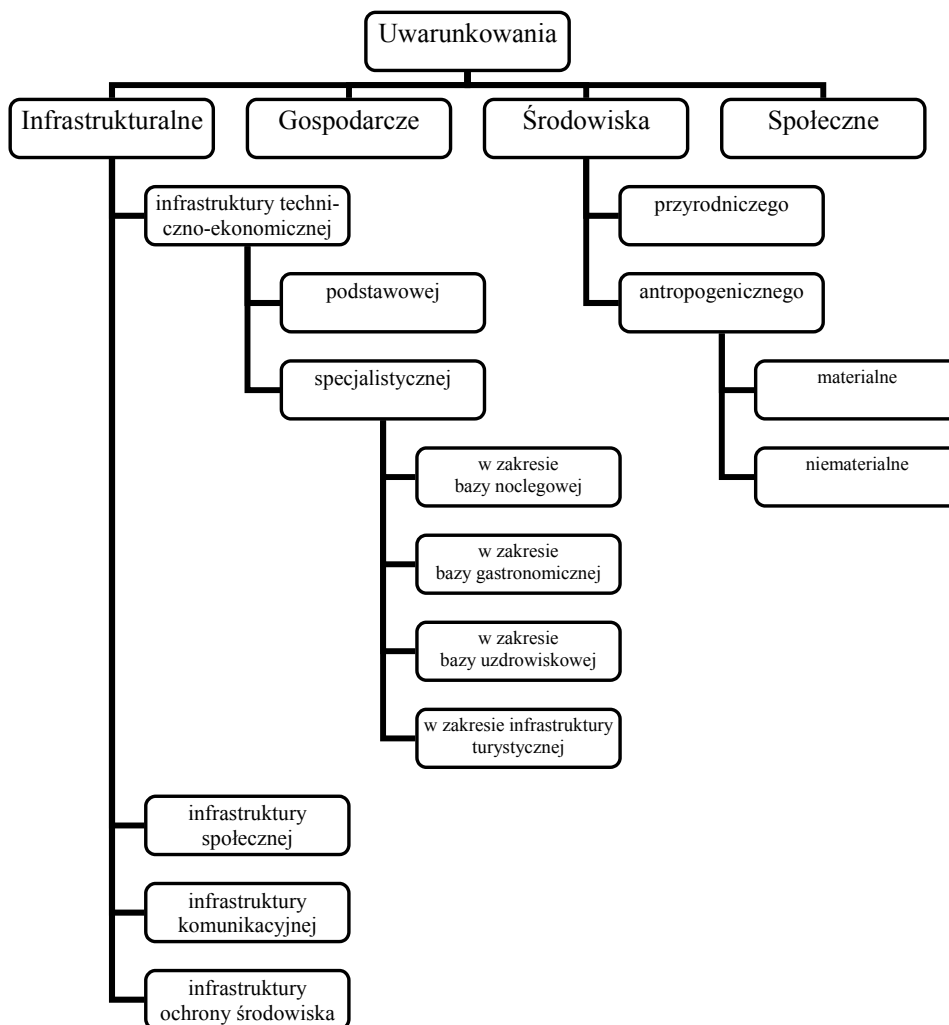
³⁰³ Na temat pojęcia, podziału, funkcji oraz cech infrastruktury patrz szerzej np.: K. Brzozowska: *Finansowanie inwestycji infrastrukturalnych przez kapitał prywatny na zasadach Project Finance*, Wydawnictwa Fachowe CeDeWu.pl, Warszawa 2005, s. 9–20; J. Chądzyński, A. Nowakowska, Z. Przygodzki: *Region i jego rozwój... op. cit.*, s. 148–151; Kuciński K.: *Geografia ekonomiczna. Zarys teoretyczny*, Szkoła Główna Handlowa, Warszawa 1994, s. 155–174; *BOT w projektach partnerstwa publiczno-prywatnego. Buduj – eksploatuj – przekaz*, oprac. merytoryczne M.K. Król, tłum. G. Bychowski, Difin, Warszawa 2006, s. 37–38; A. Krakowiak-Bal: *Infrastruktura techniczna wiejskich gmin górskich w aspekcie ich wielofunkcyjnego rozwoju*, „Infrastruktura i Ekologia Terenów Wiejskich” 2004, nr 3, seria: rozprawy, Polska Akademia Nauk Oddział w Krakowie, Komisja Technicznej Infrastruktury Wsi, s. 16–22.

danym obszarze. Dla celów tej analizy sporządzono zestaw zmiennych diagnostycznych (zaprezentowany w dalszej części pracy). Z uwagi na mnogość uwzględnionych cech diagnostycznych ich indywidualna analiza nie jest celowa, dlatego też zakładając ich sumaryczny wpływ na rozwój obszaru przyjęto, że zbiorczą kategorią grupującą wszystkie te cechy są *uwarunkowania turystycznego kierunku rozwoju obszaru (U)*. W celu umożliwienia oceny elementów składowych uwarunkowań rozwoju, wyodrębniono wśród nich uwarunkowania cząstkowe, grupując je hierarchicznie (rys. 4).

Na uwarunkowania wewnętrzne turystycznego kierunku rozwoju obszaru składają się główne grupy uwarunkowań cząstkowych (rys. 4), a więc uwarunkowania: infrastrukturalne (*UI*), gospodarcze (*UG*), środowiska (*UŚ*) oraz społeczne (*US*), przy czym na te uwarunkowania cząstkowe składają się bądź inne uwarunkowania cząstkowe (niższego rzędu), bądź poszczególne cechy diagnostyczne.

Dwie spośród wskazanych grup uwarunkowań rozwoju zostały uszczegółowione. Wskazano, że na uwarunkowania infrastrukturalne (*UI*) składają się cztery grupy uwarunkowań cząstkowych, tj. uwarunkowania infrastruktury techniczno-ekonomicznej (*UIT*), infrastruktury społecznej (*UIS*), infrastruktury komunikacyjnej (*UIK*) oraz infrastruktury ochrony środowiska (*UIO*). Wśród uwarunkowań infrastruktury techniczno-ekonomicznej wyróżniono dwie grupy, a mianowicie uwarunkowania infrastruktury techniczno-ekonomicznej podstawowej (*UITP*) i specjalnego przeznaczenia (*UITSP*), przy czym ta druga grupa została podzielona na cztery składowe, tj. na infrastrukturę z zakresu bazy noclegowej (*UITSN*), bazy gastronomicznej (*UITSG*), bazy uzdrowiskowej (*UITSU*) oraz z zakresu infrastruktury turystycznej (*UITST*). Obok uwarunkowań infrastrukturalnych (*UI*) kolejną grupą uwarunkowań podzieloną na części składowe są uwarunkowania środowiska (*UŚ*), przy czym środowisko jest szeroko rozumiane, jako miejsce życia człowieka. Wyszczególniono więc³⁰⁴: uwarunkowania środowiska przyrodniczego (*UŚP*) oraz środowiska antropogenicznego (*UŚA*), wskazując, że te ostatnie związane są ze środowiskiem antropogenicznym materialnym (*UŚAM*) i niematerialnym (*UŚAN*).

³⁰⁴ Zastosowany podział jest pochodną stosowanego w literaturze dychotomicznego rozumienia podstawowych dóbr turystycznych na naturalne oraz będące efektem pracy ludzkiej; por. A. Nowakowska: *Spoleczno-ekonomiczne uwarunkowania ruchu turystycznego... op. cit.*, s. 25.

Rysunek 4. Uwarunkowania wewnętrzne turystycznego kierunku rozwoju górskich obszarów wiejskich (wraz z oznaczeniami skrótowymi stosowanymi w pracy*)

Figure 4. Internal conditions for mountain rural areas development through tourism (and abbreviations used in the thesis)

* Skrótowe oznaczenia uwarunkowań częściowych zostały wprowadzone dla potrzeb analizy wielowymiarowej przeprowadzonej w rozdziale czwartym.
Źródło: opracowanie własne.

ROZDZIAŁ IV

WIELOWYMIAROWA ANALIZA I OCENA UWARUNKOWAŃ WEWNĘTRZNYCH TURYSTYCZNEGO KIERUNKU ROZWOJU GÓRSKICH OBSZARÓW WIEJSKICH POLSKI – SCENARIUSZE ROZWOJU

4.1. PODSTAWOWE KATEGORIE BADAWCZE

W pierwszych trzech rozdziałach pracy scharakteryzowano obszary górskie jako obszary pokrzywdzone, wymagające wsparcia, stanowiące przedmiot polityki regionalnej i lokalnej. Dokonano także analizy roli turystyki w rozwoju obszarów górskich, charakteryzując czynniki tego rozwoju. Przeprowadzona analiza miała wymiar teoretyczny.

W tej części pracy przeprowadzona zostanie analiza ilościowa uwarunkowań rozwoju górskich obszarów wiejskich Polski przez turystykę. Jej celem jest ocena indywidualnych predyspozycji gmin górskich do podjęcia i realizacji turystycznego kierunku rozwoju oraz opracowanie metodycznych podstaw takiej oceny. W badaniu posłużono się wybranymi metodami statystycznej analizy wielowymiarowej, a w szczególności metodami taksonomicznymi.

Z przyjętego założenia, że istniejące w danej gminie uwarunkowania można zbadać za pomocą wyselekcjonowanych cech diagnostycznych, wynikają stosowane w pracy określenia. Cechy diagnostyczne określane są w poszczególnych gminach przez różne wartości zmiennych. Odnotowuje się różny ich poziom, stąd miara ujmująca w sposób syntetyczny wartości wszystkich tych cech określa istniejące uwarunkowania. Przyjęto umowną nazwę tej miary, określając ją jako „miernik poziomu uwarunkowań”, lub krócej „miernik uwarunkowań”. Wynika z tego także stosowanie określenia „poziom uwarunkowań” dla scharakteryzowania, w jaki sposób istniejące uwarunkowania przyczyniają się do podjęcia i realizacji turystycznego kierunku rozwoju przez badaną gminę, tzn. im wyższy poziom uwarunkowań ma dana gmina, tym bardziej uwarunkowania istniejące na jej obszarze sprzyjają rozwojowi poprzez turystykę.

Przedstawiony na rysunku 4 układ uwarunkowań wewnętrznych rozwoju przez turystykę tworzy strukturę³⁰⁵. Struktura ta ma wielowymiarowy charakter, a mianowicie ma swój wymiar:

- czasowy, gdyż analizie poddano dane z dwóch odrębnych okresów t ($t = 1, 2, \dots, n_T$), tj. 2005 oraz 2007 roku;
- przestrzenny, gdyż struktura ta charakteryzuje uwarunkowania rozwoju obszarów górskich Polski, które to obszary tworzą układ w przestrzeni obejmujący poszczególne gminy górskie;
- przedmiotowy, gdyż na ogół uwarunkowań składają się uwarunkowania cząstkowe, a te z kolei ocenia się na podstawie bądź niższego rzędu uwarunkowań cząstkowych, bądź poszczególnych zmiennych diagnostycznych.

Z uwagi na złożony charakter rozpatrywanej struktury uwarunkowań dla potrzeb dalszej analizy wykorzystano pojęcie warstwy³⁰⁶ w celu oznaczenia tych uwarunkowań cząstkowych, które bezpośrednio opisują uwarunkowania wyższego rzędu. Warstwy, tworzone przez uwarunkowania cząstkowe w badanej strukturze, składają się z elementów, którymi są poszczególne zmienne objaśniające. Tak więc, w przeprowadzonych badaniach obiektem są górskie obszary wiejskie Polski, a opisywaną „całością” są uwarunkowania turystycznego kierunku rozwoju tych obszarów, warstwami zaś są uwarunkowania cząstkowe rozwoju (np. uwarunkowania gospodarcze), natomiast cechami (elementami warstw) są poszczególne zmienne, jak np. stopa bezrobocia, czy liczba turystycznych obiektów zakwaterowania zbiorowego.

Wskazane w poprzednim rozdziale uwarunkowania (rys. 4) zostały potraktowane w dalszej części pracy jako odrębne kryteria klasyfikacji oraz oceny badanych gmin. Uwarunkowania te – dla potrzeb dalszej analizy – podzielono na dwie grupy. W pierwszej z nich znalazły się te uwarunkowania cząstkowe, których elementami są poszczególne cechy diagnostyczne, a nie inne uwarunkowania niższego rzędu. Tę pierwszą grupę uwarunkowań można zapisać w postaci zbioru:

$$D = \{D_1, D_2, \dots, D_{n_D}\}, \quad (1)$$

gdzie D_d ($d = 1, 2, \dots, n_D$) to poszczególne uwarunkowania, będące warstwami analizowanej struktury. Zbiór D tworzony jest więc przez następujące uwarunkowania: *UITP*, *UITSN*, *UITSG*, *UITSU*, *UITST*, *UIS*, *UIK*, *UIO*, *UG*, *UŚP*, *UŚAM*, *UŚAN*, *US*.

³⁰⁵ Strukturę definiuje się jako całość składającą się z elementów; por. M. Walesiak: *Podobieństwo wielkości (skali) oraz kształtu (formy) w złożonych badaniach strukturalnych*, „Wiadomości Statystyczne” 1983, nr 3.

³⁰⁶ Pojęcie warstwy wprowadza do literatury przedmiotu D. Strahl; por. D. Strahl: *Metody programowania rozwoju...*, *op. cit.*, s. 75.

W drugiej grupie uwarunkowań znalazły się te z uwarunkowań, które obejmują (wyodrębnione zgodnie z rysunkiem 4) uwarunkowania cząstkowe. Uwarunkowania składające się na wskazaną drugą grupę tworzą zbiór:

$$D' = \{D'_1, D'_2, \dots, D'_{n_{D'}}\}, \quad (2)$$

gdzie D'_d ($d = 1, 2, \dots, n_{D'}$) to następujące uwarunkowania: $U, UI, UIT, UITS, U\acute{S}, U\acute{S}A$.

Badaniami objęto górskie obszary wiejskie Polski. Tworzy je ogółem 50 gmin (są to wszystkie gminy górskie wyznaczone zgodnie z przywołanym we wstępie rozporządzeniem Rady Ministrów z dnia 14 kwietnia 2004 r.), z których 43 to gminy wiejskie, natomiast 7 to gminy miejsko-wiejskie. Z uwagi na fakt, że przedmiot badań stanowią wyłącznie obszary wiejskie, analizą objęto gminy wiejskie w całości oraz części wiejskie gmin miejsko-wiejskich. Gminy składające się w całości lub w części na górskie obszary wiejskie, tworzą pięćdziesięcioelementowy zbiór:

$$G = \{G_1, G_2, \dots, G_{n_G}\}, \quad (3)$$

gdzie G_i ($i = 1, 2, \dots, n_G$) to poszczególne gminy będące elementami tego zbioru (tab. 5).

Tabela 5. Oznaczenia badanych gmin (elementy zbioru G)
Table 5. Symbols of investigated communes (elements of G set)

Oznaczenie	Nazwa gminy	Powiat	Województwo
G_1	Kamienna Góra	kamiennogórski	dolnośląskie
G_2	Lewin Kłodzki	kłodzki	
G_3	Stronie Śląskie (w)		
G_4	Czarny Bór	wałbrzyski	
G_5	Głuszycza (w)		
G_6	Mieroszów (w)		
G_7	Uście Gorlickie	gorlicki	małopolskie
G_8	Dobra	limanowski	
G_9	Kamienica		
G_{10}	Mszana Dolna		
G_{11}	Niedźwiedź		
G_{12}	Słopnice		
G_{13}	Lubień	myślenicki	
G_{14}	Tokarnia	nowosądecki	
G_{15}	Krynica-Zdrój (w)		
G_{16}	Łabowa		
G_{17}	Muszyna (w)		
G_{18}	Piwniczna-Zdrój (w)	nowotarski	
G_{19}	Czarny Dunajec		
G_{20}	Czorsztyn		

Oznaczenie	Nazwa gminy	Powiat	Województwo	
G ₂₁	Jablonka			
G ₂₂	Krościenko nad Dunajcem			
G ₂₃	Lipnica Wielka			
G ₂₄	Łapsze Niżne			
G ₂₅	Nowy Targ			
G ₂₆	Ochotnica Dolna			
G ₂₇	Raba Wyżna			
G ₂₈	Rabka-Zdrój (w)			
G ₂₉	Spytkowice			
G ₃₀	Szaflary			
G ₃₁	Bystra-Sidzina	suski		
G ₃₂	Jordanów			
G ₃₃	Stryszawa			
G ₃₄	Zawoja			
G ₃₅	Biały Dunajec	tatrzański		
G ₃₆	Bukowina Tatrzańska			
G ₃₇	Kościelisko			
G ₃₈	Poronin			
G ₃₉	Czarna	bieszczadzki		podkarpackie
G ₄₀	Lutowiska	leski		
G ₄₁	Cisna	sanocki		
G ₄₂	Komańcza	cieszyński	śląskie	
G ₄₃	Istebna	żywiecki		
G ₄₄	Jeleśnia			
G ₄₅	Koszarawa			
G ₄₆	Milówka			
G ₄₇	Rajcza			
G ₄₈	Ślemień			
G ₄₉	Ujszoły			
G ₅₀	Węgierska Górka			

(w) – część wiejską gminy miejsko-wiejskiej.

Źródło: opracowanie własne.

W przeprowadzonej procedurze badawczej zrealizowano następujące etapy:

1) wstępna analiza badanego zjawiska, która polegała na analizie problemów rozwoju obszarów górskich oraz scharakteryzowaniu uwarunkowań tego rozwoju ze szczególnym uwzględnieniem roli turystyki (ten etap procedury badawczej zawarto w pierwszych trzech rozdziałach pracy);

2) dobór cech diagnostycznych i skal ich pomiaru – przedstawiony w punkcie 4.2.1;

3) konstruowanie zmiennej syntetycznej oceny badanego zjawiska – podstawy metodyczne budowy miary syntetycznej poziomu uwarunkowań zawarto w punkcie 4.2.2, a zdefiniowano ją w punkcie 4.2.3 oraz 4.2.5;

4) porządkowanie badanych obiektów – jako kryterium porządkowania gmin górskich (punkt 4.2.3) użyto wartości miary syntetycznej opisującej poziom uwarunkowań ogółem, jak i poszczególnych uwarunkowań częściowych;

5) ocena zmian strukturalnych – zmiany czasowe analizowanej struktury uwarunkowań (punkt 4.2.5);

6) ocena podobieństwa i klasyfikacja jednostek za pomocą wybranej metody – ta część analizy miała dwójaki charakter. Po pierwsze dokonano grupowania gmin górskich pod względem wartości miar syntetycznych opisujących poziom poszczególnych uwarunkowań (punkt 4.2.4). Jako kolejne kryterium klasyfikacji wykorzystano podobieństwo struktury uwarunkowań, do czego użyto różnych metod klasyfikacji i weryfikacji jej wyników (punkt 4.3);

7) merytoryczna interpretacja wyników klasyfikacji – bezpośrednim rezultatem uzyskanych klasyfikacji jest wyodrębnienie typów górskich obszarów wiejskich Polski, jak również opracowanie scenariuszy rozwoju tych obszarów (punkt 4.4).

4.2. ZMIENNE SYNTETYCZNE W OPISIE STRUKTURY UWARUNKOWAŃ TURYSTYCZNEGO KIERUNKU ROZWOJU GÓRSKICH OBSZARÓW WIEJSKICH

4.2.1. Określenie zbioru finalnych cech diagnostycznych

Cechy pozwalające zidentyfikować wskazane powyżej uwarunkowania zostały dobrane w dwóch etapach (dobór z zastosowaniem kryteriów merytorycznych oraz formalnych)³⁰⁷. W pierwszym etapie doboru cech diagnostycznych uwzględnione zostały kryteria merytoryczne wskazujące, że zmienne objaśniające powinny:

- ujmować najistotniejsze właściwości analizowanych zjawisk,
- być precyzyjnie zdefiniowane,
- być logicznie powiązane, zdeterminowane celem i zakresem badania,
- umożliwiać wzajemną kontrolę przez znajomość związków statystycznych i merytorycznych występujących między nimi,
- charakteryzować się zgodnością proporcji między liczbą zmiennych reprezentujących dany aspekt zjawiska a ich znaczeniem merytorycznym³⁰⁸.

³⁰⁷ Por. E. Nowak: *Problemy doboru zmiennych do modelu ekonometrycznego*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1984, s. 9–13.

³⁰⁸ *Metody oceny rozwoju regionalnego*, op. cit., s. 266; K. Hanusik, U. Łangowska: *Modelowanie ekonometryczne procesów społeczno-ekonomicznych. Procedury obliczeniowe wraz z oprogramowaniem*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 1994, s. 17–18.

Zbiór potencjalnych cech diagnostycznych został wstępnie ustalony w sposób arbitralny. Analizowane cechy utworzyły zbiór:

$$X = \{X_1, X_2, \dots, X_{n_X}\}, \quad (4)$$

gdzie X_j ($j = 1, 2, \dots, n_X$) oznacza poszczególne cechy, które opisują i charakteryzują elementy zbioru G .

W celu umożliwienia zbadania poziomu poszczególnych uwarunkowań rozwoju w analizowanych gminach zbiór X został podzielony pomiędzy uwarunkowania rozwoju ze zbioru D charakteryzowane przez te cechy. Potencjalne cechy diagnostyczne zostały przypisane poszczególnym uwarunkowaniom częściowym, zgodnie z rysunkiem 4. W ten sposób każda z badanych gmin opisywana jest przez macierze $[x_{j,d}]$ obserwacji, mające ogólną postać:

$$[x_{j,d}] = \begin{bmatrix} x_{1,1} & x_{1,2} & \dots & x_{1,n_D} \\ x_{2,1} & x_{2,2} & \dots & x_{2,n_D} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ x_{n_{Xd},1} & x_{n_{Xd},2} & \dots & x_{n_{Xd},n_D} \end{bmatrix}, \quad (5)$$

gdzie $x_{j,d}$ to wartość liczbową j -tej cechy w d -tej warstwie (tworzonej przez dane uwarunkowanie częściowe) charakteryzująca daną gminę, przy czym liczba cech w danej warstwie uzależniona jest od specyfiki opisywanego przez nią uwarunkowania. Cechy w warstwie tworzą zbiór:

$$X_d = \{X_{1,d}, X_{2,d}, \dots, X_{n_{Xd},d}\}, \quad (6)$$

gdzie $X_{j,d}$ ($j = 1, 2, \dots, n_{Xd}$, $d = 1, 2, \dots, n_D$) oznacza poszczególne cechy diagnostyczne, będące elementami charakteryzującymi dane uwarunkowanie określone przez d -tą warstwę D_d , przy czym n_{Xd} jest liczbą cech składających się na daną warstwę.

Cechy zostały przypisane do poszczególnych uwarunkowań częściowych tak, że suma liczebności elementów poszczególnych warstw składa się na liczebność zbioru X cech diagnostycznych:

$$X_1 \cup X_2 \cup \dots \cup X_{n_D} = X, \quad (7)$$

co jest jednoznaczne z:

$$n_{X_1} + n_{X_2} + \dots + n_{X_{n_D}} = n_X. \quad (8)$$

Zgromadzenie wszystkich danych we wskazanym układzie prowadzi do budowy czterowymiarowej macierzy obserwacji $[x'_{i,j,d}]$, obejmującej cechy diagnostyczne według uwarunkowań częściowych dla każdej z gmin w latach, których dotyczyła analiza. Macierz tę można zapisać w postaci:

$$\left[x_{i,j,d}^t \right] = \begin{bmatrix}
 x_{1,1,1}^1 & \dots & x_{1,n_{Xd},1}^1 & \dots & x_{1,1,n_D}^1 & \dots & x_{1,n_{Xd},n_D}^1 \\
 \vdots & \vdots & \vdots & \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\
 x_{1,1,1}^{n_T} & \dots & x_{1,n_{Xd},1}^{n_T} & \dots & x_{1,1,n_D}^{n_T} & \dots & x_{1,n_{Xd},n_D}^{n_T} \\
 \vdots & \vdots & \vdots & \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\
 x_{n_G,1,1}^1 & \dots & x_{n_G,n_{Xd},1}^1 & \dots & x_{n_G,1,n_D}^1 & \dots & x_{n_G,n_{Xd},n_D}^1 \\
 \vdots & \vdots & \vdots & \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\
 x_{n_G,1,1}^{n_T} & \dots & x_{n_G,n_{Xd},1}^{n_T} & \dots & x_{n_G,1,n_D}^{n_T} & \dots & x_{n_G,n_{Xd},n_D}^{n_T}
 \end{bmatrix} \quad (n_G \times n_{Xd} \times n_D \times n_T)$$

$$\begin{pmatrix}
 i = 1, \dots, n_G \\
 j = 1, \dots, n_{Xd} \\
 d = 1, \dots, n_D \\
 t = 1, \dots, n_T
 \end{pmatrix}, \quad (9)$$

gdzie $x_{i,j,d}^t$ to elementy macierzy obserwacji, a więc wartości liczbowe j -tej cechy w d -tej warstwie dla i -tej gminy w t -tym okresie obserwacji.

Ustalona wstępnie lista cech objęła zmienne mające merytoryczną wartość dla opisu analizowanego problemu. W drugim etapie doboru cech diagnostycznych, przeprowadzonym w celu ustalenia ostatecznego zbioru cech diagnostycznych w całym okresie badania dla wszystkich gmin, zastosowano kryteria formalne³⁰⁹ doboru zmiennych, których spełnienie zapewnia:

- mierzalność cech,
- porównywalność dla wszystkich obiektów i okresów badania,
- kompletność danych dla wszystkich gmin i okresów badania,
- przy czym z uwagi na występowanie luk w materiale statystycznym

przyjęto dopuszczalny poziom tolerancji braku danych na poziomie $p^* = 20\%$ (tzw. przeciętny poziom tolerancji)³¹⁰. Przyjęto zasadę, aby w całym okresie badania dla danej gminy G_i oraz dla danej cechy X_j nie występowało więcej niż p^* informacji brakujących. W przypadku, gdy procent braku danych był większy od p^* , z badania wyłączano określoną cechę. W stosunku do badanych obiektów (gminy górskie wskazane w tabeli 5) nie wystąpiła sytuacja, w której dla danej gminy brakowałoby więcej danych od przyjętego poziomu tolerancji. Z tego względu badanie objęło wszystkie gminy górskie w Polsce.

W stosunku do cech, w przypadku których wystąpiły braki danych liczbowych na dopuszczonym założonym poziomie, zastosowano tzw. badanie z obcą

³⁰⁹ *Metody oceny rozwoju regionalnego, op. cit.*, s. 33; K. Heffner, P. Gibas: *Analiza ekonomiczno-przestrzenna*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Katowicach, Katowice 2007, s. 14.

³¹⁰ E. Nowak: *Metody taksonomiczne w klasyfikacji obiektów społeczno-gospodarczych*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1990, s. 50–51.

informacją, polegające na szacowaniu brakujących danych statystycznych na podstawie posiadanych informacji. Jako metodę szacowania brakujących danych w pracy zastosowano metodę najbliższego sąsiada³¹¹. Zgodnie z przyjętą metodologią, w razie wystąpienia braku danych liczbowych dotyczących cechy X_j dla obiektu G_i , szukano najbliższych jego „sąsiadów” ze względu na każdą z pozostałych cech, dla których były dostępne wszystkie informacje. Za oszacowanie brakującej danej przyjęto średnią arytmetyczną wartości wyróżnionej cechy obiektów „sąsiadów”.

Tak przygotowany zbiór potencjalnych cech diagnostycznych został następnie za pomocą procedur statystycznych poddany redukcji w celu zagwarantowania zdolności wstępnie wybranych cech do przeprowadzenia dyskryminacji badanych obiektów³¹². W tym celu w poszczególnych latach analizy (2005 i 2007 rok) zbadano, czy potencjalne cechy diagnostyczne odznaczają się dostatecznie dużą zmiennością, porównując z wartością krytyczną V^* współczynnik zmienności poszczególnych cech obliczony łącznie dla obydwu lat badania. Ze zbioru potencjalnych cech diagnostycznych wyeliminowano te wielkości, dla których współczynnik zmienności był mniejszy lub równy V^* przyjętego na poziomie 10%³¹³. Cechy te uznano za odznaczające się zbyt małą zmiennością i wyłączono z dalszej procedury badawczej.

Kolejnym kryterium statystycznego doboru cech zastosowanym w badaniu było zweryfikowanie wzajemnego powiązania cech. W celu zweryfikowania, czy cechy są nośnikami podobnych informacji³¹⁴, metodą parametryczną Z. Hellwiga³¹⁵ określono stopień podobieństwa między nimi, wykorzystując do tego współczynniki korelacji liniowej Pearsona. Metoda umożliwia przeprowadzenie selekcji zgromadzonego materiału statystycznego i wybranie do dalszych etapów procedury badawczej tych cech, które charakteryzują się:

³¹¹ *Ibidem*, s. 56–59; B. Gałuszka: *O metodzie szacowania brakujących danych przekrojowych*, „Przegląd Statystyczny” 1992, z. 2, s. 165–178.

³¹² *Metody oceny rozwoju regionalnego, op. cit.*, s. 267.

³¹³ Patrz szerzej np.: E. Nowak: *Problem informacji w modelowaniu ekonometrycznym*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1990, s. 23; E. Nowak: *Problemy doboru zmiennych...*, *op. cit.*, s. 10–11; W. Pluta: *Wielowymiarowa analiza porównawcza w modelowaniu ekonometrycznym*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1986, s. 51–52; A. Malina, A. Zeliaś: *Taksonomiczna analiza przestrzennego zróżnicowania jakości życia ludności w Polsce w 1994 r.*, „Przegląd Statystyczny” 1997, z. 1, s. 11–27.

³¹⁴ Wyeliminowanie zmiennych powielających informacje dostarczane przez inne cechy jest zadaniem licznie akcentowanym w literaturze przedmiotu, np. E. Nowak: *Dobór cech dla porównań wielokryteriowych*, „Przegląd Statystyczny” 1985, z. 2, s. 121–124.

³¹⁵ Por. Z. Hellwig: *Wielowymiarowa analiza porównawcza i jej zastosowanie w badaniach wielocechowych obiektów gospodarczych [w:] Metody i modele ekonomiczno-matematyczne w doskonaleniu zarządzania gospodarką socjalistyczną*, red. W. Welfe, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1981.

– reprezentatywnością dla zmiennych wyeliminowanych z badań, dzięki czemu wybrane cechy są wysoce informatywne, a więc są dobrymi reprezentantami pozostałych cech niewybranych jako diagnostyczne,

– słabą wzajemną korelacją, co oznacza, że cechy diagnostyczne nie powielają informacji dostarczanych przez inne wskaźniki³¹⁶.

Jako kryterium klasyfikacji cech przyjęto krytyczną wartość współczynnika korelacji r^* , która została oszacowana oddzielnie dla każdej warstwy obejmującej cechy składające się na poszczególne uwarunkowania według wzoru zaproponowanego przez E. Nowaka³¹⁷:

$$r^* = r_2^* - \lambda(r_2^* - r_1^*), \quad (10)$$

gdzie:

$$r_1^* = \min_p \min_{q \neq p} \left\{ r_{p,q}^{d,t} \right\}, \quad (11)$$

$$r_2^* = \max_p \max_{q \neq p} \left\{ r_{p,q}^{d,t} \right\}, \quad (12)$$

λ – liczba z przedziału $[0; 1]$; w pracy przyjęto, że $\lambda = 0,25$, przy czym $r_{p,q}^{d,t}$ to współczynnik korelacji określający zależność między dwiema cechami ($X_p^{d,t}, X_q^{d,t}$).

Za zmienne będące nośnikami podobnych informacji przyjęto te, które zostały – przy wykorzystaniu metody parametrycznej Z. Hellwiga – za takie uznane jednocześnie w obydwu okresach analizy. W wypadku, gdy wyniki analizy wskazywały, że dana zmienna jest reprezentatywna oraz słabo skorelowana z innymi cechami przynajmniej w jednym z okresów, wówczas zmienna ta była włączana do finalnego zbioru cech diagnostycznych. Rozwiązanie takie przyjęto, ponieważ umożliwiło ono porównywalność wyników badań z obydwu lat (konieczne jest, by w obydwu okresach katalog zmiennych zawierał te same cechy diagnostyczne).

W wyniku wskazanego wyżej postępowania, mającego na celu zredukowanie zbioru potencjalnych cech diagnostycznych w taki sposób, by do dalszej analizy pozostały wyłącznie zmienne spełniające kryteria merytoryczne, formalne i statystyczne, macierz $[x_{i,j,d}^t]$ przekształcono w macierz $[y_{i,j,d}^t]$. Przekształcenie polegało na tym, że zmienne spełniające przyjęte kryteria zostały przekształcone w następujący sposób:

³¹⁶ E. Nowak: *Metody taksonomiczne...*, op. cit., s. 27–28.

³¹⁷ E. Nowak: *Problem informacji...*, op. cit., s. 54. Przedstawiona formuła stosowana jest do wyznaczania wartości granicznej (krytycznej), która jest wielkością pozwalającą na rozdzielenie miar na istotnie różniące się od zera i nieistotnie różniące się od zera; por. E. Nowak: *Porównywanie obiektów społeczno-gospodarczych ze względu na ich strukturę*, „Wiadomości Statystyczne” 1981, nr 7, s. 21–25.

$$y'_{i,j,d} = x'_{i,j,d}, \quad (13)$$

natomiast zmienne niespełniające wskazanych kryteriów zostały pominięte w dalszej analizie. W ten sposób macierz $[y'_{i,j,d}]$ cech zredukowanych zawiera wartości liczbowe j' -tej ($j' = 1, 2, \dots, n_{Yd}$) cechy diagnostycznej w i -tej ($i = 1, 2, \dots, n_G$) gminie, w d -tej ($d = 1, 2, \dots, n_D$) warstwie w t -tym ($t = 1, 2, \dots, n_T$) okresie analizy, przy czym n_{Yd} oznacza liczbę cech Y_j w d -tej warstwie struktury uwarunkowań.

Zmienne, które ostatecznie zakwalifikowano do zbioru cech diagnostycznych, przedstawione zostały w tabelach 44–47 (aneks, załącznik 1), odpowiednio dla uwarunkowań cząstkowych wyróżnionych zgodnie z rysunkiem 4. Zmienne te mają charakter zmiennych stymulant, bądź zmiennych destymulant³¹⁸. Wartości zmiennych wymienionych w tabelach 44–47 stały się podstawą do wyznaczenia miar syntetycznych charakteryzujących poziom uwarunkowań turystycznego kierunku rozwoju górskich obszarów wiejskich Polski w układzie rodzajowym, przestrzennym i czasowym oraz klasyfikacji tych obszarów.

4.2.2. Zmienne syntetyczne jako miary poziomu uwarunkowań turystycznego kierunku rozwoju

Miara syntetyczna służy do statystycznej oceny właściwości zbioru jednostek. Za jej pomocą można określać osiągnięty w pewnym okresie lub momencie „przeciętny” poziom wartości zmiennych charakteryzujących badaną właściwość³¹⁹. W pracy opracowane i obliczone miary syntetyczne służą do oceny poziomu uwarunkowań rozwoju przez turystykę, a także są podstawą klasyfikacji badanych gmin.

Metody służące do wyznaczania miar syntetycznych³²⁰ można najogólniej podzielić na dwie grupy. Pierwsza grupa obejmuje metody oparte na hipotetycz-

³¹⁸ Zmiennymi stymulantami nazywa się takie wielkości, których większe wartości są pożądane z punktu widzenia badanego zjawiska, natomiast zmiennymi destymulantami nazywa się takie wielkości, których mniejsze wartości świadczą o wyższym poziomie badanego zjawiska; por. S. Majewski: *Szeregowanie krajów przy pomocy diagramu Czekanowskiego i taksonomicznego miernika rozwoju*, „Wiadomości Statystyczne” 1999, nr 8, s. 76–84.

³¹⁹ W. Pluta: *Wielowymiarowa analiza porównawcza w badaniach ekonomicznych. Metody taksonomiczne i analizy czynnikowej*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1977, s. 21–22.

³²⁰ Miary syntetyczne służą do określenia za pomocą jednej liczby stanu rozwoju zjawiska, którego opis wymaga użycia dość dużej liczby cech. Zjawisko takie, będące procesem wielocelowym, jest obserwowane na obiekcie lub zbiorze obiektów, co w konsekwencji pozwala na porządkowanie ich pod względem stanu rozwoju badanego zjawiska; por. R. Warżała: *Taksonomiczna analiza lokalizacji bezpośrednich inwestycji zagranicznych*, „Wiadomości Statystyczne” 2006, nr 4, s. 19–31.

nym wzorcu, w stosunku do którego wyznacza się odległości taksonomiczne badanych obiektów, będące miernikami rozwoju. Druga grupa metod bazuje na uśrednionych, uprzednio znormalizowanych wartościach charakteryzujących analizowane obiekty³²¹.

W pracy zastosowano drugie ze wskazanych podejść, wykorzystując metodę sum standaryzowanych wartości³²². Zastosowanie tej metody wymaga przeprowadzenia czynności polegających w szczególności na:

- nadaniu charakteru stymulant wszystkim cechom składającym się na miarę syntetyczną,
- sprowadzeniu cech do porównywalności, poprzez pozbawienie ich miana,
- ustaleniu wag dla każdej cechy diagnostycznej.

Poszczególne zmienne diagnostyczne, które służą do budowy miernika syntetycznego, powinny charakteryzować się taką samą interpretacją ich wartości. Z uwagi na te zalecenia, zmienne destymulanty przekształcono w zmienne stymulanty³²³. W literaturze przedmiotu wskazuje się, iż sposób przekształcania zmiennych destymulant na zmienne stymulanty może mieć wpływ na wyniki porządkowania obiektów. Dzieje się tak wówczas, gdy zmienna diagnostyczna po jej przekształceniu zadaną formułą odznacza się innym poziomem zmienności niż zmienna pierwotna. Z tego powodu zaleca się, by cecha przekształcona odznaczała się podobnym poziomem zmienności, jak cecha pierwotna, a więc miała podobne właściwości diagnostyczne³²⁴.

Z uwagi na wyżej wskazane zalecenia metodologiczne, cechę będącą destymulantą o wartościach $y'_{i,j',d}$ zamieniono na cechę o charakterze stymulanty o wartościach $z'_{i,j',d}$, przekształcając ją według formuły³²⁵:

$$z'_{i,j',d} = 2\overline{y'_{j',d}} - y'_{i,j',d}, \quad (14)$$

gdzie $\overline{y'_{j',d}}$ to średnia arytmetyczna j' -tej cechy w d -tej warstwie w t -tym okresie analizy.

W wyniku przeprowadzonych czynności otrzymano macierz $[z'_{i,j',d}]$ zmiennych o charakterze stymulant, której elementy $z'_{i,j',d}$ obejmują destymulanty

³²¹ A. Malina, S. Wanat: *Przestrzenna analiza rozwoju Polski*, „Wiadomości Statystyczne” 1995, nr 5, s. 20–25.

³²² J. Pocięcha, B. Podolec, A. Sokołowski, K. Zając: *Metody taksonomiczne w badaniach społeczno-ekonomicznych*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1988, s. 68–70.

³²³ E. Nowak: *Problem informacji...*, *op. cit.*, s. 71.

³²⁴ E. Nowak: *Metody taksonomiczne...*, *op. cit.*, s. 87.

³²⁵ *Taksonomiczna analiza przestrzennego zróżnicowania poziomu życia w Polsce w ujęciu dynamicznym*, red. A. Zeliaś, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Kraków 2000, s. 137.

przekształcone na stymulanty według reguły (14) oraz zmienne stymulanty, w przypadku których:

$$z_{i,j',d}^t = y_{i,j',d}^t \quad (15)$$

Elementy $z_{i,j',d}^t$ utworzonej macierzy oznaczają wartość liczbowa j' -tej ($j' = 1, 2, \dots, n_{y_d}$) zmiennej d -tej ($d = 1, 2, \dots, n_D$) warstwy w t -tym ($t = 1, 2, \dots, n_T$) okresie charakteryzującej i -tą ($i = 1, 2, \dots, n_G$) gminę, przy czym n_{y_d} oznacza liczbę cech w d -tej warstwie struktury uwarunkowań.

Zastosowany rodzaj przekształcenia (14) sprawia, iż cecha przekształcana (destymulanta) zachowuje po jej przekształceniu (a więc gdy ma już charakter stymulanty) dotychczasowe odchylenie standardowe, średnią arytmetyczną oraz współczynnik zmienności³²⁶.

Kolejnym etapem przeprowadzonego badania było sprowadzenie ustalonych cech diagnostycznych do porównywalności, co jest warunkiem koniecznym opisu złożonych zjawisk społeczno-ekonomicznych za pomocą wyselekcjonowanych zmiennych diagnostycznych³²⁷. Służy do tego normalizacja cech diagnostycznych, która polegała na przeliczeniu bezwzględnych wartości cech na wartości względne³²⁸. W pracy zastosowano przekształcenie ilorazowe (jeden ze sposobów normalizacji zmiennych), dzięki któremu przekształcone cechy diagnostyczne zachowały swoje wariancje, co umożliwiło przypisanie im wag (nadanie im zróżnicowanego znaczenia)³²⁹.

Przy wyborze parametrów normalizacyjnych stosuje się dwa podejścia³³⁰, w których parametry równania normalizującego ustala się:

1) oddzielnie dla każdego rozpatrywanego okresu na podstawie danych przekrojowych – uzyskane zmienne syntetyczne umożliwiają otrzymanie statycznego uporządkowania obiektów;

2) jednorazowo na podstawie wszystkich informacji przekrojowo-czasowych dla danej zmiennej – uzyskane zmienne syntetyczne pozwalają na ocenę wielkości i kierunków zmian zachodzących w analizowanym okresie³³¹.

³²⁶ M. Kolenda: *Taksonomia numeryczna. Klasyfikacja, porządkowanie i analiza obiektów wielocechowych*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu, Wrocław 2006, s. 22.

³²⁷ B. Pawełek: *Wpływ normalizacji zmiennych na porządkowanie liniowe obiektów z wykorzystaniem wielowymiarowej odległości*, „Przegląd Statystyczny” 2006, z. 2, s. 57–67.

³²⁸ A. Fajferek: *Mierniki i metody badań statystycznych w zakresie stanu i rozwoju regionów* [w:] *Mierniki rozwoju regionów*, GUS, Warszawa 1969, s. 79.

³²⁹ A. Malina, A. Zeliaś: *Taksonomiczna analiza...*, *op. cit.*, s. 11–27.

³³⁰ Por. T. Grabiński, S. Wydymus, A. Zeliaś: *Metody taksonomii numerycznej w modelowaniu zjawisk społeczno-gospodarczych*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1989, s. 93–96.

³³¹ B. Pawełek: *Wpływ normalizacji na uporządkowanie obiektów w syntetycznych badaniach porównawczych*, „Przegląd Statystyczny” 2005, z. 1, s. 37–53.

W pracy zastosowano obydwa podejścia, gdyż każde z nich oferuje możliwość zrealizowania odrębnych celów badania. Z tego też względu dalsza część analizy przeprowadzona została dwutorowo, obejmując w pierwszym swoim wariancie (wariant „A” – punkt 4.2.3 pracy) wykorzystanie danych w ujęciu przekrojowym, w drugim (wariant „B” – punkt 4.2.5 pracy) natomiast – dane w ujęciu przekrojowo-czasowym.

4.2.3. Wyznaczanie syntetycznego miernika uwarunkowań turystycznego kierunku rozwoju w układzie przekrojowym – rangowanie gmin górskich

W przypadku wskazanego wyżej pierwszego wariantu analizy (wariant „A”), a więc realizowanego na podstawie danych przekrojowych, normalizację zmiennych diagnostycznych przeprowadzono za pomocą formuły:

$$a_{i,j',d}^t = \frac{z_{i,j',d}^t}{\bar{z}_{j',d}^t}, \quad (16)$$

gdzie $a_{i,j',d}^t$ oznacza wartość znormalizowaną j' -tej cechy d -tej warstwy charakteryzującej dane uwarunkowanie rozwoju i -tej gminy w t -tym okresie, gdzie: $i = 1, 2, \dots, n_G$, $j' = 1, 2, \dots, n_{Yd}$, $d = 1, 2, \dots, n_D$, $t = 1, 2, \dots, n_T$, natomiast $\bar{z}_{j',d}^t$ oznacza średnią arytmetyczną j' -tej cechy d -tej warstwy w t -tym okresie.

Cechy poddane przekształceniu (16) charakteryzują się następującymi właściwościami:

- suma wartości każdej zmiennej przekształconej jest równa liczbie obiektów (n_G),
- średnia arytmetyczna każdej zmiennej przekształconej jest równa jedności³³²,
- wartości unormowane są liczbami niemianowanymi, niezależnie od rodzaju cech, których wartości są transformowane,
- w przedziale wartości unormowanych zachowana jest jednolita kierunkowo preferencja wartości³³³.

Rezultatem przeprowadzonego przekształcenia było uzyskanie macierzy $[a_{i,j',d}^t]$ znormalizowanych wartości zmiennych diagnostycznych, która była podstawą wyznaczenia wartości zmiennej syntetycznej.

³³² E. Nowak: *Metody taksonomiczne...*, op. cit., s. 90. W literaturze znane są także inne sposoby normowania zmiennych, w wyniku których średnia arytmetyczna cechy unormowanej równa jest jedności; patrz: A. Bolland: *Pewien sposób normalizacji cech w przypadku występowania wartości różnoimiennych*, „Przegląd Statystyczny” 1974, z. 2, s. 255–259.

³³³ T. Borys: *Metody normowania cech w statystycznych badaniach porównawczych*, „Przegląd Statystyczny” 1978, z. 2, s. 227–239.

Do formuły syntetycznej miary poziomu uwarunkowań zdecydowano się wprowadzić wagi cech diagnostycznych oraz wagi uwarunkowań cząstkowych. Wagi są niezbędne w sytuacji, gdy zachodzi konieczność określenia (jak to ma miejsce w pracy), na ile ważne są cechy z punktu widzenia kryterium merytorycznego. Chodzi przy tym o to, by cechy mogły zachować swój wpływ adekwatny do ważności w końcowych wynikach badań. Dzięki zastosowaniu wag wyeliminowano również wpływ liczebności zmiennych objaśniających na wartość miernika syntetycznego, co było konieczne, gdyż poziom poszczególnych uwarunkowań cząstkowych opisywany jest przez różnoliczne zbiory cech. Także różna jest liczebność uwarunkowań cząstkowych składających się na uwarunkowania wyższego rzędu – w tym wypadku wagi pozwalają na zniesienie wpływu liczebności uwarunkowań cząstkowych na wskaźnik poziomu uwarunkowań wyższego rzędu.

Literatura przedmiotu opisuje, iż „mimo dokonywania wielu prób określenia obiektywnych metod ważenia cech diagnostycznych nie uzyskiwano na ogół zadowalających rezultatów”³³⁴. Tak więc zastosowanie którejkolwiek z metod ważenia zmiennych objaśniających nie jest uwolnione od wad. W pracy przyjęto wagi oparte na poziomie zmienności cech diagnostycznych³³⁵, ustalone według wzoru:

$$wA_{j',d}^t = \frac{|V_{j',d}^t|}{\sum_{j'=1}^{n_{y,d}} |V_{j',d}^t|}, \quad (17)$$

gdzie $wA_{j',d}^t$ oznacza wagę j' -tej unormowanej cechy z macierzy $[a_{i,j',d}^t]$ w d -tej warstwie wyznaczoną dla t -tego okresu. Wyrażenie $V_{j',d}^t$ oznacza współczynnik zmienności j' -tej cechy w d -tej warstwie w t -tym okresie, który został obliczony na podstawie wartości cechy przed normalizacją.

Ustalone we wskazany sposób wagi cech diagnostycznych odznaczają się następującymi właściwościami:

– są unormowane:

$$0 \leq wA_{j',d}^t \leq 1, \quad (18)$$

– dla wszystkich cech diagnostycznych:

$$\sum_{j'=1}^{n_{y,d}} wA_{j',d}^t = 1, \quad (19)$$

³³⁴ J. Pociecha, B. Podolec, A. Sokołowski, K. Zając, *op. cit.*, s. 43.

³³⁵ M. Kolenda: *Taksonomia numeryczna...*, *op. cit.*, s. 44; I. Bąk, A. Sompolska-Rzechuła: *Wielowymiarowa analiza porównawcza jakości środowiska naturalnego w ujęciu wojewódzkim*, „Wiadomości Statystyczne” 2005, nr 9, s. 51–61.

– przyjmują wartości tym większe, im większy jest poziom zmienności danej cechy³³⁶.

Syntetyczną miarę uwarunkowań rozwoju w wyróżnionych na rysunku 4 warstwach analizowanej struktury obliczono, wykorzystując w tym celu dwie odrębne formuły, w zależności od tego, czy dana warstwa struktury opisywana była przez cechy diagnostyczne (warstwy ze zbioru D), czy też przez uwarunkowania cząstkowe (warstwy ze zbioru D'). Takie podejście jest konieczne z uwagi na hierarchiczny układ analizowanych uwarunkowań i sprawia, że miara obliczona na podstawie zmiennych diagnostycznych dla uwarunkowań cząstkowych niższego rzędu jest wykorzystywana do obliczenia miary dla uwarunkowań wyższego rzędu, które nie są tworzone bezpośrednio przez cechy diagnostyczne.

W stosunku do warstw uwarunkowań, których elementami były poszczególne zmienne diagnostyczne, miarę syntetyczną zdefiniowano w następujący sposób³³⁷:

$${}^A MW_{i,d}^t = \sum_{j=1}^{ny_d} wA_{j,d}^t \cdot a_{i,j,d}^t, \quad (20)$$

gdzie ${}^A MW_{i,d}^t$ oznacza poziom uwarunkowań turystycznego kierunku rozwoju i -tej gminy w d -tej warstwie charakteryzowanej przez wartości cech diagnostycznych w t -tym okresie. Oznaczenie „ A ” przy symbolu syntetycznego miernika uwarunkowań rozwoju sugeruje, że wzór został ustalony w ramach realizacji pierwszego wariantu analizy (wariant „ A ”), polegającego – jak już wskazano – na uwzględnieniu danych przekrojowych, celem statycznego uporządkowania analizowanych gmin.

Obliczenie syntetycznej miary uwarunkowań turystycznego kierunku rozwoju wymagało uprzedniego ustalenia nie tylko wag cech diagnostycznych, ale i wag poszczególnych uwarunkowań cząstkowych. Warstwy analizowanej struktury zostały ujęte – jak już wspomniano – w dwa rozłączne zbiory, tj. zbiór D określony formułą (1), tworzony przez uwarunkowania charakteryzowane poszczególnymi cechami diagnostycznymi oraz zbiór D' zdefiniowany formułą (2) i obejmujący uwarunkowania cząstkowe charakteryzowane przez uwarunkowania niższego rzędu. Sposób ustalania wag uwarunkowań z obu zbiorów przebiegał w jednakowy sposób i został zdefiniowany następującą formułą:

$$wA_d^t = \frac{|V_d^t|}{\sum_{d=1}^{ng} |V_d^t|}, \quad (21)$$

³³⁶ E. Nowak: *Metody taksonomiczne...*, op. cit., s. 34.

³³⁷ W ten sposób obliczono mierniki syntetyczne dla następujących warstw analizowanej struktury uwarunkowań: *UITP, UITSN, UITSG, UITSU, UITST, UIS, UIK, UIO, UG, UŚP, UŚAM, UŚAN* oraz *US* (porównaj rysunek 4); warstwy te tworzą zbiór D określony formułą (1).

gdzie wA_d^t oznacza wagę d -tej warstwy (n_W jest liczbą równoległych warstw struktury, np. dla struktury UI , która składa się z następujących warstw: UIT , UIS , UIK , UIO , n_W wynosi 4) w t -tym okresie, którego dotyczyła analiza, natomiast:

$$V_d^t = \frac{s_d^t}{{}^A MW_d^t} \quad (22)$$

oznacza współczynnik zmienności d -tej warstwy w t -tym okresie, przy czym s_d^t to odchylenie standardowe d -tej warstwy uwarunkowań (ze zbioru D lub D') w t -tym okresie ($t = 1, 2, \dots, n_T$), a ${}^A MW_d^t$ oznacza średnią arytmetyczną syntetycznej miary uwarunkowań (20) obliczoną dla d -tej warstwy w t -tym okresie.

W sytuacji, gdy elementami danej warstwy uwarunkowań były uwarunkowania cząstkowe opisane wartościami zmiennych syntetycznych (a nie bezpośrednio przez poszczególne zmienne diagnostyczne), wówczas miarę syntetyczną zdefiniowano za pomocą formuły³³⁸:

$${}^A MS_{i,d}^t = \sum_{d=1}^{n_W} wA_d^t \cdot {}^A MW_{i,d}^t, \quad (23)$$

gdzie ${}^A MS_{i,d}^t$ oznacza poziom uwarunkowań turystycznego kierunku rozwoju i -tej gminy w d -tej warstwie charakteryzowanej przez wartości zmiennych syntetycznych ${}^A MW_{i,d}^t$ wyznaczonych dla poszczególnych uwarunkowań cząstkowych (n_W jest liczbą równoległych warstw analizowanej struktury) w t -tym okresie, natomiast wA_d^t oznacza wagę warstwy określoną formułą (21), a ${}^A MW_{i,d}^t$ – to miara określona wzorem (20).

Syntetyczną miarę uwarunkowań turystycznego kierunku rozwoju obliczono na podstawie danych z 2007 roku dla gmin górskich wskazanych w tabeli 5. Badana gmina, dla której wartość taksonomicznego miernika uwarunkowań rozwoju, skonstruowanego w opisany sposób, przyjmuje wyższe wartości, oznacza się wyższym (korzystniejszym) poziomem uwarunkowań rozwoju, tzn. gmina ta ma warunki sprzyjające podjęciu przez nią turystycznego kierunku rozwoju. Dodatkowo, dzięki przyjętemu sposobowi pozbawiania cech ich miana, a więc poprzez odniesienie wartości pierwotnych do średnich arytmetycznych (formuła 16), syntetyczny miernik rozwoju uzyskał następujące właściwości:

³³⁸ W ten sposób obliczono mierniki syntetyczne w celu określenia ogólnego poziomu uwarunkowań turystycznego kierunku rozwoju, a więc dla całej struktury U , jak i w przypadku następujących warstw analizowanej struktury (rys. 4): UI , UIT , $UITS$, $UŚ$ oraz $UŚA$; wskazane uwarunkowania tworzą zbiór D' zdefiniowany formułą (2).

$$- \quad \frac{1}{n_G} \cdot \sum_{i=1}^{n_G} {}^A MS_{i,d}^t = 1, \quad (24)$$

$$- \quad \frac{1}{n_G} \cdot \sum_{i=1}^{n_G} {}^A MW_{i,d}^t = 1^{339}. \quad (25)$$

Upraszcza to interpretację, gdyż jeśli dana gmina uzyskała wartość miernika mniejszą od jedności, wówczas charakteryzuje się ona poziomem uwarunkowań turystycznego kierunku rozwoju niższym od średniego poziomu charakteryzującego wszystkie analizowane gminy. W przypadku, gdy wartość tego miernika jest większa od jedności, wówczas dana gmina ma poziom uwarunkowań rozwoju wyższy od średniego poziomu, osiągniętego przez wszystkie analizowane gminy. Gdyby zastosowano w tym miejscu sposób normowania cech wykorzystujący dane przekrojowo-czasowe (wariant „B” analizy), a nie tylko dane przekrojowe wówczas niemożliwa byłaby taka interpretacja, gdyż miary syntetyczne wykorzystujące dane przekrojowo-czasowe nie wykazują właściwości (24) i (25).

Na podstawie przyjętych zestawów zmiennych (tabele 44–47, aneks, załącznik 1), opisujących uwarunkowania cząstkowe tworzące rozpatrywaną strukturę uwarunkowań turystycznego kierunku rozwoju, wyznaczono wartości zmiennych syntetycznych dla wszystkich analizowanych gmin. Obliczone wartości pozwoliły na dokonanie rankingu³⁴⁰ badanych gmin, co pozostaje nie bez znaczenia wobec wzrastającej roli konkurencyjności w rozwoju regionalnym i lokalnym.

Uporządkowanie gmin, stanowiących w Polsce górskie obszary wiejskie, zaprezentowano w tabelach: 6–11, przy czym tabela 6 przedstawia ranking dokonany pod względem ogólnego poziomu uwarunkowań turystycznego kierunku rozwoju, natomiast pozostałe tabele prezentują uporządkowanie gmin pod względem poziomu uwarunkowań cząstkowych (oznaczenia uwarunkowań cząstkowych są zgodne z rysunkiem 4).

Należy zwrócić uwagę, że występujące w niektórych gminach wartości ujemne wskaźnika syntetycznego nie są interpretowane w szczególny sposób. W dokonanej analizie istotnym punktem odniesienia dla oceny wartości miary syntetycznej jest średni poziom (równy jedności) osiągnięty przez wszystkie gminy łącznie.

Analizując uporządkowanie gmin według wartości zmiennej syntetycznej opisującej poziom uwarunkowań ogółem, można zauważyć, że do grupy gmin

³³⁹ E. Nowak: *Metody taksonomiczne...*, *op. cit.*, s. 90.

³⁴⁰ Rangowanie jest opisem szeregującym, którego istota polega na porównywaniu pod pewnym względem elementów ze sobą oraz ustaleniu kolejności ich występowania. Por. J. Steczkowski, A. Zeliaś: *Metody statystyczne w badaniu zjawisk jakościowych*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Kraków 1997, s. 27.

o najkorzystniejszym poziomie uwarunkowań należą gminy, które już mają „tradycje” turystyczne, tj. realizują strategie rozwoju, w których turystyka odgrywa istotną rolę jako czynnik rozwoju lokalnego.

Tabela 6. Uporządkowanie gmin według poziomu uwarunkowań (*U*) turystycznego kierunku rozwoju w 2007 r.

Table 6. Ordering of communes according to the level of conditions for development through tourism (*U*) in 2007

Lp.	Nazwa i symbol gminy	<i>U</i>	Lp.	Nazwa i symbol gminy	<i>U</i>
1	Krynica-Zdrój (<i>G₁₅</i>)	4,033	26	Komańcza (<i>G₄₂</i>)	0,793
2	Uście Gorlickie (<i>G₇</i>)	3,874	27	Czarna (<i>G₃₉</i>)	0,765
3	Muszyna (<i>G₁₇</i>)	2,894	28	Kamienna Góra (<i>G₁</i>)	0,746
4	Łąpsze Niżne (<i>G₂₄</i>)	2,123	29	Dobra (<i>G₈</i>)	0,698
5	Stronie Śląskie (<i>G₃</i>)	1,752	30	Głuszyca (<i>G₅</i>)	0,696
6	Istebna (<i>G₄₃</i>)	1,578	31	Ochotnica Dolna (<i>G₂₆</i>)	0,688
7	Lutowiska (<i>G₄₀</i>)	1,564	32	Jordanów (<i>G₃₂</i>)	0,688
8	Czorsztyn (<i>G₂₀</i>)	1,546	33	Jeleśnia (<i>G₄₄</i>)	0,627
9	Węgierska Górka (<i>G₅₀</i>)	1,441	34	Kamienica (<i>G₉</i>)	0,622
10	Zawoja (<i>G₃₄</i>)	1,432	35	Czarny Dunajec (<i>G₁₉</i>)	0,605
11	Bukowina Tatrzańska (<i>G₃₆</i>)	1,431	36	Lubień (<i>G₁₃</i>)	0,600
12	Nowy Targ (<i>G₂₅</i>)	1,262	37	Spytkowice (<i>G₂₉</i>)	0,598
13	Krościenko nad Dunajcem (<i>G₂₂</i>)	1,201	38	Bystra-Sidzina (<i>G₃₁</i>)	0,578
14	Milówka (<i>G₄₆</i>)	1,184	39	Szaflary (<i>G₃₀</i>)	0,539
15	Rabka-Zdrój (<i>G₂₈</i>)	1,159	40	Słopnice (<i>G₁₂</i>)	0,494
16	Poronin (<i>G₃₈</i>)	1,090	41	Lipnica Wielka (<i>G₂₃</i>)	0,481
17	Ujszoły (<i>G₄₉</i>)	1,035	42	Biały Dunajec (<i>G₃₅</i>)	0,443
18	Kościelisko (<i>G₃₇</i>)	1,029	43	Tokarnia (<i>G₁₄</i>)	0,405
19	Cisna (<i>G₄₁</i>)	0,992	44	Stryszawa (<i>G₃₃</i>)	0,401
20	Rajeża (<i>G₄₇</i>)	0,977	45	Lewin Kłodzki (<i>G₂</i>)	0,393
21	Raba Wyżna (<i>G₂₇</i>)	0,881	46	Łabowa (<i>G₁₆</i>)	0,384
22	Mszana Dolna (<i>G₁₀</i>)	0,864	47	Ślemień (<i>G₄₈</i>)	0,365
23	Mieroszów (<i>G₆</i>)	0,851	48	Koszarawa (<i>G₄₅</i>)	0,295
24	Niedźwiedź (<i>G₁₁</i>)	0,822	49	Piwniczna-Zdrój (<i>G₁₈</i>)	0,094
25	Jabłonka (<i>G₂₁</i>)	0,819	50	Czarny Bór (<i>G₄</i>)	-0,832

Źródło: obliczenia własne.

Uporządkowanie gmin pod względem wartości miary syntetycznej wyznaczonej w zakresie warstw analizowanej struktury uwarunkowań (*U*), tj. uwarunkowań: *UI*, *UG*, *UŚ* oraz *US*, prezentuje tabela 7. Można na podstawie przytoczonych w niej danych zauważyć znaczną zmienność uporządkowania badanych gmin. Zmienność tę oceniono, korzystając z tabeli 48 (aneks, załącznik 1), która przedstawia wartości współczynnika korelacji rangowej Spearmana.

Tabela 7. Uporządkowanie gmin według poziomu uwarunkowań *UI*, *UG*, *UŚ* i *US* w 2007 r.
Table 7. Ordering of communes according to level of conditions *UI*, *UG*, *UŚ* and *US* in 2007

Lp.	Nazwa i symbol gminy	<i>UI</i>	Nazwa i symbol gminy	<i>UG</i>	Nazwa i symbol gminy	<i>UŚ</i>	Nazwa i symbol gminy	<i>US</i>
1	Krynica-Zdrój (<i>G₁₅</i>)	4,987	Krynica-Zdrój (<i>G₁₅</i>)	4,064	Łąpsze Niżne (<i>G₂₄</i>)	3,558	Lubień (<i>G₁₃</i>)	2,285
2	Uście Gorlickie (<i>G₇</i>)	4,945	Cisna (<i>G₄₁</i>)	3,348	Węgierska Górka (<i>G₅₀</i>)	3,135	Krynica-Zdrój (<i>G₁₅</i>)	2,245
3	Muszyna (<i>G₁₇</i>)	3,082	Lutowiska (<i>G₄₀</i>)	3,190	Muszyna (<i>G₁₇</i>)	2,844	Poronin (<i>G₃₈</i>)	2,220
4	Stronie Śląskie (<i>G₃</i>)	2,277	Uście Gorlickie (<i>G₇</i>)	3,176	Istebna (<i>G₄₃</i>)	2,096	Niedźwiedź (<i>G₁₁</i>)	2,092
5	Czorsztyn (<i>G₂₀</i>)	1,752	Łąpsze Niżne (<i>G₂₄</i>)	3,092	Komańcza (<i>G₄₂</i>)	1,850	Lewin Kłodzki (<i>G₂</i>)	2,049
6	Rabka-Zdrój (<i>G₃₈</i>)	1,615	Ujsoly (<i>G₄₉</i>)	2,930	Lutowiska (<i>G₄₀</i>)	1,724	Raba Wyżna (<i>G₂₇</i>)	1,966
7	Bukowina Tatrzańska (<i>G₃₆</i>)	1,531	Kościelisko (<i>G₃₇</i>)	2,524	Raba Wyżna (<i>G₂₇</i>)	1,719	Nowy Targ (<i>G₂₅</i>)	1,957
8	Milówka (<i>G₄₆</i>)	1,517	Zawoja (<i>G₃₄</i>)	2,357	Mieroszów (<i>G₆</i>)	1,662	Spytkowice (<i>G₂₉</i>)	1,873
9	Łąpsze Niżne (<i>G₂₄</i>)	1,448	Muszyna (<i>G₁₇</i>)	2,308	Uście Gorlickie (<i>G₇</i>)	1,546	Mszana Dolna (<i>G₁₀</i>)	1,851
10	Istebna (<i>G₄₃</i>)	1,444	Krościenko nad Dunajcem (<i>G₂₂</i>)	2,254	Zawoja (<i>G₃₄</i>)	1,508	Czarny Dunajec (<i>G₁₉</i>)	1,671
11	Nowy Targ (<i>G₂₅</i>)	1,341	Poronin (<i>G₃₈</i>)	1,726	Krynica-Zdrój (<i>G₁₅</i>)	1,507	Słopnice (<i>G₁₂</i>)	1,594
12	Zawoja (<i>G₃₄</i>)	1,242	Bukowina Tatrzańska (<i>G₃₆</i>)	1,718	Bystra-Sidzina (<i>G₃₁</i>)	1,457	Czarny Bór (<i>G₄</i>)	1,537
13	Lutowiska (<i>G₄₀</i>)	1,188	Istebna (<i>G₄₃</i>)	1,488	Nowy Targ (<i>G₂₅</i>)	1,322	Tokarnia (<i>G₁₄</i>)	1,530
14	Rajcza (<i>G₄₇</i>)	1,136	Czorsztyn (<i>G₂₀</i>)	1,413	Kamienna Góra (<i>G₁</i>)	1,316	Muszyna (<i>G₁₇</i>)	1,405
15	Węgierska Górka (<i>G₅₀</i>)	1,063	Mszana Dolna (<i>G₁₀</i>)	1,165	Dobra (<i>G₈</i>)	1,302	Kamienna Góra (<i>G₁</i>)	1,390
16	Krościenko nad Dunajcem (<i>G₂₂</i>)	1,048	Ochotnica Dolna (<i>G₂₆</i>)	1,121	Głuszycza (<i>G₅</i>)	1,166	Łabowa (<i>G₁₆</i>)	1,340
17	Kościelisko (<i>G₃₇</i>)	0,929	Czarny Dunajec (<i>G₁₉</i>)	0,834	Poronin (<i>G₃₈</i>)	1,141	Dobra (<i>G₈</i>)	1,310
18	Jablonka (<i>G₂₁</i>)	0,917	Jeleśnia (<i>G₄₄</i>)	0,781	Czorsztyn (<i>G₂₀</i>)	1,099	Głuszycza (<i>G₅</i>)	1,062
19	Mszana Dolna (<i>G₁₀</i>)	0,906	Rajcza (<i>G₄₇</i>)	0,754	Jordanów (<i>G₃₂</i>)	1,089	Jordanów (<i>G₃₂</i>)	1,042
20	Poronin (<i>G₃₈</i>)	0,902	Czarna (<i>G₃₉</i>)	0,681	Czarna (<i>G₃₉</i>)	1,084	Uście Gorlickie (<i>G₇</i>)	1,002
21	Niedźwiedź (<i>G₁₁</i>)	0,893	Nowy Targ (<i>G₂₅</i>)	0,680	Bukowina Tatrzańska (<i>G₃₆</i>)	1,067	Węgierska Górka (<i>G₅₀</i>)	0,958
22	Ujsoly (<i>G₄₉</i>)	0,877	Biały Dunajec (<i>G₃₅</i>)	0,624	Krościenko nad Dunajcem (<i>G₂₂</i>)	1,051	Czorsztyn (<i>G₂₀</i>)	0,948
23	Spytkowice (<i>G₂₉</i>)	0,798	Stronie Śląskie (<i>G₃</i>)	0,575	Stronie Śląskie (<i>G₃</i>)	1,050	Stronie Śląskie (<i>G₃</i>)	0,930
24	Ochotnica Dolna (<i>G₂₆</i>)	0,745	Kamienica (<i>G₂</i>)	0,531	Szaflary (<i>G₃₀</i>)	0,963	Komańcza (<i>G₄₂</i>)	0,768

Lp.	Nazwa i symbol gminy	UI	Nazwa i symbol gminy	UG	Nazwa i symbol gminy	US	Nazwa i symbol gminy	US
25	Mieroszów (G_6)	0,688	Węgierska Górka (G_{30})	0,423	Jablonka (G_{37})	0,890	Lutowska (G_{40})	0,748
26	Lubień (G_{13})	0,685	Komańcza (G_{42})	0,413	Niedźwiedź (G_{11})	0,832	Lapsze Niżne (G_{24})	0,701
27	Lewin Kłodzki (G_2)	0,672	Szaflary (G_{30})	0,395	Czarny Dunajec (G_{19})	0,819	Czarna (G_{39})	0,694
28	Czarna (G_{39})	0,671	Milówka (G_{46})	0,390	Milówka (G_{46})	0,786	Mieroszów (G_6)	0,682
29	Kamienica (G_9)	0,657	Raba Wyżna (G_{27})	0,367	Ślemień (G_{48})	0,739	Krościenko nad Dunajcem (G_{22})	0,681
30	Raba Wyżna (G_{27})	0,655	Czarny Bór (G_4)	0,367	Rajcza (G_{47})	0,716	Cisna (G_{41})	0,668
31	Jordanów (G_{32})	0,648	Gluszyca (G_5)	0,366	Łabowa (G_{16})	0,683	Biały Dunajec (G_{35})	0,664
32	Cisna (G_{41})	0,644	Stryżawa (G_{33})	0,358	Jeleśnia (G_{44})	0,668	Jablonka (G_{27})	0,622
33	Kamienna Góra (G_1)	0,637	Piwiczna-Zdrój (G_{18})	0,347	Stryżawa (G_{33})	0,642	Jeleśnia (G_{44})	0,602
34	Gluszyca (G_5)	0,585	Dobra (G_8)	0,294	Tokarnia (G_{14})	0,620	Istebna (G_{43})	0,560
35	Jeleśnia (G_{44})	0,581	Lubień (G_{13})	0,279	Cisna (G_{41})	0,603	Kościelisko (G_{37})	0,500
36	Dobra (G_8)	0,548	Niedźwiedź (G_{11})	0,278	Kamienica (G_9)	0,597	Szaflary (G_{30})	0,496
37	Słopnice (G_{12})	0,544	Mieroszów (G_6)	0,273	Lipnica Wielka (G_{23})	0,551	Ujsoly (G_{49})	0,460
38	Lipnica Wielka (G_{23})	0,534	Jablonka (G_{27})	0,265	Rabka-Zdrój (G_{28})	0,544	Milówka (G_{46})	0,454
39	Komańcza (G_{42})	0,495	Bystra-Sidzina (G_{31})	0,236	Mszana Dolna (G_{10})	0,488	Bukowina Tatrzańska (G_{36})	0,450
40	Biały Dunajec (G_{35})	0,452	Kamienna Góra (G_1)	0,205	Kościelisko (G_{37})	0,472	Stryżawa (G_{33})	0,448
41	Czarny Dunajec (G_{19})	0,447	Słopnice (G_{12})	0,196	Słopnice (G_{12})	0,436	Lipnica Wielka (G_{23})	0,415
42	Szaflary (G_{30})	0,418	Lewin Kłodzki (G_2)	0,161	Ujsoly (G_{49})	0,412	Kamienica (G_9)	0,402
43	Koszarawa (G_{45})	0,356	Rabka-Zdrój (G_{28})	0,159	Lubień (G_{13})	0,404	Ochotnica Dolna (G_{26})	0,396
44	Tokarnia (G_{14})	0,349	Ślemień (G_{48})	0,145	Piwiczna-Zdrój (G_{18})	0,321	Rabka-Zdrój (G_{28})	0,393
45	Bystra-Sidzina (G_{31})	0,344	Jordanów (G_{32})	0,143	Ochotnica Dolna (G_{26})	0,301	Zawoja (G_{34})	0,381
46	Stryżawa (G_{33})	0,322	Tokarnia (G_{14})	0,137	Biały Dunajec (G_{35})	0,292	Rajcza (G_{47})	0,373
47	Łabowa (G_{16})	0,302	Łabowa (G_{16})	0,126	Koszarawa (G_{45})	0,241	Bystra-Sidzina (G_{31})	0,321
48	Ślemień (G_{48})	0,279	Lipnica Wielka (G_{23})	0,121	Spytkowice (G_{29})	0,216	Ślemień (G_{48})	0,313
49	Piwiczna-Zdrój (G_{18})	-0,047	Spytkowice (G_{29})	0,114	Lewin Kłodzki (G_2)	-0,391	Piwiczna-Zdrój (G_{18})	0,312
50	Czarny Bór (G_4)	-1,048	Koszarawa (G_{45})	0,109	Czarny Bór (G_4)	-1,138	Koszarawa (G_{45})	0,238

Źródło: obliczenia własne.

Dane zamieszczone w tabeli 48 (aneks, załącznik 1) pozwalają stwierdzić w uporządkowaniu badanych gmin wyraźną zależność pod względem uwarunkowań infrastrukturalnych (*UI*) i gospodarczych (*UG*). Natomiast pomiędzy uporządkowaniami pod względem poziomu uwarunkowań infrastrukturalnych (*UI*) i środowiska (*UŚ*) oraz gospodarczych (*UG*) i środowiska (*UŚ*) stwierdzono średnią zależność korelacyjną. Korelacja okazała się nieistotna w odniesieniu do następujących par uwarunkowań: infrastrukturalnych (*UI*) i społecznych (*US*), gospodarczych (*UG*) i społecznych (*US*), jak również środowiska (*UŚ*) i społecznych (*US*).

Charakterystyki opisowe stopnia zróżnicowania asymetrii rozkładu gmin pod względem wartości zmiennych syntetycznych opisujących ogólny poziom uwarunkowań rozwoju oraz główne składowe (tj. warstwy *UI*, *UG*, *UŚ*, *US*) przedstawia się w tabeli 49 (aneks, załącznik 1). Dane te wskazują znaczące zróżnicowanie poziomu uwarunkowań rozwoju analizowanych gmin, zarówno pod względem poziomu ogółem, jak i z uwzględnieniem warstw (*UI*, *UG*, *UŚ*, *US*) analizowanej struktury. Szczególnie dużym zróżnicowaniem badane gminy charakteryzowały się pod względem uwarunkowań infrastrukturalnych (*UI*) rozwoju, w odniesieniu do których zakres zmienności okazał się największy. Najmniejszą zmiennością w 2007 r. charakteryzował się poziom uwarunkowań społecznych (*US*). Do podobnych wniosków prowadzi analiza współczynnika zmienności. Wartości współczynnika asymetrii wskazują na prawostronną asymetrię rozkładu zmiennej syntetycznej w wypadku wskazanych w tabeli uwarunkowań, przy czym była ona silna w przypadku uwarunkowań gospodarczych (*UG*) oraz społecznych (*US*), co oznacza, że przeważająca liczba badanych gmin charakteryzowała się w 2007 r. niskim oraz bardzo niskim poziomem wskazanych uwarunkowań rozwoju, a tylko w nielicznych gminach poziomy te były wysokie. Można w tym miejscu przypomnieć, że średnia wartość zmiennej syntetycznej zawsze równa jest jedności dzięki zastosowanemu sposobowi obliczania zmiennych syntetycznych.

Tabela 50 (aneks, załącznik 1) przedstawia w postaci macierzy korelacji zależności strukturalne między wyróżnionymi warstwami struktury uwarunkowań. Na podstawie uzyskanych wyników jedynie pomiędzy poziomem uwarunkowań gospodarczych (*UG*) i infrastrukturalnych (*UI*) można stwierdzić występowanie wyraźnej dodatniej zależności korelacyjnej³⁴¹, natomiast pomiędzy poziomem uwarunkowań infrastrukturalnych (*UI*) i środowiska (*UŚ*) oraz mię-

³⁴¹ Orientacyjnie przyjmuje się, że korelacja między dwiema cechami jest niewyraźna, jeśli współczynnik korelacji $|r_{p,q}| \leq 0,3$, średnia, gdy $0,3 < |r_{p,q}| \leq 0,5$, i wyraźna, jeżeli $|r_{p,q}| > 0,5$. Patrz: M. Sobczyk: *Statystyka*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1996, s. 208-209; A.D. Aczel: *Statystyka w zarządzaniu. Pełny wykład*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006, s. 480.

dzy poziomem uwarunkowań gospodarczych (*UG*) i środowiska (*UŚ*) można stwierdzić dodatnią korelację ustaloną na średnim poziomie.

Tabele 8 oraz 51 (aneks, załącznik 1) pozwalają ocenić uporządkowanie gmin górskich pod względem warstw struktury uwarunkowań infrastrukturalnych. Przedstawione rankingi różnią się istotnie, przy czym średnią zależność korelacyjną stwierdzono w odniesieniu do poziomu uwarunkowań infrastruktury techniczno-ekonomicznej (*UIT*) i społecznej (*UIS*) oraz infrastruktury techniczno-ekonomicznej (*UIT*) i ochrony środowiska (*UIO*). W przypadku pozostałych warstw struktury uwarunkowań infrastrukturalnych nie stwierdzono zależności korelacyjnej na istotnym poziomie.

Na podstawie wyników zamieszczonych w tabeli 52 (aneks, załącznik 1) można zauważyć, iż dysproporcje strukturalne między gminami występują w odniesieniu do wszystkich wskazanych warstw uwarunkowań infrastrukturalnych turystycznego kierunku rozwoju. Najmniejszym względnym zróżnicowaniem charakteryzowały się gminy pod względem wartości miary syntetycznej opisującej warstwę *UIK* (uwarunkowania infrastruktury komunikacyjnej), natomiast największe – w przypadku warstwy *UIO* (uwarunkowania infrastruktury ochrony środowiska). Asymetria prawostronna wystąpiła w przypadku uwarunkowań wynikających ze stanu infrastruktury techniczno-ekonomicznej (*UIT*), społecznej (*UIS*) oraz komunikacyjnej (*UIK*). W zakresie infrastruktury ochrony środowiska (*UIO*) zaobserwowano asymetrię lewostronną, co wskazuje, że większość gmin w 2007 roku odznaczała się korzystnym poziomem tego rodzaju uwarunkowań rozwoju. Tylko w dwóch gminach (Czarny Bór i Piwniczna-Zdrój) uwarunkowania rozwoju wynikające z poziomu infrastruktury ochrony środowiska charakteryzowały się znacząco niekorzystnym poziomem (tab. 8). W wymienionych dwóch gminach na tak niekorzystny poziom uwarunkowań rozwoju wynikających z infrastruktury ochrony środowiska wpłynęła w głównej mierze ilość nagromadzonych odpadów (cecha *UIO₃* o charakterze destymulanta – tabela 44, aneks, załącznik 1).

Analiza współczynników korelacji pomiędzy warstwami struktury uwarunkowań infrastrukturalnych (*UI*) wykazała, że w każdym przypadku zależności strukturalne charakteryzowane były przez niewyraźną korelację mierników syntetycznych (tabela 53, aneks, załącznik 1). Nie wykryto więc zależności korelacyjnej pomiędzy poszczególnymi rodzajami zagospodarowania infrastrukturalnego.

Uporządkowanie gmin górskich pod względem wartości miary syntetycznej określającej poziom uwarunkowań turystycznego kierunku rozwoju określonych przez infrastrukturę techniczno-ekonomiczną podstawową (*UITP*) oraz specjalistyczną (*UITS*) przedstawia tabela 9. Na podstawie wartości współczynnika korelacji rangowej Spearmana obliczonej dla obydwu uwarunkowań cząstkowych można stwierdzić brak zależności korelacyjnej (współczynnik ten wyniósł 0,034).

Tabela 8. Uporządkowanie gmin według poziomu uwarunkowań *UIT*, *UIS*, *UIK* i *UIO* w 2007 r.
Table 8. Ordering of communes according to level of conditions *UIT*, *UIS*, *UIK* and *UIO* in 2007

Lp.	Nazwa i symbol gminy	<i>UIT</i>	Nazwa i symbol gminy	<i>UIS</i>	Nazwa i symbol gminy	<i>UIK</i>	Nazwa i symbol gminy	<i>UIO</i>
1	Uście Gorlickie (G_7)	6,918	Milówka (G_{46})	6,579	Spytkowice (G_{39})	4,393	Węgierska Górką (G_{50})	2,568
2	Krynica-Zdrój (G_{15})	6,247	Rabka-Zdrój (G_{38})	5,257	Lewin Kłodzki (G_2)	3,358	Lapsze Niżne (G_{24})	2,081
3	Muszyca (G_{17})	4,136	Krynica-Zdrój (G_{15})	4,558	Istebna (G_{43})	2,392	Komańcza (G_{42})	2,003
4	Stronie Śląskie (G_3)	2,940	Czorzstyn (G_{20})	3,420	Raba Wyżna (G_{27})	2,363	Lutowiska (G_{40})	1,951
5	Bukowina Tatrzańska (G_{36})	1,736	Rajcza (G_{47})	1,975	Rabka-Zdrój (G_{28})	2,339	Uście Gorlickie (G_7)	1,925
6	Lapsze Niżne (G_{24})	1,702	Istebna (G_{43})	1,718	Jordanów (G_{32})	2,282	Jablonka (G_{21})	1,892
7	Czorzstyn (G_{20})	1,577	Jablonka (G_{21})	1,668	Jablonka (G_{21})	2,217	Kamienica (G_9)	1,836
8	Zawoja (G_{34})	1,339	Nowy Targ (G_{23})	1,600	Lubień (G_{13})	2,181	Czorzstyn (G_{20})	1,806
9	Lutowiska (G_{40})	1,266	Węgierska Górką (G_{50})	1,391	Koszarawa (G_{45})	1,939	Kościelisko (G_{37})	1,796
10	Nowy Targ (G_{23})	1,233	Kamienica Góra (G_1)	1,296	Milówka (G_{46})	1,761	Lipnica Wielka (G_{23})	1,725
11	Istebna (G_{43})	1,223	Piwiczna-Zdrój (G_{18})	1,206	Bukowina Tatrzańska (G_{36})	1,470	Nowy Targ (G_{23})	1,719
12	Krościenko nad Dunajcem (G_{22})	1,171	Dobra (G_8)	1,092	Nowy Targ (G_{23})	1,347	Bukowina Tatrzańska (G_{36})	1,701
13	Kościelisko (G_{37})	1,071	Mieroszów (G_6)	1,088	Szaflary (G_{30})	1,301	Cisna (G_{41})	1,698
14	Mszana Dolna (G_{10})	1,040	Lutowiska (G_{40})	1,043	Czarny Bór (G_4)	1,140	Ujsoly (G_{49})	1,679
15	Piwiczna-Zdrój (G_{18})	0,988	Muszyca (G_{17})	0,882	Rajcza (G_{47})	1,092	Kamienica Góra (G_1)	1,654
16	Poronin (G_{38})	0,917	Słopnice (G_{12})	0,869	Zawoja (G_{34})	1,035	Poronin (G_{38})	1,653
17	Rajcza (G_{47})	0,905	Kamienica (G_9)	0,806	Dobra (G_8)	0,963	Jeleśnia (G_{44})	1,618
18	Niedźwiedź (G_{11})	0,899	Stronie Śląskie (G_3)	0,795	Ochońnica Dolna (G_{26})	0,928	Ochońnica Dolna (G_{26})	1,587
19	Ujsoly (G_{49})	0,885	Uście Gorlickie (G_7)	0,788	Tokarnia (G_{14})	0,909	Lubień (G_{13})	1,581
20	Węgierska Górką (G_{50})	0,849	Zawoja (G_{34})	0,748	Mieroszów (G_6)	0,892	Istebna (G_{43})	1,578
21	Rabka-Zdrój (G_{28})	0,758	Bystra-Sidzina (G_{31})	0,729	Stronie Śląskie (G_3)	0,872	Dobra (G_8)	1,564
22	Czarna (G_{39})	0,727	Niedźwiedź (G_{11})	0,727	Piwiczna-Zdrój (G_{18})	0,832	Zawoja (G_{34})	1,555
23	Ochońnica Dolna (G_{26})	0,721	Krościenko nad Dunajcem (G_{22})	0,718	Komańcza (G_{42})	0,827	Rajcza (G_{47})	1,540
24	Cisna (G_{41})	0,582	Jordanów (G_{32})	0,689	Muszyca (G_{17})	0,715	Mieroszów (G_6)	1,540
25	Głuszyca (G_5)	0,553	Poronin (G_{38})	0,687	Ujsoly (G_{49})	0,697	Lewin Kłodzki (G_2)	1,535

Lp.	Nazwa i symbol gminy	UIT	Nazwa i symbol gminy	UIS	Nazwa i symbol gminy	UIK	Nazwa i symbol gminy	UIO
26	Kamienica (G ₉)	0,541	Czarny Bór (G ₄)	0,536	Krynica-Zdrój (G ₁₅)	0,675	Szaflary (G ₃₀)	1,515
27	Jeleśnia (G ₄₄)	0,532	Bukowina Tatrzańska (G ₃₀)	0,529	Węgierska Górka (G ₅₀)	0,656	Raba Wyżna (G ₂₇)	1,494
28	Lipnica Wielka (G ₂₃)	0,457	Cisna (G ₄₁)	0,508	Czarny Dunajec (G ₁₉)	0,593	Czarna (G ₃₉)	1,490
29	Mieroszów (G ₆)	0,454	Łapsze Niżne (G ₂₄)	0,497	Gluszyca (G ₅)	0,583	Krościenko nad Dunajcem (G ₂₂)	1,476
30	Słopnice (G ₁₂)	0,434	Komańcza (G ₄₂)	0,494	Niedzwiedź (G ₁₁)	0,581	Stryżawa (G ₃₃)	1,467
31	Lubień (G ₁₃)	0,428	Ujsoly (G ₄₉)	0,463	Uście Gorlickie (G ₇)	0,572	Muszyna (G ₁₇)	1,466
32	Jablónka (G ₂₁)	0,426	Czarny Dunajec (G ₁₉)	0,442	Łapsze Niżne (G ₂₄)	0,562	Niedzwiedź (G ₁₁)	1,465
33	Milówka (G ₄₆)	0,415	Raba Wyżna (G ₂₇)	0,431	Lipnica Wielka (G ₂₃)	0,532	Spytkowice (G ₃₉)	1,448
34	Kamienna Góra (G ₁)	0,405	Jeleśnia (G ₄₄)	0,400	Czorsztyn (G ₃₀)	0,453	Biały Dunajec (G ₃₅)	1,432
35	Biały Dunajec (G ₃₅)	0,376	Mszana Dolna (G ₁₀)	0,378	Poronin (G ₃₈)	0,435	Czarny Dunajec (G ₁₉)	1,400
36	Raba Wyżna (G ₂₇)	0,333	Stryżawa (G ₃₃)	0,308	Biały Dunajec (G ₃₅)	0,399	Mszana Dolna (G ₁₀)	1,371
37	Jordanów (G ₃₂)	0,318	Czarna (G ₃₉)	0,299	Stryżawa (G ₃₃)	0,388	Ślemień (G ₄₈)	1,365
38	Czarny Dunajec (G ₁₉)	0,298	Kościelisko (G ₃₇)	0,292	Łabowa (G ₁₆)	0,385	Koszarawa (G ₄₅)	1,358
39	Spytkowice (G ₃₉)	0,280	Spytkowice (G ₂₉)	0,289	Ślemień (G ₄₈)	0,384	Gluszyca (G ₅)	1,346
40	Lewin Kłodzki (G ₂)	0,267	Lubień (G ₁₃)	0,278	Mszana Dolna (G ₁₀)	0,355	Bystra-Sidzina (G ₃₁)	1,343
41	Komańcza (G ₄₂)	0,241	Gluszyca (G ₅)	0,263	Bystra-Sidzina (G ₃₁)	0,349	Stronie Śląskie (G ₃)	1,325
42	Dobra (G ₈)	0,229	Biały Dunajec (G ₃₅)	0,232	Krościenko nad Dunajcem (G ₂₂)	0,323	Łabowa (G ₁₆)	1,300
43	Łabowa (G ₁₆)	0,207	Ochońnica Dolna (G ₂₆)	0,204	Kamienna Góra (G ₁)	0,306	Słopnice (G ₁₂)	1,298
44	Szaflary (G ₃₀)	0,196	Tokarnia (G ₁₄)	0,159	Cisna (G ₄₁)	0,301	Tokarnia (G ₁₄)	1,288
45	Tokarnia (G ₁₄)	0,178	Lipnica Wielka (G ₂₃)	0,149	Jeleśnia (G ₄₄)	0,234	Rabka-Zdrój (G ₂₈)	1,280
46	Stryżawa (G ₃₃)	0,160	Szaflary (G ₃₀)	0,147	Lutowiska (G ₄₀)	0,193	Milówka (G ₄₆)	1,238
47	Ślemień (G ₄₈)	0,153	Lewin Kłodzki (G ₂)	0,141	Kamienica (G ₉)	0,149	Jordanów (G ₃₂)	1,203
48	Czarny Bór (G ₄)	0,125	Ślemień (G ₄₈)	0,104	Kościelisko (G ₃₇)	0,128	Krynica-Zdrój (G ₁₅)	1,173
49	Bystra-Sidzina (G ₃₁)	0,123	Koszarawa (G ₄₅)	0,070	Słopnice (G ₁₂)	0,122	Piwniczna-Zdrój (G ₁₈)	-10,665
50	Koszarawa (G ₄₅)	0,044	Łabowa (G ₁₆)	0,058	Czarna (G ₃₉)	0,098	Czarny Bór (G ₄)	-14,662

Źródło: obliczenia własne.

Tabela 9. Uporządkowanie gmin według poziomu uwarunkowań *UITP* i *UITS* w 2007 r.
Table 9. Ordering of communes according to level of conditions *UITP* and *UITS* in 2007

Lp.	Nazwa i symbol gminy	<i>UITP</i>	Nazwa i symbol gminy	<i>UITS</i>
1	Krynica-Zdrój (<i>G₁₅</i>)	3,279	Uście Gorlickie (<i>G₇</i>)	7,444
2	Słopnice (<i>G₁₂</i>)	2,688	Krynica-Zdrój (<i>G₁₅</i>)	6,505
3	Mszana Dolna (<i>G₁₀</i>)	2,516	Muszyna (<i>G₁₇</i>)	4,357
4	Niedźwiedz (<i>G₁₁</i>)	2,374	Stronie Śląskie (<i>G₃</i>)	3,152
5	Lewin Kłodzki (<i>G₂</i>)	2,301	Bukowina Tatrzańska (<i>G₃₆</i>)	1,837
6	Lubień (<i>G₁₃</i>)	2,267	Łąpsze Niżne (<i>G₂₄</i>)	1,747
7	Węgierska Górka (<i>G₃₀</i>)	1,947	Czorsztyn (<i>G₂₀</i>)	1,613
8	Łąbowa (<i>G₁₆</i>)	1,894	Zawoja (<i>G₃₄</i>)	1,428
9	Dobra (<i>G₈</i>)	1,892	Lutowiska (<i>G₄₀</i>)	1,355
10	Raba Wyżna (<i>G₂₇</i>)	1,840	Istebna (<i>G₄₃</i>)	1,267
11	Muszyna (<i>G₁₇</i>)	1,592	Nowy Targ (<i>G₂₅</i>)	1,230
12	Spytkowice (<i>G₂₉</i>)	1,559	Krościenko nad Dunajcem (<i>G₂₂</i>)	1,210
13	Tokarnia (<i>G₁₄</i>)	1,556	Kościelisko (<i>G₃₇</i>)	1,123
14	Jabłonka (<i>G₂₁</i>)	1,376	Piwniczna-Zdrój (<i>G₁₈</i>)	1,047
15	Nowy Targ (<i>G₂₅</i>)	1,266	Rajcza (<i>G₄₇</i>)	0,942
16	Łąpsze Niżne (<i>G₂₄</i>)	1,189	Ujsoły (<i>G₄₉</i>)	0,926
17	Czorsztyn (<i>G₂₀</i>)	1,167	Mszana Dolna (<i>G₁₀</i>)	0,911
18	Poronin (<i>G₃₈</i>)	1,113	Poronin (<i>G₃₈</i>)	0,900
19	Uście Gorlickie (<i>G₇</i>)	0,874	Rabka-Zdrój (<i>G₂₈</i>)	0,805
20	Głuszycza (<i>G₅</i>)	0,871	Niedźwiedz (<i>G₁₁</i>)	0,771
21	Czarny Bór (<i>G₄</i>)	0,790	Czarna (<i>G₃₉</i>)	0,759
22	Kamienna Góra (<i>G₁</i>)	0,766	Węgierska Górka (<i>G₃₀</i>)	0,754
23	Milówka (<i>G₄₆</i>)	0,741	Ochotnica Dolna (<i>G₂₆</i>)	0,734
24	Kamienica (<i>G₉</i>)	0,728	Cisna (<i>G₄₁</i>)	0,606
25	Istebna (<i>G₄₃</i>)	0,726	Jeleśnia (<i>G₄₄</i>)	0,543
26	Krościenko nad Dunajcem (<i>G₂₂</i>)	0,723	Głuszycza (<i>G₅</i>)	0,525
27	Jordanów (<i>G₃₂</i>)	0,695	Kamienica (<i>G₉</i>)	0,525
28	Lipnica Wielka (<i>G₂₃</i>)	0,695	Mieroszów (<i>G₆</i>)	0,470
29	Stryżawa (<i>G₃₃</i>)	0,627	Lipnica Wielka (<i>G₂₃</i>)	0,436
30	Biały Dunajec (<i>G₃₅</i>)	0,611	Milówka (<i>G₄₆</i>)	0,387
31	Bukowina Tatrzańska (<i>G₃₆</i>)	0,571	Kamienna Góra (<i>G₁</i>)	0,373
32	Ochotnica Dolna (<i>G₂₆</i>)	0,562	Biały Dunajec (<i>G₃₅</i>)	0,355
33	Szaflary (<i>G₃₀</i>)	0,510	Jabłonka (<i>G₂₁</i>)	0,343
34	Czarny Dunajec (<i>G₁₉</i>)	0,502	Jordanów (<i>G₃₂</i>)	0,286
35	Stronie Śląskie (<i>G₃</i>)	0,501	Czarny Dunajec (<i>G₁₉</i>)	0,280
36	Rajcza (<i>G₄₇</i>)	0,481	Lubień (<i>G₁₃</i>)	0,267
37	Kościelisko (<i>G₃₇</i>)	0,470	Słopnice (<i>G₁₂</i>)	0,238
38	Ujsoły (<i>G₄₉</i>)	0,417	Komańcza (<i>G₄₂</i>)	0,233
39	Jeleśnia (<i>G₄₄</i>)	0,403	Raba Wyżna (<i>G₂₇</i>)	0,202
40	Czarna (<i>G₃₉</i>)	0,359	Spytkowice (<i>G₂₉</i>)	0,169
41	Komańcza (<i>G₄₂</i>)	0,333	Szaflary (<i>G₃₀</i>)	0,168
42	Zawoja (<i>G₃₄</i>)	0,314	Ślemień (<i>G₄₈</i>)	0,149
43	Piwniczna-Zdrój (<i>G₁₈</i>)	0,308	Stryżawa (<i>G₃₃</i>)	0,119
44	Cisna (<i>G₄₁</i>)	0,298	Bystra-Sidzina (<i>G₃₁</i>)	0,115
45	Mieroszów (<i>G₆</i>)	0,268	Lewin Kłodzki (<i>G₂</i>)	0,090
46	Lutowiska (<i>G₄₀</i>)	0,248	Dobra (<i>G₈</i>)	0,084
47	Rabka-Zdrój (<i>G₂₈</i>)	0,224	Czarny Bór (<i>G₄</i>)	0,068
48	Bystra-Sidzina (<i>G₃₁</i>)	0,218	Łąbowa (<i>G₁₆</i>)	0,060
49	Ślemień (<i>G₄₈</i>)	0,199	Tokarnia (<i>G₁₄</i>)	0,058
50	Koszarawa (<i>G₄₅</i>)	0,151	Koszarawa (<i>G₄₅</i>)	0,034

Źródło: obliczenia własne.

W tabeli 10 przedstawiono rankingi badanych gmin zrealizowane na podstawie wartości miar syntetycznych charakteryzujących poziom uwarunkowań specjalistycznej infrastruktury techniczno-ekonomicznej (*UITS*) z uwzględnieniem warstw tej struktury, tj. uwarunkowań *UITSN*, *UITSG*, *UITSU* oraz *UITST*.

W zakresie bazy noclegowej (*UITSN*), gastronomicznej (*UITSG*), uzdrowiskowej (*UITSU*) oraz turystycznej (*UITST*) uporządkowania badanych gmin (tab. 10) wykazały wyraźną zależność korelacyjną w wypadku bazy gastronomicznej i infrastruktury turystycznej oraz bazy noclegowej i infrastruktury turystycznej (tabela 54, aneks, załącznik 1). Zależność korelacyjną na średnim poziomie stwierdzono względem warstw *UITSN* i *UITSG*.

Tabela 55 (aneks, załącznik 1) przedstawia statystyki opisowe rozkładu zmiennych syntetycznych, których wartości ujmują tabele 9 i 10. Spośród warstw struktury uwarunkowań infrastruktury techniczno-ekonomicznej, większą zmiennością w 2007 r. odznaczały się uwarunkowania rozwoju określane przez infrastrukturę specjalistyczną (*UITS*). Z kolei wśród warstw charakteryzujących strukturę uwarunkowań specjalistycznej infrastruktury techniczno-ekonomicznej (*UITS*) dużą zmienność wykazał poziom uwarunkowań infrastruktury z zakresu bazy uzdrowiskowej (*UITSU*), choć zaznaczyć należy, że również pozostałe uwarunkowania cząstkowe (tj. *UITSN*, *UITSG* oraz *UITST*) charakteryzowały się istotną zmiennością. Odnotowano także asymetrię prawostronną prezentowanych rozkładów.

Poziom uwarunkowań *UITP* oraz *UITS* nie wykazał korelacji nawet na średnim poziomie. Obliczony współczynnik korelacji pod względem poziomu tych uwarunkowań wyniósł 0,193. Natomiast w przypadku elementów infrastruktury specjalistycznej (*UITS*), wyraźną zależność korelacyjną obserwuje się w zakresie bazy noclegowej (*UITSN*) i bazy gastronomicznej (*UITSG*), co jest zrozumiałe z uwagi na często występującą praktykę lokowania działalności gastronomicznej w obiektach zakwaterowania zbiorowego (tabela 56, aneks, załącznik 1). Znacząca korelacja wystąpiła również w zakresie bazy noclegowej (*UITSN*) oraz infrastruktury turystycznej (*UITST*), co również znajduje uzasadnienie w praktyce gospodarczej, gdyż obiekty noclegowe lokalizowane są tam, gdzie dogodne warunki (urządzenia) umożliwiające turystyce efektywne zagospodarowanie czasu w trakcie pobytu.

Ranking gmin górskich zrealizowany przy uwzględnieniu wartości miar syntetycznych charakteryzujących warstwy struktury uwarunkowań środowiska (tj. uwarunkowań środowiska przyrodniczego – *UŚP* i antropogenicznego – *UŚA*) przedstawia tabela 11. Wartość współczynnika korelacji rangowej Spearmana (0,094) nie wskazuje na występowanie zależności korelacyjnej między warstwami struktury uwarunkowań środowiska.

Tabela 10. Uporządkowanie gmin według poziomu uwarunkowań *UIITSN*, *UIITSG*, *UIITSU* i *UIITST* w 2007 r.
Table 10. Ordering of communes according to level of conditions *UIITSN*, *UIITSG*, *UIITSU* and *UIITST* in 2007

Lp.	Nazwa i symbol gminy	<i>UIITSN</i>	Nazwa i symbol gminy	<i>UIITSG</i>	Nazwa i symbol gminy	<i>UIITSU</i>	Nazwa i symbol gminy	<i>UIITST</i>
1	Krynica-Zdrój (G_{15})	6,480	Krynica-Zdrój (G_{15})	6,502	Uście Gorlickie (G_7)	30,717	Krynica-Zdrój (G_{15})	8,578
2	Łapsze Niżne (G_{24})	3,911	Poronin (G_{38})	3,952	Muszyna (G_{17})	14,033	Stronie Śląskie (G_3)	6,151
3	Kościelisko (G_{37})	3,736	Muszyna (G_{17})	3,094	Krynica-Zdrój (G_{15})	2,012	Bukowina Tatrzańska (G_{36})	2,917
4	Zawoja (G_{34})	3,707	Istebna (G_{43})	2,628	Kamienica (G_9)	1,050	Czorsztyn (G_{20})	2,563
5	Ujsoly (G_{49})	2,965	Rajcza (G_{47})	2,600	Piwniczna-Zdrój (G_{18})	0,875	Nowy Targ (G_{25})	2,274
6	Krościenko nad Dunajcem (G_{22})	2,362	Zawoja (G_{34})	2,123	Rabka-Zdrój (G_{28})	0,787	Muszyna (G_{17})	1,874
7	Ochotnica Dolna (G_{26})	2,305	Rabka-Zdrój (G_{28})	1,434	Lipnica Wielka (G_{23})	0,262	Lutowiska (G_{40})	1,571
8	Lutowiska (G_{40})	2,287	Piwniczna-Zdrój (G_{18})	1,302	Niedźwiedź (G_{11})	0,175	Łapsze Niżne (G_{24})	1,533
9	Istebna (G_{43})	1,949	Jablonka (G_{21})	1,273	Ujsoly (G_{49})	0,087	Piwniczna-Zdrój (G_{18})	1,459
10	Bukowina Tatrzańska (G_{36})	1,746	Uście Gorlickie (G_7)	1,254	Białe Dunajec (G_{35})	0,000	Istebna (G_{43})	1,316
11	Mszana Dolna (G_{10})	1,626	Łapsze Niżne (G_{24})	1,246	Bukowina Tatrzańska (G_{36})	0,000	Krościenko nad Dunajcem (G_{22})	1,274
12	Poronin (G_{38})	1,623	Stronie Śląskie (G_3)	1,226	Bystra-Siżyma (G_{31})	0,000	Węgierska Górka (G_{50})	1,215
13	Cisna (G_{41})	1,584	Czorsztyn (G_{20})	1,186	Cisna (G_{41})	0,000	Niedźwiedź (G_{11})	1,196
14	Czorsztyn (G_{20})	1,312	Kościelisko (G_{37})	1,140	Czarna (G_{39})	0,000	Rabka-Zdrój (G_{28})	1,089
15	Rajcza (G_{47})	1,260	Węgierska Górka (G_{50})	1,119	Czarny Bór (G_4)	0,000	Głuszyca (G_5)	1,087
16	Jeleśnia (G_{44})	0,974	Cisna (G_{41})	1,092	Czarny Dunajec (G_{19})	0,000	Mszana Dolna (G_{10})	1,016
17	Czarna (G_{39})	0,966	Niedźwiedź (G_{11})	1,086	Czorsztyn (G_{20})	0,000	Czarna (G_{39})	1,013
18	Białe Dunajec (G_{35})	0,832	Milówka (G_{46})	0,975	Dobra (G_8)	0,000	Rajcza (G_{47})	0,984
19	Muszyna (G_{17})	0,814	Czarny Dunajec (G_{19})	0,942	Głuszyca (G_5)	0,000	Uście Gorlickie (G_7)	0,974
20	Uście Gorlickie (G_7)	0,786	Lutowiska (G_{40})	0,899	Istebna (G_{43})	0,000	Zawoja (G_{34})	0,843
21	Czarny Dunajec (G_{19})	0,714	Jeleśnia (G_{44})	0,798	Jablonka (G_{21})	0,000	Mieroszów (G_6)	0,825
22	Komańcza (G_{42})	0,608	Kamienica (G_9)	0,779	Jeleśnia (G_{44})	0,000	Kamienna Góra (G_1)	0,618
23	Lipnica Wielka (G_{23})	0,589	Lipnica Wielka (G_{23})	0,749	Jordanów (G_{32})	0,000	Jeleśnia (G_{44})	0,540
24	Stronie Śląskie (G_3)	0,585	Nowy Targ (G_{25})	0,728	Kamienna Góra (G_1)	0,000	Poronin (G_{38})	0,526
25	Milówka (G_{46})	0,491	Jordanów (G_{32})	0,693	Komańcza (G_{42})	0,000	Jordanów (G_{32})	0,500

Lp.	Nazwa i symbol gminy	UIITSN	Nazwa i symbol gminy	UIITSG	Nazwa i symbol gminy	UIITSU	Nazwa i symbol gminy	UIITST
26	Węgierska Górka (G_{50})	0,422	Czarna (G_{39})	0,686	Koszarawa (G_{15})	0,000	Słopnice (G_{12})	0,453
27	Nowy Targ (G_{25})	0,410	Dobra (G_8)	0,663	Kościelisko (G_{37})	0,000	Milówka (G_{46})	0,430
28	Niedźwiedź (G_{11})	0,379	Kamienna Góra (G_1)	0,645	Krościenko nad Dunajcem (G_{22})	0,000	Lipnica Wielka (G_{23})	0,395
29	Lubień (G_{13})	0,369	Ślemień (G_{48})	0,610	Lewin Kłodzki (G_2)	0,000	Ochotnica Dolna (G_{26})	0,379
30	Jablonka (G_{21})	0,353	Lubień (G_{13})	0,609	Lubień (G_{13})	0,000	Jablonka (G_{21})	0,367
31	Piwniczna-Zdrój (G_{18})	0,313	Mszana Dolna (G_{10})	0,587	Lutowiska (G_{40})	0,000	Ujsoły (G_{49})	0,360
32	Kamienica (G_9)	0,311	Krościenko nad Dunajcem (G_{22})	0,587	Łabowa (G_{16})	0,000	Kamienica (G_9)	0,356
33	Stryżawa (G_{33})	0,196	Raba Wyżna (G_{27})	0,533	Łapsze Niżne (G_{21})	0,000	Raba Wyżna (G_{27})	0,345
34	Mieroszów (G_6)	0,191	Biały Dunajec (G_{35})	0,476	Mieroszów (G_6)	0,000	Cisna (G_{41})	0,326
35	Kamienna Góra (G_1)	0,152	Mieroszów (G_6)	0,475	Milówka (G_{46})	0,000	Kościelisko (G_{37})	0,326
36	Bystra-Sidzina (G_{31})	0,139	Bukowina Tatrzańska (G_{36})	0,457	Mszana Dolna (G_{10})	0,000	Spytkowice (G_{29})	0,307
37	Łabowa (G_{16})	0,121	Lewin Kłodzki (G_2)	0,445	Nowy Targ (G_{25})	0,000	Szaflary (G_{30})	0,300
38	Dobra (G_8)	0,106	Ujsoły (G_{49})	0,406	Ochotnica Dolna (G_{26})	0,000	Lubień (G_{13})	0,292
39	Lewin Kłodzki (G_2)	0,080	Szaflary (G_{30})	0,323	Poronin (G_{38})	0,000	Biały Dunajec (G_{35})	0,262
40	Rabka-Zdrój (G_{28})	0,080	Bystra-Sidzina (G_{31})	0,312	Raba Wyżna (G_{27})	0,000	Ślemień (G_{48})	0,227
41	Tokarnia (G_{14})	0,055	Spytkowice (G_{29})	0,305	Rajcza (G_{47})	0,000	Komańcza (G_{42})	0,173
42	Słopnice (G_{12})	0,051	Czarny Bór (G_4)	0,247	Słopnice (G_{12})	0,000	Bystra-Sidzina (G_{31})	0,129
43	Szaflary (G_{30})	0,017	Koszarawa (G_{45})	0,236	Spytkowice (G_{29})	0,000	Stryżawa (G_{33})	0,127
44	Raba Wyżna (G_{27})	0,009	Stryżawa (G_{33})	0,181	Stronie Śląskie (G_3)	0,000	Czarny Bór (G_4)	0,105
45	Głuszyca (G_3)	0,008	Słopnice (G_{12})	0,152	Stryżawa (G_{33})	0,000	Czarny Dunajec (G_{19})	0,098
46	Spytkowice (G_{29})	0,008	Głuszyca (G_3)	0,076	Szaflary (G_{30})	0,000	Tokarnia (G_{14})	0,089
47	Jordanów (G_{32})	0,007	Komańcza (G_{42})	0,076	Ślemień (G_{48})	0,000	Lewin Kłodzki (G_2)	0,086
48	Koszarawa (G_{45})	0,005	Tokarnia (G_{14})	0,047	Tokarnia (G_{14})	0,000	Łabowa (G_{16})	0,066
49	Czarny Bór (G_4)	0,004	Ochotnica Dolna (G_{26})	0,047	Węgierska Górka (G_{50})	0,000	Koszarawa (G_{45})	0,036
50	Ślemień (G_{48})	0,003	Łabowa (G_{16})	0,000	Zawoja (G_{34})	0,000	Dobra (G_8)	0,031

Źródło: obliczenia własne.

Tabela 11. Uporządkowanie gmin według poziomu uwarunkowań UŚP, UŚA, UŚAM i UŚAN w 2007 r.
Table 11. Ordering of communes according to level of conditions UŚP, UŚA, UŚAM and UŚAN in 2007

Lp.	Nazwa i symbol gminy	UŚP	Nazwa i symbol gminy	UŚA	Nazwa i symbol gminy	UŚAM	Nazwa i symbol gminy	UŚAN
1	Węgierska Górka (G ₅₀)	5,722	Istebna (G ₄₃)	3,418	Raba Wyżna (G ₂₇)	3,374	Istebna (G ₄₃)	4,237
2	Łapsze Niżne (G ₂₄)	4,941	Raba Wyżna (G ₂₇)	2,767	Łapsze Niżne (G ₂₄)	3,035	Poronin (G ₃₈)	3,563
3	Muszyzna (G ₁₇)	4,227	Łapsze Niżne (G ₂₄)	2,328	Istebna (G ₄₃)	2,997	Krynica-Zdrój (G ₁₅)	2,902
4	Lutowiska (G ₄₀)	3,401	Bystra-Sidzina (G ₃₁)	2,306	Zawoja (G ₃₄)	2,609	Bystra-Sidzina (G ₃₁)	2,742
5	Dobra (G ₈)	2,479	Kamienna Góra (G ₁)	2,091	Kamienna Góra (G ₁)	2,562	Krościenko nad Dunajcem (G ₂)	2,457
6	Uście Gorlickie (G ₇)	2,443	Zawoja (G ₃₄)	1,984	Gluszyca (G ₅)	2,556	Szaflary (G ₃₀)	1,766
7	Mieroszów (G ₆)	2,416	Krynica-Zdrój (G ₁₅)	1,947	Bystra-Sidzina (G ₃₁)	2,082	Muszyzna (G ₁₇)	1,738
8	Komańcza (G ₄₂)	2,364	Gluszyca (G ₅)	1,722	Nowy Targ (G ₂₅)	1,873	Węgierska Górka (G ₅₀)	1,688
9	Czarna (G ₃₉)	1,561	Jordanów (G ₃₂)	1,648	Jordanów (G ₃₂)	1,863	Czarny Dunajec (G ₁₉)	1,647
10	Bukowina Tatrzańska (G ₃₆)	1,391	Nowy Targ (G ₂₅)	1,629	Czorsztyń (G ₂₀)	1,630	Raba Wyżna (G ₂₇)	1,586
11	Jeleśnia (G ₄₄)	1,019	Muszyzna (G ₁₇)	1,613	Komańcza (G ₄₂)	1,563	Ślemień (G ₄₈)	1,388
12	Rajcza (G ₄₇)	1,017	Krościenko nad Dunajcem (G ₂₂)	1,602	Muszyzna (G ₁₇)	1,549	Łabowa (G ₁₆)	1,372
13	Krynica-Zdrój (G ₁₅)	1,013	Czorsztyń (G ₂₀)	1,396	Jablonka (G ₂₁)	1,541	Czarna (G ₃₉)	1,331
14	Poronin (G ₃₈)	1,003	Komańcza (G ₄₂)	1,393	Krynica-Zdrój (G ₁₅)	1,456	Tokarnia (G ₁₄)	1,301
15	Nowy Targ (G ₂₅)	0,976	Szaflary (G ₃₀)	1,392	Stronie Śląskie (G ₃)	1,311	Jordanów (G ₃₂)	1,230
16	Zawoja (G ₃₄)	0,973	Poronin (G ₃₈)	1,264	Niedźwiedź (G ₁₁)	1,264	Kamienna Góra (G ₁)	1,174
17	Stronie Śląskie (G ₃)	0,931	Jablonka (G ₂₁)	1,238	Milówka (G ₄₆)	1,209	Bukowina Tatrzańska (G ₃₆)	1,155
18	Lipnica Wielka (G ₂₃)	0,873	Czarny Dunajec (G ₁₉)	1,163	Piwiczna-Zdrój (G ₁₈)	1,206	Nowy Targ (G ₂₅)	1,155
19	Cisna (G ₄₁)	0,837	Stronie Śląskie (G ₃)	1,156	Szaflary (G ₃₀)	1,199	Komańcza (G ₄₂)	1,061
20	Niedźwiedź (G ₁₁)	0,788	Piwiczna-Zdrój (G ₁₈)	1,110	Krościenko nad Dunajcem (G ₂₂)	1,164	Mieroszów (G ₆)	1,055
21	Czorsztyń (G ₂₀)	0,764	Milówka (G ₄₆)	1,033	Uście Gorlickie (G ₇)	1,001	Łapsze Niżne (G ₂₄)	0,951
22	Ślemień (G ₄₈)	0,764	Mieroszów (G ₆)	0,991	Mieroszów (G ₆)	0,958	Czorsztyń (G ₂₀)	0,941
23	Rabka-Zdrój (G ₂₈)	0,739	Niedźwiedź (G ₁₁)	0,871	Czarny Dunajec (G ₁₉)	0,914	Piwiczna-Zdrój (G ₁₈)	0,923
24	Ujsoły (G ₄₉)	0,720	Łabowa (G ₁₆)	0,854	Lewin Kłodzki (G ₂)	0,844	Stronie Śląskie (G ₃)	0,855
25	Kamienica (G ₉)	0,714	Węgierska Górka (G ₅₀)	0,834	Stryszawa (G ₃₃)	0,805	Kamienica (G ₉)	0,820

Lp.	Nazwa i symbol gminy	U _{SP}	Nazwa i symbol gminy	U _{S4}	Nazwa i symbol gminy	U _{S4M}	Nazwa i symbol gminy	U _{S4N}
26	Kościelisko (G37)	0,663	Tokarnia (G14)	0,810	Łabowa (G16)	0,588	Jeleśnia (G44)	0,797
27	Istebna (G43)	0,610	Bukowina Tatrzańska (G36)	0,779	Bukowina Tatrzańska (G36)	0,585	Zawoja (G34)	0,768
28	Mszana Dolna (G10)	0,572	Stryżawa (G33)	0,753	Cisna (G41)	0,580	Lipnica Wielka (G23)	0,702
29	Głuszyca (G5)	0,541	Uście Gorlickie (G7)	0,747	Rabka-Zdrój (G28)	0,561	Milówka (G46)	0,690
30	Raba Wyżna (G27)	0,541	Ślemień (G48)	0,716	Tokarnia (G14)	0,558	Stryżawa (G33)	0,652
31	Lubień (G13)	0,534	Czarna (G39)	0,660	Mszana Dolna (G10)	0,468	Jablonka (G21)	0,650
32	Ochońnica Dolna (G26)	0,526	Lewin Kłodzki (G2)	0,625	Rajcza (G47)	0,447	Słopnice (G12)	0,476
33	Stryżawa (G33)	0,518	Kamienica (G9)	0,493	Węgierska Górka (G50)	0,395	Biały Dunajec (G35)	0,453
34	Milówka (G46)	0,508	Rajcza (G47)	0,449	Ślemień (G48)	0,372	Rajcza (G47)	0,452
35	Bystra-Sidzina (G31)	0,504	Mszana Dolna (G10)	0,413	Słopnice (G12)	0,359	Kościelisko (G37)	0,363
36	Jablonka (G21)	0,499	Słopnice (G12)	0,399	Kamienica (G9)	0,324	Czarny Bór (G4)	0,345
37	Łabowa (G16)	0,492	Cisna (G41)	0,395	Czarna (G39)	0,316	Koszarawa (G45)	0,339
38	Szaflary (G30)	0,480	Rabka-Zdrój (G28)	0,370	Lutowiska (G40)	0,284	Lubień (G13)	0,330
39	Słopnice (G12)	0,477	Jeleśnia (G44)	0,355	Czarny Bór (G4)	0,283	Mszana Dolna (G10)	0,305
40	Jordanów (G32)	0,461	Czarny Bór (G4)	0,304	Kościelisko (G37)	0,269	Dobra (G8)	0,266
41	Kamienna Góra (G1)	0,444	Kościelisko (G37)	0,301	Lubień (G13)	0,269	Uście Gorlickie (G7)	0,252
42	Czarny Dunajec (G10)	0,434	Lubień (G13)	0,290	Dobra (G8)	0,249	Ochońnica Dolna (G26)	0,245
43	Krośnice nad Dunajcem (G22)	0,430	Lipnica Wielka (G23)	0,264	Jeleśnia (G44)	0,127	Lewin Kłodzki (G2)	0,198
44	Tokarnia (G14)	0,407	Dobra (G8)	0,255	Ujsoly (G40)	0,110	Ujsoly (G40)	0,197
45	Spytkowice (G29)	0,396	Lutowiska (G40)	0,232	Biały Dunajec (G35)	0,102	Lutowiska (G40)	0,133
46	Koszarawa (G45)	0,373	Biały Dunajec (G35)	0,221	Poronin (G38)	0,083	Spytkowice (G29)	0,110
47	Biały Dunajec (G35)	0,372	Ujsoly (G40)	0,139	Lipnica Wielka (G23)	0,039	Niedzwiedź (G11)	0,106
48	Piwiczna-Zdrój (G18)	-0,565	Koszarawa (G45)	0,123	Spytkowice (G29)	0,029	Głuszyca (G5)	0,099
49	Lewin Kłodzki (G2)	-1,533	Ochońnica Dolna (G26)	0,100	Ochońnica Dolna (G26)	0,026	Cisna (G41)	0,035
50	Czarny Bór (G4)	-2,759	Spytkowice (G29)	0,056	Koszarawa (G45)	0,011	Rabka-Zdrój (G28)	0,000

Źródło: obliczenia własne.

Uwarunkowania środowiska antropogenicznego materialnego (warstwa *UŚAM*) oraz niematerialnego (warstwa *UŚAN*) charakteryzują się średnią zależnością korelacyjną, na co wskazuje wartość współczynnika korelacji rangowej Spearmana, która wyniosła 0,391.

Charakterystyki opisowe rozkładu uwarunkowań środowiska (tab. 57, aneks, załącznik 1) wykazały największe zróżnicowanie w odniesieniu do walorów i jakości środowiska przyrodniczego (*UŚP*), tak pod względem wartości względnych, jak i bezwzględnych. Zmienne syntetyczne w 2007 r. charakteryzowały się rozkładem prawostronnym, przy czym asymetria była najsilniejsza w przypadku warstwy *UŚAM*.

Wartości współczynników korelacji wskazały na niewyraźny poziom zależności między uwarunkowaniami środowiska przyrodniczego i antropogenicznego (0,127) oraz na średnią korelację między uwarunkowaniami środowiska antropogenicznego materialnego i niematerialnego (0,368).

Szczegółowa analiza wyników zamieszczonych w tabelach: 6–11 pozwala stwierdzić, że występują istotne różnice w uporządkowaniu badanych gmin pod względem poziomu uwarunkowań (*U*) turystycznego kierunku rozwoju oraz poziomu uwarunkowań cząstkowych. Zamieszczone tabele dają również możliwość zaobserwowania, które oraz ile gmin charakteryzuje się wartością zmiennej syntetycznej na poziomie powyżej średniej (równej jedności), a które charakteryzowane są przez wartości poniżej średniej, a więc mają słabszą pozycję konkurencyjną.

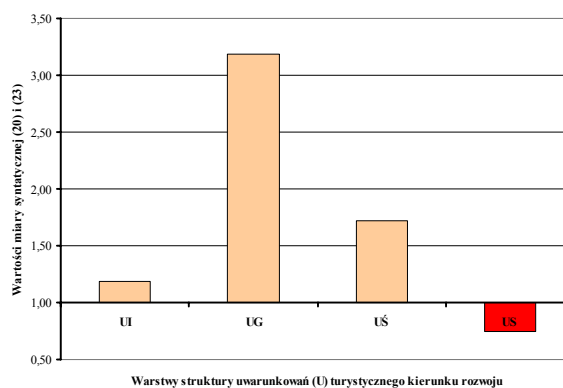
Analiza wartości zmiennych syntetycznych, obliczonych dla poszczególnych uwarunkowań cząstkowych turystycznego kierunku rozwoju górskich obszarów wiejskich Polski, pozwala stwierdzić, które z uwarunkowań wymagają uwagi w przypadku, gdy władze danej gminy decydują się na realizację polityki rozwoju uwzględniającej pozytywne efekty zewnętrzne związane z turystyką. Wartości uzyskanych miar syntetycznych (20) i (23) pozwalają ocenić o ile od średniego poziomu uwarunkowań rozwoju, wyznaczonego dla wszystkich gmin łącznie, odchyła się poziom uwarunkowań danej gminy – należy przypomnieć reguły (24) i (25) określające, iż opracowany sposób ustalania wartości miernika syntetycznego charakteryzuje się tym, że średnia arytmetyczna obliczona dla wszystkich gmin wynosi jeden.

Gdy miernik charakteryzujący poziom uwarunkowań cząstkowych (zgodnie z rysunkiem 4) uzyskał w danej gminie wartość poniżej jedności, wówczas można uznać, że w tym aspekcie rozpatrywana gmina wykazuje zapóźnienie względem pozostałych gmin górskich. Właśnie ten rodzaj uwarunkowań cząstkowych świadczy o jej słabszej pozycji konkurencyjnej. W sytuacji, gdy władze gminy dążą do podniesienia poziomu konkurencyjności gminy, realizując przykładowo politykę rozwoju lokalnego wykorzystującą kierunek turystyczny, powinny skierować swoje działania właśnie na te uwarunkowania, jednocześnie wykazując stałą dbałość o pozostałe, by rozwój jednych nie odbywał się ze

szkodą dla innych. Należy pamiętać, że taki sposób postępowania władz lokalnych nie zawsze może mieć miejsce, gdyż nie każda gmina odznacza się występowaniem na jej obszarze wszystkich wyszczególnionych uwarunkowań (np. nie każda gmina ma walory uzdrowiskowe).

W dalszej części pracy, na podstawie opracowanej metody postępowania, przedstawiono analizę poziomu uwarunkowań turystycznego kierunku rozwoju na przykładzie losowo wybranej gminy. W losowaniu wybrano gminę Lutowiska (województwo podkarpackie, powiat bieszczadzki), a następnie wykorzystując metodę graficznej prezentacji wartości miar syntetycznych obliczonych dla poszczególnych uwarunkowań cząstkowych zaprezentowano wyniki analizy (rys. 5–10).

Na rysunku 5 można zaobserwować, które z uwarunkowań cząstkowych (stanowiących warstwy analizowanej struktury uwarunkowań turystycznego kierunku rozwoju) przyczyniają się do zwiększenia konkurencyjności gminy Lutowiska. Według danych z 2007 roku okazało się, że były to uwarunkowania infrastrukturalne (UI), gospodarcze (UG) oraz środowiska (UŚ) – wszystkie one uzyskały poziom powyżej średniej wyznaczonej dla wszystkich gmin górskich.

Rysunek 5. Poziom uwarunkowań (U) turystycznego kierunku rozwoju gminy Lutowiska w 2007 r. według uwarunkowań cząstkowych

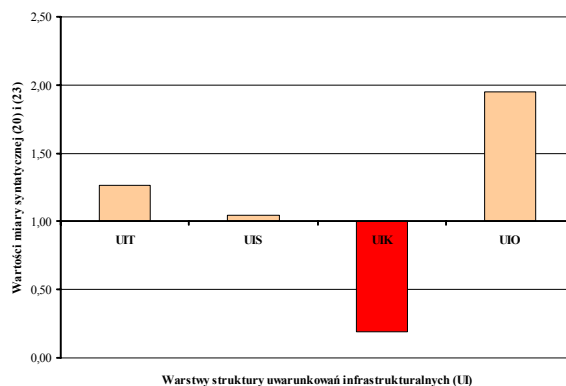
Figure 5. Level of conditions (U) in Lutowiska commune development through tourism in 2007 according to partial conditions

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Względnie wysoki poziom osiągnęły uwarunkowania gospodarcze – one w największym stopniu przyczyniają się do poprawy pozycji konkurencyjnej tej gminy – oraz środowiska, a poziom tylko nieznacznie powyżej średniej – uwarunkowania infrastrukturalne. Natomiast uwarunkowania społeczne nie sprzyjają realizacji w gminie Lutowiska turystycznego kierunku rozwoju. Właśnie te uwa-

runkowania cząstkowe powinny zostać potraktowane jako bariera rozwoju i stanowić przedmiot wsparcia przez władze lokalne zainteresowane wykorzystaniem zjawisk mnożnikowych związanych z turystyką do stymulowania rozwoju społeczno-gospodarczego.

Na poziom uwarunkowań infrastrukturalnych (*UI*) składają się uwarunkowania cząstkowe w postaci uwarunkowań infrastruktury technicznej (*UIT*), społecznej (*UIS*), komunikacyjnej (*UIK*) oraz ochrony środowiska (*UIO*). Spośród nich uwarunkowaniem przyczyniającym się do obniżenia poziomu uwarunkowań infrastrukturalnych okazały się te z zakresu infrastruktury komunikacyjnej (rys. 6). W przypadku tego rodzaju uwarunkowań gmina Lutowiska wykazała zapóźnienie względem pozostałych gmin górskich, co przyczyniło się do osłabienia jej pozycji konkurencyjnej.

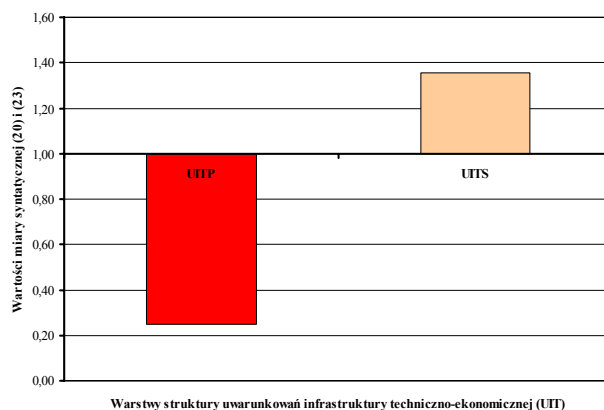

Rysunek 6. Poziom uwarunkowań infrastrukturalnych (*UI*) gminy Lutowiska w 2007 r. według uwarunkowań cząstkowych

Figure 6. Level of infrastructural conditions (*UI*) in Lutowiska commune in 2007 according to partial conditions

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Z rysunku 7 można wyciągnąć wniosek, że w gminie Lutowiska uwarunkowania techniczno-ekonomicznej infrastruktury specjalistycznej (a więc w przeważającej mierze wykorzystywanej przez turystów) kształtowały się w 2007 roku na korzystnym poziomie, odwrotnie niż to miało miejsce w zakresie uwarunkowań podstawowej infrastruktury techniczno-ekonomicznej.

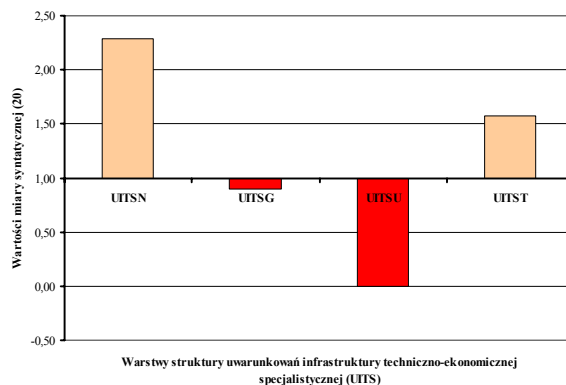

Rysunek 7. Poziom uwarunkowań infrastruktury techniczno-ekonomicznej (UIT) gminy Lutowiska w 2007 r. według uwarunkowań cząstkowych
Figure 7. Level of technical-economic infrastructure conditions (UIT) in Lutowiska commune in 2007 according to partial conditions

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

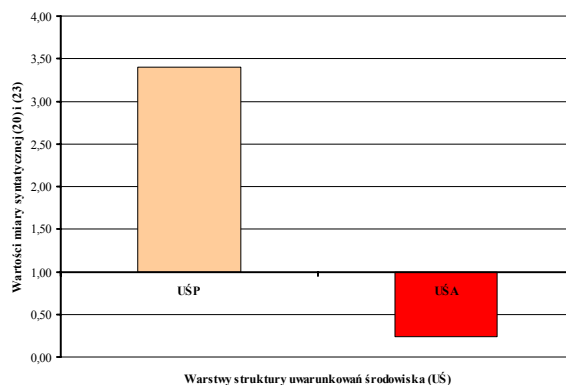
Choć ogólnie rzecz biorąc uwarunkowania infrastruktury specjalistycznej osiągnęły w badanej gminie zadowalający poziom, to można zaobserwować (rys. 8) pewne zapóźnienie w zakresie bazy gastronomicznej (uwarunkowania *UITSG*) oraz bazy uzdrowskiej (*UITSU*). Wskazując kierunki interwencji w omawianym zakresie, należy zwrócić baczniejszą uwagę na problem wyżywienia turystów, gdyż ona właśnie znacząco wpływa na pogorszenie pozycji konkurencyjnej gminy Lutowiska. Kwestia tradycyjnej bazy uzdrowskiej (tj. sanatoriów, szpitali uzdrowskich) wydaje się być poza zasięgiem oddziaływania władz gminy. Tworzenie takiej bazy powinno być oparte na walorach uzdrowskich danego obszaru. W wypadku ich braku celowa jest rozbudowa innej niż tradycyjna bazy uzdrowskiej (tj. ośrodków odnowy biologicznej, SPA, Wellness). Coraz większym zainteresowaniem turystów cieszą się produkty turystyki zdrowotnej typu SPA i Wellness, mające status produktów uzupełniających oferowanych dotąd w niewielkim wymiarze przez obiekty hotelarskie.

Na korzystny poziom uwarunkowań środowiska złożył się (rys. 9) również korzystny poziom uwarunkowań wynikających ze stanu środowiska przyrodniczego (*UŚP*) oraz niski (znacznie poniżej średniej dla gmin górskich ogółem) poziom uwarunkowań środowiska antropogenicznego (*UŚA*).

Rysunek 8. Poziom uwarunkowań infrastruktury techniczno-ekonomicznej specjalistycznej (UITIS) gminy Lutowiska w 2007 r. według uwarunkowań cząstkowych
Figure 8. Level of special technical-economic infrastructure conditions (UITIS) in Lutowiska commune in 2007 according to partial conditions

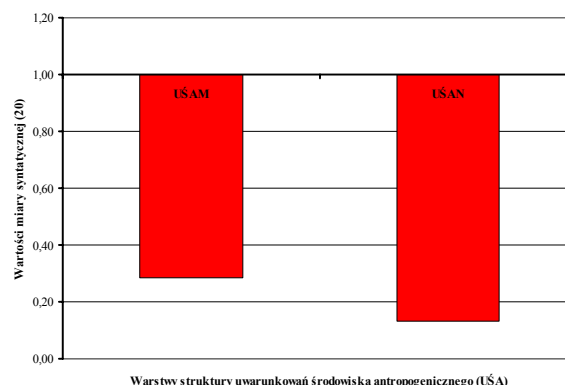
Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Rysunek 9. Poziom uwarunkowań środowiska (UŚ) gminy Lutowiska w 2007 r. według uwarunkowań cząstkowych
Figure 9. Level of environmental conditions (UŚ) in Lutowiska commune in 2007 according to partial conditions

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Dokonując bardziej szczegółowej analizy uwarunkowań środowiska antropogenicznego (rys. 10) widać, że obydwa uwarunkowania cząstkowe o charakterze zarówno materialnym jak i niematerialnym odznaczały się według danych z 2007 r. niekorzystnym poziomem.

Rysunek 10. Poziom uwarunkowań środowiska antropogenicznego (*UŚA*) gminy Lutowiska w 2007 r. według uwarunkowań cząstkowych
Figure 10. Level of anthropogenic environment conditions (*UŚA*) in Lutowiska commune in 2007 according to partial conditions

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

W gminie Lutowiska w 2007 roku w zakresie poszczególnych uwarunkowań cząstkowych turystycznego kierunku rozwoju występowały różne poziomy, które można interpretować, odnosząc się do średniego poziomu wyznaczonego dla wszystkich gmin górskich równego jedności. Władze wybranej jako przykład gminy – w wypadku podjęcia (realizacji) turystycznego kierunku rozwoju – powinny zwrócić uwagę na te uwarunkowania, które są zapóźnione względem pozostałych badanych gmin. Właśnie te uwarunkowania osłabiają jej pozycję konkurencyjną i w pierwszej kolejności powinny stać się przedmiotem wsparcia polityki lokalnej. W wybranym przykładzie w pierwszej kolejności należałoby zwrócić uwagę przede wszystkim na sferę społeczną, tj. na uwarunkowania społeczne. Dopiero po rozwiązaniu podstawowych problemów w tej dziedzinie życia, należałoby się zająć pozostałymi uwarunkowaniami cząstkowymi, które okazały się zapóźnione. Taki sposób postępowania przyczyniałby się do wzrostu poziomu uwarunkowań, powodując poprawę pozycji konkurencyjnej tej gminy i stanowiąc o jej sile w zakresie przyciągania tak turystów, jak i podmiotów podaży turystycznej oraz innych podmiotów zainteresowanych rozwojem turystyki (inwestorów). Zwiększyłyby to szanse gminy w zakresie turystycznego kierunku rozwoju.

4.2.4. Grupowanie gmin górskich pod względem wartości syntetycznego miernika uwarunkowań rozwoju

W niniejszym punkcie pracy przeprowadzono grupowanie gmin, stanowiących w Polsce górskie obszary wiejskie, pod względem poziomu uwarunkowań turystycznego kierunku rozwoju. Klasyfikacja obiektów wielocechowych (gmin) została przeprowadzona na podstawie wartości ogólnego poziomu uwarunkowań (U) turystycznego kierunku rozwoju oraz wartości zmiennych syntetycznych opisujących kolejno każde z uwarunkowań cząstkowych (rys. 4). Wartości zmiennych syntetycznych (przedstawione w tabelach: 6–11), będące podstawą klasyfikacji, zostały wyznaczone na podstawie danych z 2007 r. Jako metodę klasyfikacji wykorzystano metodę trzech średnich³⁴², która umożliwia klasyfikowanie badanych obiektów na podstawie jednej zmiennej syntetycznej.

Poszczególne uwarunkowania turystycznego kierunku rozwoju posłużyły jako odrębne kryteria klasyfikacji gmin górskich pod względem poziomu tych uwarunkowań. Przyjęta metoda klasyfikacji pozwala na uzyskanie jako wynikowej stałej liczby grup (cztery grupy) charakteryzujących się jednoznacznie ich interpretacją, tzn. kolejne grupy obejmują gminy o coraz niższym poziomie uwarunkowań, przy czym dwie pierwsze grupy odznaczają się poziomem powyżej średniej wyznaczonej dla wszystkich gmin, a dwie następne – poziomem poniżej średniej. Fakt zaklasyfikowania danej gminy do którejś z czterech wyodrębnionych grup wskazuje na jej pozycję zajmowaną względem pozostałych gmin. Im niższy numer grupy, tym korzystniejsza pozycja konkurencyjna. Grupa trzecia oraz czwarta obejmują gminy zapóźnione pod względem określonego kryterium klasyfikacji. W sposób opisowy można określić poziom uwarunkowań w kolejnych grupach wyznaczonych metodą trzech średnich jako: „bardzo korzystny” (grupa pierwsza), „korzystny (grupa druga), „niekorzystny” (grupa trzecia) oraz jako „wyjątkowo niekorzystny” (grupa czwarta).

Wyniki klasyfikacji gmin górskich pod względem poziomu uwarunkowań (U) turystycznego kierunku ich rozwoju przedstawiono w tabeli 12. Klasyfikacja ta posłuży do opracowania scenariuszy rozwoju tych gmin.

Najmniej liczną okazała się pierwsza grupa gmin. Składa się ona z czterech gmin o „bardzo korzystnym” poziomie uwarunkowań turystycznego kierunku rozwoju, ustalonym na podstawie wszystkich cech diagnostycznych łącznie, wykazanych w tabelach 44–47 (aneks, załącznik 1). Wszystkie gminy z pierwszej grupy typologicznej znajdują się w granicach administracyjnych województwa małopolskiego (rys. 11), przy czym trzy z nich tworzą zwarty przestrzennie układ, a czwarta znajduje się w otoczeniu obszarów o „korzystnym” poziomie uwarunkowań (gminy z grupy drugiej). Typologiczna grupa druga obejmuje 14 gmin górskich o „korzystnym” poziomie uwarunkowań

³⁴² E. Nowak: *Metody taksonomiczne...*, op. cit., s. 93.

Tabela 12. Wyniki grupowania gmin metodą trzech średnich według poziomu uwarunkowań (*U*) turystycznego kierunku rozwoju
Table 12. Results of commune grouping using a triple averages method according to the level of conditions (*U*) for development through tourism

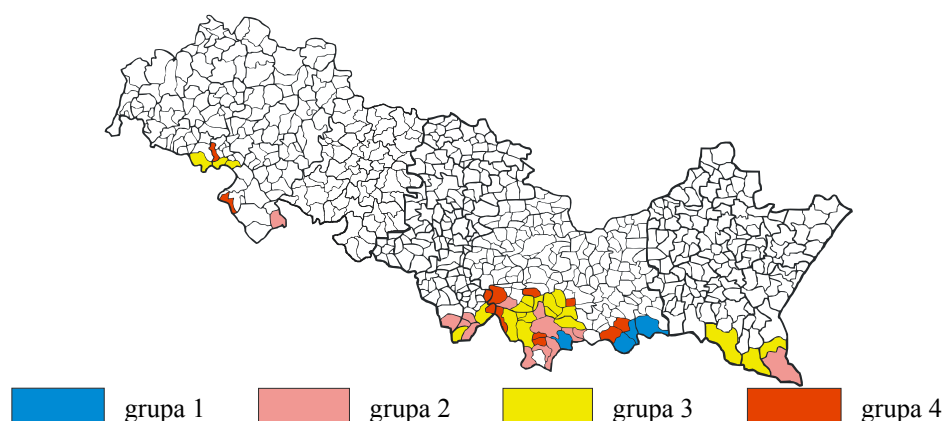
Grupy	Gminy oraz ich oznaczenia symboliczne
1 (4 gminy)	Uście Gorlickie (<i>G₇</i>), Krynica-Zdrój (<i>G₁₅</i>), Muszyna (<i>G₁₇</i>), Łapsze Niżne (<i>G₂₄</i>)
2 (14 gmin)	Stronie Śląskie (<i>G₃</i>), Czorsztyn (<i>G₂₀</i>), Krościenko nad Dunajcem (<i>G₂₂</i>), Nowy Targ (<i>G₂₅</i>), Rabka-Zdrój (<i>G₂₈</i>), Zawoja (<i>G₃₄</i>), Bukowina Tatrzańska (<i>G₃₆</i>), Kościelisko (<i>G₃₇</i>), Poronin (<i>G₃₈</i>), Lutowiska (<i>G₄₀</i>), Istebna (<i>G₄₃</i>), Milówka (<i>G₄₆</i>), Ujszoły (<i>G₄₉</i>), Węgierska Górka (<i>G₅₀</i>)
3 (20 gmin)	Kamienna Góra (<i>G₁</i>), Głuszycza (<i>G₅</i>), Mieroszów (<i>G₆</i>), Dobra (<i>G₈</i>), Kamienica (<i>G₉</i>), Mszana Dolna (<i>G₁₀</i>), Niedźwiedź (<i>G₁₁</i>), Lubień (<i>G₁₃</i>), Czarny Dunajec (<i>G₁₉</i>), Jabłonka (<i>G₂₁</i>), Ochotnica Dolna (<i>G₂₆</i>), Raba Wyżna (<i>G₂₇</i>), Spytkowice (<i>G₂₉</i>), Bystra-Sidzina (<i>G₃₁</i>), Jordanów (<i>G₃₂</i>), Czarna (<i>G₃₉</i>), Cisna (<i>G₄₁</i>), Komańcza (<i>G₄₂</i>), Jeleśnia (<i>G₄₄</i>), Rajcza (<i>G₄₇</i>)
4 (12 gmin)	Lewin Kłodzki (<i>G₂</i>), Czarny Bór (<i>G₄</i>), Słopnice (<i>G₁₂</i>), Tokarnia (<i>G₁₄</i>), Łabowa (<i>G₁₆</i>), Piwniczna-Zdrój (<i>G₁₈</i>), Lipnica Wielka (<i>G₂₃</i>), Szaflary (<i>G₃₀</i>), Stryszawa (<i>G₃₃</i>), Biały Dunajec (<i>G₃₅</i>), Koszarawa (<i>G₄₅</i>), Ślemień (<i>G₄₈</i>)

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

(a więc o poziomie uwarunkowań powyżej wartości średniej ustalonej dla wszystkich badanych gmin). Gminy tej grupy występują we wszystkich czterech województwach, tworząc w przeważającej mierze większe obszary charakteryzujące się zbliżonym poziomem uwarunkowań, głównie w województwie małopolskim. Gminy trzeciej grupy typologicznej, a więc charakteryzujące się „niekorzystnym” poziomem uwarunkowań, występują również we wszystkich badanych województwach. W trzech tych województwach (bez śląskiego) są to gminy sąsiadujące z sobą i tworzące w ten sposób większe obszary charakteryzowane przez zbliżony pod względem wartości poziom uwarunkowań. Spośród 12 gmin z czwartej grupy żadna nie była z województwa podkarpackiego. Ich rozmieszczenie (zwłaszcza w województwie małopolskim) sugeruje, że górskie obszary wiejskie cechujące się „wyjątkowo niekorzystnym” poziomem uwarunkowań rozwoju występują na obrzeżach obszarów górskich (rys. 11).

Jak już zaznaczono, analizie poddano także poziom uwarunkowań rozwoju z uwzględnieniem poszczególnych warstw rozpatrywanej struktury (rys. 4). Wyniki grupowania gmin pod względem poziomu uwarunkowań infrastrukturalnych (*UI*) przedstawia tabela 13. Natomiast rozmieszczenie przestrzenne grupowania prezentuje rysunek 12a. Gminy o „bardzo korzystnym” poziomie uwarunkowań infrastrukturalnych (grupa pierwsza obejmująca 4 gminy) znajdują się w województwach dolnośląskim (jedna gmina) oraz małopolskim (trzy sąsiednie gminy). Gminy cechujące się „korzystnym” poziomem uwarunkowań *UI* (12 gmin) tworzą większe skupiska w województwach śląskim oraz małopolskim, a tylko jedna znajduje się w województwie podkarpackim. Grupa gmin o „niekorzystnym” poziomie uwarunkowań infrastrukturalnych jest najliczniej-

sza (19 gmin). Nieco mniej liczna (15 gmin) okazała się grupa czwarta obejmująca gminy z czterech województw charakteryzowane przez „wyjątkowo niekorzystny” poziom uwarunkowań *UI*.

Rysunek 11. Klasyfikacja górskich obszarów wiejskich Polski według gmin pod względem poziomu uwarunkowań (*U*) w 2007 r.

Figure 11. Classification of mountain rural areas in Poland by communes with respect to conditions level (*U*) in 2007

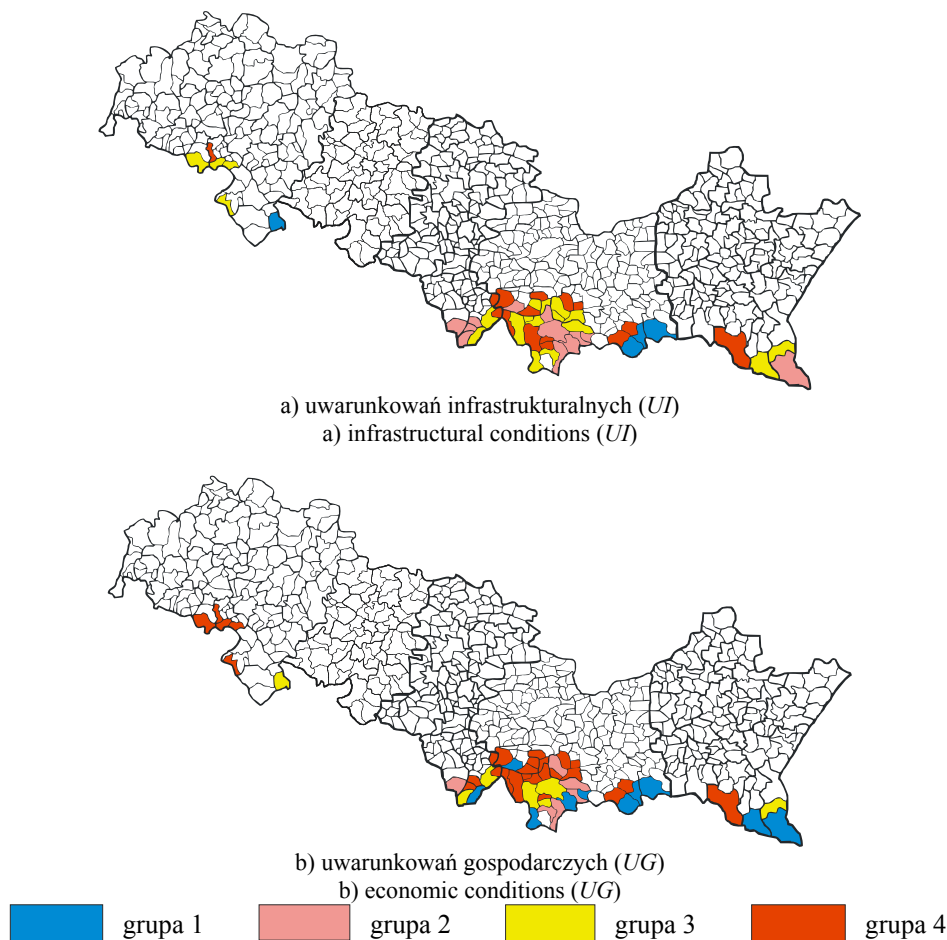
Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Tabela 13. Wyniki grupowania gmin metodą trzech średnich według poziomu uwarunkowań infrastrukturalnych (*UI*)

Table 13. Results of commune grouping using a triple averages method according to the level of infrastructural conditions (*UI*)

Grupy	Gminy oraz ich oznaczenia symboliczne
1 (4 gminy)	Stronie Śląskie (G_3), Uście Gorlickie (G_7), Krynica-Zdrój (G_{15}), Muszyna (G_{17})
2 (12 gmin)	Czorsztyn (G_{20}), Krościenko nad Dunajcem (G_{22}), Łąpsze Niżne (G_{24}), Nowy Targ (G_{25}), Rabka-Zdrój (G_{28}), Zawoja (G_{34}), Bukowina Tatrzańska (G_{36}), Lutowiska (G_{40}), Istebna (G_{43}), Milówka (G_{46}), Rajcza (G_{47}), Węgierska Górka (G_{50})
3 (19 gmin)	Kamienna Góra (G_7), Lewin Kłodzki (G_2), Głuszyca (G_5), Mieroszów (G_6), Kamienica (G_9), Mszana Dolna (G_{10}), Niedźwiedź (G_{11}), Lubień (G_{13}), Jabłonka (G_{21}), Ochotnica Dolna (G_{26}), Raba Wyżna (G_{27}), Spytkowice (G_{29}), Jordanów (G_{32}), Kościelisko (G_{37}), Poronin (G_{38}), Czarna (G_{39}), Cisna (G_{41}), Jeleśnia (G_{44}), Ujsoły (G_{49})
4 (15 gmin)	Czarny Bór (G_4), Dobra (G_8), Słupnice (G_{12}), Tokarnia (G_{14}), Łabowa (G_{16}), Piwniczna-Zdrój (G_{18}), Czarny Dunajec (G_{19}), Lipnica Wielka (G_{23}), Szaflary (G_{30}), Bystra-Sidzina (G_{31}), Stryszawa (G_{33}), Biały Dunajec (G_{35}), Komańcza (G_{42}), Koszarawa (G_{45}), Ślemień (G_{48})

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Rysunek 12. Klasyfikacja górskich obszarów wiejskich Polski według gmin w 2007 r. pod względem poziomu

Figure 12. Classification of mountain rural areas in Poland by communes in 2007 with respect to the level of

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Obok uwarunkowań infrastrukturalnych (UI), jedną z głównych warstw struktury uwarunkowań turystycznego kierunku rozwoju (rys. 4) są uwarunkowania gospodarcze (UG). Pod względem poziomu tego rodzaju uwarunkowań ustalono (za pomocą metody trzech średnich) grupy gmin podobnych (tab. 14). W przeszło połowie gmin (grupa czwarta o najniższym poziomie uwarunkowań) uwarunkowania gospodarcze okazały się czynnikiem utrudniającym podjęcie turystycznego kierunku rozwoju. Gminy takie występują we wszystkich badanych województwach (rys. 12b). W województwie małopolskim tworzą one

większe obszary sąsiadujące z obszarami nie góorskimi. W jednej trzeciej gmin uwarunkowania te wpływają na poprawę ich pozycji konkurencyjnej (grupy pierwsza i druga). Z wyjątkiem dwóch gmin w województwie śląskim wszystkie pozostałe gminy o ponad przeciętnym poziomie uwarunkowań gospodarczych są w województwie małopolskim.

Tabela 14. Wyniki grupowania gmin metodą trzech średnich według poziomu uwarunkowań gospodarczych (UG)

Table 14. Results of commune grouping using a triple averages method according to the level of economic conditions (UG)

Grupy	Gminy oraz ich oznaczenia symboliczne
1 (10 gmin)	Uście Gorlickie (G_7), Krynica-Zdrój (G_{15}), Muszyna (G_{17}), Krościenko nad Dunajcem (G_{22}), Łapsze Niżne (G_{24}), Zawoja (G_{34}), Kościelisko (G_{37}), Lutowiska (G_{40}), Cisna (G_{41}), Ujsoły (G_{49})
2 (6 gmin)	Mszana Dolna (G_{10}), Czorsztyn (G_{20}), Ochotnica Dolna (G_{26}), Bukowina Tatrzańska (G_{36}), Poronin (G_{38}), Istebna (G_{43})
3 (7 gmin)	Stronie Śląskie (G_3), Czarny Dunajec (G_{19}), Nowy Targ (G_{25}), Biały Dunajec (G_{35}), Czarna (G_{39}), Jeleśnia (G_{44}), Rajcza (G_{47})
4 (27 gmin)	Kamienna Góra (G_1), Lewin Kłodzki (G_2), Czarny Bór (G_4), Głuszycza (G_5), Mieroszów (G_6), Dobra (G_8), Kamienica (G_9), Niedźwiedź (G_{11}), Słopnice (G_{12}), Lubień (G_{13}), Tokarnia (G_{14}), Łabowa (G_{16}), Piwniczna-Zdrój (G_{18}), Jabłonka (G_{21}), Lipnica Wielka (G_{23}), Raba Wyżna (G_{27}), Rabka-Zdrój (G_{28}), Spytkowice (G_{29}), Szaflary (G_{30}), Bystra-Sidzina (G_{31}), Jordanów (G_{32}), Stryszawa (G_{33}), Komańcza (G_{42}), Koszarawa (G_{45}), Milówka (G_{46}), Ślemień (G_{48}), Węgierska Górka (G_{50})

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Uwarunkowania środowiska ($UŚ$) są kolejną z głównych warstw składających się na strukturę uwarunkowań turystycznego kierunku rozwoju (tab. 15). Pod względem tego kryterium grupy pierwsza i druga (poziom uwarunkowań powyżej średniej) okazały się w sumie niemal równe liczebnie, co łącznie grupy trzecia i czwarta (gminy o poziomie uwarunkowań poniżej średniej wartości wyznaczonej dla wszystkich gmin łącznie). Gminy cechujące się „bardzo korzystnym” poziomem uwarunkowań środowiska (przyrodniczego i antropogenicznego łącznie) występują w trzech (poza dolnośląskim) województwach, a tych charakteryzowanych przez poziom „korzystny” nie ma tylko w województwie śląskim (rys. 13a). Gmin o „niekorzystnym” poziomie uwarunkowań środowiska nie ma tylko w województwie dolnośląskim, a gmin o „wyjątkowo niekorzystnym” poziomie – tylko w województwie podkarpackim.

Uwarunkowania społeczne (US) były ostatnimi z głównych warstw analizowanej struktury uwarunkowań (rys. 4), których poziom – opisany wartościami zmiennej syntetycznej – posłużył do wyodrębnienia grup gmin podobnych pod względem tego kryterium. W tym wypadku również posłużono się metodą trzech średnich, a skład grup przedstawiono w tabeli 16.

Tabela 15. Wyniki grupowania gmin metodą trzech średnich według poziomu uwarunkowań środowiska (UŚ)
Table 15. Results of commune grouping using a triple averages method according to the level of environmental conditions (UŚ)

Grupy	Gminy oraz ich oznaczenia symboliczne
1 (5 gmin)	Muszyna (G_{17}), Łapsze Niżne (G_{24}), Komańcza (G_{42}), Istebna (G_{43}), Węgierska Górka (G_{50})
2 (18 gmin)	Kamienna Góra (G_1), Stronie Śląskie (G_3), Głuszycza (G_5), Mieroszów (G_6), Uście Gorlickie (G_7), Dobra (G_8), Krynica-Zdrój (G_{15}), Czorsztyn (G_{20}), Krościenko nad Dunajcem (G_{22}), Nowy Targ (G_{25}), Raba Wyżna (G_{27}), Bystra-Sidzina (G_{31}), Jordanów (G_{32}), Zawoja (G_{34}), Bukowina Tatrzańska (G_{36}), Poronin (G_{38}), Czarna (G_{39}), Lutowiska (G_{40})
3 (13 gmin)	Kamienica (G_9), Niedźwiedź (G_{11}), Tokarnia (G_{14}), Łabowa (G_{16}), Czarny Dunajec (G_{19}), Jabłonka (G_{21}), Szaflary (G_{30}), Stryszawa (G_{33}), Cisna (G_{41}), Jeleśnia (G_{44}), Milówka (G_{46}), Rajcza (G_{47}), Ślemień (G_{48})
4 (14 gmin)	Lewin Kłodzki (G_2), Czarny Bór (G_4), Mszana Dolna (G_{10}), Słopnice (G_{12}), Lubień (G_{13}), Piwniczna-Zdrój (G_{18}), Lipnica Wielka (G_{23}), Ochotnica Dolna (G_{26}), Rabka-Zdrój (G_{28}), Spytkowice (G_{29}), Biały Dunajec (G_{35}), Kościelisko (G_{37}), Koszarawa (G_{45}), Ujsoły (G_{49})

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

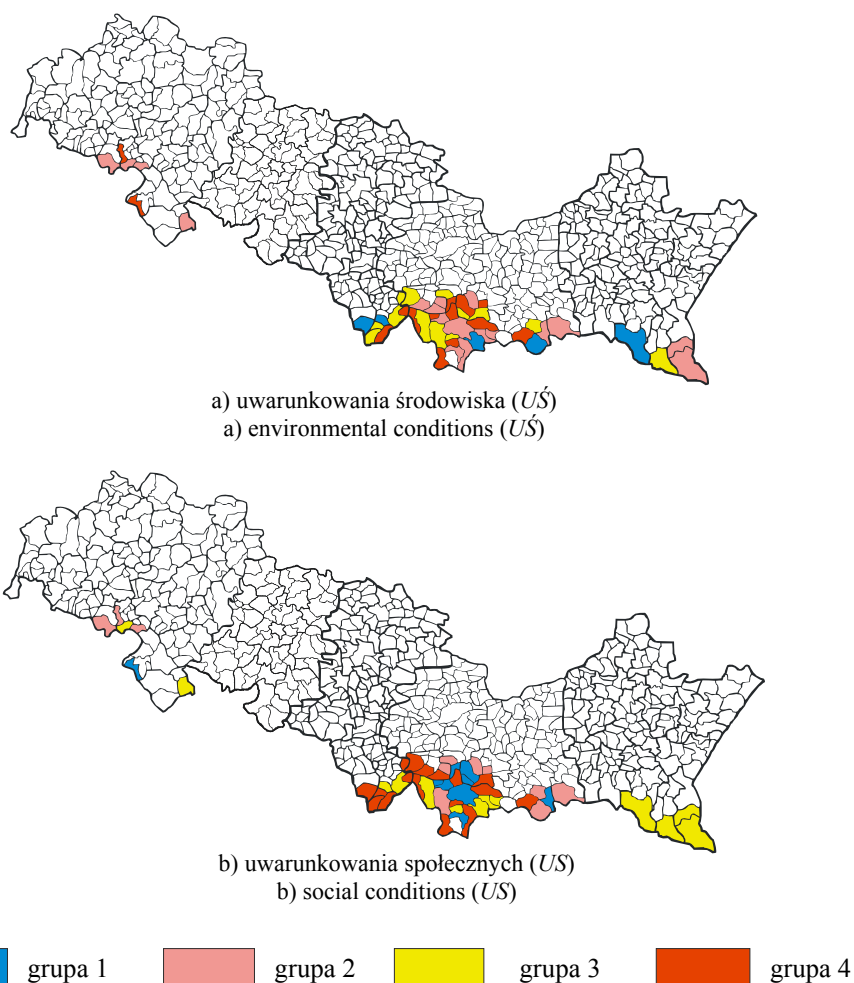
Tabela 16. Wyniki grupowania gmin metodą trzech średnich według poziomu uwarunkowań społecznych (US)
Table 16. Results of commune grouping using a triple averages method according to the level of social conditions (US)

Grupy	Gminy oraz ich oznaczenia symboliczne
1 (9 gmin)	Lewin Kłodzki (G_2), Mszana Dolna (G_{10}), Niedźwiedź (G_{11}), Lubień (G_{13}), Krynica-Zdrój (G_{15}), Nowy Targ (G_{25}), Raba Wyżna (G_{27}), Spytkowice (G_{29}), Poronin (G_{38})
2 (11 gmin)	Kamienna Góra (G_1), Czarny Bór (G_4), Głuszycza (G_5), Uście Gorlickie (G_7), Dobra (G_8), Słopnice (G_{12}), Tokarnia (G_{14}), Łabowa (G_{16}), Muszyna (G_{17}), Czarny Dunajec (G_{19}), Jordanów (G_{32})
3 (13 gmin)	Stronie Śląskie (G_3), Mieroszów (G_6), Czorsztyn (G_{20}), Jabłonka (G_{21}), Krościenko nad Dunajcem (G_{22}), Łapsze Niżne (G_{24}), Biały Dunajec (G_{35}), Czarna (G_{39}), Lutowiska (G_{40}), Cisna (G_{41}), Komańcza (G_{42}), Jeleśnia (G_{44}), Węgierska Górka (G_{50})
4 (17 gmin)	Kamienica (G_9), Piwniczna-Zdrój (G_{18}), Lipnica Wielka (G_{23}), Ochotnica Dolna (G_{26}), Rabka-Zdrój (G_{28}), Szaflary (G_{30}), Bystra-Sidzina (G_{31}), Stryszawa (G_{33}), Zawoja (G_{34}), Bukowina Tatrzańska (G_{36}), Kościelisko (G_{37}), Istebna (G_{43}), Koszarawa (G_{45}), Milówka (G_{46}), Rajcza (G_{47}), Ślemień (G_{48}), Ujsoły (G_{49})

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Przeważająca liczba gmin (grupy trzecia i czwarta) charakteryzowała się w 2007 r. niskim oraz bardzo niskim poziomem tego rodzaju uwarunkowań, przy czym wyraźnie większa okazała się grupa czwarta, w której poziom ten

znacząco odbiega od średniego poziomu ustalonego dla wszystkich gmin łącznie. Najmniej liczną okazała się grupa pierwsza, co stanowi o przewadze konkurencyjnej wchodzących w jej skład sześciu gmin. Przestrzenny rozkład wyodrębnionych grup (rys. 13b) wskazuje, że w województwie śląskim i podkarpackim znalazły się wyłącznie gminy o „niekorzystnym” i „wyjątkowo niekorzystnym” poziomie uwarunkowań społecznych.

Rysunek 13. Klasyfikacja górskich obszarów wiejskich Polski według gmin w 2007 r. pod względem poziomu

Figure 13. Classification of mountain rural areas in Poland by communes in 2007 with respect to the level of

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Bardziej szczegółowa analiza uwarunkowań infrastrukturalnych (UI) pozwoliła na wyodrębnienie grup gmin charakteryzujących się zbliżonymi wartościami zmiennej syntetycznej opisującej poziom tych uwarunkowań pod względem warstwy UIT, tzn. uwarunkowania infrastruktury techniczno-ekonomicznej (tab. 17). Najlicniejszą grupę tworzą gminy charakteryzujące się najniższym poziomem uwarunkowań UIT (grupa ta jest bardziej liczna niż trzy pozostałe grupy łącznie). Taki stan rzeczy świadczy o znacznym zapóźnieniu większości gmin górskich w zakresie wyposażenia w urządzenia infrastruktury technicznej. Gminy o „bardzo korzystnym” poziomie uwarunkowań UIT występują w województwie dolnośląskim (jedna gmina) oraz małopolskim (trzy sąsiednie gminy – rysunek 14a). Gminy o „wyjątkowo niekorzystnym” poziomie analizowanych uwarunkowań znajdują się we wszystkich badanych województwach. Analiza rozmieszczenia przestrzennego wyodrębnionych grup pozwala wskazać duże obszary łączące po kilka lub nawet kilkanaście sąsiednich gmin o zbliżonym poziomie uwarunkowań UIT.

Tabela 17. Wyniki grupowania gmin metodą trzech średnich według poziomu uwarunkowań infrastruktury techniczno-ekonomicznej (UIT)

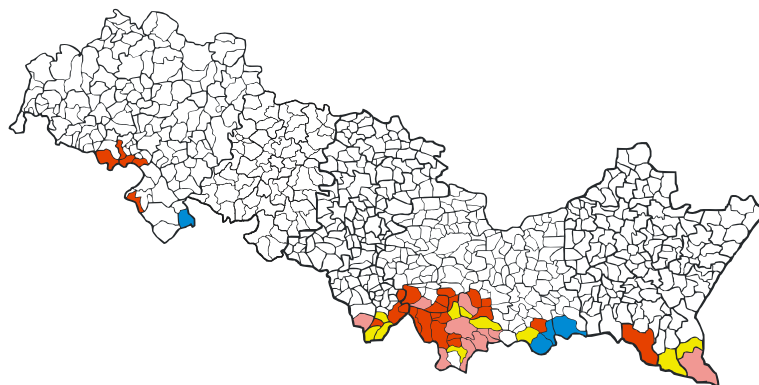
Table 17. Results of commune grouping using a triple averages method according to the level of technical and economic infrastructure conditions (UIT)

Grupy	Gminy oraz ich oznaczenia symboliczne
1 (4 gminy)	Stronie Śląskie (G_3), Uście Gorlickie (G_7), Krynica-Zdrój (G_{15}), Muszyna (G_{17})
2 (10 gmin)	Mszana Dolna (G_{10}), Czorsztyn (G_{20}), Krościenko nad Dunajcem (G_{22}), Łapsze Niżne (G_{24}), Nowy Targ (G_{25}), Zawoja (G_{34}), Bukowina Tatrzańska (G_{36}), Kościelisko (G_{37}), Lutowiska (G_{40}), Istebna (G_{43})
3 (10 gmin)	Niedźwiedź (G_{11}), Piwniczna-Zdrój (G_{18}), Ochotnica Dolna (G_{26}), Rabka-Zdrój (G_{28}), Poronin (G_{38}), Czarna (G_{39}), Cisna (G_{41}), Rajcza (G_{47}), Ujsoły (G_{49}), Węgierska Górka (G_{50})
4 (26 gmin)	Kamienna Góra (G_1), Lewin Kłodzki (G_2), Czarny Bór (G_4), Głuszycy (G_5), Mieroszów (G_6), Dobra (G_8), Kamienica (G_9), Słopnice (G_{12}), Lubień (G_{13}), Tokarnia (G_{14}), Łabowa (G_{16}), Czarny Dunajec (G_{19}), Jabłonka (G_{21}), Lipnica Wielka (G_{23}), Raba Wyżna (G_{27}), Spytkowice (G_{29}), Szaflary (G_{30}), Bystra-Sidzina (G_{31}), Jordanów (G_{32}), Stryszawa (G_{33}), Biały Dunajec (G_{35}), Komańcza (G_{42}), Jeleśnia (G_{44}), Koszarawa (G_{45}), Milówka (G_{46}), Ślemień (G_{48})

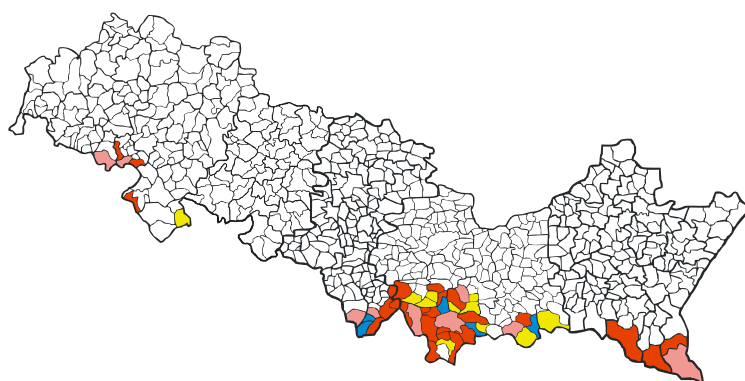
Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Wśród uwarunkowań infrastrukturalnych (UI) obok infrastruktury techniczno-ekonomicznej (warstwa UIT) wyodrębniono także inne uwarunkowania cząstkowe, tj. takie, które tworzone są przez infrastrukturę społeczną (UIS), komunikacyjną (UIK) oraz ochrony środowiska (UIO). Tabela 18 przedstawia skład grup wyodrębnionych pod względem wartości zmiennej syntetycznej opisującej uwarunkowania infrastruktury społecznej. Połowę gmin cechuje „wyjątkowo niekorzystny” poziom tego rodzaju uwarunkowań. Mieszczą się one we

wszystkich poddanych badaniom województwach (rys. 14b). Tylko 10% gmin znalazło się w grupie o „bardzo korzystnym” poziomie uwarunkowań *UIS*. Są to gminy należące do województw śląskiego (dwie gminy) i małopolskiego (trzy gminy).

a) uwarunkowań infrastruktury techniczno-ekonomicznej (*UIT*)
a) technical-economic infrastructure conditions (*UIT*)

b) uwarunkowań infrastruktury społecznej (*UIS*)
b) social infrastructure conditions (*UIS*)

Rysunek 14. Klasyfikacja górskich obszarów wiejskich Polski według gmin w 2007 r. pod względem poziomu

Figure 14. Classification of mountain rural areas in Poland by communes in 2007 with respect to the level of

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Tabela 18. Wyniki grupowania gmin metodą trzech średnich według poziomu uwarunkowań infrastruktury społecznej (UIS)
Table 18. Results of commune grouping using a triple averages method according to the level social infrastructure conditions (UIS)

Grupy	Gminy oraz ich oznaczenia symboliczne
1 (5 gmin)	Krynica-Zdrój (G_{15}), Czorsztyn (G_{20}), Rabka-Zdrój (G_{28}), Milówka (G_{46}), Rajcza (G_{47})
2 (9 gmin)	Kamienna Góra (G_1), Mioszów (G_6), Dobra (G_8), Piwniczna-Zdrój (G_{18}), Jabłonka (G_{21}), Nowy Targ (G_{25}), Lutowiska (G_{40}), Istebna (G_{43}), Węgierska Górka (G_{50})
3 (11 gmin)	Stronie Śląskie (G_3), Uście Gorlickie (G_7), Kamienica (G_9), Niedźwiedź (G_{11}), Słopnice (G_{12}), Muszyna (G_{17}), Krościenko nad Dunajcem (G_{22}), Bystra-Sidzina (G_{31}), Jordanów (G_{32}), Zawoja (G_{34}), Poronin (G_{38})
4 (25 gmin)	Lewin Kłodzki (G_2), Czarny Bór (G_4), Głuszycza (G_5), Mszana Dolna (G_{10}), Lubień (G_{13}), Tokarnia (G_{14}), Łabowa (G_{16}), Czarny Dunajec (G_{19}), Lipnica Wielka (G_{23}), Łapsze Niżne (G_{24}), Ochotnica Dolna (G_{26}), Raba Wyżna (G_{27}), Spytkowice (G_{29}), Szaflary (G_{30}), Stryszawa (G_{33}), Biały Dunajec (G_{35}), Bukowina Tatrzańska (G_{36}), Kościelisko (G_{37}), Czarna (G_{39}), Cisna (G_{41}), Komańcza (G_{42}), Jeleśnia (G_{44}), Koszarawa (G_{45}), Ślemień (G_{48}), Ujszoły (G_{49})

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Poziom uwarunkowań infrastruktury komunikacyjnej (UIK), określony przez wartości zmiennej syntetycznej, był podstawą grupowania gmin (tab. 19). Można zauważyć, że względnie liczną grupą (20% gmin ogółem) jest grupa pierwsza, o „bardzo korzystnym” poziomie uwarunkowań UIK. Na podstawie rysunku 15a można stwierdzić, że gminy o niskiej dostępności komunikacyjnej znajdują się w przeważającej mierze we wschodniej części obszarów górskich województwa małopolskiego oraz w województwie podkarpackim.

Tabela 19. Wyniki grupowania gmin metodą trzech średnich według poziomu uwarunkowań infrastruktury komunikacyjnej (UIK)
Table 19. Results of commune grouping using a triple averages method according to the level of transportation infrastructure conditions (UIK)

Grupy	Gminy oraz ich oznaczenia symboliczne
1 (10 gmin)	Lewin Kłodzki (G_2), Lubień (G_{13}), Jabłonka (G_{21}), Raba Wyżna (G_{27}), Rabka-Zdrój (G_{28}), Spytkowice (G_{29}), Jordanów (G_{32}), Istebna (G_{43}), Koszarawa (G_{45}), Milówka (G_{46})
2 (6 gmin)	Czarny Bór (G_4), Nowy Targ (G_{25}), Szaflary (G_{30}), Zawoja (G_{34}), Bukowina Tatrzańska (G_{36}), Rajcza (G_{47})
3 (14 gmin)	Stronie Śląskie (G_3), Głuszycza (G_5), Mioszów (G_6), Dobra (G_8), Niedźwiedź (G_{11}), Tokarnia (G_{14}), Krynica-Zdrój (G_{15}), Muszyna (G_{17}), Piwniczna-Zdrój (G_{18}), Czarny Dunajec (G_{19}), Ochotnica Dolna (G_{26}), Komańcza (G_{42}), Ujszoły (G_{49}), Węgierska Górka (G_{50})
4 (20 gmin)	Kamienna Góra (G_1), Uście Gorlickie (G_7), Kamienica (G_9), Mszana Dolna (G_{10}), Słopnice (G_{12}), Łabowa (G_{16}), Czorsztyn (G_{20}), Krościenko nad Dunajcem (G_{22}), Lipnica Wielka (G_{23}), Łapsze Niżne (G_{24}), Bystra-Sidzina (G_{31}), Stryszawa (G_{33}), Biały Dunajec (G_{35}), Kościelisko (G_{37}), Poronin (G_{38}), Czarna (G_{39}), Lutowiska (G_{40}), Cisna (G_{41}), Jeleśnia (G_{44}), Ślemień (G_{48})

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Szczególny rozkład gmin uzyskano pod względem wartości miernika syntetycznego określającego poziom uwarunkowań infrastruktury ochrony środowiska (tab. 20). Prawie wszystkie gminy (poza dwoma – Czarny Bór oraz Piwniczna-Zdrój) znalazły się w pierwszych dwóch grupach. Charakteryzują się one tym, że obejmują gminy o wartościach miary syntetycznej powyżej średniej ustalonej dla wszystkich 50. badanych gmin. Gminy o „bardzo korzystnym” poziomie uwarunkowań *UIO* znajdują się w województwach śląskim (jedna gmina), małopolskim (6 gmin) oraz podkarpackim (dwie gminy – rys. 15b).

Tabela 20. Wyniki grupowania gmin metodą trzech średnich według poziomu uwarunkowań infrastruktury ochrony środowiska (*UIO*)

Table 20. Results of commune grouping using a triple averages method according to the level of environmental infrastructure conditions (*UIO*)

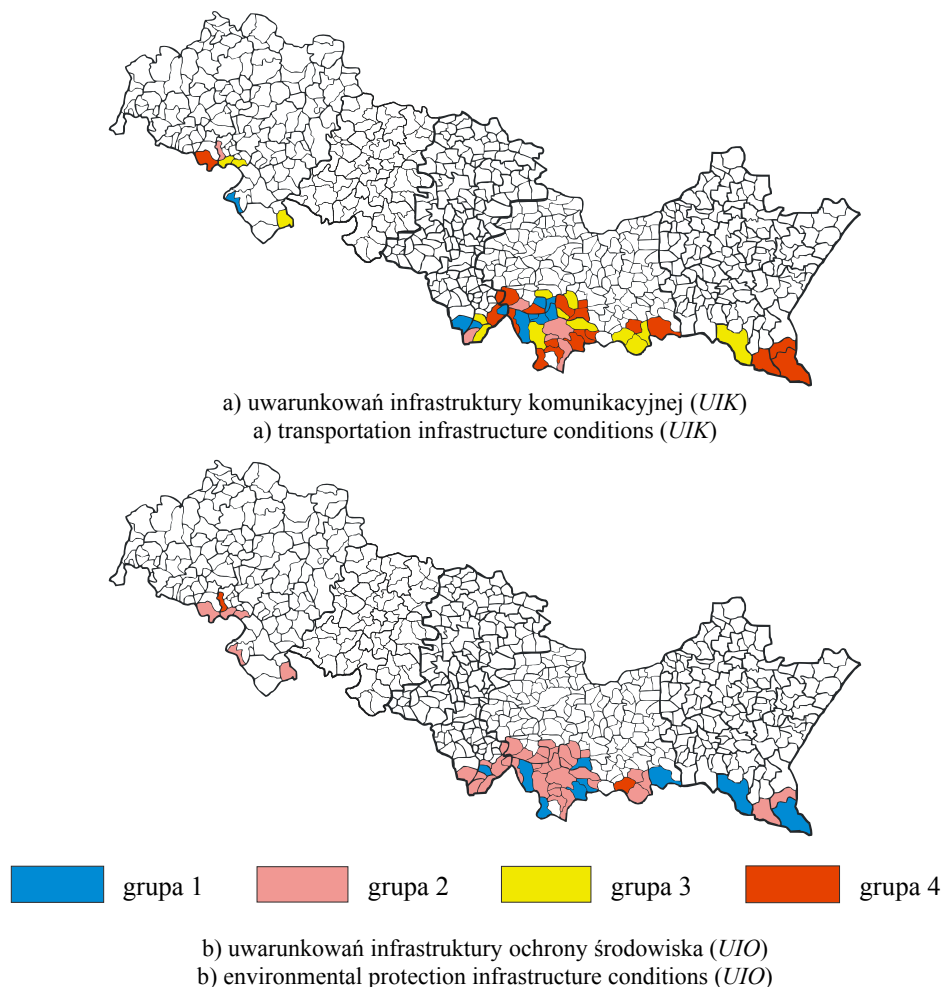
Grupy	Gminy oraz ich oznaczenia symboliczne
1 (9 gmin)	Uście Gorlickie (G_7), Kamienica (G_9), Czorsztyn (G_{20}), Jabłonka (G_{21}), Łapsze Niżne (G_{24}), Kościelisko (G_{37}), Lutowiska (G_{40}), Komańcza (G_{42}), Węgierska Górka (G_{50})
2 (39 gmin)	Kamienna Góra (G_1), Lewin Kłodzki (G_2), Stronie Śląskie (G_3), Głuszyca (G_5), Mieroszów (G_6), Dobra (G_8), Mszana Dolna (G_{10}), Niedźwiedź (G_{11}), Słopnice (G_{12}), Lubień (G_{13}), Tokarnia (G_{14}), Krynica-Zdrój (G_{15}), Łabowa (G_{16}), Muszyna (G_{17}), Czarny Dunajec (G_{19}), Krościenko nad Dunajcem (G_{22}), Lipnica Wielka (G_{23}), Nowy Targ (G_{25}), Ochotnica Dolna (G_{26}), Raba Wyżna (G_{27}), Rabka-Zdrój (G_{28}), Spytkowoice (G_{29}), Szaflary (G_{30}), Bystra-Sidzina (G_{31}), Jordanów (G_{32}), Stryszawa (G_{33}), Zawoja (G_{34}), Biały Dunajec (G_{35}), Bukowina Tatrzańska (G_{36}), Poronin (G_{38}), Czarna (G_{39}), Cisna (G_{41}), Istebna (G_{43}), Jeleśnia (G_{44}), Koszarawa (G_{45}), Milówka (G_{46}), Rajcza (G_{47}), Ślemień (G_{48}), Ujsoły (G_{49})
3 (0 gmin)	Żadna gmina nie została zaklasyfikowana do tej grupy ³⁴³
4 (2 gminy)	Czarny Bór (G_4), Piwniczna-Zdrój (G_{18})

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

³⁴³ W literaturze przedmiotu wskazuje się, iż klasyfikacja powinna spełniać trzy podstawowe warunki:

1. Warunek zupełności, zwany inaczej warunkiem adekwatności, polegający na tym, że suma podzbiorów uzyskanych w wyniku klasyfikacji musi być równa wyjściowemu zbiorowi.
2. Warunek rozłączności oznaczający, że każdy z badanych podmiotów może należeć tylko do jednego podzbioru.
3. Warunek niepustości oznaczający, że w każdym podzbiorze znajduje się co najmniej jeden podmiot.

Grupowanie gmin pod względem wartości miernika syntetycznego w tym jednym przypadku nie spełniło warunków pozwalających określić dany podział jako klasyfikację. Wszystkie pozostałe grupowania (przedstawione w pracy) przeprowadzone czy to na podstawie wartości miary syntetycznej, czy też pod względem podobieństwa struktury uwarunkowań spełniają przytoczone kryteria. Patrz: *Metody oceny rozwoju...*, *op. cit.*, s. 191.

Rysunek 15. Klasyfikacja górskich obszarów wiejskich Polski według gmin w 2007 r. pod względem poziomu

Figure 15. Classification of mountain rural areas in Poland by communes in 2007 with respect to the level of

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

W pracy uwzględniono podział infrastruktury techniczno-ekonomicznej na podstawową oraz specjalistyczną, wyróżniając odpowiednio uwarunkowania wynikające z poziomu uwarunkowań infrastruktury podstawowej (UITP) oraz specjalistycznej (UITS). W tabeli 21 przedstawiono wyniki grupowania gmin za pomocą metody trzech średnich pod względem wartości miernika syntetycznego opisującego poziom uwarunkowań podstawowej infrastruktury techniczno-

-ekonomicznej (*UITP*). Zauważyć można sporą grupę gmin o „niekorzystnym” i „wyjątkowo niekorzystnym” poziomie wyposażenia w ten rodzaj infrastruktury. Niemniej jednak jedna trzecia gmin charakteryzowała się w 2007 r. wyższym od średniego poziomem zagospodarowania infrastrukturalnego. Wszystkie gminy górskie województwa podkarpackiego cechują się „wyjątkowo niekorzystnym” poziomem uwarunkowań *UITP* (rys. 16a), podobnie jak ma to miejsce przypadku gmin występujących przy wschodniej granicy województwa śląskiego. W pozostałych województwach obszary górskie są pod tym względem bardzo zróżnicowane.

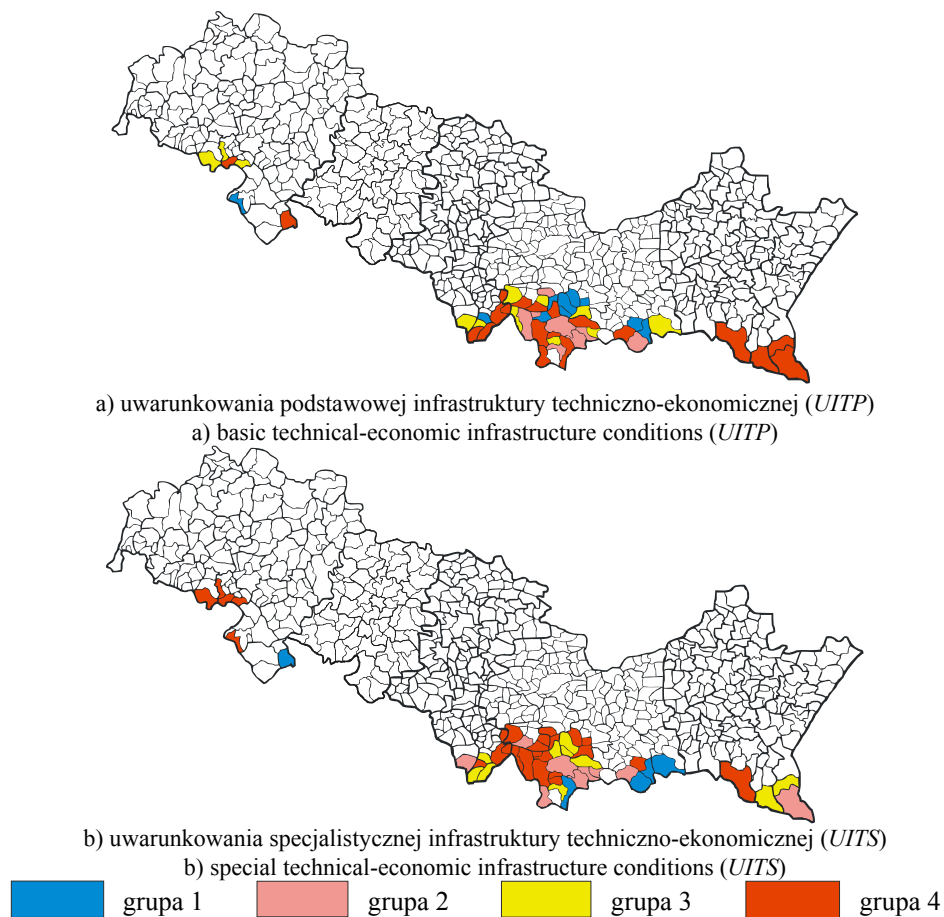
Tabela 21. Wyniki grupowania gmin metodą trzech średnich według poziomu uwarunkowań podstawowej infrastruktury techniczno-ekonomicznej (*UITP*)

Table 21. Results of commune grouping using a triple averages method according to the level of basic technical-economic infrastructure conditions (*UITP*)

Grupy	Gminy oraz ich oznaczenia symboliczne
1 (10 gmin)	Lewin Kłodzki (G_2), Dobra (G_8), Mszana Dolna (G_{10}), Niedźwiedź (G_{11}), Słopnice (G_{12}), Lubień (G_{13}), Krynica-Zdrój (G_{15}), Łabowa (G_{16}), Raba Wyżna (G_{27}), Węgierska Górką (G_{50})
2 (8 gmin)	Tokarnia (G_{14}), Muszyna (G_{17}), Czorsztyn (G_{20}), Jabłonka (G_{21}), Łapsze Niżne (G_{24}), Nowy Targ (G_{25}), Spytkowice (G_{29}), Poronin (G_{38})
3 (12 gmin)	Kamienna Góra (G_1), Czarny Bór (G_4), Głuszycza (G_5), Uście Gorlickie (G_7), Kamienna Góra (G_9), Krościenko nad Dunajcem (G_{22}), Lipnica Wielka (G_{23}), Jordanów (G_{32}), Stryszawa (G_{33}), Biały Dunajec (G_{35}), Istebna (G_{43}), Miłówka (G_{46})
4 (20 gmin)	Stronie Śląskie (G_3), Mieroszów (G_6), Piwniczna-Zdrój (G_{18}), Czarny Dunajec (G_{19}), Ochotnica Dolna (G_{26}), Rabka-Zdrój (G_{28}), Szaflary (G_{30}), Bystra-Sidzina (G_{31}), Zawoja (G_{34}), Bukowina Tatrzańska (G_{36}), Kościelisko (G_{37}), Czarna (G_{39}), Lutowiska (G_{40}), Cisna (G_{41}), Komańcza (G_{42}), Jeleśnia (G_{44}), Koszarawa (G_{45}), Rajcza (G_{47}), Ślemień (G_{48}), Ujszoły (G_{49})

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Skład grup gmin podobnych pod względem poziomu uwarunkowań rozwoju wynikających ze specjalistycznej infrastruktury techniczno-ekonomicznej (warstwa *UITP*) przedstawia tabela 22. Znow (podobnie jak w przypadku warstwy *UITP*) najliczniejszą grupą okazała się grupa czwarta, przy czym wyraźnie mniej liczna jest grupa gmin posiadających wyraźną przewagę konkurencyjną w tym względzie. Te uwarunkowania mają szczególne znaczenie z punktu widzenia turystów. Gminy o dobrym i bardzo dobrym poziomie zagospodarowania infrastrukturalnego znajdują się we wszystkich badanych województwach (rys. 16b), ale w trzech z nich (dolnośląskim, śląskim i podkarpackim) jest tylko po jednej takiej gminie. W województwie małopolskim gminy te tworzą wyraźne skupienia, podobnie jak gminy cechujące się mniej niż średnim poziomem tych uwarunkowań.

Rysunek 16. Klasyfikacja górskich obszarów wiejskich Polski według gmin w 2007 r. pod względem poziomu

Figure 16. Classification of mountain rural areas in Poland by communes in 2007 with respect to the level of

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Poziom uwarunkowań rozwoju z zakresu specjalistycznej infrastruktury techniczno-ekonomicznej (warstwa *UITS*) został poddany bardziej szczegółowej analizie. Wyróżniono więc uwarunkowania cząstkowe z zakresu bazy noclegowej (*UITSN*), gastronomicznej (*UITSG*), uzdrowskiej (*UITSU*) oraz infrastruktury turystycznej (*UITST*). W tabeli 23 przedstawiono klasyfikację gmin pod względem wartości miary syntetycznej charakteryzującej poziom uwarunkowań *UITSN*. Względnie liczna okazała się grupa pierwsza (gminy charakteryzujące się „bardzo korzystnym” poziomem wyposażenia obszaru w bazę noclegową), a najliczniejszą – grupa czwarta obejmująca gminy o „wyjątkowo

niekorzystnym” poziomie rozwoju bazy noclegowej. Gminy górskie słabo wyposażone w bazę noclegową występują w regionie sudeckim (wszystkie sześć gmin województwa dolnośląskiego) oraz głównie w północnej części obszarów górskich województwa małopolskiego (rys. 17a). Względnie korzystnie można ocenić poziom bazy noclegowej badanych gmin województwa podkarpackiego.

Tabela 22. Wyniki grupowania gmin metodą trzech średnich według poziomu uwarunkowań specjalistycznej infrastruktury techniczno-ekonomicznej (UITS)

Table 22. Results of commune grouping using a triple averages method according to the level of special technical-economic infrastructure conditions (UITS)

Grupy	Gminy oraz ich oznaczenia symboliczne
1 (5 gmin)	Stronie Śląskie (G_3), Uście Gorlickie (G_7), Krynica-Zdrój (G_{15}), Muszyna (G_{17}), Bukowina Tatrzańska (G_{36})
2 (9 gmin)	Piwniczna-Zdrój (G_{18}), Czorsztyn (G_{20}), Krościenko nad Dunajcem (G_{22}), Łapsze Niżne (G_{24}), Nowy Targ (G_{25}), Zawoja (G_{34}), Kościelisko (G_{37}), Lutowiska (G_{40}), Istebna (G_{43})
3 (10 gmin)	Mszana Dolna (G_{10}), Niedźwiedź (G_{11}), Ochotnica Dolna (G_{26}), Rabka-Zdrój (G_{28}), Poronin (G_{38}), Czarna (G_{39}), Cisna (G_{41}), Rajcza (G_{47}), Ujsoły (G_{49}), Węgierska Górka (G_{50})
4 (26 gmin)	Kamienna Góra (G_1), Lewin Kłodzki (G_2), Czarny Bór (G_4), Głuszyca (G_5), Mieroszów (G_6), Dobra (G_8), Kamienica (G_9), Słopnice (G_{12}), Lubień (G_{13}), Tokarnia (G_{14}), Łabowa (G_{16}), Czarny Dunajec (G_{19}), Jabłonka (G_{21}), Lipnica Wielka (G_{23}), Raba Wyżna (G_{27}), Spytkowice (G_{29}), Szaflary (G_{30}), Bystra-Sidzina (G_{31}), Jordanów (G_{32}), Stryszawa (G_{33}), Biały Dunajec (G_{35}), Komańcza (G_{42}), Jeleśnia (G_{44}), Koszarawa (G_{45}), Milówka (G_{46}), Ślemień (G_{48})

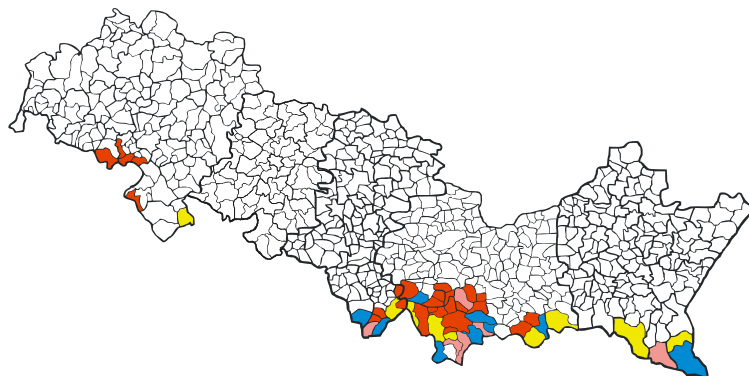
Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Tabela 23. Wyniki grupowania gmin metodą trzech średnich według poziomu uwarunkowań specjalistycznej infrastruktury techniczno-ekonomicznej z zakresu bazy noclegowej (UITSN)

Table 23. Results of commune grouping using a triple averages method according to the level special technical-economic infrastructure conditions concerning sleeping facilities (UITSN)

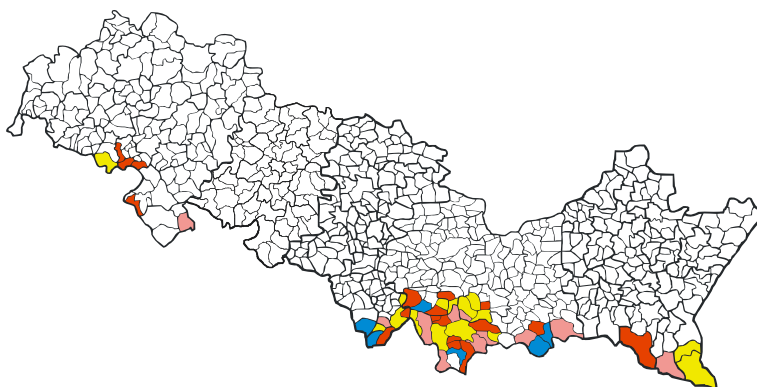
Grupy	Gminy oraz ich oznaczenia symboliczne
1 (9 gmin)	Krynica-Zdrój (G_{15}), Krościenko nad Dunajcem (G_{22}), Łapsze Niżne (G_{24}), Ochotnica Dolna (G_{26}), Zawoja (G_{34}), Kościelisko (G_{37}), Lutowiska (G_{40}), Istebna (G_{43}), Ujsoły (G_{49})
2 (6 gmin)	Mszana Dolna (G_{10}), Czorsztyn (G_{20}), Bukowina Tatrzańska (G_{36}), Poronin (G_{38}), Cisna (G_{41}), Rajcza (G_{47})
3 (9 gmin)	Stronie Śląskie (G_3), Uście Gorlickie (G_7), Muszyna (G_{17}), Czarny Dunajec (G_{19}), Lipnica Wielka (G_{23}), Biały Dunajec (G_{35}), Czarna (G_{39}), Komańcza (G_{42}), Jeleśnia (G_{44})
4 (26 gmin)	Kamienna Góra (G_1), Lewin Kłodzki (G_2), Czarny Bór (G_4), Głuszyca (G_5), Mieroszów (G_6), Dobra (G_8), Kamienica (G_9), Niedźwiedź (G_{11}), Słopnice (G_{12}), Lubień (G_{13}), Tokarnia (G_{14}), Łabowa (G_{16}), Piwniczna-Zdrój (G_{18}), Jabłonka (G_{21}), Nowy Targ (G_{25}), Raba Wyżna (G_{27}), Rabka-Zdrój (G_{28}), Spytkowice (G_{29}), Szaflary (G_{30}), Bystra-Sidzina (G_{31}), Jordanów (G_{32}), Stryszawa (G_{33}), Koszarawa (G_{45}), Milówka (G_{46}), Ślemień (G_{48}), Węgierska Górka (G_{50})

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

a) uwarunkowania specjalistycznej infrastruktury techniczno-ekonomicznej z zakresu bazy noclegowej (UITSN)

a) conditions of special technical-economic infrastructure in the area of accommodation facilities (UITSN)

b) uwarunkowań specjalistycznej infrastruktury techniczno-ekonomicznej z zakresu bazy gastronomicznej (UITSG)

b) conditions of special technical-economic infrastructure in the area of catering base (UITSG)

grupa 1 grupa 2 grupa 3 grupa 4

Rysunek 17. Klasyfikacja górskich obszarów wiejskich Polski według gmin w 2007 r. pod względem poziomu

Figure 17. Classification of mountain rural areas in Poland by communes in 2007 with respect to the level of

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Wyniki klasyfikacji pod względem poziomu uwarunkowań rozwoju wynikających ze specjalistycznej infrastruktury techniczno-ekonomicznej z zakresu bazy gastronomicznej (UITSG) przedstawia tabela 24. Grupa gmin o najslabiej rozwiniętej bazie gastronomicznej jest mniej liczna niż grupa gmin najslabiej wyposażonych w bazę noclegową, natomiast w obu wypadkach podobną liczebność mają łącznie obie grupy – 1 i 2 – o poziomie uwarunkowań powyżej średniej ustalonej dla gmin górskich. Rozmieszczenie przestrzenne bazy gastronomicznej (rys. 17b) nie zawsze koresponduje z rozmieszczeniem bazy noclegowej. Co prawda występują gminy o takim samym poziomie obu rodzajów specjalistycznej infrastruktury techniczno-ekonomicznej, ale też są gminy o bardzo wysokim poziomie bazy noclegowej i niskim poziomie bazy gastronomicznej lub odwrotnie.

Tabela 24. Wyniki grupowania gmin metodą trzech średnich według poziomu uwarunkowań specjalistycznej infrastruktury techniczno-ekonomicznej z zakresu bazy gastronomicznej (UITSG)

Table 24. Results of commune grouping using a triple averages method according to the level of special technical-economic infrastructure in the area of catering facilities (UITSG)

Grupy	Gminy oraz ich oznaczenia symboliczne
1 (6 gmin)	Krynica-Zdrój (G_{15}), Muszyna (G_{17}), Zawoja (G_{34}), Poronin (G_{38}), Istebna (G_{43}), Rajcza (G_{47})
2 (11 gmin)	Stronie Śląskie (G_3), Uście Gorlickie (G_7), Niedźwiedź (G_{11}), Piwniczna-Zdrój (G_{18}), Czorsztyn (G_{20}), Jabłonka (G_{21}), Łapsze Niżne (G_{24}), Rabka-Zdrój (G_{28}), Kościelisko (G_{37}), Cisna (G_{41}), Węgierska Górka (G_{50})
3 (15 gmin)	Kamienna Góra (G_1), Dobra (G_8), Kamienica (G_9), Mszana Dolna (G_{10}), Lubień (G_{13}), Czarny Dunajec (G_{19}), Krościenko nad Dunajcem (G_{22}), Lipnica Wielka (G_{23}), Nowy Targ (G_{25}), Jordanów (G_{32}), Czarna (G_{39}), Lutowiska (G_{40}), Jeleśnia (G_{44}), Milówka (G_{46}), Ślemień (G_{48})
4 (18 gmin)	Lewin Kłodzki (G_2), Czarny Bór (G_4), Głuszycyca (G_5), Mieroszów (G_6), Słopnice (G_{12}), Tokarnia (G_{14}), Łabowa (G_{16}), Ochotnica Dolna (G_{26}), Raba Wyżna (G_{27}), Spytkowice (G_{29}), Szaflary (G_{30}), Bystra-Sidzina (G_{31}), Stryszawa (G_{33}), Biały Dunajec (G_{35}), Bukowina Tatrzańska (G_{36}), Komańcza (G_{42}), Koszarawa (G_{45}), Ujsoły (G_{49})

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Skład grup gmin wyodrębnionych pod względem poziomu uwarunkowań rozwoju wynikających ze specjalistycznej infrastruktury techniczno-ekonomicznej z zakresu bazy uzdrowiskowej (UITSU) jest dość szczegółowy (tab. 25). Pierwsze trzy grupy obejmują razem tylko sześć gmin. Pozostałe zaś 44 gminy tworzą grupę czwartą, o „wyjątkowo niekorzystnym” poziomie tych uwarunkowań. Taka sytuacja wynika z faktu, że walory uzdrowiskowe mają wyjątkowy charakter i występują na ograniczonej przestrzeni, a ponadto nie zawsze są zagospodarowane dla celów uzdrowiskowych. W województwach dolnośląskim, śląskim i podkarpackim wszystkie gminy górskie zostały zaliczone do czwartej

grupy (rys. 18a). Jedynie obszary górskie województwa małopolskiego cechują się występowaniem udostępnionych turystycznie walorów uzdrowiskowych na zauważalnym poziomie.

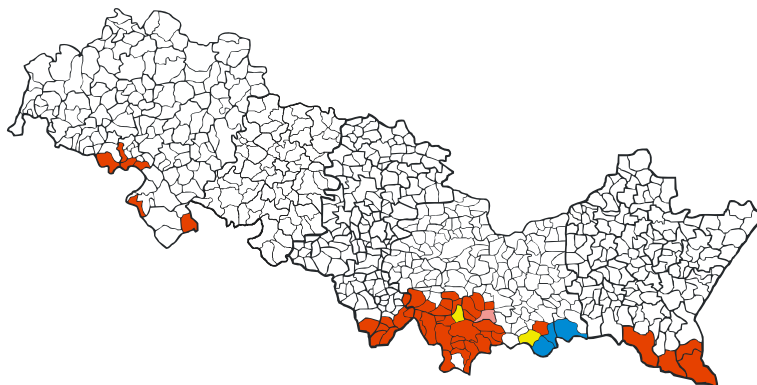
Infrastruktura turystyczna (warstwa *UITST*) była kryterium klasyfikacji, której wyniki przedstawiono w tabeli 26. Około jedna trzecia badanych gmin charakteryzuje się wyższym niż średni poziomem wyposażenia w infrastrukturę turystyczną. Ponad połowa gmin (grupa czwarta) odznacza się bardzo niskim poziomem tego rodzaju uwarunkowań. Analiza rozmieszczenia ustalonych grup daje możliwość wyodrębnienia sąsiadujących z sobą kilku lub kilkunastu gmin cechujących się zbliżonym poziomem uwarunkowań *UITST* (rycina 18b). Na pograniczu województw śląskiego i małopolskiego jest duży obszar obejmujący 21 gmin o mniej niż średnim poziomie wyposażenia w infrastrukturę turystyczną (grupy 3 i 4) oraz dalej na wschód grupa 8 gmin o więcej niż średnim poziomie tych uwarunkowań (grupy 1 i 2).

Tabela 25. Wyniki grupowania gmin metodą trzech średnich według poziomu uwarunkowań specjalistycznej infrastruktury techniczno-ekonomicznej z zakresu bazy uzdrowiskowej (*UITSU*)

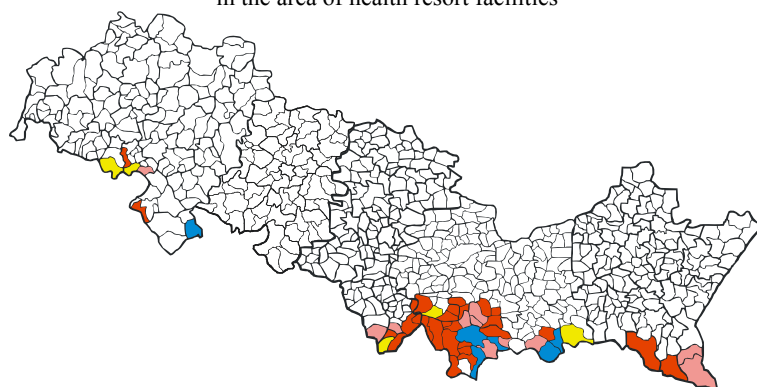
Table 25. Results of commune grouping using a triple averages method according to the level of special technical-economic conditions in the area of health resort facilities (*UITSU*)

Grupy	Gminy oraz ich oznaczenia symboliczne
1 (3 gminy)	Uście Gorlickie (G_7), Krynica-Zdrój (G_{15}), Muszyna (G_{17})
2 (1 gmina)	Kamienica (G_9)
3 (2 gminy)	Piwniczna-Zdrój (G_{18}), Rabka-Zdrój (G_{28})
4 (44 gminy)	Kamienna Góra (G_1), Lewin Kłodzki (G_2), Stronie Śląskie (G_3), Czarny Bór (G_4), Głuszycza (G_5), Mieroszów (G_6), Dobra (G_8), Mszana Dolna (G_{10}), Niedźwiedź (G_{11}), Słopnice (G_{12}), Lubień (G_{13}), Tokarnia (G_{14}), Łabowa (G_{16}), Czarny Dunajec (G_{19}), Czorsztyn (G_{20}), Jabłonka (G_{21}), Krościenko nad Dunajcem (G_{22}), Lipnica Wielka (G_{23}), Łąpsze Niżne (G_{24}), Nowy Targ (G_{25}), Ochotnica Dolna (G_{26}), Raba Wyżna (G_{27}), Spytkowice (G_{29}), Szaflary (G_{30}), Bystra-Sidzina (G_{31}), Jordanów (G_{32}), Stryszawa (G_{33}), Zawoja (G_{34}), Biały Dunajec (G_{35}), Bukowina Tatrzańska (G_{36}), Kościelisko (G_{37}), Poronin (G_{38}), Czarna (G_{39}), Lutowiska (G_{40}), Cisna (G_{41}), Komańcza (G_{42}), Istebna (G_{43}), Jeleśnia (G_{44}), Koszarawa (G_{45}), Milówka (G_{46}), Rajcza (G_{47}), Ślemień (G_{48}), Ujsoły (G_{49}), Węgierska Górka (G_{50})

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

a) uwarunkowania specjalistycznej infrastruktury techniczno-ekonomicznej z zakresu bazy uzdrowiskowej (*UITSU*)
a) conditions of special technical-economic infrastructure (*UITSU*) in the area of health resort facilities

b) uwarunkowania specjalistycznej infrastruktury techniczno-ekonomicznej z zakresu infrastruktury turystycznej (*UITST*)
b) conditions of special technical infrastructure the area of tourist infrastructure (*UITST*)

 grupa 1 grupa 2 grupa 3 grupa 4

Rysunek18. Klasyfikacja górskich obszarów wiejskich Polski według gmin w 2007 r. pod względem poziomu

Figure 18. Classification of mountain rural areas in Poland by communes in 2007 with respect to the level of

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Tabela 26. Wyniki grupowania gmin metodą trzech średnich według poziomu uwarunkowań specjalistycznej infrastruktury techniczno-ekonomicznej z zakresu infrastruktury turystycznej (UITST)

Table 26. Results of commune grouping using a triple averages method according to the level of special technical-economic conditions in the area of tourist infrastructure (UITST)

Grupy	Gminy oraz ich oznaczenia symboliczne
1 (6 gmin)	Stronie Śląskie (G_3), Krynica-Zdrój (G_{15}), Muszyna (G_{17}), Czorsztyn (G_{20}), Nowy Targ (G_{25}), Bukowina Tatrzańska (G_{36})
2 (11 gmin)	Głuszycza (G_5), Mszana Dolna (G_{10}), Niedźwiedź (G_{11}), Piwniczna-Zdrój (G_{18}), Krościenko nad Dunajcem (G_{22}), Łąpsze Niżne (G_{24}), Rabka-Zdrój (G_{28}), Czarna (G_{39}), Lutowiska (G_{40}), Istebna (G_{43}), Węgierska Górka (G_{50})
3 (5 gmin)	Kamienna Góra (G_1), Mieroszów (G_6), Uście Gorlickie (G_7), Zawoja (G_{34}), Rajcza (G_{47})
4 (28 gmin)	Lewin Kłodzki (G_2), Czarny Bór (G_4), Dobra (G_8), Kamienica (G_9), Słopnice (G_{12}), Lubień (G_{13}), Tokarnia (G_{14}), Łabowa (G_{16}), Czarny Dunajec (G_{19}), Jabłonka (G_{21}), Lipnica Wielka (G_{23}), Ochotnica Dolna (G_{26}), Raba Wyżna (G_{27}), Spytkowice (G_{29}), Szaflary (G_{30}), Bystra-Sidzina (G_{31}), Jordanów (G_{32}), Stryszawa (G_{33}), Biały Dunajec (G_{35}), Kościelisko (G_{37}), Poronin (G_{38}), Cisna (G_{41}), Komańcza (G_{42}), Jeleśnia (G_{44}), Koszarawa (G_{45}), Milówka (G_{46}), Ślemień (G_{48}), Ujsoły (G_{49})

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

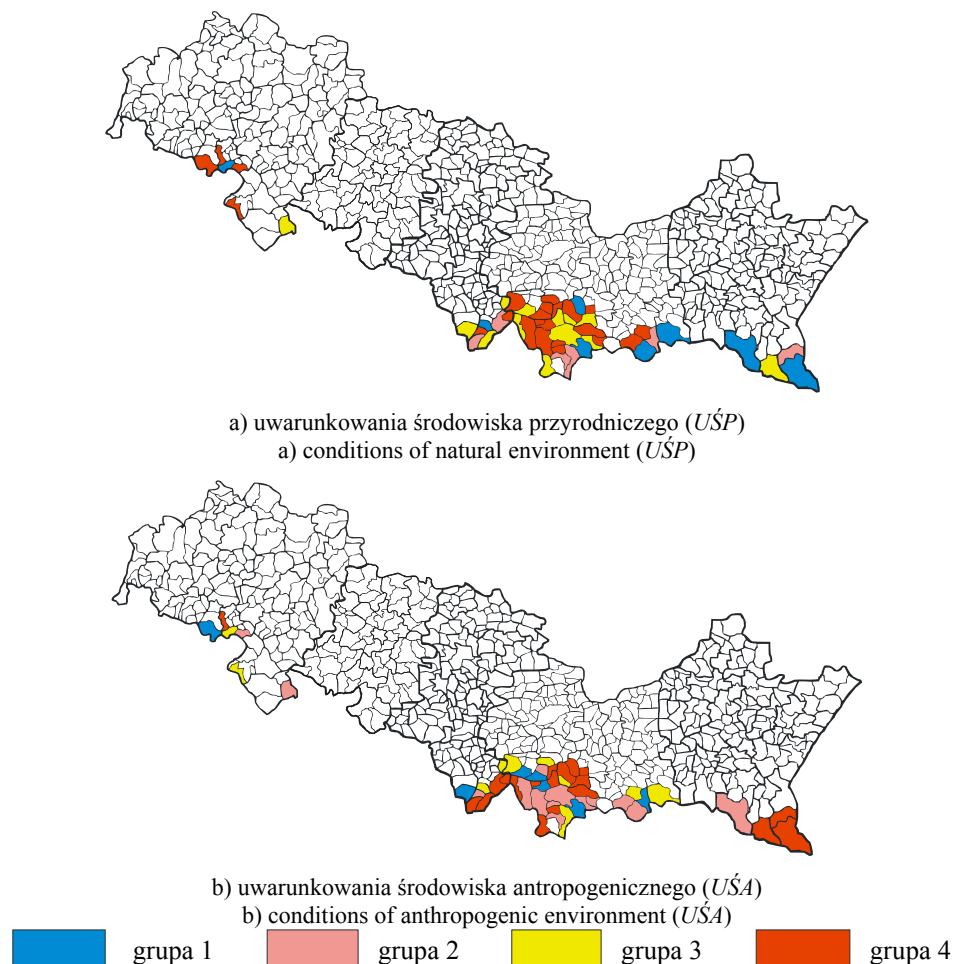
W ramach uwarunkowań środowiska ($U\acute{S}$) uwzględniono podział na uwarunkowania środowiska przyrodniczego ($U\acute{S}P$) oraz antropogenicznego ($U\acute{S}A$). Metodą trzech średnich ustalono skład grup podobnych pod względem poziomu uwarunkowań środowiska przyrodniczego (tab. 27). Liczbą gmin przeważają grupy charakteryzujące się niekorzystnym poziomem tego rodzaju uwarunkowań. Uogólniając, można wskazać (rys. 19a), że gminy górskie położone w województwie podkarpackim i południowo-wschodniej części województwa małopolskiego uzyskały na ogół wyższą ocenę w zakresie środowiska przyrodniczego.

Tabela 27. Wyniki grupowania gmin metodą trzech średnich według poziomu uwarunkowań środowiska przyrodniczego ($U\acute{S}P$)

Table 27. Results of commune grouping using a triple averages method according to the level of natural environment conditions ($U\acute{S}P$)

Grupy	Gminy oraz ich oznaczenia symboliczne
1 (8 gmin)	Mieroszów (G_6), Uście Gorlickie (G_7), Dobra (G_8), Muszyna (G_{17}), Łąpsze Niżne (G_{24}), Lutowiska (G_{40}), Komańcza (G_{42}), Węgierska Górka (G_{50})
2 (6 gmin)	Krynica-Zdrój (G_{15}), Bukowina Tatrzańska (G_{36}), Poronin (G_{38}), Czarna (G_{39}), Jeleśnia (G_{44}), Rajcza (G_{47})
3 (13 gmin)	Stronie Śląskie (G_3), Kamienica (G_9), Niedźwiedź (G_{11}), Czorsztyn (G_{20}), Lipnica Wielka (G_{23}), Nowy Targ (G_{25}), Rabka-Zdrój (G_{28}), Zawoja (G_{34}), Kościelisko (G_{37}), Cisna (G_{41}), Istebna (G_{43}), Ślemień (G_{48}), Ujsoły (G_{49})
4 (23 gminy)	Kamienna Góra (G_1), Lewin Kłodzki (G_2), Czarny Bór (G_4), Głuszycza (G_5), Mszana Dolna (G_{10}), Słopnice (G_{12}), Lubień (G_{13}), Tokarnia (G_{14}), Łabowa (G_{16}), Piwniczna-Zdrój (G_{18}), Czarny Dunajec (G_{19}), Jabłonka (G_{21}), Krościenko nad Dunajcem (G_{22}), Ochotnica Dolna (G_{26}), Raba Wyżna (G_{27}), Spytkowice (G_{29}), Szaflary (G_{30}), Bystra-Sidzina (G_{31}), Jordanów (G_{32}), Stryszawa (G_{33}), Biały Dunajec (G_{35}), Koszarawa (G_{45}), Milówka (G_{46})

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Rysunek 19. Klasyfikacja górskich obszarów wiejskich Polski według gmin w 2007 r. pod względem poziomu

Figure 19. Classification of mountain rural areas in Poland by communes in 2007 with respect to the level of

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

W tabeli 28 przedstawiono skład grup podobnych pod względem wartości miary syntetycznej charakteryzującej poziom uwarunkowań środowiska antropogenicznego (*UŚA*). W przypadku uwarunkowań o charakterze antropogenicznym mniej liczna, niż to zaobserwowano przy uwarunkowaniach o charakterze przyrodniczym, okazała się grupa gmin o wyraźnie gorszej sytuacji w tym względzie. Większa jest również liczba gmin o ponadprzeciętnym poziomie uwarunkowań przyczyniających się do podjęcia i realizacji turystycznego kierunku rozwoju (rys. 19b).

Tabela 28. Wyniki grupowania gmin metodą trzech średnich według poziomu uwarunkowań środowiska antropogenicznego (UŚA)**Table 28.** Results of commune grouping using a triple averages method according to the level of anthropogenic environment conditions (UŚA)

Grupy	Gminy oraz ich oznaczenia symboliczne
1 (7 gmin)	Kamienna Góra (G_1), Krynica-Zdrój (G_{15}), Łapsze Niżne (G_{24}), Raba Wyżna (G_{27}), Bystra-Sidzina (G_{31}), Zawoja (G_{34}), Istebna (G_{43})
2 (14 gmin)	Stronie Śląskie (G_3), Głuszycza (G_5), Muszyna (G_{17}), Piwniczna-Zdrój (G_{18}), Czarny Dunajec (G_{19}), Czorsztyn (G_{20}), Jabłonka (G_{21}), Krościenko nad Dunajcem (G_{22}), Nowy Targ (G_{25}), Szaflary (G_{30}), Jordanów (G_{32}), Poronin (G_{38}), Komańcza (G_{42}), Miłówka (G_{46})
3 (11 gmin)	Lewin Kłodzki (G_2), Mieroszów (G_6), Uście Gorlickie (G_7), Niedźwiedź (G_{11}), Tokarnia (G_{14}), Łabowa (G_{16}), Stryszawa (G_{33}), Bukowina Tatrzańska (G_{36}), Czarna (G_{39}), Ślemień (G_{48}), Węgierska Górka (G_{50})
4 (18 gmin)	Czarny Bór (G_4), Dobra (G_8), Kamienica (G_9), Mszana Dolna (G_{10}), Słopnice (G_{12}), Lubień (G_{13}), Lipnica Wielka (G_{23}), Ochotnica Dolna (G_{26}), Rabka-Zdrój (G_{28}), Spytkowice (G_{29}), Biały Dunajec (G_{35}), Kościelisko (G_{37}), Lutowiska (G_{40}), Cisna (G_{41}), Jeleśnia (G_{44}), Koszarawa (G_{45}), Rajcza (G_{47}), Ujsoły (G_{49})

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

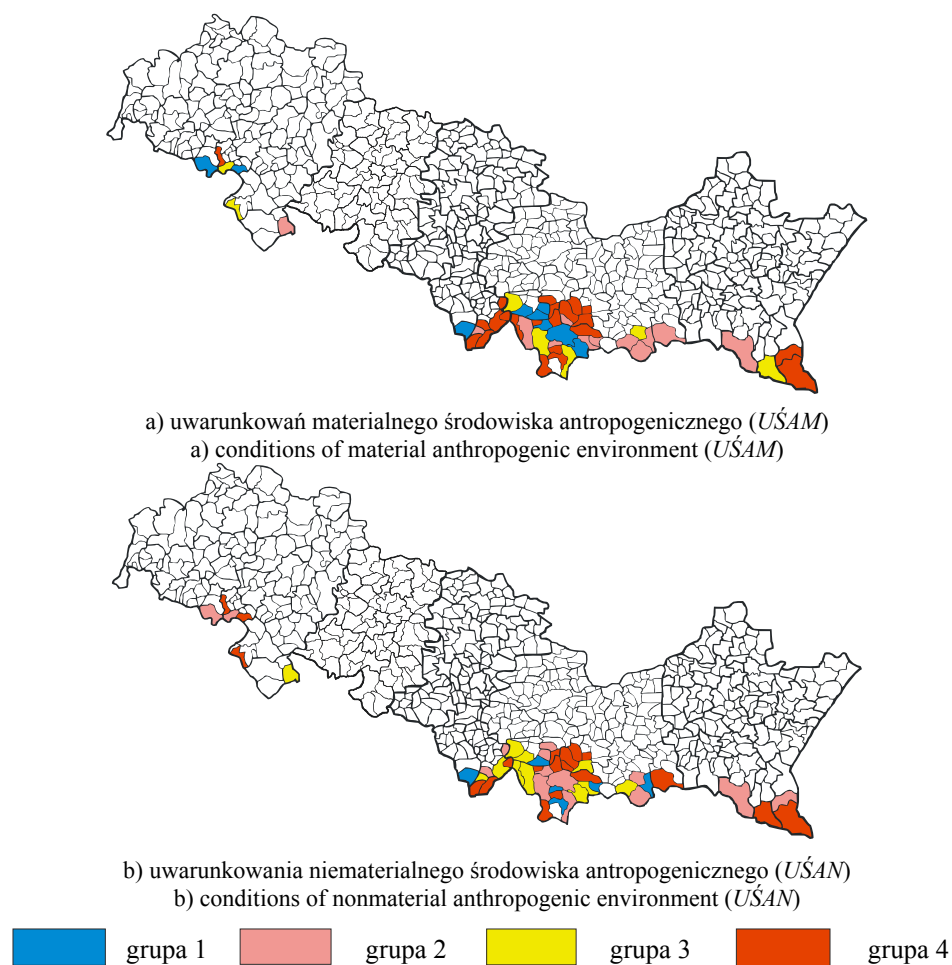
Tabela 29. Wyniki grupowania gmin metodą trzech średnich według poziomu uwarunkowań materialnego środowiska antropogenicznego (UŚAM)**Table 29.** Results of commune grouping using a triple averages method according to the level of material anthropogenic environment conditions (UŚAM)

Grupy	Gminy oraz ich oznaczenia symboliczne
1 (9 gmin)	Kamienna Góra (G_1), Głuszycza (G_5), Łapsze Niżne (G_{24}), Nowy Targ (G_{25}), Raba Wyżna (G_{27}), Bystra-Sidzina (G_{31}), Jordanów (G_{32}), Zawoja (G_{34}), Istebna (G_{43})
2 (12 gmin)	Stronie Śląskie (G_3), Uście Gorlickie (G_7), Niedźwiedź (G_{11}), Krynica-Zdrój (G_{15}), Muszyna (G_{17}), Piwniczna-Zdrój (G_{18}), Czorsztyn (G_{20}), Jabłonka (G_{21}), Krościenko nad Dunajcem (G_{22}), Szaflary (G_{30}), Komańcza (G_{42}), Miłówka (G_{46})
3 (7 gmin)	Lewin Kłodzki (G_2), Mieroszów (G_6), Łabowa (G_{16}), Czarny Dunajec (G_{19}), Stryszawa (G_{33}), Bukowina Tatrzańska (G_{36}), Cisna (G_{41})
4 (22 gminy)	Czarny Bór (G_4), Dobra (G_8), Kamienica (G_9), Mszana Dolna (G_{10}), Słopnice (G_{12}), Lubień (G_{13}), Tokarnia (G_{14}), Lipnica Wielka (G_{23}), Ochotnica Dolna (G_{26}), Rabka-Zdrój (G_{28}), Spytkowice (G_{29}), Biały Dunajec (G_{35}), Kościelisko (G_{37}), Poronin (G_{38}), Czarna (G_{39}), Lutowiska (G_{40}), Jeleśnia (G_{44}), Koszarawa (G_{45}), Rajcza (G_{47}), Ślemień (G_{48}), Ujsoły (G_{49}), Węgierska Górka (G_{50})

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

W ramach środowiska antropogenicznego uwzględniono elementy materialne oraz niematerialne, dlatego kolejnym kryterium podziału badanych gmin był poziom uwarunkowań rozwoju wynikających z materialnego środowiska antropogenicznego (UŚAM), co przedstawia tabela 29. Można zauważyć, że niemal połowa gmin charakteryzuje się „korzystnym” (grupa druga) lub „bardzo korzystnym” (grupa pierwsza) poziomem tego rodzaju uwarunkowań, a ponad połowa – „niekorzystnym” lub „wyjątkowo niekorzystnym”. Nisko należy oce-

nić stan materialnych elementów środowiska antropogenicznego w województwie śląskim (tylko dwie gminy uzyskały poziom ponad przeciętny) oraz w środkowej części obszarów górskich województwa małopolskiego (rys. 20a). W województwie podkarpackim gminy o walorach bardziej cenniejszych przyrodniczo okazały się mniej cenne pod względem materialnego środowiska antropogenicznego.

Rycina 20. Klasyfikacja górskich obszarów wiejskich Polski według gmin w 2007 r. pod względem poziomu

Figure 20. Classification of mountain rural areas in Poland by communes in 2007 with respect to the level of

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Pod względem poziomu uwarunkowań niematerialnego środowiska antropogenicznego (*UŚAN*) skład grup gmin przedstawia tabela 30. W 2007 r. około 10% gmin górskich charakteryzowało się najwyższym poziomem uwarunkowań *UŚAN*, około 30% – wysokim, ponad 20% – niskim, a prawie 40% gmin – bardzo niskim. Pod względem poziomu uwarunkowań *UŚAN* nieco lepiej niż w przypadku uwarunkowań *UŚAM* wypadły gminy województwa śląskiego (rys. 20b). Jedynie 19 gmin w czterech województwach odznaczało się takim samym poziomem uwarunkowań *UŚAN* i *UŚAM*. W odniesieniu do pozostałych gmin przeprowadzona klasyfikacja dała różne rezultaty. Nie zawsze więc materialne walory kultury towarzyszą niematerialnym.

Tabela 30. Wyniki grupowania gmin metodą trzech średnich według poziomu uwarunkowań niematerialnego środowiska antropogenicznego (*UŚAN*)
Table 30. Results of commune grouping using a triple averages method according to the level of nonmaterial anthropogenic environment conditions (*UŚAN*)

Grupy	Gminy oraz ich oznaczenia symboliczne
1 (6 gmin)	Krynica-Zdrój (<i>G₁₅</i>), Krościenko nad Dunajcem (<i>G₂₂</i>), Szaflary (<i>G₃₀</i>), Bystra-Sidzina (<i>G₃₁</i>), Poronin (<i>G₃₈</i>), Istebna (<i>G₄₃</i>)
2 (14 gmin)	Kamienna Góra (<i>G₁</i>), Mioszów (<i>G₆</i>), Tokarnia (<i>G₁₄</i>), Łabowa (<i>G₁₆</i>), Muszyna (<i>G₁₇</i>), Czarny Dunajec (<i>G₁₉</i>), Nowy Targ (<i>G₂₅</i>), Raba Wyżna (<i>G₂₇</i>), Jordanów (<i>G₃₂</i>), Bukowina Tatrzańska (<i>G₃₆</i>), Czarna (<i>G₃₉</i>), Komańcza (<i>G₄₂</i>), Ślemień (<i>G₄₈</i>), Węgierska Górka (<i>G₅₀</i>)
3 (11 gmin)	Stronie Śląskie (<i>G₃</i>), Kamienica (<i>G₉</i>), Piwniczna-Zdrój (<i>G₁₈</i>), Czorsztyn (<i>G₂₀</i>), Jabłonka (<i>G₂₁</i>), Lipnica Wielka (<i>G₂₃</i>), Łapsze Niżne (<i>G₂₄</i>), Stryszawa (<i>G₃₃</i>), Zawoja (<i>G₃₄</i>), Jeleśnia (<i>G₄₄</i>), Milówka (<i>G₄₆</i>)
4 (19 gmin)	Lewin Kłodzki (<i>G₂</i>), Czarny Bór (<i>G₄</i>), Głuszycza (<i>G₅</i>), Uście Gorlickie (<i>G₇</i>), Dobra (<i>G₈</i>), Mszana Dolna (<i>G₁₀</i>), Niedźwiedź (<i>G₁₁</i>), Słopnice (<i>G₁₂</i>), Lubień (<i>G₁₃</i>), Ochotnica Dolna (<i>G₂₆</i>), Rabka-Zdrój (<i>G₂₈</i>), Spytkowice (<i>G₂₉</i>), Biały Dunajec (<i>G₃₅</i>), Kościelisko (<i>G₃₇</i>), Lutowiska (<i>G₄₀</i>), Cisna (<i>G₄₁</i>), Koszarawa (<i>G₄₅</i>), Rajcza (<i>G₄₇</i>), Ujsoły (<i>G₄₉</i>)

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Zainteresowane turystycznym kierunkiem rozwoju lokalne władze samorządowe mogą posłużyć się zamieszczonymi w tej części pracy wynikami klasyfikacji (tab. 12–30) do ustalenia pozycji własnej gminy pod względem określonego kryterium względem pozostałych gmin górskich oraz do określenia, które z nich reprezentują zbliżony poziom uwarunkowań, mogąc w ten sposób stanowić potencjalne bezpośrednie zagrożenie konkurencyjne.

**4.2.5. Wyznaczanie syntetycznego miernika uwarunkowań
turystycznego kierunku rozwoju w ujęciu przekrojowo-czasowym.
Analiza zmian strukturalnych w latach 2005–2007 według gmin**

Interpretacja wskaźnika uwarunkowań turystycznego kierunku rozwoju, obliczonego w sposób wskazany w punkcie 4.2.3 (wariant „A” uwzględniający dane przekrojowe), umożliwia jednoznaczną ocenę poziomu uwarunkowań rozwoju danej gminy poprzez porównanie go ze średnim poziomem (równym jedności) osiągniętym przez wszystkie gminy górskie. Nie umożliwia natomiast oceny wielkości i kierunku zmian zachodzących w danej gminie, gdyż wyższa wartość wskaźnika obliczonego w kolejnych okresach analizy, co prawda oznacza poprawę sytuacji danej gminy na tle innych gmin, ale może to być mylna informacja spowodowana zmniejszeniem średniego poziomu uwarunkowań rozwoju pozostałych gmin w kolejnym okresie. Bowiem, gdy średnia, do której odnoszony jest poziom uwarunkowań danej gminy (co wynika z zastosowanego sposobu normowania zmiennych) ulega obniżeniu, wtedy sugeruje to wyższy poziom uwarunkowań rozwoju tej gminy.

Ze wskazanych względów podjęto realizację drugiego wariantu analizy (wariant „B”), w celu oceny wielkości i kierunków zmian zachodzących w poziomie uwarunkowań turystycznego kierunku rozwoju badanych gmin. Realizacja tego wariantu polegała na przyjęciu do obliczeń wszystkich informacji przekrojowo-czasowych dla poszczególnych zmiennych.

Aby uzyskać bezwzględne wartości taksonomicznego miernika uwarunkowań rozwoju, normalizację zmiennych diagnostycznych przeprowadzono na podstawie następującej formuły:

$$b_{i,j',d}^t = \frac{z_{i,j',d}^t}{\overline{z_{j',d}}}, \quad (26)$$

w której $\overline{z_{j',d}}$ oznacza średnią arytmetyczną j' -tej cechy (z macierzy $[z_{i,j',d}^t]$ zmiennych stymulant wyznaczonych za pomocą reguły (14) i (15)) d -tej warstwy we wszystkich okresach badania. Zmienna $b_{i,j',d}^t$ oznacza więc wartość znormalizowaną j' -tej cechy d -tej warstwy w t -tym okresie charakteryzującą i -tą gminę, przy czym: $i = 1, 2, \dots, n_G$, $j' = 1, 2, \dots, n_{Yd}$ (n_{Yd} jest liczebnością cech w d -tej warstwie struktury uwarunkowań), $d = 1, 2, \dots, n_D$, $t = 1, 2, \dots, n_T$.

Cechy poddane przekształceniu (26) wykorzystującemu średnią międzyokresową charakteryzują się następującymi właściwościami:

– suma wartości każdej przekształconej zmiennej obliczona dla wszystkich okresów jest równa iloczynowi liczby okresów analizy oraz liczby obiektów ($n_T \cdot n_G$),

– średnia arytmetyczna zmiennej przekształconej obliczona z uwzględnieniem wszystkich (w tym przypadku dwóch) lat analizy jest równa jedności.

Rezultatem przeprowadzonego przekształcenia normalizującego było uzyskanie macierzy znormalizowanych wartości zmiennych diagnostycznych $[b'_{i,j',d}]$, która była podstawą wyznaczenia wartości zmiennej syntetycznej w drugim wariancie badania (wariant pierwszy opierał się na normalizacji zmiennych diagnostycznych przeprowadzonej na podstawie danych przekrojowe).

Wagi poszczególnych cech oraz warstw (uwarunkowań cząstkowych) obliczono w nieco odmienny niż poprzednio sposób, korzystając jednak również z miary opartej na poziomie zmienności cech diagnostycznych. Różnica polegała na tym, że wagi zostały obliczone jako wagi „międzyokresowe”, dzięki czemu w obu okresach badania zmienne diagnostyczne miały przypisaną tę samą wagę – waga cechy nie zmienia się wraz ze zmianą poziomu zmienności tej cechy w różnych okresach badania.

Ową niezmiennosć wag w ujęciu przekrojowo-czasowym osiągnięto w pracy za pomocą znanej z literatury formuły zaadaptowanej dla potrzeb realizacji założonych celów:

$$wB_{j',d} = \frac{|V_{j',d}|}{\sum_{j'=1}^{ny_d} |V_{j',d}|}, \quad (27)$$

w której $wB_{j',d}$ jest wagą j' -tej ($j' = 1, 2, \dots, n_{y_d}$) unormowanej cechy z macierzy $[b'_{i,j',d}]$ w d -tej ($d = 1, 2, \dots, n_D$) warstwie, przy czym $V_{j',d}$ oznacza współczynnik zmienności j' -tej ($j' = 1, 2, \dots, n_{y_d}$) cechy w d -tej ($d = 1, 2, \dots, n_D$) warstwie obliczony na podstawie wartości cechy przez normalizacją dla wszystkich okresów łącznie.

Ustalone w zaproponowany sposób wagi cech diagnostycznych (27) spełniają wszystkie pożądane właściwości wag (przytoczone już w punkcie 4.2.3).

W zależności od tego, czy poziom danego uwarunkowania określony został przez wartości cech diagnostycznych, czy też przez uwarunkowania cząstkowe, wartości zmiennych syntetycznych obliczano w odmienny sposób. W sytuacji, gdy elementami danej warstwy były poszczególne zmienne diagnostyczne, wówczas miernik syntetyczny zdefiniowano według formuły:

$${}^B MW_{i,d}^t = \sum_{j'=1}^{ny_d} wB_{j',d} \cdot b'_{i,j',d}, \quad (28)$$

gdzie ${}^B MW_{i,d}^t$ oznacza poziom uwarunkowań rozwoju i -tej ($i = 1, 2, \dots, n_G$) gminy w d -tej ($d = 1, 2, \dots, n_D$) warstwie w t -tym ($t = 1, 2, \dots, n_T$) okresie. Symbol „ B ” oznacza, że syntetyczny miernik uwarunkowań rozwoju obliczony został zgodnie z podejściem realizowanym w drugim wariancie analizy, w celu oceny wielkości i kierunków zmian poziomu uwarunkowań rozwoju analizowanych gmin, a więc na podstawie danych przekrojowo-czasowych (wariant „B”).

Wagi poszczególnych uwarunkowań cząstkowych (warstw) opracowano w następujący sposób:

$$wB_d = \frac{|V_d|}{\sum_{d=1}^{n_W} |V_d|}, \quad (29)$$

gdzie wB_d oznacza wagę d -tej warstwy we wszystkich okresach objętych analizą, n_W oznacza liczbę warstw struktury, dla której ustalana jest waga, natomiast V_d jest współczynnikiem zmienności d -tej warstwy uwzględniającym wszystkie okresy analizy.

Wagi poszczególnych warstw struktury uwarunkowań również charakteryzują się spełnieniem wszystkich pożądanych właściwości wag.

Syntetyczną miarę wyrażającą poziom tych uwarunkowań rozwoju, w przypadku których elementami nie były bezpośrednio zmienne diagnostyczne, lecz uwarunkowania cząstkowe, zdefiniowano za pomocą formuły:

$${}^B MS_{i,d}^t = \sum_{d=1}^{n_W} wB_d \cdot {}^B MW_{i,d}^t, \quad (30)$$

gdzie ${}^B MS_{i,d}^t$ oznacza poziom uwarunkowań rozwoju i -tej ($i = 1, 2, \dots, n_G$) gminy w d -tej warstwie opisywanej przez wartości zmiennych syntetycznych ${}^B MW_{i,d}^t$ wyznaczonych według wzoru (28) dla uwarunkowań cząstkowych w t -tym ($t = 1, 2, \dots, n_T$) okresie, natomiast wB_d oznacza wagę (29).

Syntetyczną miarę uwarunkowań rozwoju według drugiego wariantu analizy (wariant „B”) obliczono dla wszystkich gmin górskich (wykazanych w tabeli 5) w latach 2005 oraz 2007. Ekonomiczna interpretacja obliczonego we wskazany sposób miernika uwarunkowań rozwoju wskazuje, że i -ta jednostka (gmina) osiągnęła tym wyższy (korzystniejszy) poziom uwarunkowań rozwoju, im wartość miernika jest wyższa³⁴⁴. Syntetyczny miernik uwarunkowań rozwoju uzyskany w drugim wariancie analizy ma następujące własności:

³⁴⁴ W. Pluta: *Wielowymiarowa analiza porównawcza w badaniach ekonomicznych...*, op. cit., s. 22.

$$- \frac{1}{n_T \cdot n_G} \cdot \sum_{t=1}^{n_T} \sum_{i=1}^{n_G} {}^B MS_{i,d}^t = 1, \quad (31)$$

$$- \frac{1}{n_T \cdot n_G} \cdot \sum_{t=1}^{n_T} \sum_{i=1}^{n_G} {}^B MW_{i,d}^t = 1. \quad (32)$$

Wskazane właściwości miernika nie pozwalają na tak proste – jak to miało miejsce w wariancie „A” analizy – porównywanie poziomu uwarunkowań rozwoju gminy ze średnią uzyskaną dla wszystkich badanych gmin w danym okresie (ponieważ poziom ten jest różny w wypadku każdej ze zmiennych syntetycznych), ale umożliwiają obiektywne stwierdzenie wartości i kierunku zmian poziomu uwarunkowań rozwoju danej gminy.

Bezwzględna zmiana poziomu uwarunkowań rozwoju w latach 2005 i 2007 (tab. 31 i 32) została obliczona jako różnica wartości wskaźnika (28) obliczonego dla obydwu okresów w wypadku następujących warstw analizowanej struktury uwarunkowań (zbiór D): $UITP$, $UITSN$, $UITSG$, $UITSU$, $UITST$, UIS , UIK , UIO , UG , $UŚP$, $UŚAM$, $UŚAN$ i US oraz jako różnica obliczonych również dla obydwu okresów wartości wskaźnika (30) w odniesieniu do ogólnego poziomu uwarunkowań rozwoju (U), jak również w stosunku do następujących uwarunkowań cząstkowych (zbiór D'): UI , UIT , $UITS$, $UŚ$ i $UŚA$.

Charakterystyki opisowe rozkładu gmin według bezwzględnej zmiany wartości zmiennych syntetycznych opisujących strukturę uwarunkowań (U) rozwoju w analizowanym okresie z uwzględnieniem uwarunkowań cząstkowych, przedstawiono w tabeli 58 (aneks, załącznik 1). Analiza zaprezentowanych tam danych pozwala sformułować kilka wniosków na temat zmian czasowych analizowanej struktury uwarunkowań turystycznego kierunku rozwoju górskich obszarów wiejskich Polski. W roku 2007 w porównaniu z rokiem 2005 odnotowano ogólną poprawę poziomu uwarunkowań (U), przy czym uwarunkowania cząstkowe złożyły się na ten stan rzeczy w zróżnicowanym stopniu, tj. jedno z nich wpłynęło na ten poziom stymulująco, inne wpłynęło na niego hamująco. Maksymalny przyrost wartości poziomu uwarunkowań (U) odnotowano w gminie Jordanów (0,994), natomiast maksymalny spadek odnotowano w gminie Szaflary (-0,997). Rozmieszczenie przestrzenne zmiany poziomu uwarunkowań charakteryzował rozkład lewostronny (asymetria nie była silna), co wskazuje, że w większości gmin odnotowano przyrost wartości miary syntetycznej, a w mniejszej ich liczbie – obniżenie poziomu uwarunkowań.

Tabela 31. Bezwzględna zmiana poziomu uwarunkowań (U , UI , UG , US , USP , USA , $USAM$, $USAN$)
rozwoju w latach 2005 i 2007 według gmin

Table 31. Absolute change of development conditions level (U , UI , UG , US , USP , USA , $USAM$, $USAN$)
in the years 2005 and 2007 per communes

Nazwa i symbol gminy	Bezwzględna zmiana poziomu uwarunkowań										
	U	UI	UG	US	USP	USA	$USAM$	$USAN$			
Kamienna Góra (G_1)	-0,026	-0,027	0,015	-0,057	0,056	-0,200	0,070	0,332	-0,440		
Lewin Kłodzki (G_2)	-0,153	-0,054	-0,153	-0,449	0,072	-0,932	-0,019	-0,124	0,186		
Sitonic Śląskie (G_3)	0,537	0,714	-0,447	0,640	0,342	-0,083	1,283	1,505	0,852		
Czarny Bór (G_4)	-0,021	0,036	0,115	-0,274	0,141	-0,273	-0,274	-0,426	0,023		
Gluszyca (G_5)	-0,003	-0,251	0,294	0,547	-0,381	-0,049	1,077	1,648	-0,036		
Mieroszów (G_6)	0,594	0,359	0,056	1,612	0,072	2,661	0,679	0,538	0,954		
Uście Gorlickie (G_7)	-0,096	-0,327	-0,340	0,678	0,063	0,923	0,460	0,609	0,169		
Dobra (G_8)	0,049	-0,386	0,004	1,296	-0,043	2,768	-0,014	0,106	-0,246		
Kamienica (G_9)	0,137	0,166	0,247	-0,002	0,072	-0,018	0,013	-0,005	0,049		
Mszana Dolna (G_{10})	0,013	0,149	-0,249	-0,207	-0,051	-0,750	0,277	0,255	0,318		
Niedzwiedź (G_{11})	0,227	0,370	-0,072	0,015	0,110	0,011	0,020	0,000	0,058		
Słopnice (G_{12})	-0,071	-0,146	0,095	0,044	-0,118	-0,046	0,124	-0,034	0,433		
Lubień (G_{13})	-0,010	-0,005	0,056	-0,048	-0,145	-0,030	-0,065	0,000	-0,190		
Tokarnia (G_{14})	0,027	-0,015	-0,095	0,226	-0,065	-0,047	0,468	0,589	0,234		
Krynica-Zdrój (G_{15})	0,582	-0,081	3,849	0,548	0,112	0,077	0,966	-0,129	3,098		
Łabowa (G_{16})	-0,176	-0,416	-0,042	0,404	-0,059	-0,045	0,804	0,696	1,013		
Muszyna (G_{17})	0,094	-0,272	-0,618	1,579	-0,415	2,860	0,439	-0,009	1,310		
Piwiczna-Zdrój (G_{18})	-0,272	-0,166	0,023	-0,774	0,086	-1,757	0,101	-0,255	0,792		
Czarny Dunajec (G_{19})	0,063	-0,008	0,152	0,256	-0,449	-0,110	0,582	0,784	0,189		
Czorsztyn (G_{20})	0,702	0,959	0,068	0,418	0,045	-0,041	0,826	0,875	0,731		
Jablonka (G_{21})	-0,671	-0,171	-0,101	-2,460	0,030	-5,374	0,133	0,069	0,257		
Krościenko nad Dunajcem (G_{22})	0,024	-0,098	-0,191	0,494	0,002	-0,036	0,966	0,175	2,504		
Lipnica Wielka (G_{23})	0,006	0,208	0,022	-0,569	0,030	-0,051	-1,030	0,032	-3,097		
Łapsze Niżne (G_{24})	0,178	0,209	0,484	-0,075	0,018	-0,075	-0,075	-0,194	0,158		

Nazwa i symbol gminy	Bezwzględna zmiana poziomu uwarunkowań												
	U	UI	UG	US	USP	USA	USAM	USAN	US	USP	USA	USAM	USAN
Nowy Targ (G_{25})	0,554	0,501	0,117	1,012	-0,051	-0,050	1,957	2,623	0,660				
Ochońnica Dolna (G_{26})	0,040	0,068	0,348	-0,224	0,073	-0,131	-0,306	-0,101	-0,707				
Raba Wyżna (G_{27})	0,141	0,054	0,133	0,394	0,065	0,138	0,622	0,582	0,701				
Rabka-Zdrój (G_{28})	0,342	0,538	-0,018	0,039	-0,024	0,070	0,011	0,085	-0,132				
Spytakowice (G_{29})	0,005	0,022	0,001	-0,038	-0,034	-0,071	-0,009	-0,068	0,108				
Szaflary (G_{30})	-0,997	-0,856	-3,381	-0,076	0,013	-0,039	-0,109	-0,006	-0,310				
Bystra-Siżyna (G_{31})	0,015	-0,002	0,070	0,029	0,044	-0,051	0,099	-0,107	0,499				
Jordanów (G_{32})	0,994	0,975	-0,035	1,736	0,015	2,420	1,128	1,139	1,105				
Stryszawa (G_{33})	-0,004	-0,029	0,113	-0,011	0,099	-0,022	-0,002	-0,011	0,017				
Zawoja (G_{34})	-0,375	-0,256	-1,183	-0,267	0,016	-0,474	-0,084	0,028	-0,302				
Biały Dunajec (G_{35})	0,050	0,022	0,241	0,021	0,006	-0,047	0,082	0,000	0,241				
Bukowina Tatrzańska (G_{36})	-0,017	0,097	-0,237	-0,208	0,013	-0,010	-0,385	-0,730	0,288				
Kościelisko (G_{37})	-0,228	-0,220	0,074	-0,453	0,051	-0,036	-0,823	0,127	-2,673				
Poronin (G_{38})	0,004	-0,065	0,005	0,211	-0,158	-0,161	0,541	0,005	1,584				
Czarna (G_{39})	-0,173	-0,349	0,057	0,168	0,006	-0,088	0,396	-0,112	1,383				
Lutowiska (G_{40})	0,426	0,250	2,890	-0,496	-0,009	-0,027	-0,913	-0,084	-2,526				
Cisna (G_{41})	-0,173	-0,177	-0,390	-0,056	0,112	-0,241	0,108	0,139	0,048				
Komańcza (G_{42})	-0,071	-0,102	-0,178	0,067	0,051	-0,103	0,220	-0,117	0,874				
Istebna (G_{43})	0,494	0,210	0,320	1,428	0,042	-0,009	2,707	2,618	2,880				
Jeleśnia (G_{44})	0,190	0,122	0,033	0,489	0,008	0,773	0,237	0,007	0,685				
Koszarawa (G_{45})	0,014	0,007	0,020	0,030	-0,005	-0,057	0,107	-0,010	0,334				
Milówka (G_{46})	0,079	0,058	0,212	0,065	0,020	-0,013	0,134	0,022	0,354				
Rajcza (G_{47})	0,011	0,083	-0,262	-0,029	0,019	0,001	-0,055	0,017	-0,194				
Slemień (G_{48})	-0,070	-0,180	0,066	0,152	-0,011	-0,031	0,316	-0,198	1,316				
Ujsoly (G_{49})	-0,120	0,072	-1,304	0,031	0,020	0,028	0,034	0,011	0,079				
Węgierska Górka (G_{50})	0,210	0,038	-0,060	0,866	0,024	1,998	-0,142	-0,082	-0,258				

Źródło: obliczenia własne.

Tabela 32. Bezwzględna zmiana poziomu uwarunkowań (UIT, UIS, UIK, UIO, UITP, UIIS, UIISG, UIITS, UIITSN, UIITSG, UIITSU, UIITST) rozwoju w latach 2005 i 2007 według gmin

Table 32. Relative change of conditions for development (UIT, UIS, UIK, UIO, UITP, UIIS, UIISG, UIITS, UIITSN, UIITSG, UIITSU, UIITST) in the years 2005 and 2007 per communes

Nazwa i symbol gminy	Bezwzględna zmiana poziomu uwarunkowań												
	UIT	UIS	UIK	UIO	UITP	UIIS	UIISG	UIITS	UIITSN	UIITSG	UIITSU	UIITST	
Kamienna Góra (G_1)	0,031	0,045	0,000	-0,597	0,027	0,031	0,336	0,089	0,031	0,089	0,000	-0,026	
Lewin Kłodzki (G_2)	-0,100	-0,106	0,182	0,103	-0,153	-0,095	0,061	-0,426	-0,095	-0,426	0,000	0,006	
Stronie Śląskie (G_3)	0,915	0,091	0,912	0,009	-0,063	1,000	0,149	-0,190	1,000	-0,190	0,000	2,174	
Czarny Bór (G_4)	0,032	0,174	0,000	-0,119	0,037	0,031	0,221	0,002	0,031	0,002	0,000	0,034	
Gluszyca (G_5)	-0,418	0,034	0,182	0,042	-0,064	-0,449	-0,408	0,000	-0,449	-0,408	0,000	-0,885	
Mieroszów (G_6)	0,450	0,210	0,365	-0,084	-0,002	0,490	0,422	-0,070	0,490	-0,070	0,000	1,004	
Uście Gorlickie (G_7)	-0,502	-0,056	0,182	-0,038	0,107	-0,555	-0,798	-1,611	-0,555	-0,798	0,000	-0,246	
Dobra (G_8)	-0,612	0,102	0,000	0,074	0,024	-0,668	-0,003	-0,083	-0,668	-0,083	0,000	-1,360	
Kamienica (G_9)	0,181	0,268	0,000	0,074	0,171	0,181	0,679	-0,076	0,181	-0,076	0,000	0,324	
Miszana Dolna (G_{10})	0,244	-0,009	0,000	-0,128	0,034	0,262	-0,768	-0,097	0,262	-0,097	0,000	0,705	
Niedźwiedź (G_{11})	0,380	0,702	0,000	0,174	0,659	0,356	0,273	0,183	0,356	0,183	0,000	0,618	
Słomnice (G_{12})	-0,238	0,095	0,000	-0,014	-0,107	-0,250	-0,163	0,058	-0,250	-0,163	0,000	-0,531	
Lubień (G_{13})	0,072	0,065	-0,758	0,146	-0,497	0,121	0,101	0,016	0,121	0,016	0,000	0,233	
Tokarnia (G_{14})	-0,019	0,002	0,000	-0,035	0,153	-0,034	0,038	-0,325	-0,034	-0,325	0,000	0,087	
Krynica-Zdrój (G_{15})	-0,664	4,006	0,000	-2,427	0,012	-0,723	-2,955	6,271	-0,723	-2,955	0,000	-4,250	
Łabowa (G_{16})	-0,615	-0,043	0,000	-0,010	-0,145	-0,656	-0,423	-0,054	-0,656	-0,423	0,000	-1,290	
Muszyna (G_{17})	-0,387	0,290	0,243	-0,894	-0,740	-0,356	0,207	-0,047	-0,356	-0,047	0,000	0,903	
Pivniczna-Zdrój (G_{18})	-0,205	0,200	0,182	-0,848	0,073	-0,229	0,128	-0,021	-0,229	-0,021	0,000	-0,489	
Czarny Dunajec (G_{19})	0,045	0,014	0,000	-0,447	0,009	0,048	0,355	0,471	0,048	0,471	0,000	-0,184	
Czorsztyn (G_{20})	0,799	3,177	0,243	-0,631	0,169	0,854	-0,239	-0,304	0,854	-0,304	0,000	1,978	
Jablonka (G_{21})	-0,205	0,100	0,000	-0,551	0,186	-0,239	-0,446	-0,919	-0,239	-0,446	0,000	0,022	
Krościenko nad Dunajcem (G_{22})	-0,115	0,059	0,000	-0,331	0,030	-0,128	0,052	-0,415	-0,128	-0,415	0,000	-0,067	
Lipnica Wielka (G_{23})	0,230	-0,016	0,547	0,030	0,055	0,245	0,242	0,007	0,245	0,242	0,000	0,477	
Łapsze Niżne (G_{24})	0,258	0,115	0,182	0,031	-0,013	0,281	-0,845	1,135	0,281	-0,845	0,000	0,139	

Nazwa i symbol gminy	Bezwzględna zmiana poziomu uwarunkowań												
	UIT	UIS	UIK	UIO	UIPP	UIPS	UIPSV	UIPSG	UITSU	UITST			
Nowy Targ (G_{23})	0,669	0,728	0,000	-0,546	0,162	0,713	-0,178	-2,051	0,000	1,871			
Ochońnica Dolna (G_{26})	0,086	-0,055	0,000	0,205	0,219	0,075	0,354	-0,152	0,000	0,000			
Raba Wyżna (G_{27})	0,116	-0,033	0,000	-0,205	0,416	0,090	-0,005	0,474	0,000	0,125			
Rabka-Zdrój (G_{28})	0,150	3,794	0,000	-1,229	-0,046	0,167	-0,176	1,174	0,000	0,274			
Spytkowice (G_{29})	0,033	0,025	0,000	-0,038	0,171	0,021	0,001	0,145	0,000	0,023			
Szaflary (G_{30})	-1,281	0,034	0,000	-0,091	0,019	-1,395	-6,274	0,256	0,000	0,183			
Bystara-Sidzina (G_{31})	-0,036	0,104	0,000	0,077	0,000	-0,039	0,013	-0,894	0,000	0,036			
Jordanów (G_{32})	0,027	0,652	0,000	9,562	0,014	0,028	-0,028	-0,292	0,000	0,113			
Stryżawa (G_{33})	-0,056	0,118	0,000	-0,105	0,445	-0,099	-0,302	-0,721	0,000	0,043			
Zawoja (G_{34})	-0,441	0,430	-0,182	-0,074	0,034	-0,483	-2,780	0,281	0,000	0,342			
Biały Dunajec (G_{35})	0,050	0,038	0,000	-0,183	0,072	0,048	-0,040	-0,126	0,000	0,138			
Bukowina Tatrzańska (G_{36})	0,536	-1,901	0,182	-0,021	0,023	0,580	-0,743	-4,211	0,000	2,176			
Kościelisko (G_{37})	-0,322	0,153	0,000	-0,316	-0,024	-0,347	-0,194	-4,581	0,000	0,005			
Poronin (G_{38})	-0,081	0,209	0,000	-0,458	0,150	-0,101	-0,173	-1,902	0,000	0,140			
Czarna (G_{39})	-0,527	0,051	0,000	-0,061	-0,006	-0,573	-0,241	0,453	0,000	-1,145			
Lutowiska (G_{40})	0,219	0,724	0,000	-0,009	0,000	0,238	-0,362	-0,329	0,000	0,728			
Cisna (G_{41})	-0,285	0,029	-0,182	0,293	0,128	-0,321	-1,635	0,564	0,000	0,067			
Komancza (G_{42})	-0,195	-0,121	0,547	-0,109	-0,003	-0,211	-0,816	-0,374	0,000	0,017			
Istebna (G_{43})	0,268	0,007	0,547	-0,269	0,197	0,274	0,422	0,847	0,000	0,246			
Jeleśnia (G_{44})	0,209	-0,052	0,000	-0,104	0,006	0,226	-0,044	0,570	0,000	0,418			
Koszarawa (G_{45})	-0,006	0,011	0,000	0,105	-0,003	-0,006	0,004	-0,090	0,000	-0,002			
Milówka (G_{46})	0,091	0,131	0,000	-0,233	0,069	0,093	-0,004	0,836	0,000	0,080			
Rajcza (G_{47})	0,212	-0,118	-0,365	-0,050	0,121	0,220	-0,069	-0,323	0,000	0,542			
Ślemień (G_{48})	-0,287	0,001	0,000	0,120	-0,002	-0,312	0,004	0,564	0,000	-0,734			
Ujsoly (G_{49})	0,044	0,118	0,182	0,084	0,019	0,046	0,150	0,338	0,000	-0,026			
Węgierska Górka (G_{50})	0,058	0,002	0,000	-0,011	0,103	0,054	-0,148	0,959	0,000	0,055			

Źródło: obliczenia własne.

4.3. TAKSONOMICZNA ANALIZA PRZESTRZENNEJ STRUKTURY UWARUNKOWAŃ TURYSTYCZNEGO KIERUNKU ROZWOJU GÓRSKICH OBSZARÓW WIEJSKICH POLSKI

4.3.1. Grupowanie gmin górskich pod względem podobieństwa struktury uwarunkowań rozwoju

Analiza przeprowadzona w punkcie 4.2 umożliwiła ocenę poszczególnych gmin górskich Polski pod względem ich indywidualnych predyspozycji do podjęcia i realizacji turystycznego kierunku rozwoju oraz zmian w czasie tych predyspozycji. Natomiast w punkcie 4.3 przeprowadzona zostanie analiza umożliwiająca dokonanie uogólnień w kwestii rozwoju przez turystykę obszarów górskich. Na podstawie klasyfikacji badanych gmin pod względem podobieństwa struktury charakteryzowanej przez poziom uwarunkowań cząstkowych, a następnie uwarunkowań ogółem zostaną wyodrębnione typy górskich obszarów wiejskich Polski oraz opracowane scenariusze rozwoju tych obszarów.

Wyróżnienie typów wiąże się z koniecznością oceny stopnia podobieństwa klasyfikowanych obiektów. Stosuje się w tym celu miary podobieństwa obiektów wielocechowych, które wskazują, w jakim stopniu porównywane jednostki są do siebie podobne pod względem wartości charakteryzujących ich elementy składowe. W pracy, jako miarę podobieństwa, wykorzystano odległości między obiektami. Wyrażenie:

$$d_{p,q}^{d,t} = d(G_p, G_q) \quad (33)$$

oznacza odległość między obiektami G_p oraz G_q ($p, q = 1, 2, \dots, n_G$), obliczoną ze względu na d -tą warstwę w t -tym okresie, gdzie n_G to liczba gmin podlegających badaniu. Odległości obliczono na podstawie danych charakteryzujących analizowane gminy w ostatnim okresie badania (dane za rok 2007). W ten sposób odległości ze względu na każde z uwarunkowań cząstkowych dla wszystkich par obiektów ze zbioru G , określonego formułą (3), można w sposób ogólny przedstawić w postaci macierzy odległości:

$$[d_{p,q}^{d,t}] = \begin{bmatrix} 0 & d_{1,2}^{d,t} & \dots & d_{1,n_G}^{d,t} \\ d_{2,1}^{d,t} & 0 & \dots & d_{2,n_G}^{d,t} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ d_{n_G,1}^{d,t} & d_{n_G,2}^{d,t} & \dots & 0 \end{bmatrix}_{(n_G \times n_G)} \quad (34)$$

W literaturze wskazuje się, że tak określona macierz odległości charakteryzuje się następującymi właściwościami³⁴⁵:

$$d_{p,q}^{d,t} \geq 0, \quad (35)$$

$$d_{p,p}^{d,t} = 0, \quad (36)$$

$$d_{p,q}^{d,t} = d_{q,p}^{d,t}. \quad (37)$$

Nadto, dzięki zastosowanemu w pracy sposobowi obliczenia odległości (39) i (40), dla każdych trzech obiektów ze zbioru G spełniona jest nierówność:

$$d_{p,q}^{d,t} \leq d_{p,o}^{d,t} + d_{o,q}^{d,t}, \quad (o = 1, 2, \dots, n_G), \quad (38)$$

wskazująca, że obliczone odległości są odległościami metrycznymi³⁴⁶.

Ze wskazanych warunków (35), (36) i (37) wynika, że macierz odległości $[d_{p,q}^{d,t}]$ jest macierzą: kwadratową, symetryczną, zawierającą zera na głównej przekątnej i niezawierającą wartości ujemnych. Własność (38) wskazuje, że wartość odległości między obiektami G_p oraz G_q nie może być większa niż suma wartości odległości między obiektami G_p i G_o oraz G_o i G_q . Własność ta określaną jest nierównością trójkąta³⁴⁷.

Procedura obliczenia odległości dla każdej pary badanych obiektów społeczno-gospodarczych zakłada, że wielkości podlegające pomiarowi powinny zostać unormowane, w celu pozbawienia ich miana – z wyjątkiem sytuacji, w której poszczególne cechy wyrażone są takimi samymi miarami³⁴⁸. Do obliczenia podobieństwa obiektów na podstawie unormowanych cech diagnostycznych można wykorzystać różne miary odległości. W pracy wykorzystano ważoną odległość euklidesową w postaci:

$$d_{p,q}^{d,t} = \sqrt{\sum_{j=1}^{ny_d} wA_{j,d}^t \cdot (a_{p,j,d}^t - a_{q,j,d}^t)^2}, \quad (39)$$

gdzie:

$d_{p,q}^{d,t}$ – oznacza odległość między obiektami G_p oraz G_q obliczoną dla

d -tej warstwy w t -tym okresie obserwacji,

$wA_{j,d}^t$ – oznacza wagę j -tej unormowanej cechy w d -tej warstwie dla t -tego okresu obserwacji, wyznaczoną zgodnie z formułą (17),

$a_{p,j,d}^t, a_{q,j,d}^t$ – oznaczają unormowane zgodnie z formułą (16) wartości j -tej cechy z macierzy $[a_{i,j,d}^t]$ w d -tej warstwie w t -tym okresie charakteryzujące gminy G_p oraz G_q .

³⁴⁵ E. Nowak: *Metody taksonomiczne...*, op. cit., s. 36–37.

³⁴⁶ M. Kolenda: *Taksonomia numeryczna...*, op. cit., s. 52.

³⁴⁷ J. Pociecha, B. Podolec, A. Sokołowski, K. Zajac, op. cit., s. 40.

³⁴⁸ W. Pluta: *Wielowymiarowa analiza porównawcza w badaniach ekonomicznych...*, op. cit., s. 13–14.

Formułę (39) stosowano, gdy na daną warstwę³⁴⁹ składały się bezpośrednio poszczególne cechy charakteryzujące określone uwarunkowanie rozwoju badanych gmin. W sytuacji, gdy badaniu podlegała struktura, na którą nie składały się poszczególne cechy diagnostyczne, lecz inne warstwy struktury uwarunkowań³⁵⁰, wskaźniki odległości obliczano według formuły:

$$d_{p,q}^{d,t} = \sqrt{\sum_{d=1}^{n_W} wA_d^t \cdot ({}^A MW_{p,d}^t - {}^A MW_{q,d}^t)^2}, \quad (40)$$

przy czym wA_d^t oznacza wagę d -tej warstwy struktury uwarunkowań rozwoju, wyznaczoną według formuły (21), n_W jest liczbą równoległych warstw struktury, natomiast ${}^A MW_{p,d}^t$ i ${}^A MW_{q,d}^t$ oznaczają wartości syntetycznego miernika uwarunkowań rozwoju gmin G_p oraz G_q w d -tej warstwie w t -tym okresie wyznaczone zgodnie z formułą (20).

Wprowadzenie wag cech diagnostycznych do miary odległości sugerowane jest w literaturze przedmiotu z uwagi na fakt, że na wartość odległości ma wpływ liczebność zbiorów cech diagnostycznych, odpowiadających indywidualnym kryteriom klasyfikacji³⁵¹. Gdy indywidualne kryteria klasyfikacji (w tym przypadku tworzone przez poszczególne warstwy struktury uwarunkowań rozwoju) są opisywane przez zbiory cech diagnostycznych o różnej liczebności, a różnice w liczebnościach zbiorów są znaczne, to w takich przypadkach poziom odległości między porównywanymi obiektami ze względu na przyjęte kryterium ogólne („nadkryterium”) będzie w większym stopniu zależał od tych indywidualnych zbiorów cech diagnostycznych, które są bardziej liczne. Wtedy bowiem otrzymane w wyniku klasyfikacji grupy typologiczne będą obejmowały obiekty podobne raczej ze względu na kryteria reprezentowane przez bardziej liczne zbiory cech niż jednostki podobne jednocześnie z uwagi na wszystkie kryteria. W przeprowadzonym badaniu poszczególne warstwy charakteryzujące uwarunkowania rozwoju badanych gmin cechują się właśnie różną liczebnością cech diagnostycznych.

Dzięki przyjętej konstrukcji miar odległości (39) i (40) osiągnięto korzyść dwójakiego rodzaju. Po pierwsze wyeliminowano wpływ na ich wartość liczebności elementów warstw struktury uwarunkowań rozwoju, które odpowiadają indywidualnym kryteriom klasyfikacji. Po drugie w badaniu zostało uwzględnione różne znaczenie merytoryczne poszczególnych zmiennych diagnostycznych oraz poszczególnych uwarunkowań cząstkowych.

³⁴⁹ Warstwy opisane w zbiorze D określonym formułą (1).

³⁵⁰ Uwarunkowania opisane w zbiorze D' określonym formułą (2).

³⁵¹ E. Nowak: *Metody taksonomiczne...*, op. cit., s. 126.

Klasyfikację badanych gmin pod względem struktury uwarunkowań rozwoju przeprowadzono na podstawie obliczonych dla każdej warstwy struktury uwarunkowań macierzy odległości $[d_{p,q}^{d,j}]$, wykorzystując w tym celu metodę J.H. Warda³⁵². Jest to hierarchiczna procedura aglomeracyjna, w której podstawowe znaczenie ma zmienność wewnątrzgrupowa. W metodzie tej odległość między grupami jest definiowana jako moduł różnicy między sumami kwadratów odległości punktów od środków grup, do których punkty te należą³⁵³.

Kolejność poszczególnych etapów aglomeracji, ustaloną w wyniku zastosowania metody J. H. Warda, przedstawiona zostanie w postaci dendrogramów. Rysunki 22–39 zamieszczone w aneksie przedstawiają hierarchiczne uporządkowanie metodą J.H. Warda gmin stanowiących w Polsce górskie obszary wiejskie pod względem struktury uwarunkowań rozwoju z uwzględnieniem warstw tej struktury. Dendrogramy te poddano analizie w kolejnym punkcie pracy.

Kolejną czynnością w ramach tego etapu badań było poddanie wyników uzyskanych z klasyfikacji gmin weryfikacji pod względem struktury uwarunkowań rozwoju. Ustalenie ostatecznej liczby klas oraz obiektów zaklasyfikowanych do poszczególnych grup typologicznych polegało w głównej mierze na określeniu wzajemnych relacji między zmiennością wewnątrzgrupową oraz międzygrupową analizowanych obiektów i wyróżnionych grup dla różnych wariantów grupowania tych obiektów. Można wskazać, że wraz ze zwiększaniem liczby wyróżnionych grup wzrasta zmienność międzygrupowa oraz maleje zmienność wewnątrzgrupowa. Tak więc za wynikowy podział można uznać taki wariant podziału, któremu odpowiada „znaczący” spadek zmienności wewnątrzgrupowej oraz odpowiadający mu jednoczesny „znaczący” wzrost zmienności międzygrupowej³⁵⁴.

Poprawność uzyskanych grup jednostek została zweryfikowana przy różnej liczbie wyodrębnionych typów. Ten etap analizy zrealizowano, wykorzystując metodę środków ciężkości. Jest to metoda optymalizacyjna, której algorytm przewiduje przeprowadzenie następujących czynności:

³⁵² Metodę J.H. Warda uznano na podstawie badań symulacyjnych i własności teoretycznych za najbardziej wiarygodną w wykrywaniu struktury danych, por. T. Grabiński, A. Sokołowski: *The Effectiveness of Some Signal Identification Procedures* [w:] *Signal Processing: Theories and Application*, red. M. Kunt, F. De Coulon, North-Holland Publishing Company, EURASIP, Amsterdam 1980.

³⁵³ W. Hantke: *Klasyfikacja lokalnych rynków pracy województwa śląskiego ze względu na strukturę bezrobotnych*, „Śląski Przegląd Statystyczny” 2003, nr 2, s. 53–65; J. Pocięcha, B. Podolec, A. Sokołowski, K. Zajac, *op. cit.*, s. 83.

³⁵⁴ A. Malina: *Wielowymiarowa analiza przestrzennego zróżnicowania struktury gospodarki Polski według województw*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Kraków 2004, s. 66.

1) Ustalenie maksymalnej liczby iteracji oraz wstępny podział obiektów na K skupień³⁵⁵.

2) Obliczenie dla każdej grupy środków ciężkości³⁵⁶, które są traktowane jako jądra skupień.

3) Przydzielenie każdego obiektu do grupy, dla której odległość euklidesowa między danym obiektem a środkiem ciężkości grupy jest najmniejsza.

4) Przesunięcie każdego z obiektów do poszczególnych grup oraz obliczenie środków ciężkości grup i ponowne przesunięcie obiektów. Czynności opisane w punktach 2 i 3 wykonywane są iteracyjnie. Czynność zostaje zakończona, gdy w wyniku podziału obiektów pomiędzy ustalone wstępnie skupienia nie odnotowuje się już żadnych zmian lub gdy ustalona maksymalna liczba iteracji została zrealizowana³⁵⁷.

W analizie przyjęto kilka wariantów grupowania dla różnej liczby klas K oraz zadano maksymalną liczbę iteracji na poziomie równym 10³⁵⁸. Przy ustalaniu podziału wynikowego wykorzystano procedurę składającą się z następujących etapów (czynności te pozwalają na ocenę poprawności przeprowadzonej klasyfikacji i ustalenie odpowiedniej liczby klas):

1. Zadano kolejno wartości parametru K ($K = 3, 4, \dots, 8$), dzięki czemu uzyskano różne warianty klasyfikacji, odznaczające się różną liczbą wyodrębnionych typów struktury.

³⁵⁵ Przez skupienie (zwane także wiązką, grupą czy też taksonem) rozumie się na ogół zbiór punktów (obiektów, obserwacji) „podobnych” do siebie, przy czym punkty należące do dwóch różnych skupień powinny różnić się między sobą w sposób istotny. Por. *Statystyczne metody analizy danych*, red. W. Ostasiewicz, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu, Wrocław 1999, s. 62. Klasyfikowany zbiór obiektów traktuje się w analizie skupień jako „chmurę” punktów wielowymiarowej przestrzeni, których współrzędnymi są wartości zmiennych opisujących te jednostki. Skupienia stanowią tę część przestrzeni, która posiada relatywnie dużą gęstość punktów. Punkty, które są położone w przestrzeni wielowymiarowej obok siebie, mają zbliżone współrzędne cech i są do siebie podobne, tworzą skupienie punktów, czyli klasę jednostek. Por. W.M. Gaczek, R. Kuczyk: *Przestrzenne zróżnicowanie poziomu uprzemysłowienia i urbanizacji Polski w świetle niehierarchicznej analizy skupień*, „Wiadomości Statystyczne” 1980, nr 10, s. 20–26.

³⁵⁶ Środkiem ciężkości skupienia jest punkt, którego współrzędne w przestrzeni wielowymiarowej określane są przez wartości średnich arytmetycznych cech opisujących obiekty w danym skupieniu. Por. *Statystyczne metody analizy...*, *op. cit.*, s. 63.

³⁵⁷ T. Grabiński, S. Wydymus, A. Zeliaś: *Metody taksonomii numerycznej w modelowaniu zjawisk społeczno-gospodarczych*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1989, s. 80, [za:] M. Kolenda: *Taksonomia numeryczna...*, *op. cit.*, s. 104–105.

³⁵⁸ Obliczenia wykonano w programie „Taksonomia numeryczna”, który jest integralną częścią książki M. Kolendy pt. *Taksonomia numeryczna. Klasyfikacja, porządkowanie i analiza obiektów wielocechowych*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu, Wrocław 2006.

2. Dla każdego z uzyskanych wariantów klasyfikacji wyznaczono odległości międzygrupowe oraz odległości wewnątrzgrupowe.

3. Dla każdego z przyjętych wariantów K obliczono syntetyczne mierniki jakości klasyfikacji ($SMJK$), w postaci³⁵⁹:

a)

$$SMJK_1 = \frac{\max_k \{\bar{d}_k\}}{\min_k \{s(\bar{d}_k)\}}, \quad (41)$$

gdzie $\max_k \{\bar{d}_k\}$ jest maksymalną średnich odległości obiektów w k -tej grupie ($k = 1, 2, \dots, K$), natomiast $\min_k \{s(\bar{d}_k)\}$ jest minimalną odchylen standardowych ze średniej odległości obiektów w grupie, przy czym:

$$\bar{d}_k = \frac{1}{n_k - n_k} \cdot \sum_{p=1}^{n_k} \sum_{q=1}^{n_k} d_{p,q}^{d,i} \quad (42)$$

jest średnią arytmetyczną odległości obiektów w k -tej grupie, a n_k – to liczebność k -tej grupy.

b)

$$SMJK_2 = \frac{\max_k \{\bar{d}_k^\ominus\}}{\min_k \{d_{min}^{(\Theta_k, \Theta_{k'})}\}}, \quad (43)$$

gdzie $\max_k \{\bar{d}_k^\ominus\}$ jest maksymalną średnich odległości obiektów od środka ciężkości swojej grupy, przy czym \bar{d}_k^\ominus jest średnią arytmetyczną odległości obiektów k -tej grupy względem środka ciężkości, $\min_k \{d_{min}^{(\Theta_k, \Theta_{k'})}\}$ jest minimalną odległości między grupami według najbliższych środków ciężkości, przy czym $d_{min}^{(\Theta_k, \Theta_{k'})}$ jest minimalną odległością między środkiem ciężkości k -tej grupy a środkiem ciężkości innej k' -tej grupy ($k' = 1, 2, \dots, K$), natomiast Θ_k oraz $\Theta_{k'}$ oznaczają środki ciężkości odpowiednio k -tej oraz k' -tej grupy.

4. Jako podział wynikowy przyjmowano takie K , dla którego wartości obliczonych syntetycznych mierników jakości klasyfikacji wynosiły minimum.

Obliczone syntetyczne mierniki jakości klasyfikacji (41) i (43) w przypadku większości stosowanych kryteriów grupowania dawały zgodne rezultaty. W sytuacji, gdy jeden z nich sugerował podział na inną liczbę grup niż drugi, wówczas kierowano się oceną wzrokową drzewka połączeń uzyskanego metodą J.H. Warda dla każdego z kryteriów klasyfikacji.

³⁵⁹ M. Kolenda: *Taksonomia numeryczna...*, op. cit., s. 110–117.

Dodatkowo w celu potwierdzenia trafności wyboru parametru K (liczba wyodrębnionych grup), obliczono w każdym z podziałów miernik *silhouette coefficient*³⁶⁰ (SC), który określa jakość klasyfikacji. Przyjmowane przez ten miernik wartości należy interpretować w następujący sposób:

$0 \leq SC \leq 0,25$ – podział jest zły – wyodrębnione grupy nie tworzą żadnych grup obiektów podobnych,

$0,25 < SC \leq 0,5$ – podział jest słaby, zaleca się stosowanie innej klasyfikacji,

$0,5 < SC \leq 0,7$ – podział jest dobry,

$0,7 < SC \leq 1$ – podział na grupy w danej klasyfikacji należy uznać za bardzo dobry³⁶¹.

Wyniki klasyfikacji gmin ustalone we wskazany wyżej sposób zostaną zaprezentowane w dalszej części pracy³⁶².

4.3.2. Wyniki analizy podobieństwa wielowymiarowej struktury uwarunkowań rozwoju

Na tym etapie analizy zostaną zaprezentowane wyniki grupowania gmin (wykaz badanych gmin zamieszczono w tabeli 5) pod względem kryteriów związanych z poszczególnymi uwarunkowaniami turystycznego kierunku rozwoju górskich obszarów wiejskich Polski.

Typy gmin zostały wyróżnione przy zastosowaniu wyżej opisanych metod, a więc za pomocą:

1) metody J.H. Warda, dającej możliwość wizualnego wyodrębnienia grup badanych obiektów,

2) metody środków ciężkości – jej wyniki weryfikowane były za pomocą opracowanej procedury wykorzystującej syntetyczne miary jakości klasyfikacji zdefiniowane uprzednio formułami: (41) oraz (43).

³⁶⁰ *Ibidem*, s. 120–121.

³⁶¹ Miernik *silhouette coefficient* (SC) jest szeroko stosowany w literaturze „zachodniej” – można przykładowo wskazać prace: M. Felton, A.H. Omar: *Polar Stratospheric Cloud (PSC) classification using LIDAR measurements from the recent SAGE III Ozone Loss and Validation Experiment (SOLVE)*, Center for Atmospheric Sciences, Hampton University, dokument dostępny on-line (2007.12.31): <http://nia.ecsu.edu/onr/02summer/062402igarss/grfx/felton.pdf>; L. Makra, Z. Sümeghy: *Objective analysis and ranking of Hungarian cities, with different classification techniques, part 1: methodology*, „Acta Climatologica et Chorologica” 2007, t. 40–41, s. 79–89; A. Hotho, A. Maedche, S. Staab: *Ontology-based Text Document Clustering*, Institute AIFB, University of Karlsruhe, dokument dostępny on-line (2007.12.31): http://www.aifb.uni-karlsruhe.de/WBS/aho/pub/Ontology_based_Text_Document_Clustering_2002.pdf.

³⁶² W pracy wprowadzono statystyczne kryteria doboru liczby grup oraz ustalania ich składu, należy jednak pamiętać, że każda klasyfikacja jest umowna i nie zmienia tego zastosowanie metod statystycznych, formalnie obiektywizujących jej procedurę; por. *Metody oceny rozwoju...*, *op. cit.*, s. 192.

Klasyfikację gmin przeprowadzono pod względem poszczególnych uwarunkowań cząstkowych składających się na strukturę uwarunkowań turystycznego kierunku rozwoju, wyróżnionych zgodnie z rysunkiem 4. Przyjęto, że stanowią one odrębne struktury, będąc niezależnymi kryteriami klasyfikacji badanych gmin. Dane, stanowiące podstawę analizy, były z 2007 roku.

Wyodrębnianie grup gmin podobnych pod względem struktury uwarunkowań infrastrukturalnych (UI). W przypadku tego kryterium podstawą obliczeń były dane charakteryzujące poziom uwarunkowań infrastrukturalnych rozwoju za pomocą ich składowych, tj.:

- uwarunkowań infrastruktury techniczno-ekonomicznej (UIT),
- uwarunkowań infrastruktury społecznej (UIS),
- uwarunkowań infrastruktury komunikacyjnej (UIK),
- uwarunkowań infrastruktury ochrony środowiska (UIO).

Pomiędzy obiektami, charakteryzowanymi przez syntetyczne mierniki określające poziom wskazanych uwarunkowań cząstkowych obliczono odległości, które posłużyły do skonstruowania macierzy odległości. Macierz ta była podstawą łączenia gmin w grupy. Kolejność poszczególnych etapów aglomeracji, uzyskaną w wyniku zastosowania metody J. H. Warda, przedstawia rysunek 22 (aneks, załącznik 1). Jako wynik metody J. H. Warda można wyodrębnić cztery wyraźne skupienia gmin, charakteryzujących się podobieństwem struktury uwarunkowań infrastrukturalnych (UI). Rezultat tego podziału zamieszczono w tabeli 33.

Tabela 33. Wyniki grupowania gmin metodą J.H. Warda według struktury UI
Table 33. Results of commune grouping using J.H. Ward's method according to UI structure

Grupy	Nazwy gmin wraz z oznaczeniami symbolicznymi
1	Stronie Śląskie (G_3), Uście Gorlickie (G_7), Krynica-Zdrój (G_{15}), Muszyna (G_{17})
2	Mszana Dolna (G_{10}), Niedźwiedź (G_{11}), Czorsztyn (G_{20}), Krościenko nad Dunajcem (G_{22}), Łapsze Niżne (G_{24}), Nowy Targ (G_{25}), Ochotnica Dolna (G_{26}), Rabka-Zdrój (G_{28}), Zawoja (G_{34}), Bukowina Tatrzańska (G_{36}), Kościelisko (G_{37}), Poronin (G_{38}), Lutowiska (G_{40}), Istebna (G_{43}), Milówka (G_{46}), Rajcza (G_{47}), Ujsoły (G_{49}), Węgierska Górka (G_{50})
3	Kamienna Góra (G_1), Lewin Kłodzki (G_2), Głuszyca (G_5), Mieroszów (G_6), Dobra (G_8), Kamienica (G_9), Słopnice (G_{12}), Lubień (G_{13}), Tokarnia (G_{14}), Łabowa (G_{16}), Czarny Dunajec (G_{19}), Jabłonka (G_{21}), Lipnica Wielka (G_{23}), Raba Wyżna (G_{27}), Spytkowice (G_{29}), Szaflary (G_{30}), Bystra-Sidzina (G_{31}), Jordanów (G_{32}), Stryszawa (G_{33}), Biały Dunajec (G_{35}), Czarna (G_{39}), Cisna (G_{41}), Komańcza (G_{42}), Jeleśnia (G_{44}), Koszarawa (G_{45}), Ślemień (G_{48})
4	Czarny Bór (G_4), Piwniczna-Zdrój (G_{18})

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Następnie dla określenia grup gmin charakteryzujących się podobieństwem struktury uwarunkowań infrastrukturalnych rozwoju zastosowano metodę środków ciężkości. Przy wyborze podziału wynikowego zastosowano procedurę

opisaną w poprzednim punkcie pracy. Jako optymalny (wskazany przez minimalne wartości syntetycznych mierników jakości klasyfikacji³⁶³) przyjęto podział na trzy grupy typologiczne ($K = 3$). Rezultat uzyskano już po dwóch iteracjach. Jakość przeprowadzonej klasyfikacji potwierdzona została przez uzyskaną wartość miernika *silhouette coefficient* $SC = 0,705$, która wskazuje, że podział na grupy w tej klasyfikacji należy uznać za bardzo dobry. Skład grup wyodrębnionych za pomocą metody środków ciężkości przedstawiono w tabeli 34.

Tabela 34. Wyniki grupowania gmin metodą środków ciężkości według struktury *UI*

Table 34. Results of commune grouping using centre of gravity method according to *UI* structure

Grupy	Nazwy gmin wraz z oznaczeniami symbolicznymi
1	Uście Gorlickie (G_7), Krynica-Zdrój (G_{15}), Muszyna (G_{17})
2	Kamienna Góra (G_1), Lewin Kłodzki (G_2), Stronie Śląskie (G_3), Głuszyca (G_5), Mieroszów (G_6), Dobra (G_8), Kamienica (G_9), Mszana Dolna (G_{10}), Niedźwiedź (G_{11}), Słopnice (G_{12}), Lubień (G_{13}), Tokarnia (G_{14}), Łabowa (G_{16}), Czarny Dunajec (G_{19}), Czorsztyn (G_{20}), Jabłonka (G_{21}), Krościenko nad Dunajcem (G_{22}), Lipnica Wielka (G_{23}), Łąpsze Niżne (G_{24}), Nowy Targ (G_{25}), Ochotnica Dolna (G_{26}), Raba Wyżna (G_{27}), Rabka-Zdrój (G_{28}), Spytkowice (G_{29}), Szaflary (G_{30}), Bystra-Sidzina (G_{31}), Jordanów (G_{32}), Stryszawa (G_{33}), Zawoja (G_{34}), Biały Dunajec (G_{35}), Bukowina Tatrzańska (G_{36}), Kościelisko (G_{37}), Poronin (G_{38}), Czarna (G_{39}), Lutowiska (G_{40}), Cisna (G_{41}), Komańcza (G_{42}), Istebna (G_{43}), Jeleśnia (G_{44}), Koszarawa (G_{45}), Milówka (G_{46}), Rajcza (G_{47}), Ślemień (G_{48}), Ujsoły (G_{49}), Węgierska Górka (G_{50})
3	Czarny Bór (G_4), Piwniczna-Zdrój (G_{18})

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Gdyby przyjąć, że wyodrębnione metodą J.H. Warda grupy druga i trzecia tworzą jedno skupienie, to można zauważyć niemal identyczne rezultaty – jedynie w wyodrębnionej grupie pierwszej według metody J.H. Warda znalazła się gmina Stronie Śląskie, która zgodnie z metodą środków ciężkości znalazła się w grupie drugiej. Ostatnia z wyodrębnionych grup składa się z dwóch tych samych gmin, przy zastosowaniu obu metod.

W celu oceny dystansu pomiędzy grupami otrzymanymi za pomocą metody środków ciężkości wyznaczono odległości między środkami ciężkości grup. Odległości te przedstawiono w tabeli 59 (aneks, załącznik 1). Z zawartych w tabeli danych wynika, że najbardziej różniącymi się od siebie są grupy pierwsza i trzecia. Odległości między pozostałymi parami skupień są już mniejsze i w przybliżeniu sobie równe.

W tabeli 60 (aneks, załącznik 1) zamieszczono średnie wartości zmiennych syntetycznych opisujących poziom uwarunkowań stanowiących warstwy (*UIT*, *UIS*, *UIK*, *UIO*) analizowanej struktury uwarunkowań infrastrukturalnych (*UI*).

³⁶³ Syntetyczne mierniki jakości klasyfikacji ($SMJK_1$, $SMJK_2$) określono za pomocą formuł: (41) i (43).

Na podstawie przeprowadzonych obliczeń można stwierdzić, które grupy gmin charakteryzują się korzystniejszym od innych poziomem uwarunkowań infrastrukturalnych rozwoju. Można więc zauważyć, że skupienie (grupa) pierwsze dominuje pod względem poziomu uwarunkowań *UIT* oraz *UIS*, skupienia drugie i trzecie dominują pod względem poziomu uwarunkowań *UIK*, natomiast skupienie trzecie jest wyraźnie zapóźnione pod względem poziomu uwarunkowań *UIO*, który w skupieniach pierwszym i drugim osiągnął zbliżoną wartość.

Wyodrębnianie grup gmin podobnych pod względem struktury uwarunkowań gospodarczych (UG). Podstawą określenia grup gmin charakteryzujących się podobną strukturą *UG* były zmienne oznaczone symbolami: UG_1, \dots, UG_{42} (tabela 45, aneks, załącznik 1). Na podstawie danych znormalizowanych wyznaczono macierz odległości między gminami dla struktury *UG*. Była ona podstawą klasyfikacji gmin na typologiczne grupy. Schemat poszczególnych etapów aglomeracji uzyskanych przy zastosowaniu metody J.H. Warda zamieszczono na rysunku 23 (aneks, załącznik 1). W wyniku zastosowania tej metody wyodrębniono cztery zasadnicze grupy gmin (tab. 35).

Tabela 35. Wyniki grupowania gmin metodą J.H. Warda według struktury *UG*
Table 35. Results of commune grouping using J.H. Ward's according to *UG* structure

Grupy	Nazwy gmin wraz z oznaczeniami symbolicznymi
1	Krynica-Zdrój (G_{15})
2	Uście Gorlickie (G_7), Muszyna (G_{17}), Lutowiska (G_{40}), Cisna (G_{41}), Ujsoły (G_{49})
3	Mszana Dolna (G_{10}), Czorsztyn (G_{20}), Krościenko nad Dunajcem (G_{22}), Łąpsze Niżne (G_{24}), Ochotnica Dolna (G_{26}), Zawoja (G_{34}), Bukowina Tatrzańska (G_{36}), Kościelisko (G_{37}), Poronin (G_{38}), Istebna (G_{43}), Jeleśnia (G_{44})
4	Kamienna Góra (G_1), Lewin Kłodzki (G_2), Stronie Śląskie (G_3), Czarny Bór (G_4), Głuszyca (G_5), Mieroszów (G_6), Dobra (G_8), Kamienica (G_9), Niedźwiedź (G_{11}), Słupnice (G_{12}), Lubień (G_{13}), Tokarnia (G_{14}), Łabowa (G_{16}), Piwniczna-Zdrój (G_{18}), Czarny Dunajec (G_{19}), Jabłonka (G_{21}), Lipnica Wielka (G_{23}), Nowy Targ (G_{25}), Raba Wyżna (G_{27}), Rabka-Zdrój (G_{28}), Spytkowice (G_{29}), Szaflary (G_{30}), Bystra-Sidzina (G_{31}), Jordanów (G_{32}), Stryszawa (G_{33}), Biały Dunajec (G_{35}), Czarna (G_{39}), Komańcza (G_{42}), Koszarawa (G_{45}), Milówka (G_{46}), Rajcza (G_{47}), Ślemień (G_{48}), Węgierska Górka (G_{50})

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Analizując z kolei wyniki podziału uzyskane metodą środków ciężkości dla różnych wariantów K , ostatecznie przyjęto podział na cztery skupienia ($K = 4$). Przy tej wartości parametru K uzyskano minimum wartości syntetycznych mierników jakości klasyfikacji (opisanych w punkcie 4.3.1. pracy). Rezultat otrzymany po drugiej iteracji można za pomocą miernika *silhouette coefficient* ocenić jako bardzo dobry ($SC = 0,759$). Skład poszczególnych grup przedstawiono w tabeli 36.

Tabela 36. Wyniki grupowania gmin metodą środków ciężkości według struktury *UG*
Table 36. Results of commune grouping using centre of gravity method according to *UG* structure

Grupy	Nazwy gmin wraz z oznaczeniami symbolicznymi
1	Krynica-Zdrój (G_{15})
2	Uście Gorlickie (G_7), Muszyna (G_{17}), Lutowiska (G_{40}), Cisna (G_{41}), Ujszoły (G_{49})
3	Czorsztyn (G_{20}), Krościenko nad Dunajcem (G_{22}), Łąpsze Niżne (G_{24}), Ochotnica Dolna (G_{26}), Zawoja (G_{34}), Bukowina Tatrzańska (G_{36}), Kościelisko (G_{37}), Poronin (G_{38}), Istebna (G_{43})
4	Kamienna Góra (G_1), Lewin Kłodzki (G_2), Stronie Śląskie (G_3), Czarny Bór (G_4), Głuszycza (G_5), Mieroszów (G_6), Dobra (G_8), Kamienica (G_9), Mszana Dolna (G_{10}), Niedźwiedź (G_{11}), Słupnice (G_{12}), Lubień (G_{13}), Tokarnia (G_{14}), Łabowa (G_{16}), Piwniczna-Zdrój (G_{18}), Czarny Dunajec (G_{19}), Jabłonka (G_{21}), Lipnica Wielka (G_{23}), Nowy Targ (G_{25}), Raba Wyżna (G_{27}), Rabka-Zdrój (G_{28}), Spytkowice (G_{29}), Szaflary (G_{30}), Bystra-Sidzina (G_{31}), Jordanów (G_{32}), Stryszawa (G_{33}), Biały Dunajec (G_{35}), Czarna (G_{39}), Komańcza (G_{42}), Jeleśnia (G_{44}), Koszarawa (G_{45}), Milówka (G_{46}), Rajcza (G_{47}), Ślemień (G_{48}), Węgierska Górka (G_{50})

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

W tabeli 61 (aneks, załącznik 1) przedstawiono odległości między grupami obliczone względem ich środków ciężkości. Z przytoczonych danych wynika, że największy dystans pod względem struktury uwarunkowań gospodarczych rozwoju dzieli grupę pierwszą od pozostałych skupień. Natomiast najbardziej zbliżone do siebie są grupy trzecia i czwarta.

Na podstawie tabeli 62 (aneks, załącznik 1) stwierdza się, że pod względem liczby cech, których wartość średnia była maksymalna, najkorzystniej spośród innych grup przedstawia się grupa trzecia (20 cech dotyczących zwłaszcza: liczby udzielonych noclegów, działalności pozarolniczej w gospodarstwach rolnych, stopy bezrobocia), następnie grupa druga (13 cech dotyczących w nieco mniejszym zakresie liczby udzielonych noclegów, ale również struktury użytków rolnych i liczby gospodarstw ekologicznych) i trzecia (9 cech głównie w zakresie dochodów i wydatków budżetu gminy, a w tym pozyskiwania środków na dofinansowanie zadań własnych). W grupie czwartej cech o najwyższej wartości maksymalnej było cztery. Gminy tworzące czwartą grupą odbiegają więc znacząco poziomem uwarunkowań od pozostałych grup, co stanowi o ich słabszej pozycji konkurencyjnej.

Wyodrębnianie grup gmin podobnych pod względem struktury uwarunkowań środowiska (UŚ). Do badania przestrzennego zróżnicowania górskich obszarów wiejskich pod względem struktury *UŚ* przyjęto zmienne syntetyczne opisujące warstwy tej struktury, tj. poziom uwarunkowań oznaczonych symbolami *UŚP* i *UŚA* (rys. 4). Przy uwzględnieniu wartości miar syntetycznych, opisujących poziom uwarunkowań środowiska przyrodniczego i antropogenicznego, obliczono odległości pomiędzy analizowanymi jednostkami przestrzen-

nymi (gminami). Odległości te stały się podstawą ustalania grup gmin podobnych pod względem struktury uwarunkowań środowiska ($U\acute{S}$).

W wyniku zastosowania przyjętych metod aglomeracyjnych uzyskano bardzo zbliżone wyniki klasyfikacji gmin. Na rysunku 24 (aneks, załącznik 1) przedstawiono kolejne etapy łączenia gmin w grupy metodą J. H. Warda. Opierając się na jego schemacie, wyodrębniono cztery typologiczne grupy gmin, których skład zaprezentowano w tabeli 37.

Tabela 37. Wyniki grupowania gmin metodą J.H. Warda według struktury $U\acute{S}$
Table 37. Results of commune grouping using J.H. Ward's according to $U\acute{S}$ structure

Grupy	Nazwy gmin wraz z oznaczeniami symbolicznymi
1	Muszyna (G_{17}), Łapsze Niżne (G_{24}), Węgierska Górka (G_{50})
2	Mieroszów (G_6), Uście Gorlickie (G_7), Dobra (G_8), Bukowina Tatrzańska (G_{36}), Czarna (G_{39}), Lutowiska (G_{40}), Komańcza (G_{42})
3	Kamienna Góra (G_1), Lewin Kłodzki (G_2), Stronie Śląskie (G_3), Czarny Bór (G_4), Głuszycza (G_5), Niedźwiedź (G_{11}), Tokarnia (G_{14}), Krynica-Zdrój (G_{15}), Łabowa (G_{16}), Piwniczna-Zdrój (G_{18}), Czarny Dunajec (G_{19}), Czorsztyn (G_{20}), Jabłonka (G_{21}), Krościenko nad Dunajcem (G_{22}), Nowy Targ (G_{25}), Raba Wyżna (G_{27}), Szaflary (G_{30}), Bystra-Sidzina (G_{31}), Jordanów (G_{32}), Stryszawa (G_{33}), Zawoja (G_{34}), Poronin (G_{38}), Istebna (G_{43}), Milówka (G_{46}), Ślemień (G_{48})
4	Kamienica (G_9), Mszana Dolna (G_{10}), Słopnice (G_{12}), Lubień (G_{13}), Lipnica Wielka (G_{23}), Ochotnica Dolna (G_{26}), Rabka-Zdrój (G_{28}), Spytkowice (G_{29}), Biały Dunajec (G_{35}), Kościelisko (G_{37}), Cisna (G_{41}), Jeleśnia (G_{44}), Koszarawa (G_{45}), Rajcza (G_{47}), Ujsoły (G_{49})

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Zastosowanie metody środków ciężkości również pozwoliło przyjąć jako optymalny podział na cztery skupienia ($K = 4$). Rezultat uzyskano po drugiej iteracji. Taki podział został za pomocą miernika *silhouette coefficient* oceniony jako dobry ($SC = 0,675$). Skład grup gmin wyodrębnionych za pomocą metody środków ciężkości przedstawia tabela 38.

Porównując skład grup uzyskanych obydwooma zastosowanymi metodami, można stwierdzić, że różni się on w pewnym stopniu. Obie wyodrębnione grupy pierwsze mają taki sam skład. Z kolei w grupie drugiej, ustalonej metodą J. H. Warda, znalazła się gmina Bukowina Tatrzańska, która metodą środków ciężkości została włączona do grupy czwartej. Bardziej znaczące różnice można zaobserwować między ustalonymi w obu metodach grupami trzecią i czwartą.

Podane w tabeli 63 (aneks, załącznik 1) odległości między skupieniami ustalonymi metodą środków ciężkości pod względem podobieństwa struktury $U\acute{S}$ wskazują, że największy dystans dzieli grupy pierwszą i trzecią, a najmniejszy – grupy trzecią i czwartą.

Tabela 38. Wyniki grupowania gmin metodą środków ciężkości według struktury *UŚ*
Table 38. Results of commune grouping using centre of gravity method according to *UŚ* structure

Grupy	Nazwy gmin wraz z oznaczeniami symbolicznymi
1	Muszyna (G_{17}), Łapsze Niżne (G_{24}), Węgierska Górka (G_{50})
2	Mieroszów (G_6), Uście Gorlickie (G_7), Dobra (G_8), Czarna (G_{39}), Lutowiska (G_{40}), Komańcza (G_{42})
3	Kamienna Góra (G_1), Lewin Kłodzki (G_2), Stronie Śląskie (G_3), Czarny Bór (G_4), Głuszyca (G_5), Krynica-Zdrój (G_{15}), Piwniczna-Zdrój (G_{18}), Czarny Dunajec (G_{19}), Czorsztyn (G_{20}), Jabłonka (G_{21}), Krościenko nad Dunajcem (G_{22}), Nowy Targ (G_{25}), Raba Wyżna (G_{27}), Szaflary (G_{30}), Bystra-Sidzina (G_{31}), Jordanów (G_{32}), Zawoja (G_{34}), Poronin (G_{38}), Istebna (G_{43}), Milówka (G_{46})
4	Kamienica (G_9), Mszana Dolna (G_{10}), Niedźwiedź (G_{11}), Słopnice (G_{12}), Lubień (G_{13}), Tokarnia (G_{14}), Łabowa (G_{16}), Lipnica Wielka (G_{23}), Ochotnica Dolna (G_{26}), Rabka-Zdrój (G_{28}), Spytkowice (G_{29}), Stryszawa (G_{33}), Biały Dunajec (G_{35}), Bukowina Tatrzańska (G_{36}), Kościelisko (G_{37}), Cisna (G_{41}), Jeleśnia (G_{44}), Koszarawa (G_{45}), Rajcza (G_{47}), Ślemień (G_{48}), Ujsoły (G_{49})

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Pierwsze z wyodrębnionych skupień obejmuje gminy o najkorzystniejszym poziomie uwarunkowań rozwoju określanych przez środowisko (przyrodnicze i antropogeniczne łącznie – tabela 64, aneks, załącznik 1). Pozostałe z wyodrębnionych grup charakteryzują się niższym poziomem uwarunkowań, przy czym najmniej korzystna w tym względzie sytuacja wystąpiła w grupie czwartej. Grupy druga i trzecia przeważają względem siebie poziomem uwarunkowań oznaczonych jako *UŚP* – grupa druga względem trzeciej oraz *UŚA* – grupa trzecia względem drugiej.

Wyodrębnianie grup gmin podobnych pod względem struktury uwarunkowań społecznych (US). Podstawą klasyfikacji gmin pod względem podobieństwa struktury *US* był zestaw zmiennych oznaczonych symbolami: US_1, \dots, US_9 (tabela 47, aneks, załącznik 1). Za pomocą wyznaczonych między badanymi gminami odległościami względem wskazanych cech diagnostycznych przeprowadzono klasyfikację gmin, której kryterium była struktura *US*. Na podstawie diagramu opracowanego metodą J. H. Warda (rysunek 25, aneks, załącznik 1) można wyodrębnić cztery podstawowe grupy gmin. Skład grup wyodrębnionych dzięki tej metodzie przedstawiono w tabeli 39.

W wyniku zastosowania metody środków ciężkości uzyskano jako wynikowy podział na trzy typologiczne grupy. Rezultat, wskazany jako najlepszy wariant podziału, uzyskano już w wyniku pierwszej iteracji. Miernik *silhouette coefficient* pozwala ocenić dokonany podział jako bardzo dobry ($SC = 0,824$). Skład poszczególnych grup przedstawiono w tabeli 40.

Tabela 39. Wyniki grupowania gmin metodą J.H. Warda według struktury US
Table 39. Results of commune grouping using J.H. Ward's according to US structure

Grupy	Nazwy gmin wraz z oznaczeniami symbolicznymi
1	Czarny Dunajec (G_{19}), Nowy Targ (G_{25}), Poronin (G_{38})
2	Lewin Kłodzki (G_2), Dobra (G_8), Mszana Dolna (G_{10}), Niedźwiedź (G_{11}), Słopnice (G_{12}), Lubień (G_{13}), Tokarnia (G_{14}), Krynica-Zdrój (G_{15}), Łabowa (G_{16}), Raba Wyżna (G_{27}), Spytkowice (G_{29})
3	Kamienna Góra (G_1), Stronie Śląskie (G_3), Czarny Bór (G_4), Głuszyca (G_5), Uście Gorlickie (G_7), Muszyna (G_{17}), Jordanów (G_{32}), Czarna (G_{39}), Jeleśnia (G_{44})
4	Mieroszów (G_6), Kamienica (G_9), Piwniczna-Zdrój (G_{18}), Czorsztyn (G_{20}), Jabłonka (G_{21}), Krościenko nad Dunajcem (G_{22}), Lipnica Wielka (G_{23}), Łapsze Niżne (G_{24}), Ochotnica Dolna (G_{26}), Rabka-Zdrój (G_{28}), Szaflary (G_{30}), Bystra-Sidzina (G_{31}), Stryszawa (G_{33}), Zawoja (G_{34}), Biały Dunajec (G_{35}), Bukowina Tatrzańska (G_{36}), Kościelisko (G_{37}), Lutowiska (G_{40}), Cisna (G_{41}), Komańcza (G_{42}), Istebna (G_{43}), Koszarawa (G_{45}), Milówka (G_{46}), Rajcza (G_{47}), Ślemień (G_{48}), Ujsoły (G_{49}), Węgierska Górką (G_{50})

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Tabela 40. Wyniki grupowania gmin metodą środków ciężkości według struktury US
Table 40. Results of commune grouping using centre of gravity method according to US structure

Grupy	Nazwy gmin wraz z oznaczeniami symbolicznymi
1	Czarny Dunajec (G_{19}), Nowy Targ (G_{25}), Poronin (G_{38})
2	Lewin Kłodzki (G_2), Dobra (G_8), Mszana Dolna (G_{10}), Niedźwiedź (G_{11}), Słopnice (G_{12}), Lubień (G_{13}), Tokarnia (G_{14}), Krynica-Zdrój (G_{15}), Łabowa (G_{16}), Raba Wyżna (G_{27}), Spytkowice (G_{29})
3	Kamienna Góra (G_1), Stronie Śląskie (G_3), Czarny Bór (G_4), Głuszyca (G_5), Mieroszów (G_6), Uście Gorlickie (G_7), Kamienica (G_9), Muszyna (G_{17}), Piwniczna-Zdrój (G_{18}), Czorsztyn (G_{20}), Jabłonka (G_{21}), Krościenko nad Dunajcem (G_{22}), Lipnica Wielka (G_{23}), Łapsze Niżne (G_{24}), Ochotnica Dolna (G_{26}), Rabka-Zdrój (G_{28}), Szaflary (G_{30}), Bystra-Sidzina (G_{31}), Jordanów (G_{32}), Stryszawa (G_{33}), Zawoja (G_{34}), Biały Dunajec (G_{35}), Bukowina Tatrzańska (G_{36}), Kościelisko (G_{37}), Czarna (G_{39}), Lutowiska (G_{40}), Cisna (G_{41}), Komańcza (G_{42}), Istebna (G_{43}), Jeleśnia (G_{44}), Koszarawa (G_{45}), Milówka (G_{46}), Rajcza (G_{47}), Ślemień (G_{48}), Ujsoły (G_{49}), Węgierska Górką (G_{50})

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Porównując skład grup wyodrębnionych za pomocą obydwu zastosowanych metod (tabele 39 i 40), można zauważyć, że gdyby połączyć grupy trzecią i czwartą (metoda J.H. Warda) w jedną, wyniki obu klasyfikacji pod względem składu byłyby identyczne.

Obliczone odległości między grupami według ich środków ciężkości wskazują, że pod względem struktury uwarunkowań społecznych rozwoju najbardziej różniącymi się od siebie są skupienia drugie i trzecie, a z kolei najbardziej podobnymi do siebie okazały się skupienia pierwsze i trzecie (tabela 65, aneks, załącznik 1).

W tabeli 66 (aneks, załącznik 1) zamieszczono wartości średnie znormalizowanych zmiennych diagnostycznych charakteryzujących analizowaną strukturę US , w poszczególnych grupach (wyróżnionych metodą środków ciężkości). Na podstawie przedstawionych danych można wskazać, że w pierwszej grupie typologicznej wartość średnia była na maksymalnym poziomie, w porównaniu z pozostałymi grupami, w przypadku trzech zmiennych (US_1 – gęstość zaludnienia, US_2 – ludność w wieku produkcyjnym, US_5 – ludność korzystająca z sieci wodociągowej, i US_8 – odbiorcy gazu ogrzewający mieszkania). W grupie drugiej – w przypadku jednej zmiennej (US_7 – ludność korzystająca z sieci gazowej), a w grupie trzeciej – w przypadku czterech zmiennych (US_3 – ludność w wieku poprodukcyjnym, US_4 – odsetek pracujących, US_6 – ludność korzystająca z sieci kanalizacyjnej, oraz US_9 – ludność z wyższym wykształceniem).

Uwarunkowania turystycznego kierunku rozwoju górskich obszarów wiejskich Polski poddano bardziej szczegółowej analizie, dokonując klasyfikacji gmin górskich pod względem struktury uwarunkowań cząstkowych stanowiących warstwy struktury uwarunkowań infrastrukturalnych oraz struktury uwarunkowań środowiska, jednak z uwagi na niewielkie znaczenie tej analizy w końcowych wynikach pracy została ona zamieszczona w aneksie (załącznik 2).

4.3.3. Charakterystyka struktury uwarunkowań metodą taksonomii wielokryteriowej

Przeprowadzona w poprzednim punkcie pracy analiza pozwoliła na wyodrębnienie typów gmin górskich podobnych pod względem struktury uwarunkowań infrastrukturalnych (UI), gospodarczych (UG), środowiska ($UŚ$) oraz społecznych (US).

Wskazane uwarunkowania stanowiły pewnego rodzaju „nadkryteria”, gdyż merytorycznie obejmowały składające się na nie cechy diagnostyczne. Cechy te stanowiły elementy analizowanych struktur, bądź w sposób bezpośredni, jak w przypadku struktury uwarunkowań gospodarczych (UG) oraz społecznych (US), bądź pośrednio, jak w przypadku uwarunkowań infrastrukturalnych (UI) i środowiska ($UŚ$), w których wyróżniono uwarunkowania cząstkowe. Tym sposobem taksonomia wielokryteriowa została sprowadzona do jednokryteriowej.

Wyodrębnione w pracy poszczególne kryteria klasyfikacji UI , UG , $UŚ$ i US , choć łącznie składają się na uwarunkowania turystycznego kierunku rozwoju (struktura U), dotyczą różnych aspektów funkcjonowania badanych gmin, a tym samym są opisywane przez zestawy cech diagnostycznych (bądź miar syntetycznych), które z uwagi na ich wartości merytoryczne nie mogą być połączone w jeden zbiór cech. W związku z czym do wyodrębnienia grup gmin podobnych pod względem struktury uwarunkowań turystycznego kierunku rozwoju (a więc pod względem wszystkich wskazanych kryteriów łącznie) zastosowano metodę taksonomii wielokryteriowej. Podział zbioru obiektów

jednocześnie pod względem wielu różnych kryteriów jest możliwy na podstawie procedury składającej się z następujących etapów³⁶⁴:

1. Dla każdego z wyróżnionych kryteriów klasyfikacji (UI , UG , US , US) wyznaczono macierz odległości. Obliczenia wykonano na podstawie danych z roku 2007. Elementy $d_{p,q}^{d,t}$ tych macierzy zostały obliczone na podstawie bądź formuły (39) w wypadku uwarunkowań UG i US , bądź (40) w wypadku uwarunkowań UI i US , w zależności od tego, czy na dane kryterium klasyfikacji składały się poszczególne cechy diagnostyczne, czy też uwarunkowania częściowe, których poziom określony został wartościami zmiennych syntetycznych.

2. Dla każdej macierzy odległości określono wartość progową odległości d^* , która została wyznaczona za pomocą formuły:

$$d^* = \min_p \max_q \{d_{p,q}^{d,t}\}, \quad (44)$$

gdzie $d_{p,q}^{d,t}$ jest ważoną odległością euklidesową między obiektami G_p oraz G_q obliczoną zgodnie z formułą (39) oraz (40), przy czym $p, q = 1, 2, \dots, n_G$.

3. Dla każdego kryterium klasyfikacji skonstruowano macierz podobieństwa:

$$[c_{p,q}^{d,t}] = \begin{bmatrix} 1 & c_{1,2}^{d,t} & \dots & c_{1,n_G}^{d,t} \\ c_{2,1}^{d,t} & 1 & \dots & c_{2,n_G}^{d,t} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ c_{n_G,1}^{d,t} & c_{n_G,2}^{d,t} & \dots & 1 \end{bmatrix}_{(n_G \times n_G)}, \quad (45)$$

w której:

$$c_{p,q}^{d,t} = 1, \text{ jeśli } d_{p,q}^{d,t} \leq d^*, \quad (46)$$

$$c_{p,q}^{d,t} = 0, \text{ jeśli } d_{p,q}^{d,t} > d^*, \quad (47)$$

w taki sposób wartość jeden oznacza, że obiekty G_p i G_q są podobne pod względem rozpatrywanego kryterium, natomiast wartość zero wskazuje, iż obiekty traktowane są jako niepodobne.

4. Wyznaczone dla każdego kryterium macierze podobieństwa stanowią podstawę wyznaczenia finalnej macierzy podobieństwa:

$$C = \begin{bmatrix} 1 & c_{1,2}^t & \dots & c_{1,n_G}^t \\ c_{2,1}^t & 1 & \dots & c_{2,n_G}^t \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ c_{n_G,1}^t & c_{n_G,2}^t & \dots & 1 \end{bmatrix}_{(n_G \times n_G)}. \quad (48)$$

³⁶⁴ E. Nowak: *Metody taksonomiczne...*, op. cit., s. 130 i n.; A. Malina: *Wielowymiarowa analiza...*, op. cit., s. 139 i n.

W macierzy tej:

$$c'_{p,q} = \prod_{d=1}^{n_W} c^{d,i}_{p,q}, \quad (49)$$

co oznacza, że $c'_{p,q} = 1$, jeżeli dla każdego $d = 1, 2, \dots, n_W$ wskaźniki $c^{d,i}_{p,q}$ są równe jedności, a $c'_{p,q} = 0$, jeżeli chociaż dla jednego d wskaźnik $c^{d,i}_{p,q}$ równy jest zeru (w wypadku bieżącej analizy $n_W = 4$, a d oznacza kolejne uwarunkowania: *UI*, *UG*, *UŚ*, *US*). Tak więc dwa obiekty uznaje się za podobne do siebie pod względem wszystkich rozpatrywanych równorzędnie kryteriów, jeśli są one podobne do siebie oddzielnie pod względem każdego z uwzględnionych kryteriów, natomiast dwa obiekty uznawane są za niepodobne pod względem wszystkich rozpatrywanych równorzędnie kryteriów, jeśli nie są podobne do siebie chociażby pod względem jednego z tych kryteriów.

5. Macierz *C* stanowi podstawę do wyodrębnienia typologicznych grup gmin, podobnych jednocześnie pod względem wszystkich przyjętych kryteriów.

Do wyznaczenia grup gmin podobnych jednocześnie pod względem uwarunkowań infrastrukturalnych, gospodarczych, środowiska i społecznych zastosowano metodę eliminacji wektorów³⁶⁵, z uwagi na fakt, iż macierz *C* jest macierzą binarną. W wyniku zastosowania tej metody otrzymano osiem grup o składzie przedstawionym w tabeli 41.

Tabela 41. Wyniki grupowania gmin pod względem uwarunkowań infrastrukturalnych, gospodarczych, środowiska oraz społecznych w 2007 r. (metoda taksonomii wielokryteriowej)

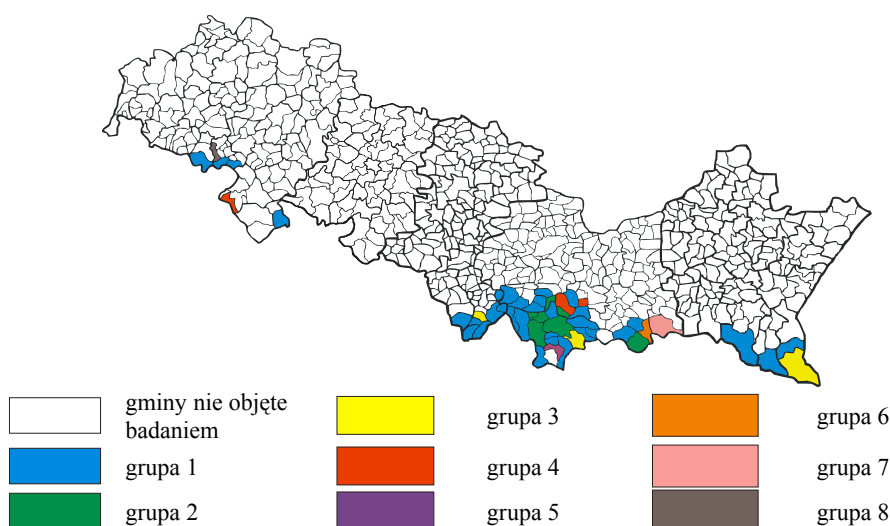
Table 41. Results of commune grouping considering infrastructural, economic, environmental and social conditions in 2007 (multi-criteria taxonomy method)

Grupy	Nazwy gmin wraz z oznaczeniami symbolicznymi
1	Kamienna Góra (<i>G</i> ₁), Stronie Śląskie (<i>G</i> ₃), Głuszyca (<i>G</i> ₅), Mieroszów (<i>G</i> ₆), Dobra (<i>G</i> ₈), Kamienica (<i>G</i> ₉), Tokarnia (<i>G</i> ₁₄), Łabowa (<i>G</i> ₁₆), Piwniczna-Zdrój (<i>G</i> ₁₈), Czorsztyn (<i>G</i> ₂₀), Jabłonka (<i>G</i> ₂₁), Krościenko nad Dunajcem (<i>G</i> ₂₂), Lipnica Wielka (<i>G</i> ₂₃), Ochotnica Dolna (<i>G</i> ₂₆), Rabka-Zdrój (<i>G</i> ₂₈), Szaflary (<i>G</i> ₃₀), Bystra-Sidzina (<i>G</i> ₃₁), Jordanów (<i>G</i> ₃₂), Stryszawa (<i>G</i> ₃₃), Zawoja (<i>G</i> ₃₄), Biały Dunajec (<i>G</i> ₃₅), Bukowina Tatrzańska (<i>G</i> ₃₆), Kościelisko (<i>G</i> ₃₇), Czarna (<i>G</i> ₃₉), Cisna (<i>G</i> ₄₁), Komańcza (<i>G</i> ₄₂), Istebna (<i>G</i> ₄₃), Jeleśnia (<i>G</i> ₄₄), Koszarawa (<i>G</i> ₄₅), Milówka (<i>G</i> ₄₆), Rajcza (<i>G</i> ₄₇), Ślemień (<i>G</i> ₄₈), Ujsoly (<i>G</i> ₄₉)
2	Niedźwiedź (<i>G</i> ₁₁), Lubień (<i>G</i> ₁₃), Muszyna (<i>G</i> ₁₇), Czarny Dunajec (<i>G</i> ₁₉), Nowy Targ (<i>G</i> ₂₅), Raba Wyżna (<i>G</i> ₂₇), Spytkowice (<i>G</i> ₂₉)
3	Łapsze Niżne (<i>G</i> ₂₄), Lutowska (<i>G</i> ₄₀), Węgierska Górka (<i>G</i> ₅₀)
4	Lewin Kłodzki (<i>G</i> ₂), Mszana Dolna (<i>G</i> ₁₀), Słopnice (<i>G</i> ₁₂)
5	Poronin (<i>G</i> ₃₈)
6	Krynica-Zdrój (<i>G</i> ₁₅)
7	Uście Gorlickie (<i>G</i> ₇)
8	Czarny Bór (<i>G</i> ₄)

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

³⁶⁵ J. Pocięcha, B. Podolec, A. Sokołowski, K. Zając, *op. cit.*, s. 87-88; S. Chomątowski, A. Sokołowski: *Taksonomia struktur*, „Przegląd Statystyczny” 1978, z. 2, s. 217-226; [za:] A. Malina: *Wielowymiarowa analiza...*, *op. cit.*, s. 60-62.

Wyniki taksonomicznej wielokryteriowej analizy struktury uwarunkowań turystycznego kierunku rozwoju górskich obszarów wiejskich Polski przedstawiono na rysunku 21.

Rysunek 21. Klasyfikacja górskich obszarów wiejskich Polski według gmin pod względem struktury uwarunkowań turystycznego kierunku rozwoju w 2007 r.

Figure 21. Classification of mountain rural areas in Poland by communes considering the structure of conditions for development through tourism in 2007

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Wyodrębnione metodą taksonomii wielokryteriowej grupy gmin górskich różnią się pod względem struktury uwarunkowań turystycznego kierunku rozwoju. Różnią się więc poziomem uwarunkowań cząstkowych (infrastrukturalnych, gospodarczych, środowiska i społecznych), składających się na tę strukturę oraz ich proporcją. Na podstawie danych podanych w tabeli 67 (aneks, załącznik 1) można, opierając się na obliczonych odległościach stwierdzić, że najbardziej oddalone od pozostałych (a więc niepodobne pod względem analizowanej struktury) są skupienia szóste (średnia odległość między środkiem ciężkości tego skupienia a pozostałymi wyniosła 3,204), siódme (3,106) oraz ósme (2,869), przy czym najmniej podobnymi do siebie są następujące pary skupień: szóste i ósme (odległość między nimi wyniosła 5,113) oraz siódme i ósme (5,010). Natomiast skupieniami najbliższymi względem pozostałych wyodrębnionych grup gmin górskich okazały się skupienia: drugie (średnia odległość środka ciężkości tej grupy od pozostałych wyniosła 1,542), piąte (1,577) i pierwsze (1,562). Najbardziej podobnymi pod względem struktury uwarunkowań (U) były pary skupień: pierwsze i drugie (odległość między nimi wyniosła 0,337) oraz szóste i siódme (0,368).

Poziom uwarunkowań turystycznego kierunku rozwoju, zarówno ogółem, jak i częściowych, został scharakteryzowany wartościami średnimi obliczonymi dla poszczególnych skupień (tabela 68, aneks, załącznik 1). Pomocna w analizie zróżnicowania poziomu uwarunkowań wyodrębnionych grup gmin górskich jest tabela 42, w której podano opisową ocenę w pięciostopniowej skali, zarówno względem poziomu uwarunkowań ogółem (*U*), jak i uwarunkowań częściowych (*UI*, *UG*, *UŚ*, *US*). Przedziały wartości, pozwalające określić dany poziom uwarunkowań jako „bardzo niski”, „niski”, „przeciętny”, „wysoki” lub „bardzo wysoki”, ustalono na podstawie danych zawartych w tabeli 49 (aneks, załącznik 1), która prezentuje statystyki opisowe rozkładu gmin według poziomu uwarunkowań. Poziom określony jako „przeciętny” dotyczy wartości skupionych wokół jedności (a nie np. połowy rozstępu wartości zmiennych syntetycznych charakteryzujących poziom uwarunkowań), gdyż tyle wynosi średnia arytmetyczna obliczona dla wszystkich badanych gmin łącznie (wartość średnia poziomu uwarunkowań dla wszystkich gmin górskich – por. własności (24) i (25) – równa jest jedności).

Tabela 42. Poziom uwarunkowań w grupach gmin górskich wyodrębnionych metodą taksonomii wielokryteriowej według kryteriów *UI*, *UG*, *UŚ* i *US* w 2007 r.

Table 42. Level of conditions in mountain commune groups identified using multi-criteria taxonomy method according to *UI*, *UG*, *UŚ* and *US* criteria in 2007

Uwarunkowania	infrastrukturalne (<i>UI</i>)	gospodarcze (<i>UG</i>)	środowiska (<i>UŚ</i>)	społeczne (<i>US</i>)	ogółem (<i>U</i>)	
Poziom uwarunkowań wg skupień wyodrębnionych pod względem kryteriów: <i>UI</i> , <i>UG</i> , <i>UŚ</i> , <i>US</i>	1	przeciętny	przeciętny	przeciętny	niski	przeciętny
	2	przeciętny	niski	przeciętny	bardzo wysoki	przeciętny
	3	przeciętny	wysoki	bardzo wysoki	niski	wysoki
	4	przeciętny	niski	niski	bardzo wysoki	niski
	5	przeciętny	wysoki	przeciętny	bardzo wysoki	przeciętny
	6	bardzo wysoki	bardzo wysoki	przeciętny	bardzo wysoki	bardzo wysoki
	7	bardzo wysoki	bardzo wysoki	wysoki	przeciętny	bardzo wysoki
	8	bardzo niski	bardzo niski	bardzo niski	wysoki	bardzo niski

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Można wskazać (por. tabele 68, aneks, załącznik 1, i 42), że najkorzystniejszym poziomem uwarunkowań (*U*) turystycznego kierunku rozwoju charakteryzowała się w 2007 r. wyodrębniona szósta grupa typologiczna, tworzona przez tylko jedną gminę (Krynica Zdrój – por. tabela 41), a następnie siódma (gmina Uście Gorlickie) oraz trzecia (gminy: Łapsze Niżne, Lutowiska oraz Węgierska Górka). Grupy druga oraz piąta osiągnęły niemal równy poziom uwarunkowań kształtujący się nieznacznie powyżej średniej określonej dla wszystkich badanych gmin. Zapóźnione względem pozostałych grup (średni poziom

uwarunkowań w grupie poniżej średniej dla badanych gmin ogółem) okazały się grupy: ósma (gmina Czarny Bór), czwarta (gminy: Lewin Kłodzki, Mszana Dolna, Słopnice) oraz pierwsza (ogółem 33 gminy).

Wyróżnione grupy typologiczne gmin górskich można utożsamiać z typami górskich obszarów wiejskich Polski. Charakterystyki opisowe rozkładu poziomu uwarunkowań turystycznego kierunku rozwoju poszczególnych typów przedstawiono w tabeli 69 (aneks, załącznik 1).

Typ I górskich obszarów wiejskich obejmuje 33 gminy charakteryzujące się średnim poziomem uwarunkowań (U) wynoszącym 0,827, a więc poniżej wartości średniej wyznaczonej dla wszystkich gmin górskich. Świadczy to o słabszej pozycji konkurencyjnej gmin tworzących typ pierwszy. Gminy te cechują się znacznym zróżnicowaniem poziomu uwarunkowań turystycznego kierunku rozwoju, tzn. występują gminy o wyraźnie niekorzystnym ich poziomie, jak również gminy o wyraźnej przewadze konkurencyjnej względem większości gmin górskich. Podkreślić jednak należy, że większość gmin pierwszego typu cechuje się niskimi wartościami miary syntetycznej poziomu uwarunkowań (U), na co wskazuje współczynnik asymetrii. Żadne z uwarunkowań cząstkowych (UI , UG , $UŚ$, US) nie osiągnęło poziomu równego średniemu dla wszystkich gmin górskich. Poziom uwarunkowań infrastrukturalnych (UI), gospodarczych (UG) oraz środowiska ($UŚ$) można określić jako przeciętny, natomiast poziom uwarunkowań społecznych (US) – jako niski (tab. 42). Obszary górskie typu pierwszego występują we wszystkich czterech badanych województwach (rys. 21). Tworzą one kilka względnie zwartych przestrzennie skupisk, z których największe znajduje się na pograniczu województw śląskiego i małopolskiego.

Typ II górskich obszarów wiejskich tworzony jest przez siedem gmin. Cechuje go średnia wartość poziomu uwarunkowań (U) turystycznego kierunku rozwoju wynosząca 1,095 (tabela 69, aneks, załącznik 1). Gminy tego typu są bardziej zróżnicowane pod względem ogólnego poziomu uwarunkowań, niż miało to miejsce w typie pierwszym, ale też żadną z nich nie cechował tak niski jak w typie pierwszym poziom uwarunkowań. Ich rozkład statystyczny opisuje silna asymetria prawostronna. W gminach typu drugiego uwarunkowania społeczne (US) osiągnęły bardzo wysoki poziom (tab. 42). Jako przeciętny można uznać poziom uwarunkowań infrastrukturalnych (UI) oraz środowiska ($UŚ$), natomiast uwarunkowania gospodarcze (UG), średnio rzecz biorąc cechował niski poziom (wyraźnie poniżej średniej dla wszystkich gmin górskich – tabela 68, aneks, załącznik 1). Gminy drugiej grupy typologicznej występują w województwie małopolskim (rys. 21) i tworzą, z wyjątkiem gminy Muszyna, zwarty przestrzennie obszar.

Typ III górskich obszarów wiejskich obejmuje zaledwie trzy gminy (por. tab. 41), dla których wartość średnia poziomu uwarunkowań (U) wyniosła 1,709 (tabela 69, aneks, załącznik 1), co plasuje te gminy na korzystnej pozycji konkurencyjnej względem większości gmin górskich. Trzecią grupę typologiczną cha-

rakteryzuje względnie niewielka zmienność, przy czym nawet gmina o najmniej korzystnych uwarunkowaniach w tej grupie osiągnęła poziom wyraźnie przewyższający średni poziom dla badanych gmin ogółem. Strukturę uwarunkowań turystycznego kierunku rozwoju gmin tego typu (tabela 42) cechuje przeciętny poziom uwarunkowań infrastrukturalnych (*UI*), wysoki poziom uwarunkowań gospodarczych (*UG*), bardzo wysoki poziom uwarunkowań środowiska (*UŚ*) oraz niski poziom uwarunkowań społecznych (*US*). Gminy trzeciej grupy typologicznej występują po jednej w województwach: śląskim, małopolskim oraz podkarpackim (rys. 21).

Typ IV górskich obszarów wiejskich tworzony jest również przez trzy gminy (tab. 41) – jedna z województwa dolnośląskiego i dwie z małopolskiego (rys. 21). Ten typ obszarów górskich cechuje niski poziom uwarunkowań (*U*) turystycznego kierunku rozwoju, przy czym jest on wyraźnie niższy, niż to miało miejsce w pierwszej grupie typologicznej (tab. 68, aneks, załącznik 1). Poziom uwarunkowań cechuje względnie niewielka zmienność oraz silna asymetria prawostronna. W tej grupie typologicznej poziom uwarunkowań infrastrukturalnych (*UI*) można określić jako przeciętny, poziom uwarunkowań gospodarczych (*UG*) i środowiska (*UŚ*) – jako niski, natomiast poziom uwarunkowań społecznych (*US*) – jako wysoki (tab. 42).

Typ V górskich obszarów wiejskich opisywany jest przez poziom uwarunkowań turystycznego kierunku rozwoju tylko nieznacznie przewyższający średni poziom ustalony dla wszystkich gmin górskich (tab. 68, aneks, załącznik 1). W tym względzie typ piąty obszarów można porównać do typu drugiego, jednakże charakteryzuje się on wyraźnie korzystniejszym poziomem uwarunkowań gospodarczych oraz infrastrukturalnych. Ten typ reprezentuje tylko jedna gmina górską, tj. gmina Poronin (województwo małopolskie – rysunek 21). Uwarunkowania infrastrukturalne (*UI*) oraz środowiska (*UŚ*) osiągnęły w niej poziom przeciętny, uwarunkowania gospodarcze (*UG*) – poziom wysoki, natomiast uwarunkowania społeczne (*US*) – bardzo wysoki (tab. 42).

Typ VI górskich obszarów wiejskich, do którego zaklasyfikowano też jedną tylko gminę – Krynice-Zdrój (województwo małopolskie), charakteryzuje się bardzo wysokim poziomem uwarunkowań (*U*) turystycznego kierunku rozwoju, przy czym poszczególne jego składowe cechuje również bardzo wysoki poziom, z wyjątkiem uwarunkowań środowiska (*UŚ*), których poziom można określić jako przeciętny (tab. 42).

Typ VII górskich obszarów wiejskich cechuje gminę Uście Gorlickie (województwo małopolskie). Typ ten opisany został przez bardzo wysokie wartości miary poziomu uwarunkowań (*U*) turystycznego kierunku rozwoju (3,874 – tab. 68, aneks, załącznik 1). Poziom poszczególnych uwarunkowań stanowiących warstwy analizowanej struktury można ocenić jako bardzo wysoki (tab. 42) – w odniesieniu do uwarunkowań infrastrukturalnych (*UI*) i gospodarczych (*UG*), jako wysoki – w odniesieniu do uwarunkowań środowiska (*UŚ*) oraz przeciętny – w stosunku do uwarunkowań społecznych (*US*).

Typ VIII górskich obszarów wiejskich charakteryzuje się bardzo niskim poziomem uwarunkowań (*U*) turystycznego kierunku rozwoju, przy czym w odniesieniu do uwarunkowań infrastrukturalnych (*UI*), gospodarczych (*UG*) i środowiska (*US*) również okazał się bardzo niski, a w odniesieniu do uwarunkowań społecznych (*US*) – wysoki (tab. 42). Jedynie gmina Czarny Bór (województwo dolnośląskie) została zaklasyfikowana do ósmego typu górskich obszarów wiejskich (tab. 41).

4.4. SCENARIUSZE ROZWOJU GÓRSKICH OBSZARÓW WIEJSKICH POLSKI

4.4.1. Istota scenariuszy rozwoju

Scenariusz jest to opis hipotetycznego rozwoju sytuacji, skonstruowany w celu zwrócenia uwagi na związki przyczynowo-skutkowe oraz momenty, w których pożądana jest interwencja systemu zarządzania, tzn. podjęcie decyzji sterującej lub regulującej funkcjonowanie przedmiotowego systemu³⁶⁶. Metody scenariuszowe służą do analizy zmian nieciągłych w otoczeniu, które oznaczają przeskoki między przeszłością a teraźniejszością oraz między teraźniejszością a przyszłością. Istotną cechą tych metod jest uwzględnienie wariantowości, a więc wzięcie pod uwagę różnych możliwości przebiegu (wariantów) działań podejmowanych przez podmiot dokonujący analizy, zależnie od sytuacji³⁶⁷.

Istota scenariuszy zasadza się na spostrzeżeniu, iż ten sam cel można osiągnąć różnymi sposobami. Mówić można o dwóch ogólnych typach scenariuszy wykorzystywanych w programowaniu rozwoju regionalnego, umownie określanych jako ekstrapolacyjne oraz interpolacyjne. Pierwszy typ polega na tzw. analizie planistycznej, która jest typem wnioskowania o spodziewanym rozwoju sytuacji, przy założeniu określonych działań interwencyjnych podmiotów władzy publicznej. Efektem tego jest wybranie spośród wielu możliwych trajektorii systemu tej, która jest najbliższa pożądanej, albo też możliwa do urzeczywistnienia, a zatem cechuje ją zadowalający stopień prawdopodobieństwa. Drugi typ scenariuszy zakłada istnienie celów rozwoju jako parametrów z góry definiowanych. Ich zadaniem jest z kolei wskazywanie ścieżek realizacji najbardziej pewnych i najbardziej racjonalnych w świetle przyjętych zadań³⁶⁸.

Każdy scenariusz rozwoju regionalnego wymaga założeń dotyczących ogniw wiodących rozwoju, tzn. ustalenia sił motorycznych, których odpowiednia stymulacja może prowadzić do inicjowania procesów gwarantujących osią-

³⁶⁶ S.M. Komorowski: *Scenariusz jako metoda diagnozy i prognozy*, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1988, s. 28.

³⁶⁷ G. Gierszewska, M. Romanowska: *Analiza strategiczna przedsiębiorstwa*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2002, s. 65, 68.

³⁶⁸ T. Kudłacz: *Programowanie rozwoju regionalnego*, op. cit., s. 74–75.

ganie z góry przyjętych celów, albo też wyznaczających pożądaną trajektorię rozwoju regionu. Tak rozumiane ogniwa wiodące są pochodną specyfiki każdego regionu i powinny zostać zidentyfikowane w etapie diagnozy³⁶⁹.

Metody scenariuszowe mogą mieć zastosowanie w dokonanej analizie uwarunkowań rozwoju obszarów górskich przez turystykę z uwagi na charakter proponowanych zmian w polityce rozwoju lokalnego gmin górskich, polegających na uwzględnieniu turystyki jako czynnika rozwoju (głównego bądź uzupełniającego)³⁷⁰. Opracowane w dalszej części pracy scenariusze rozwoju górskich obszarów wiejskich Polski wraz z wariantami ich realizacji łączą cechy obu wskazanych typów scenariuszy, gdyż po pierwsze określają możliwości gmin górskich w zakresie podjęcia i realizacji polityki rozwoju przez turystykę, a po drugie identyfikują ścieżki realizacji takiego rozwoju, przy założeniu, że gmina przyjmuje ten cel strategiczny.

4.4.2. Typy scenariuszy rozwoju górskich obszarów wiejskich w świetle wyników analizy

Wykorzystanie w rozwoju lokalnym korzyści płynących z rozwoju turystyki jest często sugerowaną i realizowaną praktyką w polityce rozwoju społeczno-gospodarczego na szczeblu lokalnym, a zwłaszcza w gminach wiejskich, także górskich. Podjęcie przez daną gminę górską turystycznego kierunku rozwoju powinno zostać poprzedzone wnikliwą analizą uwarunkowań, które mogą bądź przyczynić się do powodzenia realizacji strategii rozwoju lokalnego, bądź wydatnie utrudniać jej realizację.

³⁶⁹ *Ibidem*, s. 77.

³⁷⁰ Więcej na temat metod scenariuszowych i ich rodzajów patrz np. w: K. Chmielewski: *Strategia przedsiębiorstwa. Poradnik metodyczny do zajęć*, Instytut Organizacji Zarządzania i Doskonalenia Kadr, Warszawa 1986; Z. Dworzecki, G. Leśniak-Lebkowska: *Teoria i praktyka strategicznego zarządzania przedsiębiorstwem*, Studium Podyplomowe Zarządzania w Gospodarce, Szkoła Główna Handlowa, Warszawa 1987; S.M. Komorowski: *Scenariusz jako metoda diagnozy i prognozy*, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1988; G. Gierszewska, L. Kozłowski, G. Skarżyński: *Formułowanie strategii przedsiębiorstwa. Istota podejścia i wybrane procedury analityczne*, Instytut Organizacji Zarządzania i Doskonalenia Kadr, Warszawa 1988; L. Kozłowski, G. Skarżyński: *Zarządzanie strategiczne w przedsiębiorstwie. Definicje, metody, techniki*, Polska Fundacja Promocji Kadr, Warszawa 1991; A. Kania-Gospodarowicz: *Scenariusze* [w:] *Prognozowanie gospodarcze*, red. M. Cieślak, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław 1993. Natomiast w literaturze zagranicznej np.: H. Kahn, A.J. Wiener: *The Year 2000. A Framework for Speculation on the Next Thirty Three Years*, Macmillan, New York 1967; C. Ducot, G.J. Lubben: *A Typology for Scenarios*, "Futures" 1980, no 1; U. von Reibnitz: *Szenarien Optionen für die Zukunft*, Mc Graw-Hill Book Company, Hamburg, New York 1987; M. Godet: *Scenarios and Strategic Management*, Butterworth, London 1987; G. Ringland: *Scenario Planning: Managing for the Future*, John Wiley & Sons, Chichester 1998.

W pracy przeprowadzono odrębne klasyfikacje gmin górskich pod względem różnorodnych kryteriów. Były nimi: poziom różnych uwarunkowań turystycznego kierunku rozwoju oraz ich struktura z uwzględnieniem podziału na uwarunkowania cząstkowe opisane w warstwach. Analizie poddano także tendencje zmian w zakresie poziomu uwarunkowań rozwoju. Wyniki analizy pozwalają spojrzeć na zagadnienie rozwoju lokalnego górskich obszarów wiejskich przez pryzmat wielu względów. Możliwa jest zatem ocena predyspozycji określonej gminy do podjęcia turystycznego kierunku rozwoju oraz wskazanie problemów, które w pierwszej kolejności wymagają rozwiązania.

Przeprowadzona w pracy klasyfikacja badanych gmin metodą trzech średnich stała się podstawą wyodrębnienia grup gmin podobnych pod względem poziomu uwarunkowań turystycznego kierunku rozwoju (pkt 4.2.4 pracy). Użyte tą drogą informacje umożliwiają określenie pozycji konkurencyjnej danej gminy względem pozostałych gmin górskich. Fakt zaliczenia gminy do jednego z czterech skupień charakteryzuje poziom uwarunkowań tej gminy, określając, że w stosunku do średniej obliczonej dla wszystkich gmin górskich jest on „bardzo korzystny” (skupienie pierwsze), „korzystny” (skupienie drugie), „niekorzystny” (skupienie trzecie) lub „wyjątkowo niekorzystny” (skupienie czwarte). Można na tej podstawie określić predyspozycje danej gminy do podjęcia i realizacji turystycznego kierunku rozwoju, jednak nie można wskazać, które z uwarunkowań cząstkowych (sfer życia społecznego, gospodarczego i przyrodniczego gminy) wymagają wsparcia w celu podniesienia ogólnego poziomu uwarunkowań.

Z kolei na podstawie klasyfikacji badanych gmin przeprowadzonej metodą taksonomii wielokryteriowej wyodrębniono grupy gmin podobnych pod względem struktury uwarunkowań turystycznego kierunku rozwoju (pkt 4.3.3 pracy). Na jej podstawie scharakteryzowano osiem typów górskich obszarów wiejskich, w których poziom poszczególnych uwarunkowań cząstkowych został opisany przez wartości średnie ustalone dla gmin znajdujących się w danej grupie. W ten sposób, włączając daną gminę do określonego skupienia, zostaje określona struktura jej uwarunkowań oraz uwarunkowania cząstkowe wymagające wsparcia w razie podejmowania przez daną gminę turystycznego kierunku rozwoju.

W stosunku do każdej badanej gminy możliwe jest, na podstawie szczegółowej analizy wartości poszczególnych syntetycznych mierników uwarunkowań, określenie jej indywidualnych predyspozycji w zakresie podjęcia i realizacji turystycznego kierunku rozwoju, jednak grupowanie gmin daje możliwość uogólnienia wyników badań oraz opracowanie wspólnych perspektyw ich rozwoju. Można zaproponować wariantowe scenariusze turystycznego kierunku rozwoju górskich obszarów wiejskich.

Do opracowania scenariuszy rozwoju górskich obszarów wiejskich Polski wykorzystano wyniki klasyfikacji przeprowadzonych obydwojema wskazanymi metodami, gdyż posłużenie się wyłącznie jedną z nich nie dałoby zadowolają-

cych rezultatów. Grupowanie uzyskane metodą trzech średnich pozwoliło określić, która gmina górską cechuje się większą, bądź mniejszą szansą skutecznej realizacji strategii rozwoju przez turystykę, lecz nie pozwoliła zidentyfikować niezbędnych kierunków działań. Tę informację uzyskano, korzystając z rezultatów metody taksonomii wielokryteriowej, a więc z opracowanych typów górskich obszarów wiejskich Polski.

Zatem proponuje się wyodrębnić cztery scenariusze turystycznego kierunku rozwoju górskich obszarów wiejskich Polski – po jednym dla każdej z grup wyodrębnionych metodą trzech średnich (oznaczonych jako: 1, 2, 3 oraz 4; por. tab. 43), przy jednoczesnym uwzględnieniu wewnątrzgrupowej zmienności ich struktury uwarunkowań na podstawie skupień ustalonych metodą taksonomii wielokryteriowej (typy górskich obszarów wiejskich Polski). Każda ze zdefiniowanych metodą taksonomii wielokryteriowej struktur uwarunkowań rozwoju (oznaczonych jako typ: *I, II, ..., VIII*; por. tabela 43) stanowić może wariant realizacji danego scenariusza turystycznego kierunku rozwoju, przy czym nie w każdym scenariuszu występują wszystkie warianty jego realizacji wynikające z wyodrębnionych struktur. Przykładowo dla gmin zaklasyfikowanych metodą trzech średnich do pierwszej grupy przewiduje się realizację pierwszego scenariusza, który powinien być modyfikowany w zależności od struktury uwarunkowań turystycznego kierunku rozwoju, przy czym pod uwagę zostaną wzięte typy oznaczone jako: *II, III, VI* oraz *VII*, ponieważ tylko te typy struktury wystąpiły w grupie 1.

W celu ustalenia, który scenariusz (oraz jego wariant) powinna wziąć pod uwagę dana gmina górską, można skorzystać z tabeli 43, w której zestawiono wyniki klasyfikacji gmin górskich przeprowadzonych dwoma metodami: metodą środków ciężkości – pod względem poziomu uwarunkowań (*U*) turystycznego kierunku rozwoju oraz metodą taksonomii wielokryteriowej – pod względem struktury uwarunkowań (*U*) turystycznego kierunku rozwoju. Takie zestawienie w dogodny sposób – w jednym miejscu – wskazuje pozycję gminy, uwzględniając zarówno poziom uwarunkowań rozwoju względem pozostałych gmin górskich, jak i strukturę tych uwarunkowań.

Scenariusz pierwszy kierowany jest do gmin górskich występujących w ramach grupy (skupienia) pierwszej, charakteryzujących się „bardzo korzystnym” poziomem uwarunkowań turystycznego kierunku rozwoju, co stanowi bez wątpienia o dużych możliwościach rozwoju turystyki na ich obszarze. Poprzez systematyczną dbałość o istniejące uwarunkowania celem zwiększenia ich atrakcyjności (turystycznej i inwestycyjnej) oraz zachowania ich dla przyszłych pokoleń gminy te predestynują do wzrostu pozycji konkurencyjnej względem gmin o podobnym poziomie uwarunkowań turystycznego kierunku rozwoju. Cztery gminy górskie tworzące tę grupę, wybierając i rozwijając turystykę jako wiodącą działalność gospodarczą, stają się beneficjentami pozytywnych efektów (efektów mnożnikowych) wielofunkcyjnego rozwoju obszaru.

Tabela 43. Skupienia gmin wyodrębnione pod względem poziomu (metoda trzech średnich) oraz struktury (metoda taksonomii wielokryteriowej) uwarunkowań turystycznego kierunku rozwoju

Table 43. Commune clusters identified according to the level (by triple averages method) and structure (by multi-criteria taxonomy method) of conditions for development through tourism

Skupienia wyodrębnione		Metodą trzech średnich			
		1	2	3	4
Metodą taksonomii wielokryteriowej (typy górskich obszarów wiejskich)	typ I	–	Stronie Śląskie (G_3), Czorsztyn (G_{20}), Krościenko nad Dunajcem (G_{22}), Rabka-Zdrój (G_{28}), Zawoja (G_{34}), Bukowina Tatrzańska (G_{36}), Kościelisko (G_{37}), Istebna (G_{43}), Milówka (G_{46}), Ujsoły (G_{49})	Kamienna Góra (G_1), Głuszyca (G_5), Mieroszów (G_6), Dobra (G_8), Kamienica (G_9), Jabłonka (G_{21}), Ochotnica Dolna (G_{26}), Bystrzyca (G_{31}), Jordanów (G_{32}), Czarna (G_{39}), Cisna (G_{41}), Komańcza (G_{42}), Jeleśnia (G_{44}), Rajcza (G_{47})	Tokarnia (G_{14}), Łabowa (G_{16}), Piwniczna-Zdrój (G_{18}), Lipnica Wielka (G_{23}), Szaflary (G_{30}), Stryszawa (G_{33}), Biały Dunajec (G_{35}), Koszarawa (G_{45}), Ślemień (G_{48})
	typ II	Muszyzna (G_{17})	Nowy Targ (G_{25})	Niedzwiedź (G_{11}), Lubień (G_{13}), Czarny Dunajec (G_{19}), Raba Wyżna (G_{27}), Spytkowice (G_{29})	–
	typ III	Łapsze Niżne (G_{24})	Lutowiska (G_{40}), Węgierska Górka (G_{50})	–	–
	typ IV	–	–	Mszana Dolna (G_{10})	Lewin Kłodzki (G_2), Słupnice (G_{12})
	typ V	–	Poronin (G_{38})	–	–
	typ VI	Krynica-Zdrój (G_{15})	–	–	–
	typ VII	Uście Gorlickie (G_7)	–	–	–
	typ VIII	–	–	–	Czarny Bór (G_4)

„–” – brak w tabeli.

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych (tab. 12 i 41).

Scenariusz drugi przeznaczony jest dla gmin górskich zamierzających wykorzystywać powstające efekty mnożnikowe turystyki w stymulowaniu rozwoju społeczno-gospodarczego. Obszary predysponowane do realizacji drugiego scenariusza rozwoju charakteryzują się ponadprzeciętnym (ale nie najwyższym) poziomem uwarunkowań turystycznego kierunku rozwoju (poziom „korzystny”). Obszary te stanowią więc atrakcyjną przestrzeń dla podmiotów rynku tury-

stycznego zainteresowanych turystyką (po stronie popytowej oraz podażowej). Gminy górskie, dla których realizacja tego scenariusza jest właściwa, a więc tworzące grupę drugą (wyodrębnioną metodą trzech średnich – tabela 43), wymagają rozwiązania pewnych istotnych kwestii w celu poprawy swojej pozycji konkurencyjnej, zwłaszcza względem pozostałych gmin z tej grupy. To jakie konkretne kwestie wymagają rozwiązania, wiąże się to z przynależnością danej gminy do jednego z wyodrębnionych typów górskich obszarów wiejskich (tab. 43), z czego wynikają zaproponowane warianty realizacji opracowanych scenariuszy (w scenariuszu drugim zastosowanie mają warianty I, II, III i V).

Scenariusz trzeci uwzględnia możliwość podjęcia i realizacji turystycznego kierunku rozwoju górskich obszarów wiejskich, przy czym taka alternatywa nie może stanowić głównego czynnika rozwoju społeczno-gospodarczego, a wyłącznie dodatkowy (uzupełniający) przyczyniający się do zwiększenia stopnia wielofunkcyjności danego obszaru. Trzeci scenariusz rozwoju przewidziany został dla gmin górskich (tworzących trzecią grupę według metody trzech średnich – tabela 43) charakteryzujących się znaczącymi ograniczeniami w zakresie podjęcia i realizacji turystycznego kierunku rozwoju. Gminy te mogą realizować go w ograniczonym zakresie, przyjmując jako niezbędne rozwiązanie licznych istotnych kwestii (patrz wariant: I, II i III) w celu wykorzystania dodatnich (pozytywnych) efektów zewnętrznych generowanych przez turystykę w zakresie rozwoju społeczno-gospodarczego. Szansą dla tych gmin może być wykreowanie regionalnego lub lokalnego produktu turystycznego³⁷¹, gwarantującego wzrost atrakcyjności turystycznej i inwestycyjnej, przejawiający się możliwością konkurencji o turystów i inwestorów z innymi gminami góorskimi, nawet tymi o wyższym poziomie uwarunkowań tego rozwoju.

Scenariusz czwarty zakłada „ostrożne” podejście do kwestii stymulowania rozwoju lokalnego dzięki korzyściom (gospodarczym, społecznym oraz przyrodniczym) generowanym przez turystykę. Scenariusz ten został przewidziany dla takich górskich obszarów wiejskich, które charakteryzowane są przez „wyjątkowo niekorzystny” poziom uwarunkowań turystycznego kierunku rozwoju, a więc dla gmin górskich objętych czwartą grupą typologiczną (tab. 43) wyznaczoną metodą trzech średnich na podstawie ogólnego poziomu uwarunkowań (*U*). Gminy górskie tej grupy cechują się istotnymi ograniczeniami realizacji turystycznego kierunku rozwoju, co wskazuje na niewielkie szanse skutecznej jego realizacji. Niemniej jednak bardziej szczegółowa analiza zapóźnień w sferze uwarunkowań rozwoju (uwarunkowań cząstkowych) umożliwi zróżnicowanie gospodarki lokalnej poprzez podejmowanie przez podmioty działalności turystycznej.

³⁷¹ Lokalny produkt turystyczny stanowi o odmienności obszaru, co jest siłą kreującą w zakresie ruchu turystycznego; por. A. Nowakowska: *Społeczno-ekonomiczne uwarunkowania ruchu turystycznego... op. cit.*, s. 51.

Każdy z czterech opracowanych scenariuszy turystycznego kierunku rozwoju górskich obszarów wiejskich Polski uwzględnia w swoich założeniach poziom uwarunkowań tego rozwoju właściwy dla kolejnych przebadanych gmin górskich. O sposobie realizacji przez daną gminę górską określonego scenariusza nie może jednak przesądzać sam tylko specyficzny dla niej poziom uwarunkowań (*U*). Należy także uwzględnić strukturę tych uwarunkowań, którą tworzą uwarunkowania cząstkowe w postaci uwarunkowań infrastrukturalnych, gospodarczych, środowiska oraz społecznych. Właśnie ta struktura była podstawą wskazania typów górskich obszarów wiejskich (rys. 21) i ona także powinna być uwzględniona w przypadku realizacji każdego ze wskazanych scenariuszy rozwoju.

W sytuacji podjęcia i realizacji turystycznego kierunku rozwoju górskich obszarów wiejskich konieczne jest w odniesieniu do określonych w pracy typów ograniczenie istniejących zapóźnień rozwoju, tj. konieczne jest identyfikowanie tych uwarunkowań cząstkowych, co do których stwierdzono niższy (względem pozostałych gmin górskich) poziom oraz podejmowanie działań mających na celu podniesienie tego poziomu. W każdym z wyodrębnionych typów inne uwarunkowania cząstkowe będą wymagały odpowiednich reakcji władz lokalnych:

– wariant I – wymagane jest zwiększone zainteresowanie władz szczebla lokalnego kwestiami związanymi ze społecznym aspektem rozwoju, charakteryzowanym przez uwarunkowania społeczne (*US*) turystycznego kierunku rozwoju. Kolejność dalszych działań wymaga indywidualnego podejścia w wypadku każdej z gmin górskich, gdyż w ramach pierwszego typu górskich obszarów wiejskich wszystkie pozostałe uwarunkowania cząstkowe osiągnęły poziom przeciętny dla wszystkich gmin górskich (brak wyraźnych zapóźnień – por. tabela 42);

– wariant II – wymagane jest w pierwszej kolejności zajęcie się sferą uwarunkowań gospodarczych, gdyż one są, średnio rzecz biorąc na niskim poziomie; w dalszej kolejności wskazane jest podjęcie działań mających na celu poprawę poziomu uwarunkowań infrastrukturalnych oraz uwarunkowań środowiska (choć odznaczają się one ograniczonymi możliwościami kształtowania);

– wariant III – zaleca się podjęcie – w pierwszym rzędzie – przedsięwzięć z zakresu uwarunkowań społecznych, natomiast w dalszej kolejności – dotyczących uwarunkowań infrastrukturalnych oraz gospodarczych;

– wariant IV – podejmowanie działań zmierzających do podjęcia i realizacji turystycznego kierunku rozwoju powinno zakładać rozwiązanie podstawowych kwestii w zakresie uwarunkowań gospodarczych oraz społecznych, a drugoplanowo – uwarunkowań infrastrukturalnych;

– wariant V – ten wariant oraz kolejne odnoszą się do górskich obszarów wiejskich pojedynczych gmin. Podejmowanie konkretnych działań w ramach właściwego scenariusza ich rozwoju sprowadza się do indywidualnej analizy zapóźnień uwarunkowań gminy, która znalazła się jednocześnie w danej grupie

(wyznaczonej metodą trzech średnich) oraz charakteryzuje się danym typem (wyznaczonym metodą taksonomii wielokryteriowej) górskich obszarów wiejskich. W ramach V wariantu wskazane jest zwrócenie szczególnej uwagi na kwestię uwarunkowań infrastrukturalnych oraz środowiska, a dopiero po rozstrzygnięciu tych podstawowych kwestii zwrócenie uwagi oraz uruchomienie odpowiednich działań w sferze uwarunkowań gospodarczych;

– wariant VI – charakteryzowany przez ogólnie bardzo wysoki poziom uwarunkowań (*U*), wymaga podjęcia działań w sferze uwarunkowań środowiska, przy czym należy mieć na względzie realność osiągnięcia efektów w zakresie kształtowania środowiska i być może skierowanie zasobów celem dalszego wzmocnienia już pełnionych funkcji i poszukiwania specyfiki obszaru umożliwiającej wprowadzenie dodatkowej funkcji zapewniającej przewagę konkurencyjną względem pozostałych górskich obszarów wiejskich;

– wariant VII – również odznacza się bardzo wysokim poziomem uwarunkowań turystycznego kierunku rozwoju. Jednak w odróżnieniu od wariantu VI zainteresowania wymaga najpierw sfera uwarunkowań społecznych, a następnie – uwarunkowań środowiska;

– wariant VIII – mając na względzie charakterystykę tego typu górskich obszarów wiejskich (przeprowadzoną w punkcie 4.3.3 pracy) oraz to, że dotyczy on tylko jednej gminy o bardzo niskim poziomie uwarunkowań rozwoju, trudno jest wskazywać kolejność podejmowanych działań; w ramach tego typu wyłącznie uwarunkowania społeczne cechuje wysoki poziom.

Opisane scenariusze turystycznego kierunku rozwoju górskich obszarów wiejskich Polski mogą być w przedstawionej postaci traktowane jako zarys możliwych ścieżek rozwoju tych obszarów, nie tyle w ogólności, ile w odniesieniu do poszczególnych gmin charakteryzowanych przez określony poziom i strukturę uwarunkowań, stanowiących podstawę wyboru odpowiedniego scenariusza wraz z dogodnymi dla niego wariantami realizacji. Scenariusze te nie powinny być traktowane jako wielowariantowa prognoza stworzona dla ogółem górskich obszarów wiejskich Polski bez uwzględnienia ich podziału administracyjnego na gminy. Scenariusze te stanowią narzędzie podejmowania decyzji na szczeblu lokalnym, czyli tam, gdzie ważą się decyzje o podjęciu i realizacji turystycznego kierunku rozwoju obszaru, bądź też tam, gdzie taki kierunek rozwoju obszaru jest już realizowany, a władze gminy, jedynie potwierdzając trafność swoich dotychczasowych decyzji, podejmują działania zmierzające do jego kontynuowania podjętą ścieżką rozwoju.

ZAKOŃCZENIE

Zrealizowane w pracy badania własne obejmujące analizę i syntezę w zakresie uwarunkowań turystycznego kierunku rozwoju górskich obszarów wiejskich Polski umożliwiły sformułowanie wniosków, mogących mieć wpływ na podjęcie i realizację odpowiedniego kierunku lokalnej polityki rozwoju gmin górskich. Wskazany we wstępie cel główny pracy został zrealizowany. W toku przeprowadzonych rozważań teoretycznych oraz badań empirycznych osiągnięto go w wymiarze poznawczym, metodycznym oraz aplikacyjnym, co pozwoliło wskazać pewne uwagi o charakterze porządkującym i uogólniającym.

Problematyka rozwoju górskich obszarów wiejskich Polski ma charakter wieloaspektowy, związany zarówno z uwarunkowaniami przyrodniczymi (jak ukształtowanie powierzchni, warunki klimatyczne) oraz wynikającymi z wiejskiego charakteru i istniejących zapóźnień, będących m.in. pochodną polityki państwa realizowanej dotychczas wobec obszarów wiejskich, a w szczególności obszarów górskich.

Obszary górskie Polski można określić mianem regionu, choć w myśl niektórych definicji przytoczonych w pracy stwierdzenie takie nie jest całkowicie zasadne, gdyż obszary te nie tworzą zwartej przestrzeni układu z ośrodkiem centralnym, a jedynie częściowo rozproszone obszary konstytuowane przez gminy górskie w różnych województwach. Mogą być one jednak uznane za region, choćby w znaczeniu przedmiotu polityki przestrzennej państwa. Rozwój obszarów górskich Polski jest zadaniem organów państwa szczebla centralnego (wykorzystujących instrumenty polityki wspólnotowej), które realizują względem tych obszarów politykę interregionalną. W zasadzie trudno mówić w odniesieniu do obszarów górskich o polityce intraregionalnej, gdyż nie mają one ustanowionych struktur władzy, która mogłaby zająć się jej realizacją. Stymulowanie rozwoju obszarów górskich przez działania władzy – innego niż centralny – szczebla można traktować w kategorii rozwoju lokalnego, podejmowanego oddolnie przez władze poszczególnych gmin, których powierzchnia tworzy górskie obszary wiejskie Polski. Rozwój lokalny w tym kontekście można traktować dwojako, gdyż obydwie przedstawione w pracy podejścia do pojęcia rozwoju lokalnego nie wykluczają się wzajemnie. Rozwój lokalny – traktowany jako oddolny rozwój regionalny – jest realizowany przy wsparciu programów szczebla centralnego, a właściwie nawet unijnego, które tworząc warunki dla rozwoju społeczno-gospodarczego górskich obszarów o niekorzystnych warunkach go-

spodarowania (tzw. ONW górskie), przyczyniają się w ten sposób do rozwoju całego regionu. Natomiast w drugim ujęciu rozwój lokalny – traktowany jako rozwój regionalny ale realizowany na mniejszym obszarze – podejmowany jest z inicjatywy władz lokalnych, które samodzielnie decydują o jego kierunku. Dzięki wykorzystaniu mechanizmów konkurencji zmierza on do wzmocnienia pozycji konkurencyjnej danej gminy poprzez realizację celu, jakim jest poprawa sytuacji społeczno-ekonomicznej konkretnej gminy.

Górskie obszary wiejskie Polski pełnią swoistą rolę w sferze przyrodniczej, społecznej i gospodarczej. Charakteryzowane są one przez istotne problemy rozwoju, które wynikają w pewnej mierze z problemów rozwoju obszarów wiejskich, a górski charakter dodatkowo je pogłębia, stanowiąc o specyfice problemów. Podstawowym – generującym pozostałe (w przeważającej mierze) – ograniczeniem jest charakter środowiska przyrodniczego, oddziałującego na warunki i sposób realizowania społeczno-ekonomicznej działalności człowieka. Z tych względów obszarom górskim grozi zaprzestanie rolniczego użytkowania ziemi (gruntów ornych). Ważną kwestią pozostaje więc utrzymanie działalności rolniczej (użytków zielonych) na obszarach górskich w celu wsparcia rozwoju społeczno-gospodarczego, zachowania dziedzictwa kulturowego, a także ochrony środowiska przyrodniczego. Zamierzeniom tym może służyć rozwój turystyki. Możliwości tego rozwoju wynikają z charakteryzujących obszary górskie warunków przyrodniczych, społecznych oraz ekonomicznych. Wiążą się z nimi cechy umożliwiające rozwój turystyki (turystyki wiejskiej, agroturystyki, ekoturystyki) i stanowiące rekompensatę przynajmniej części ograniczonych z powodu uwarunkowań przyrodniczych możliwości pozyskiwania dochodów przez rolników. Podejście takie zakłada działania konkurencyjne między gminami górskimi, gdyż muszą one zabiegać zarówno o zainteresowanie turystów jak i inwestorów, głównie w sferze turystyki i infrastruktury.

Rozwój górskich obszarów wiejskich nie może przebiegać wyłącznie na podstawie mechanizmów rynkowych regulatorów rozwoju, gdyż właśnie rynek zweryfikował słabość obszarów górskich w tym zakresie. Nie znaczy to jednak, że to teoretyczne podejście do kwestii rozwoju obszarów górskich nie może znaleźć odzwierciedlenia w praktyce. Specyficzne problemy oraz istotna rola górskich obszarów wiejskich wymagają interwencyjnego wsparcia ich rozwoju ze strony polityki podmiotów publicznych. Oba wskazane mechanizmy rozwoju nie wykluczają się wzajemnie – wręcz przeciwnie – powinny się uzupełniać. W odniesieniu do obszarów górskich Polski należy łączyć te mechanizmy, wykraczając poza roszczeniową względem interwencjonizmu państwowego postawę gmin górskich.

Niektóre gminy górskie, dzięki charakteryzującym je różnorodnym uwarunkowaniom, uzyskują przewagę konkurencyjną, która generuje korzyści uzyskiwane przez podmioty zlokalizowane na obszarze danej gminy. Czynniki zwiększające przewagę konkurencyjną stanowią bodziec dla podmiotów gospo-

darczyh przyciągający je i skłaniający do intensyfikacji działalności, przy czym dotyczy to zarówno młodych członków rodzin rolniczych (skłaniając ich do pozostania i kontynuowania działalności rolniczej), jak i małych przedsiębiorstw (z zakresu np. turystyki, usług bytowych, handlu i in.). Wzrost konkurencyjności podmiotów gospodarczych powoduje zwiększenie konkurencyjności obszaru, a czynniki, które przyczyniają się do wzrostu konkurencyjności obszaru, stają się jednocześnie czynnikami rozwoju lokalnego. Stąd uzyskiwanie przewagi konkurencyjnej powinno być jednym z głównych celów władzy lokalnej. Działania władzy są w tym wypadku niezbędne, gdyż samo tylko występowanie określonego pozytywnego czynnika rozwoju nie stanowi jeszcze tego rozwoju – należy odpowiednimi środkami umożliwić wykorzystanie tego czynnika do stymulowania rozwoju.

W kontekście rozwoju wielofunkcyjnego górskich obszarów wiejskich, turystyka jest jedną z form przedsiębiorczości pozarolniczej, która, stwarzając dodatkowe źródła zarobkowania społeczności wiejskiej, przyczynia się do różnicowania gospodarki lokalnej, umożliwiając wielofunkcyjny rozwój tych obszarów. Dostarczając dodatkowych dochodów rodzinom rolniczym i innym, turystyka przyczynia się do wspierania rolnictwa, stanowiąc o możliwościach jego dalszego pozytywnego oddziaływania na otoczenie. „Turystyka wiejska” stanowi produkt o znaczeniu ponadlokalnym, co powoduje, że ten rodzaj pozarolniczej działalności gospodarczej jest szczególnie kierowany do obszarów górskich w kontekście dodatkowego zasilania finansowego ludności wiejskiej. Produkt ten – oferowany przez górskie obszary wiejskie – konsumowany jest przez mieszkańców miast, ale także przez mieszkańców innych obszarów wiejskich kraju (obszarów nizinnych), co stanowi o jego dużej sile konkurencyjnej na rynku turystycznym, a zwłaszcza na rynku turystyki wiejskiej.

Oczekiwania związane z rozwojem turystyki wiejskiej dotyczą wsparcia rozwoju górskich obszarów wiejskich, przy zachowaniu ich specyfiki. Z punktu widzenia wielofunkcyjnego rozwoju górskich obszarów wiejskich istotne są efekty o charakterze bezpośrednim powstające na rynku pracy, w sferze infrastruktury lokalnej, czy wreszcie budżecie gminy, w której granicach administracyjnych turystyka jest rozwijana. Efekty te wynikają z konsumpcyjnego charakteru turystyki, wywierającego wpływ na różne sfery gospodarowania. Skutkiem wskazanych efektów jest występowanie efektu mnożnikowego, ponieważ ze strony podmiotów obsługujących turystów, czy zajmujących się działalnością inwestycyjną w sferze infrastruktury, a także ze strony stałych mieszkańców z racji wzrostu ich przeciętnych dochodów zgłaszane jest zwiększone zapotrzebowanie na różnego rodzaju dobra. Dla zagwarantowania zwiększonej podaży dóbr konsumpcyjnych i inwestycyjnych na rynku lokalnym konieczne staje się zwiększenie produkcji różnorodnych dóbr.

Analiza roli oraz problemów górskich obszarów wiejskich i ich rozwoju umożliwiła zidentyfikowanie uwarunkowań wewnętrznych rozwoju obszaru

dzięki turystyce, które decydują o tym, czy w danej gminie górskiej możliwe jest wykorzystanie turystyki jako działalności różnicującej gospodarkę lokalną i przyczyniającej się do rozwoju społeczno-gospodarczego. Uwarunkowania wewnętrzne turystycznego kierunku rozwoju rozpatrzono w kontekście ich znaczenia dla turystów oraz osób zainteresowanych podejmowaniem działalności turystycznej. W identyfikacji uwarunkowań uwzględniono więc atrakcyjność turystyczną oraz atrakcyjność inwestycyjną, gdyż aby dana gmina mogła wykorzystać turystykę w rozwoju wielofunkcyjnym, muszą po pierwsze istnieć sprzyjające warunki uprawiania różnych form turystyki, a po drugie muszą być podstawy powstawania różnych form działalności gospodarczej w zakresie turystyki oraz związanej z obsługą ruchu turystycznego i zwiększonych potrzeb mieszkańców. Zidentyfikowane uwarunkowania rozwoju obszarów górskich przez turystykę zgrupowano kierując się przy tym przesłankami merytorycznymi, wskazując w ten sposób uwarunkowania częściowe w postaci uwarunkowań o charakterze infrastrukturalnym, gospodarczym, społecznym oraz wynikającym z właściwości środowiska przyrodniczego i antropogenicznego.

Realizacja poznawczego celu pracy umożliwiła ocenę poziomu rozpoznanych uwarunkowań ogółem, jak i uwarunkowań częściowych we wszystkich gminach górskich Polski. Dokonano w tym zakresie porównania badanych gmin, przeprowadzając w tym celu rangowanie, a następnie grupowanie pod względem poziomu uwarunkowań. Uzyskane wyniki pozwoliły na ocenę indywidualnych predyspozycji gmin w zakresie realizacji turystycznego kierunku rozwoju oraz na zidentyfikowanie grup gmin o podobnym poziomie uwarunkowań. Rozpoznanie uwarunkowań wskazuje, że nie wszystkie gminy górskie dysponują wystarczającymi walorami, by móc wykorzystać w swoich strategiach rozwoju turystykę jako czynnik rozwoju lokalnego. Turystyka nie może więc być traktowana jako „złoty środek” na rozwiązanie wszelkich problemów obszarów górskich.

Analiza zmian poziomu uwarunkowań pozwala wykazać występowanie jego tendencji wzrostowej, choć nie dotyczy ona wszystkich gmin górskich. Wnioski dotyczące poszczególnych etapów przeprowadzonej analizy w zakresie uwzględnionych uwarunkowań częściowych zamieszczono w odpowiednich punktach pracy, w których dany etap został zrealizowany.

W ramach oceny możliwości poszczególnych gmin górskich – za pomocą opracowanej metody – określono uwarunkowania częściowe, które w razie podjęcia przez daną gminę turystycznego kierunku rozwoju powinny stanowić przedmiot zwiększonego zainteresowania władz lokalnych, celem podniesienia ogólnego poziomu uwarunkowań, a tym samym poprawy pozycji konkurencyjnej tej gminy. Wykorzystanie opracowanej metody przedstawiono na przykładzie jednej losowo wybranej gminy. Natomiast w stosunku do wszystkich badanych gmin możliwości podjęcia i realizacji rozwoju przez turystykę wskazano w sposób ogólny za pomocą opracowanych scenariuszy rozwoju. Dla potrzeb

opracowanych scenariuszy wyodrębniono cztery grupy gmin różniące się predyspozycjami w badanym zakresie, a następnie dla każdej z tych grup wskazano te uwarunkowania cząstkowe, które wymagają podjęcia określonych działań – sformułowano odpowiednie warianty realizacji poszczególnych scenariuszy – w czym pomocne były typy górskich obszarów wiejskich Polski opracowane na podstawie analizy struktury uwarunkowań.

Realizacja tematu umożliwiła także potwierdzenie hipotezy głównej oraz hipotez szczegółowych.

Hipoteza szczegółowa pierwsza została pozytywnie zweryfikowana. Wykazano, że zmienność w czasie zachowań konsumenckich znajduje współcześnie wyraz we wzmożonym zainteresowaniu takimi formami turystyki, które pozwalają turyście na doraźną zmianę jego trybu życia i odreagowanie stresów przebywania w miejskim środowisku zamieszkania i aktywności zawodowej. Jedną z form turystyki umożliwiającą osiągnięcie tak zarysowanego celu jest turystyka wiejska, a w szczególności agroturystyka i ekoturystyka. Wyższy poziom świadomości ekologicznej oraz zmiany zachodzące w otoczeniu turystyki przyczyniają się do zmiany modelu konsumpcji turystycznej, w której coraz istotniejszą rolę odgrywają czynniki związane z przyrodą, kulturą i indywidualną aktywnością, nie tylko fizyczną, na co wskazują współczesne trendy w popycie turystycznym. Wzrost zainteresowania turystów różnymi formami wypoczynku na obszarach wiejskich widoczny jest w zestawieniach danych statystycznych obrazujących trendy rozwojowe bazy agroturystycznej. Dane na temat liczby kwater agroturystycznych oraz udostępnianych przez nie miejsc noclegowych oraz przegląd literatury związanej z tematem w sposób jednoznaczny wskazują na wzrost intensywności badanego zjawiska.

Kolejną hipotezę szczegółową potwierdzono, ustalając że górskie obszary wiejskie, określane jako obszary problemowe, cechują się specyficznymi utrudnieniami natury przyrodniczej (wzniesienie nad poziom morza, ukształtowanie powierzchni, trudne warunki klimatyczne) powodującymi skrócenie okresu wegetacyjnego, ale również zwiększenie kosztów prowadzenia działalności rolniczej i zagospodarowania terenu. Zjawiska te przyczyniają się do wyludniania obszarów górskich oraz do zahamowania rozwoju społeczno-gospodarczego tych obszarów. Wykazano, iż same tylko działania restrukturyzacyjne i modernizacyjne w rolnictwie nie rozwiążą istniejących problemów, ponieważ to nie struktura i stan rolnictwa są ich przyczyną. Rozwój obszarów wiejskich (nie tylko górskich) nie może odwoływać się wyłącznie do rozwoju rolnictwa. W celu aktywizacji tych obszarów konieczne staje się budowanie gospodarki lokalnej na bazie również innych rodzajów działalności gospodarczej. Przyjęcie i realizacja koncepcji wielofunkcyjnego rozwoju prowadzi do pozytywnych zmian sytuacji społeczno-ekonomicznej miejscowej ludności oraz w zakresie efektywności gospodarowania.

Potwierdzono, że w tę koncepcję idealnie wpisuje się turystyka, jako pozarolnicza działalność gospodarcza, a specyfika przyrodnicza i kulturowa gór dodatkowo sprzyja ustanowieniu tej dziedziny gospodarki jako trzonu gospodarki lokalnej, co w znaczący sposób podkreśla dorobek literatury przedmiotu. Rozwój turystyki stanowić może istotne zasilanie finansowe ludności miejscowej i rozwoju gminy, ale także sprzyja ochronie i zachowaniu walorów przyrodniczych i kulturowych. Podkreślić jednak należy, na co wskazują wyniki przeprowadzonych badań, że nie każdą gminę górską cechują uwarunkowania odpowiednie dla skutecznej realizacji polityki rozwoju przez turystykę. Stwierdzenie to nie oznacza, że w takich gminach turystyka nie może choćby w niewielkim zakresie przysporzyć korzyści i wnieść swój wkład do ich rozwoju. Jednak, aby podejmowane w tym kierunku działania mogły przynieść pożądane rezultaty, konieczna jest analiza i ocena stanu uwarunkowań określająca stopień, w jakim mogą się one przyczyniać, bądź utrudniać realizację turystycznego kierunku rozwoju.

W odniesieniu do ostatniej przyjętej na wstępie hipotezy szczegółowej weryfikacja również okazała się pozytywna. Turystyka jest postrzegana jako czynnik aktywizacji obszarów wiejskich, a przeprowadzona analiza bogatego dorobku naukowego potwierdziła jej znaczenie w rozwoju społeczno-gospodarczym tych obszarów. Ponadto potwierdzono, że aby turystyka mogła stanowić czynnik rozwoju obszarów górskich, musi ona być rozwijana w zgodzie z założeniami zrównoważonego rozwoju. Wówczas możliwe jest udostępnianie turystyczne obszarów cennych przyrodniczo i kulturowo bez ryzyka ich degradacji, a efekty mnożnikowe generowane przez turystykę pozytywnie wpłyną na sferę społeczną, przyrodniczą i ekonomiczną danej przestrzeni fizyczno-geograficznej.

Wszystko powyższe upoważnia do sformułowania tezy, że w obliczu obserwowanych tendencji zmian w popycie turystycznym pożądane jest rozszerzenie przekształceń górskich obszarów wiejskich poza działania restrukturyzacyjne i modernizacyjne rolnictwa w kierunku ich wielofunkcyjnego rozwoju oraz formułowanie założeń lokalnej polityki społeczno-gospodarczej na podstawie specyficznych wewnętrznych uwarunkowań danego obszaru, przy czym nie każda gmina górską cechuje się odpowiednimi uwarunkowaniami dla turystycznego kierunku rozwoju.

Reasumując, czynnikiem rozwoju górskich obszarów wiejskich Polski nie może być tylko rolnictwo. Istniejące warunki przyrodnicze, szczególnie klimatyczne ograniczają polową działalność rolniczą, są bardziej sprzyjające produkcji zwierzęcej, również z racji znacznego udziału użytków zielonych w powierzchni użytków rolnych, tym niemniej z powodu wysokich kosztów produkcji rolnictwo jest zbyt mało konkurencyjne, by zagwarantować opłacalność produkcji. Nawet przy założeniu, że realizowana polityka rolno-ekonomiczna wydajne mechanizmy restrukturyzacji i modernizacji rolnictwa, nie będzie ono wystarczająco wydajnym źródłem dochodów, by zagwarantować odpowiednio

wysoki poziom życia i zniechęcić ludność zamieszkującą te obszary do emigracji na inne tereny w poszukiwaniu zatrudnienia pozarolniczego. Konieczny staje się więc rozwój funkcji dodatkowych (obok funkcji rolniczej), które umożliwiłyby zwiększenie możliwości w zakresie rozwoju tych obszarów.

Taką działalnością, która dobrze wpisuje się w koncepcję rozwoju wielofunkcyjnego obszarów górskich, jest turystyka. Dzieje się tak głównie z powodu towarzyszących jej efektów mnożnikowych wskutek specyficznego charakteru oferowanego produktu turystycznego oraz faktu, że jest on konsumowany przez ludność zamiejscową, a nade wszystko wskutek zmieniających się tendencji w popycie turystycznym. Turystyka wiejska (zwłaszcza agroturystyka, ekoturystyka) cieszą się współcześnie rosnącym zainteresowaniem, na co składa się wiele czynników związanych głównie ze stylem życia w miastach. Daje to możliwość wykorzystania popytu turystycznego skierowanego na produkt górskich obszarów wiejskich. Wymaga to jednak realnego podejścia władz samorządowych poszczególnych gmin do ich indywidualnych możliwości w tym zakresie. Bo wiem nie każda gmina górską odznacza się wystarczającymi walorami, by zainteresować turystów, a więc w pierwszej kolejności stworzyć odpowiednie warunki do realizacji inwestycji turystycznych i innych z ich otoczenia związanych z obsługą ruchu turystycznego. Konieczna staje się więc indywidualna analiza wewnętrznych uwarunkowań turystycznego kierunku rozwoju każdej gminy górskiej, co jest możliwe przy zastosowaniu opracowanego w pracy narzędzia metodycznego. Dopiero rozpoznanie poziomu poszczególnych uwarunkowań cząstkowych umożliwia wskazanie konkretnych działań w ramach lokalnej polityki rozwoju, a tym samym wykorzystanie pozytywnych mnożnikowych zjawisk generowanych przez turystykę jako czynnika wielofunkcyjnego rozwoju górskich obszarów wiejskich. Działanie takie jest wyrazem funkcjonowania mechanizmu rozwoju opartego na rynkowych regulatorach rozwoju i zakłada występowanie konkurencji pomiędzy poszczególnymi gminami, stanowiąc czynnik rozwoju obszarów górskich Polski.

BIBLIOGRAFIA

Opracowania zwarte i artykuły

- Aczel A. D.: *Statystyka w zarządzaniu. Pełny wykład*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.
- Adamowicz M.: *Dyfuzja innowacji jako czynnik rozwoju regionów peryferyjnych* [w:] *Zarządzanie wiedzą w agrobiznesie w warunkach polskiego członkostwa w Unii Europejskiej*, Wydawnictwo Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego, „Prace Naukowe” 2005, nr 35, s. 581–592.
- Ankieta do oceny politycznego, prawnego i instytucjonalnego przygotowania kraju do wdrażania Konwencji Karpackiej*, opracowanie wykonane w ramach projektu „Wsparcie dla wdrażania Konwencji Karpackiej: wstępny audyt i poradnik implementacji”, dokument dostępny on-line (2008.04.17): http://www.rec.org/REC/Programs/environmentallaw/carpathian/pdf/sep_11_2006_vienna/national/polish_national_assessment.pdf.
- Bański J.: *Geografia polskiej wsi*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2006.
- Bański J.: *Geografia wsi – nową dyscypliną badawczą w polskiej geografii*, „Przegląd Geograficzny” 2002, nr 3(74), s. 367–379.
- Bański J.: *Obszary problemowe w rolnictwie Polski*, „Prace Geograficzne IGiPZ PAN” 1999, z. 172.
- Bartosiewicz W., Skalska T.: *Zagraniczna turystyka przyjazdowa do Polski w 2006 roku*, Instytut Turystyki, Warszawa 2007.
- Bartosiewicz W., Skalska T.: *Zagraniczna turystyka przyjazdowa do Polski w 2007 roku*, Instytut Turystyki, Warszawa 2008.
- Bąk I., Sompolska-Rzechuła A.: *Wielowymiarowa analiza porównawcza jakości środowiska naturalnego w ujęciu wojewódzkim*, „Wiadomości Statystyczne” 2005, nr 9, s. 51–61.
- Berezowski S.: *Geografia gospodarcza Polski*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1959.
- Berezowski S.: *Metody badań w geografii ekonomicznej*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1980.
- Berman N.: *Strategiczne planowanie rozwoju gospodarczego*, Municipium, Warszawa 2000.
- Bielecki C.: *Ekonomika i planowanie rozwoju regionów*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1974.
- Biernat-Jarka A.: *Zmiany w zakresie polityki wspierania rozwoju obszarów wiejskich w Unii Europejskiej* [w:] *Kwestia agrarna w Polsce i na świecie*, Wydawnictwo Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego, „Prace Naukowe” 2005, nr 36, s. 369–374.
- Biniecki J., Szczepaniak B.: *Strategia rozwoju lokalnego* [w:] *Zarządzanie strategiczne rozwojem lokalnym i regionalnym*, red. A. Klasik, F. Kuźnik, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Katowicach, Katowice 2001.
- Bogucki J.: *Przydatność środowiska leśnego dla turystycznych form rekreacji*, Dział Poligrafii i Pomocy Dydaktycznych Akademii Wychowania Fizycznego w Warszawie, Warszawa 1985.
- Bolland A.: *Pewien sposób normalizacji cech w przypadku występowania wartości różnoimiennych*, „Przegląd Statystyczny” 1974, z. 2, s. 255–259.
- Borys T.: *Jak budować program ekorozwoju. Informacje ogólne*, t. 1, *Agenda 21*, Regionalny Ośrodek Ekorozwoju Fundacji Karkonoskiej w Jeleniej Górze, Warszawa–Jelenia Góra 1998.

- Borys T.: *Metody normowania cech w statystycznych badaniach porównawczych*, „Przegląd Statystyczny” 1978, z. 2, s. 227–239.
- BOT w projektach partnerstwa publiczno-prywatnego. *Buduj – eksploatuj – przekaz*, oprac. merytoryczne M.K. Król, tłum. G. Bychowski, Difin, Warszawa 2006.
- Brol R.: *Rozwój lokalny – nowa logika rozwoju gospodarczego* [w:] *Gospodarka lokalna w teorii i praktyce*, red. M. Obrębalski, „Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu” 1998, nr 785.
- Brol R.: *Rozwój miasta* [w:] *Ekonomika i zarządzanie miastem*, red. R. Brol, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu, Wrocław 2004.
- Brzozowska K.: *Finansowanie inwestycji infrastrukturalnych przez kapitał prywatny na zasadach Project Finance*, Wydawnictwa Fachowe CeDeWu.pl, Warszawa 2005.
- Burzyński T.: *Tendencje rozwoju turystyki na świecie* [w:] *Turystyka rekreacyjna oraz turystyka specjalistyczna*, red. T. Burzyński, M. Łabaj, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa 2003, s. 17–20.
- Ceron J.-P., Passaris S., Vinacer K.: *Kształtowanie ekorozwoju we Francji*, Politechnika Białostocka, „Studia i Materiały” nr 2, Białystok 1996.
- Chądzyński J., Nowakowska A., Przygodzki Z.: *Region i jego rozwój w warunkach globalizacji*, Wydawnictwa Fachowe CeDeWu, Warszawa 2007.
- Chmielewski K.: *Strategia przedsiębiorstwa. Poradnik metodyczny do zajęć*, Instytut Organizacji Zarządzania i Doskonalenia Kadr, Warszawa 1986.
- Chojnacki P.: *Determinanty rozwoju regionalnego na przykładzie województwa lubelskiego* [w:] *Gospodarka lokalna i regionalna w teorii i praktyce*, red. D. Strahl, „Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu” 2007, nr 1161, s. 165–173.
- Chojnicki Z., Czyż T.: *Region – regionalizacja – regionalizm*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1992, z. 2, s. 1–18.
- Chojnicki Z.: *Podstawowe aspekty rozwoju społeczno-gospodarczego* [w:] *Współczesne problemy gospodarki przestrzennej Polski*, red. A. Kukliński, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1989.
- Chomański S., Sokołowski A.: *Taksonomia struktur*, „Przegląd Statystyczny” 1978, z. 2, s. 217–226.
- Chudy-Hyski D.: *Agroturystyka jako potrzeba i możliwość aktywizacji gospodarczej obszarów wiejskich*, „Zeszyty Naukowe Akademii Rolniczej w Krakowie” 2000, nr 365, s. 55–64.
- Ciodyk T.: *Agroturystyka w Polsce – znaczenie, szanse i bariery rozwoju*, „Bez Granic” 2000, nr 6(37), s. 26.
- Courlet C., Pecqueur B., Soulage B.: *Industrie et dynamiques de territoires*, „Revue d’Economie Industrielle” 1993, nr 64, s. 7–21.
- Czarnecki A.: *Uwarunkowania rozwoju wielofunkcyjnego na obszarach wiejskich aglomeracji łódzkiej*, „Wieś i Rolnictwo” 2001, nr 4(113), s. 164–181.
- Czudec A.: *Ekonomiczne warunki rozwoju obszarów górskich w Polsce*, Komitet Zagospodarowania Ziemi Górskich PAN, „Problemy Zagospodarowania Ziemi Górskich” 1997, z. 42, s. 51–63.
- Dąbrowska B. J.: *Rozwój usług turystycznych w warunkach globalizacji. Zarys problematyki*, Wyższa Szkoła Turystyki i Hotelarstwa w Gdańsku, Gdańsk 2006.
- Domański R.: *Gospodarka przestrzenna. Podstawy teoretyczne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.
- Domański R.: *Kształtowanie otwartych regionów ekonomicznych*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1972.
- Domański R.: *Podstawy planowania przestrzennego*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1989.
- Domański R.: *Regionalne zróżnicowanie zagospodarowania i poziomu życia ludności*, „Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Poznaniu” 1986, z. 121.

- Domański T.: *Strategiczne planowanie rozwoju gospodarczego gminy*, Wydawnictwo Hamal Book, Agencja Rozwoju Komunalnego, Warszawa 2000.
- Drzewiecki M.: *Wiejska przestrzeń rekreacyjna*, Instytut Turystyki, Warszawa 1992.
- Ducot C., Lubben G. J.: *A Typology for Scenarios*, "Futures" 1980, no 1.
- Duczowska-Małysz K.: *Agroturystyka jako źródło alternatywnego zarobkowania w rolnictwie* [w:] *Gospodarstwo agroturystyczne. Poradnik*, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa 1998.
- Dutka L.: *Próba waloryzacji gmin województwa nowosądeckiego ze względu na zagospodarowanie turystyczne oraz warunki środowiska naturalnego*, „*Ekonomika*” z. 26, „Zeszyty Naukowe Akademii Rolniczej im. H. Kołłątaja w Krakowie” 1998, nr 338, s. 103–111.
- Dworzecki Z., Leśniak-Lebkowska G.: *Teoria i praktyka strategicznego zarządzania przedsiębiorstwem*, Studium Podyplomowe Zarządzania w Gospodarce, Szkoła Główna Handlowa, Warszawa 1987.
- Dziedzic E.: *Obszar recepcji turystycznej jako obszar zarządzania strategicznego*, Szkoła Główna Handlowa, Warszawa 1998.
- Dziewoński K.: *Elementy teorii regionu ekonomicznego*, „*Przegląd Geograficzny*” 1961, z. 4, s. 593–613.
- Dziewoński K.: *Teoria regionu ekonomicznego*, „*Przegląd Geograficzny*” 1967, z. 1, s. 33–50.
- Ekonomika i zarządzanie miastem*, red. R. Bról, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Os-kara Langego we Wrocławiu, Wrocław 2004.
- Ekonomika turystyki*, red. A. Panasiuk, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.
- Encyklopedia popularna PWN*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1998
- Encyklopedia powszechna PWN*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1974.
- Fajferek A.: *Mierniki i metody badań statystycznych w zakresie stanu i rozwoju regionów* [w:] *Mierniki rozwoju regionów*, GUS, Warszawa 1969.
- Fajferek A.: *Region ekonomiczny i metody analizy regionalnej*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1966.
- Felton M., Omar A. H.: *Polar Stratospheric Cloud (PSC) classification using LIDAR measurements from the recent SAGE III Ozone Loss and Validation Experiment (SOLVE)*, Center for Atmospheric Sciences, Hampton University, dokument dostępny on-line (2007.12.31): <http://nia.ecsu.edu/onr/02summer/062402igarss/grfx/felton.pdf>.
- Filipiak B., Kogut M., Szewczuk A., Ziolo M.: *Rozwój lokalny i regionalny. Uwarunkowania, finanse, procedury*, Fundacja na Rzecz Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2005.
- Filipiak-Dylewska B., Szewczuk A.: *Finansowe i organizacyjne determinanty wzrostu konkurencyjności polskich miast i gmin* [w:] *Konkurencyjność polskiej gospodarki*, Materiały Konferencyjne Ogólnopolskiej Konferencji Przedkongresowej PTE w Szczecinie, Szczecin 2000.
- Finansowe aspekty rozwoju lokalnego*, red. T. Famulska, K. Znaniecka, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Katowicach, Katowice 2004.
- Gaczek W. M., Kuczyk R.: *Przestrzenne zróżnicowanie poziomu uprzemysłowienia i urbanizacji Polski w świetle niehierarchicznej analizy skupień*, „*Wiadomości Statystyczne*” 1980, nr 10, s. 20–26.
- Gałuszka B.: *O metodzie szacowania brakujących danych przekrojowych*, „*Przegląd Statystyczny*” 1992, z. 2, s. 165–178.
- Gąsiewska B.: *Rozwój pozarolniczych funkcji obszarów wiejskich*, „*Dolnośląski Informator Rolniczy*” 2000, nr 4.
- Gierszewska G., Kozłowski L., Skarżyński G.: *Formułowanie strategii przedsiębiorstwa. Istota podejścia i wybrane procedury analityczne*, Instytut Organizacji Zarządzania i Doskonalenia Kadr, Warszawa 1988.
- Gierszewska G., Romanowska M.: *Analiza strategiczna przedsiębiorstwa*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2002.

- Gilowska Z., Gorzelak G., Jałowiecki B., Sobczak K.: *Kierunki polityki regionalnej Polski*, Uniwersytet Warszawski, Europejski Instytut Rozwoju Regionalnego i Lokalnego, „Studia Regionalne i Lokalne” 1998, nr 24 (57).
- Godet M.: *Scenarios and Strategic Management*, Butterworth, London 1987.
- Gospodarka przestrzenna*, t. I, *Wstęp do gospodarki przestrzennej*, red. L. Kupiec, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 1997.
- Gospodarka przestrzenna*, t. II, *Ekonomika regionu*, red. L. Kupiec, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 1999.
- Gospodarka przestrzenna*, t. IV, *Polityka regionalna*, red. L. Kupiec, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2000.
- Grabiński T., Sokolowski A.: *The Effectiveness of Some Signal Identification Procedures* [w:] *Signal Processing: Theories and Application*, red. M. Kunt, F. De Coulon, North-Holland Publishing Company, EURASIP, Amsterdam 1980.
- Grabiński T., Wydymus S., Zeliaś A.: *Metody taksonomii numerycznej w modelowaniu zjawisk społeczno-gospodarczych*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1989.
- Grabiński T.: *Analiza taksonomiczna krajów Europy w ujęciu regionów*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Kraków 2003.
- Gralak A.: *Ocena polityki regionalnej państwa wobec regionów peryferyjnych* [w:] *Kwestia agrarna w Polsce i na świecie*, Wydawnictwo Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego, „Prace Naukowe” 2005, nr 36, s. 671–680.
- Grocholska J.: *Konflikty w planowaniu przestrzennym i próby ich rozwiązania (na przykładzie wybranych przykładów aglomeracji warszawskiej)* [w:] *Studia nad funkcjonalnym makroregionem Warszawy (III)*, „Biuletyn Informacyjny IGiPZ PAN” 1986, z. 53.
- Grzeszczak J.: *Koncepcje polaryzacyjne w przestrzennym zagospodarowaniu kraju*, „Studia Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania PAN” 1971, t. XXXVI.
- Hantke W.: *Klasyfikacja lokalnych rynków pracy województwa śląskiego ze względu na strukturę bezrobotnych*, „Śląski Przegląd Statystyczny” 2003, nr 2, s. 53–65.
- Hanusik K., Łangowska U.: *Modelowanie ekonometryczne procesów społeczno-ekonomicznych. Procedury obliczeniowe wraz z oprogramowaniem*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 1994.
- Hausner J.: *Modele polityki regionalnej w Polsce*, Uniwersytet Warszawski, Europejski Instytut Rozwoju Regionalnego i Lokalnego, „Studia Regionalne i Lokalne” 2001, nr 1(5).
- Heffner K., Gibas P.: *Analiza ekonomiczno-przestrzenna*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Katowicach, Katowice 2007.
- Heffner K.: *Strategie rozwoju regionalnego i lokalnego* [w:] *Gospodarka regionalna i lokalna*, red. Z. Strzelecki, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.
- Hellwig Z.: *Wielowymiarowa analiza porównawcza i jej zastosowanie w badaniach wielocechowych obiektów gospodarczych* [w:] *Metody i modele ekonomiczno-matematyczne w doskonaleniu zarządzania gospodarką socjalistyczną*, red. W. Welfe, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1981.
- Hellwig Z.: *Zastosowanie metody taksonomicznej do typologicznego podziału krajów ze względu na poziom ich rozwoju oraz zasoby i strukturę wykwalifikowanych kadr*, „Przegląd Statystyczny” 1968, z 4, s. 307–327.
- Herbst K.: *Region a skala lokalna* [w:] *Rozwój regionalny w Polsce*, Fundacja im. Friedricha Eberta, Warszawa 1994.
- Hoover E.M.: *The Location of Economic Activity*, New York 1948.
- Hotho A., Maedche A., Staab S.: *Ontology-based Text Document Clustering*, Institute AIFB, University of Karlsruhe, dokument dostępny on-line (2007.12.31): http://www.aifb.uni-karlsruhe.de/WBS/aho/pub/Ontology_based_Text_Document_Clustering_2002.pdf.
- Isard W.: *Metody analizy regionalnej*, Warszawa 1965.

- Jakóbczyk-Gryszkiewicz J., Gryszkiewicz B.: *Komunikacja marketingowa w turystyce*, 'Śląsk', Katowice 2007.
- Janikowski R.: *Zrównoważony rozwój lokalny. Teoria i praktyka, Studia nad zrównoważonym rozwojem*, t. IV, Polska Akademia Nauk, Górnośląska Wyższa Szkoła Handlowa w Katowicach, Warszawa–Katowice 2006.
- Jeżowski P.: *Kategoria rozwoju zrównoważonego w naukach ekonomicznych* [w:] *Ekonomiczne problemy ochrony środowiska i rozwoju zrównoważonego w XXI wieku*, red. P. Jeżowski, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa 2007.
- Jędrzejczyk I.: *Ekologiczne uwarunkowania i funkcje turystyki*, Śląsk, Katowice 1995.
- Jędrzejczyk I.: *Nowoczesny biznes turystyczny. Ekostrategie w zarządzaniu firmą*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000.
- Kaczmarek G.: *Turystyka panaceum na problemy społeczności lokalnych...?* [w:] *Turystyka siłą napędową w działaniach na rzecz zwalczania skutków ubóstwa, tworzenia miejsc pracy i harmonii społecznej*, Wydawnictwo Wyższej Pomorskiej Szkoły Turystyki i Hotelarstwa w Bydgoszczy, Bydgoszcz 2003, s. 29–47.
- Kahn H., Wiener A. J.: *The Year 2000. A Framework for Speculation on the Next Thirty Three Years*, Macmillan, New York 1967.
- Kamerschen D. R., McKenzie R. B., Nardinelli C.: *Ekonomia*, Fundacja Gospodarcza NSZZ 'Solidarność', Gdańsk 1992.
- Kania-Gospodarowicz A.: *Scenariusze* [w:] *Prognozowanie gospodarcze*, red. M. Cieślak, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław 1993.
- Klamut M.: *Konkurencyjność gospodarki regionalnej i lokalnej* [w:] *Gospodarka regionalna i lokalna*, red. Z. Strzelecki, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.
- Klasik A., Kuźnik F.: *Planowanie strategiczne rozwoju lokalnego i regionalnego* [w:] *Funkcjonowanie samorządu terytorialnego. Doświadczenia i perspektywy*, t. II, red. S. Dolata, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 1998, s. 395–404.
- Klassen L. H.: *Kilka dalszych uwag o analizie przyciągania* [w:] *Problemy i metody ekonomiki regionalnej*, red. A. Kukliński, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1978.
- Kłodziński M.: *Uwarunkowania wielofunkcyjnego rozwoju gminy* [w:] *Wież i rolnictwo w okresie transformacji systemowej*, red. L. Klank, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, Warszawa 1995.
- Kodeks Dobrej Praktyki Rolniczej*, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Ministerstwo Środowiska, Warszawa 2004.
- Kolenda M.: *Taksonomia numeryczna. Klasyfikacja, porządkowanie i analiza obiektów wielocechowych*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu, Wrocław 2006.
- Kołodziejczyk D.: *Społeczne aspekty gospodarowania na obszarach problemowych* [w:] *Regionalne uwarunkowania ekonomicznego rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich*, t. 1, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2003.
- Komorowski S. M.: *Scenariusz jako metoda diagnozy i prognozy*, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1988.
- Kompendium wiedzy o turystyce*, red. G. Gołębski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.
- Kondracki J.: *Geografia regionalna Polski*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1998.
- Koniunktura na rynku usług turystycznych w październiku i listopadzie 2007 roku wraz z prognozą na grudzień 2007 roku. Hotele i restauracje oraz działalność związana z turystyką*, Instytut Turystyki, Warszawa 2007.
- Konkurencyjność regionów*, red. M. Klamut, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu, Wrocław 1999.
- Kopeć S.: *Kryteria wyodrębniania marginalnych gleb górskich użytków rolnych w celu ich wyłączenia z użytkowania rolniczego*, „Problemy Zagospodarowania Ziemi Górskich” 2000, z. 46, s. 5–13.

- Koreleski K.: *Pozaprodukcyjne funkcje terenów leśnych i ich szacowanie*, Wydawnictwo Akademii Rolniczej w Krakowie, Kraków 2000.
- Koreleski K.: *Zrównoważony rozwój jako perspektywa aktywizacji terenów wiejskich* [w:] *Podstawy integracji europejskiej w aspekcie rozwoju obszarów wiejskich, część I*, red. J. Kania, Wydawnictwo Akademii Rolniczej w Krakowie, Kraków 1998.
- Kornak A. S., Rapacz A.: *Zarządzanie turystyką i jej podmiotami w miejscowości i regionie*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu, Wrocław 2001.
- Korol J.: *Wskaźniki zrównoważonego rozwoju w modelowaniu procesów regionalnych*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2007.
- Kostrowicki J.: *Obszary wiejskie jako przestrzeń wielofunkcyjna. Zagadnienia badawcze i planistyczne*, „Przegląd Geograficzny” 1976, nr 4(48), s. 601–611.
- Kostuch R.: *Krajobraz a rolnictwo w górach*, Centrum Edukacji Ekologicznej Wsi, Krosno 1997.
- Kot J.: *Rozwój lokalny – jego istota, cele i czynniki* [w:] *Ekonomiczne i środowiskowe aspekty zarządzania rozwojem miast i regionów*, red. T. Markowski, D. Stawasz, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2001.
- Kozłowski L., Skarżyński G.: *Zarządzanie strategiczne w przedsiębiorstwie. Definicje, metody, techniki*, Polska Fundacja Promocji Kadr, Warszawa 1991.
- Kozłowski S.: *Droga do ekorozwoju*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1994.
- Kożuchowska K., Grzelecka K., Świetlikowska U.: *Motywacje potencjalnych gości w zakresie wyboru usług agroturystycznych* [w:] *Zrównoważony rozwój turystyki wiejskiej*, VI Ogólnopolskie Seminarium Agroturystyczne, Centrum Doradztwa i Edukacji w Rolnictwie, Oddział w Krakowie, Kraków 1998.
- Krajewski W.: *Pojęcie rozwoju i postępu* [w:] *Założenia teoretyczne badań nad rozwojem historycznym*, red. J. Kmita, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1977.
- Krajowy raport dotyczący ekosystemów górskich*, Ministerstwo Środowiska, Warszawa 2002, dokument dostępny on-line (2008.04.17): <http://biodiv.mos.gov.pl/biodiv/app/category.do?categoryId=1413>.
- Krakoviak-Bal A.: *Infrastruktura techniczna wiejskich gmin górskich w aspekcie ich wielofunkcyjnego rozwoju*, „Infrastruktura i Ekologia Terenów Wiejskich” 2004, nr 3, seria: rozprawy, Polska Akademia Nauk Oddział w Krakowie, Komisja Technicznej Infrastruktury Wsi.
- Krawczyk Z.: *Dysfunkcje turystyki* [w:] *Bariery kulturowe w turystyce*, red. Z. Krawczyk, E. Lewandowska-Tarasiuk, J. W. Sienkiewicz, ALMAMER Wyższa Szkoła Ekonomiczna w Warszawie, Warszawa 2007.
- Kruczek Z.: *Polska. Geografia atrakcji turystycznych*, PROKSENIA, Kraków 2002.
- Krupińska W.: *Strategia rozwoju turystyki a proces kreowania nowych miejsc pracy na obszarach wiejskich* [w:] *Aktywizacja wiejskich obszarów problemowych*, red. M. Kłodziński, W. Dzun, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, Warszawa 2003.
- Kuciński K.: *Geografia ekonomiczna. Zarys teoretyczny*, Szkoła Główna Handlowa, Warszawa 1994.
- Kuciński K.: *Podstawy teorii regionu ekonomicznego*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1990.
- Kudłacz T.: *Programowanie rozwoju regionalnego i lokalnego* [w:] *Gospodarka regionalna i lokalna*, red. Z. Strzelecki, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.
- Kudłacz T.: *Programowanie rozwoju regionalnego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1999.
- Kupiec L.: *Rozwój społeczno-gospodarczy*, Uniwersytet Warszawski Filia w Białymstoku, Białystok 1995.
- Kutkowska B., Tańska-Hus B.: *Ochrona rolnictwa górskiego w świetle uregulowań prawnych krajów Europy Zachodniej i Polski*, Komitet Zagospodarowania Ziem Górskich PAN, „Problemy Zagospodarowania Ziem Górskich” 1999, z. 45, s. 143–153.
- Lange B., Long P., Majewski J.: *Tendencje w turystyce wiejskiej początku XXI wieku* [w:] *Turystyka wiejska i rozwój lokalny*, red. J. Majewski, Fundacja Edukacja dla Demokracji, Warszawa 2003, s. 349–358.

- Lauschman E.: *Grundlagen einer Theorie der Regionalpolitik*, 2 Auflage, Taschenbücher zur Raumforschung und Landesplanung, Hannover 1973.
- Legienis H.: *Baza agroturystyczna w kraju i regionach*, Instytut Turystyki, Ministerstwo Gospodarki, Warszawa 2002.
- Lemanowicz M.: *Organizacje i grupy producentów szansą na poprawę konkurencyjności polskiego rolnictwa*, Wydawnictwo Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego, Warszawa 2005.
- Leszczycki S.: *Zadania regionalizacji ekonomicznej*, „Przegląd Geograficzny” 1965, nr 2, s. 273–293.
- Lijewski T., B. Mikułowski, J. Wyrzykowski: *Geografia turystyki Polski*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2002.
- Lösch A.: *Gospodarka przestrzenna. Teoria lokalizacji*, Warszawa 1961.
- Lubiński M.: *Konkurencyjność gospodarki. Pojęcia i sposób mierzenia* [w:] *Międzynarodowa konkurencyjność gospodarki Polski – uwarunkowania i perspektywy*, „Raporty. Studia nad konkurencyjnością” Wydawnictwo Instytutu Rozwoju i Studiów Strategicznych, Warszawa 1995.
- Łaciak J.: *Uczestnictwo Polaków w wyjazdach turystycznych w 2006 roku*, Instytut Turystyki, Warszawa 2007.
- Łoboda J.: *Region jako system: próba określenia funkcji odległości i czasu*, „Przegląd Geograficzny” 1978, z. 2, s. 223–234.
- Maik W., Parysek J.: *Klasyfikacja i charakterystyka barier wzrostu w gospodarce przestrzennej*, [w:] *Barierzy wzrostu w gospodarce przestrzennej*, red. B. Gruchman, „Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania PAN”, Warszawa 1978, s. 32–57.
- Majewski J., Lane B.: *Turystyka wiejska i rozwój lokalny*, Fundacja Edukacja dla Demokracji, Warszawa 2003.
- Majewski J.: *Turystyka wiejska – między rozwojem a ochroną dziedzictwa* [w:] *Rozwój obszarów wiejskich w perspektywie integracji z Unią Europejską*, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 1998.
- Majewski S.: *Szeregowanie krajów przy pomocy diagramu Czekanowskiego i taksonomicznego miernika rozwoju*, „Wiadomości Statystyczne” 1999, nr 8, s. 76–84.
- Makra L., Sümeghy Z.: *Objective analysis and ranking of Hungarian cities, with different classification techniques, part 1: methodology*, „Acta Climatologica et Chorologica” 2007, t. 40–41, s. 79–89.
- Malina A., Wanat S.: *Przestrzenna analiza rozwoju Polski*, „Wiadomości Statystyczne” 1995, nr 5, s. 20–25.
- Malina A., Zeliaś A.: *Taksonomiczna analiza przestrzennego zróżnicowania jakości życia ludności w Polsce w 1994 r.*, „Przegląd Statystyczny” 1997, z. 1, s. 11–27.
- Malina A.: *Wielowymiarowa analiza przestrzennego zróżnicowania struktury gospodarki Polski według województw*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Kraków 2004.
- Mały słownik języka polskiego*, red. S. Skorupka, H. Auderska, Z. Łempicka, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1969.
- Markowski T.: *Konkurencyjność i współpraca wewnątrzregionalna podstawą nowoczesnej polityki rozwoju regionalnego* [w:] *Podstawowe problemy polityki rozwoju regionalnego i lokalnego*, red. Z. Mikołajewicz, Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji, Instytut Śląski, Opole 1997.
- Markowski T.: *Rozwój regionalny Polski w sytuacji umiędzynarodowienia i restrukturyzacji* [w:] *Restrukturyzacja regionów jako problem współpracy europejskiej*, Europejski Instytut Rozwoju Regionalnego i Lokalnego, Warszawa 1991.
- Markowski T.: *Wspieranie wzrostu konkurencyjności w polityce rozwoju regionalnego* [w:] *Strategiczne wyzwania dla polityki rozwoju regionalnego Polski*, Wydawnictwo Friedrich Ebert-Stiftung, Przedstawicielstwo w Polsce, Warszawa 1996.
- Mączka L., Kudelko J.: *Polityka regionalna Polski w aspekcie integracji z Unią Europejską*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Kraków 2005.

- Metody oceny rozwoju regionalnego*, red. D. Strahl, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu, Wrocław 2006.
- Michałowski K.: *Polityka państwa w zakresie rozwoju agroturystyki* [w:] *Kwestia agrarna w Polsce i na świecie*, Wydawnictwo Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego, „Prace Naukowe” 2005, nr 36, s. 781–789.
- Musiał W.: *Kształtowanie polityki regionalnej w rolnictwie terenów górzystych na przykładzie Karpat Polskich*, Zeszyty Naukowe Akademii Rolniczej im. Hugona Kołłątaja w Krakowie, „Ekonomika” 1996, z. 24, cz. II, s. 63–76.
- Musiał W.: *Obszary o niekorzystnych warunkach gospodarowania w dokumentach okołookcesyjnych*, Małopolskie Stowarzyszenie Doradztwa Rolniczego, Kraków 2004.
- Musiał W.: *Studium prospektywne interwencjonizmu państwowego w rolnictwie terenów górskich na przykładzie Karpat Polskich*, Zeszyty Naukowe Akademii Rolniczej im. H. Kołłątaja w Krakowie „Rozprawy” 1998, nr 246.
- Nowa encyklopedia powszechna PWN*, t. 5, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1996.
- Nowak A.: *Znaczenie szkoły wiejskiej z punktu widzenia rozwoju obszarów wiejskich* [w:] *Kwestia agrarna w Polsce i na świecie*, Wydawnictwo Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego, „Prace Naukowe” 2005, nr 36, s. 580–589.
- Nowak E.: *Dobór cech dla porównań wielokryteriowych*, „Przegląd Statystyczny” 1985, z. 2, s. 121–124.
- Nowak E.: *Metody taksonomiczne w klasyfikacji obiektów społeczno-gospodarczych*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1990.
- Nowak E.: *Porównywanie obiektów społeczno-gospodarczych ze względu na ich strukturę*, „Wiadomości Statystyczne” 1981, nr 7, s. 21–25.
- Nowak E.: *Problem informacji w modelowaniu ekonometrycznym*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1990.
- Nowak E.: *Problemy doboru zmiennych do modelu ekonometrycznego*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1984.
- Nowakowska A.: *Społeczno-ekonomiczne uwarunkowania ruchu turystycznego w układach przestrzennych*, „Monografie” nr 88, Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Kraków 1989.
- Olechnowicz-Bobrowska B., Gacek J.: *Wstępna ocena walorów środowiskowych i infrastrukturalnych dla uprawiania agroturystyki na Pogórzu Ciężkowickim*, „Wiadomości Ziem Górskich” 2001, z. 9(13), s. 71–82.
- Parysek J.: *Podstawy gospodarki lokalnej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Poznańskiego, Poznań 1997.
- Parysek J.: *Rola samorządu terytorialnego w rozwoju lokalnym* [w:] *Rozwój lokalny. Zagospodarowanie przestrzenne i nisze atrakcyjności gospodarczej*, red. J. Parysek, „Studia Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN” 1995, t. CIV.
- Patrzalek L.: *Finanse samorządu województwa w systemie finansów publicznych w Polsce*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2005.
- Pawełek B.: *Wpływ normalizacji na uporządkowanie obiektów w syntetycznych badaniach porównawczych*, „Przegląd Statystyczny” 2005, z. 1, s. 37–53.
- Pawełek B.: *Wpływ normalizacji zmiennych na porządkowanie liniowe obiektów z wykorzystaniem wielowymiarowej odległości*, „Przegląd Statystyczny” 2006, z. 2, s. 57–67.
- Pietraszewski W.: *Podstawy informacyjne planowania przestrzennego*, „Studia Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania PAN” 1983, t. LXXXVI.
- Pietrzyk I.: *Polityka regionalna Unii Europejskiej i regiony w państwach członkowskich*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.
- Pietrzyk I.: *Polityka regionalna Unii Europejskiej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000.
- Pijanowski Z.: *Wpływ polityki rolnej na rozwój obszarów górskich w Polsce*, „Problemy Zagospodarowania Ziem Górskich” 2000, z. 46, s. 108–121.

- Piontek B.: *Koncepcja rozwoju zrównoważonego i trwałego Polski*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002.
- Piotrowska-Trybull M.: *Istota i czynniki konkurencyjności regionu [w:] Konkurencyjność regionów w okresie przechodzenia do gospodarki rynkowej. Międzynarodowa analiza porównawcza: Białoruś, Litwa, Łotwa i Polska*, red. W. Kosiedowski, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2004.
- Plan Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2004–2006*, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa 2004.
- Pluta W.: *Wielowymiarowa analiza porównawcza w badaniach ekonomicznych. Metody taksonomiczne i analizy czynnikowej*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1977.
- Pluta W.: *Wielowymiarowa analiza porównawcza w modelowaniu ekonometrycznym*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1986.
- Pociecha J., Podolec B., Sokołowski A., Zając K.: *Metody taksonomiczne w badaniach społeczno-ekonomicznych*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1988.
- Podstawy gospodarki przestrzennej – wybrane aspekty*, red. S. Korenik, J. Ślodziak, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu, Wrocław 2005.
- Podstawy integracji europejskiej w aspekcie rozwoju obszarów wiejskich, część II (Aneks obejmujący wybrane dokumenty i akty prawne)*, Wydawnictwo Akademii Rolniczej w Krakowie, Kraków 1998.
- Polityka budowy regionu konkurencyjnego. Strategie – modele – postęp technologiczny*, red. M. Klamut, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu, Wrocław 2000.
- Polityka ekonomiczna*, red. A. Fajferek, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Kraków 1999.
- Polityka rozwoju regionalnego, innowacje i restrukturyzacja*, red. M. Kozak, A. Kukliński, J. Szlachta, Centralny Urząd Planowania, Polska Agencja Rozwoju Regionalnego, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 1997.
- Polska wieś i rolnictwo 2007. Raport z badań*, Research International Pentor, Warszawa 2007.
- Popławski Ł.: *Przemiany polskiego rolnictwa w aspekcie rozwoju obszarów wiejskich [w:] Kwestia agrarna w Polsce i na świecie*, Wydawnictwo Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego, „Prace Naukowe” 2005, nr 36, s. 212–222.
- Poskrobko B.: *Teoretyczne aspekty ekorozwoju*, „Ekonomia i Środowisko” 1997, nr 1(10), s. 7–20.
- Potoczek A.: *Polityka przestrzenna*, Agencja Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierowania i Centrum Kształcenia i Doskonalenia Kujawscy, Toruń 2003.
- Potoczek A.: *Polityka regionalna i gospodarka przestrzenna*, Agencja Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierowania i Centrum Kształcenia i Doskonalenia Kujawscy, Toruń 2003.
- Potoczek A.: *Współczesne problemy rozwoju lokalnego i regionalnego*, Wyższa Szkoła Humanistyczno-Ekonomiczna we Włocławku, Włocławek 2000.
- Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007–2013 (PROW 2007–2013)*, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa 2007.
- Proniewski M.: *Polityka kształcenia jako czynnik rozwoju regionalnego (na przykładzie Niemiec)*, Filia Uniwersytetu Warszawskiego w Białymstoku, Białystok 1997.
- Prusek A.: *Analiza rozwoju społeczno-gospodarczego województwa podkarpackiego [w:] Strategia rozwoju regionu podkarpackiego oraz wiodących sektorów jego gospodarki*, red. A. Prusek, Wyższa Szkoła Gospodarki i Zarządzania w Mielcu, „Studia Mieleckie” 2001, nr 1.
- Przeclawski K.: *Humanistyczne podstawy turystyki*, Instytut Turystyki, Warszawa 1986.
- Przedsiębiorczość na obszarach wiejskich. W stronę wsi wielofunkcyjnej*, red. K. Duczkowska-Małysz, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, Warszawa 1993.
- Raszka B., Sikora J.: *Agroturystyka inaczej*, Akademia Wychowania Fizycznego w Poznaniu, Poznań 1998.

- Regionalne aspekty rozwoju turystyki*, red. G. Gołembski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa–Poznań 1999.
- Reibnitz von U.: *Szenarien Optionen für die Zukunft*, Mc Graw-Hill Book Company, Hamburg, New York 1987.
- Ringland G.: *Scenario Planning: Managing for the Future*, John Wiley & Sons, Chichester 1998.
- Rocznik statystyczny rolnictwa i obszarów wiejskich 2007*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2007.
- Rogalewski O.: *Zagospodarowanie turystyczne*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1979.
- Rosner A.: *Wiejskie obszary skumulowanych barier rozwojowych* [w:] *Wiejskie obszary kumulacji barier rozwojowych*, red. A. Rosner, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, Warszawa 2002.
- Rosner A.: *Zasoby ludnościowe województw gorzowskiego i zielonogórskiego oraz ich wykorzystanie* [w:] *Przeobrażenia społeczno-ekonomiczne obszarów wiejskich pogranicza zachodniego*, red. M. Kłodziński, A. Rosner, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego, Warszawa 1996.
- Rudnicki H.: *Przemiany strukturalne w polskim rolnictwie w okresie transformacji systemowej* [w:] *Kwestia agrarna w Polsce i na świecie*, Wydawnictwo Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego, „Prace Naukowe” 2005, nr 36, s. 177–188.
- Rykiel Z.: *Rozwój regionów stykowych w teorii i badaniach empirycznych*, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Ossolineum, Wrocław 1991.
- Sadowski Z.: *Ekorozwój a wzrost gospodarczy* [w:] *Sterowanie ekorozwojem*, t. I, *Teoretyczne aspekty ekorozwoju*, red. B. Poskrobko, Wydawnictwo Politechniki Białostockiej, Białystok 1998.
- Samorząd terytorialny w procesie rozwoju regionalnego i lokalnego*, red. W. Kosiedowski, Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa, Toruń 2005.
- Scott B. R.: *U.S. Competitiveness: Concepts, Performance and Implications* [w:] *Competitiveness in the World Economy*, Harvard Business School Press, Boston, Massachusetts 1985.
- Secomski K.: *Ekonomika regionalna*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1982.
- Secomski K.: *Teoria rozwoju regionalnego i planowania*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1987.
- Secomski K.: *Wstęp do teorii rozmieszczenia sił wytwórczych*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1956.
- Seminarium naukowe „Nowa Ustawa Górską”*, oprac. A. Pływaczyk, J. Sowiński, Polskie Towarzystwo Rozwoju Ziem Górskich, „Wiadomości Ziem Górskich” 2001, z. 9(13), s. 136–137.
- Sharpley R.: *Zarządzanie obszarami wiejskimi pod kątem turystyki* [w:] *Zarządzanie turystyką*, red. L. Pender, R. Sharpley, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2008.
- Siekierski J.: *Procesy transformacji systemowej w rolnictwie i gospodarce żywnościowej w Polsce*, ZP-H „Styrex” s.c., B. i M. Kolbusz, Kraków 1996.
- Siemiński J.: *Koncepcje rozwoju lokalnego*, CUP, Biuro Planowania Regionalnego, Warszawa 1994.
- Siemiński J.: *Koncepcje rozwoju obszarów wiejskich w procesie transformacji ustrojowej Polski lat 90. Wieś i rolnictwo w badaniach społeczno-ekonomicznych. Księga jubileuszowa*, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, Warszawa 1996.
- Sieradzka K.: *Agroturystyka jako forma przedsiębiorczości pozarolniczej na terenach wiejskich w Polsce* [w:] *Zarządzanie wiedzą w agrobiznesie w warunkach polskiego członkostwa w Unii Europejskiej*, red. M. Adamowicz, Wydawnictwo Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego, „Prace Naukowe” 2005, nr 35, s. 639–649.
- Skawińska E.: *Wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich w regionie toruńskim*, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 1994.
- Słodowa-Helpa M.: *Wieś polska i rolnictwo w nowej perspektywie planistycznej 2007–2013* [w:] *Kwestia agrarna w Polsce i na świecie*, Wydawnictwo Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego, „Prace Naukowe” 2005, nr 36, s. 148–160.

- Słownik języka polskiego PWN*, oprac. L. Drabik, A. Kubiak-Sokół, E. Sobol, L. Wiśniakowska, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.
- Słownik języka polskiego*, t. I, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1978.
- Słownik poprawnej polszczyzny PWN*, red. W. Doroszewski, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1980.
- Słownik współczesnego języka polskiego*, t. II, red. B. Dunaj, Readers Digest Przegląd Sp. z o.o., Warszawa 2001.
- Smarzewska A.: *Uwarunkowania rozwoju zrównoważonego obszarów wiejskich w Polsce w kontekście integracji europejskiej* [w:] *Kwestia agrarna w Polsce i na świecie*, Wydawnictwo Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego, „Prace Naukowe” 2005, nr 36, s. 681–694.
- Sobczyk M.: *Statystyka*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1996.
- Sprawozdanie z konferencji naukowej „Kierunki zmian zagospodarowania obszarów górskich i ich wpływ na środowisko”*, dokument dostępny on-line (2008.04.13): <http://kzzg.pan.pl>.
- Statystyczne metody analizy danych*, red. W. Ostasiewicz, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu, Wrocław 1999.
- Steczkowski J., Zeliaś A.: *Metody statystyczne w badaniu zjawisk jakościowych*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Kraków 1997.
- Stola W.: *Górskie obszary wiejskie Polski. Wybrane zagadnienia*, Komitet Zagospodarowania Ziemi Górskich, „Problemy Zagospodarowania Ziemi Górskich” 2002, z. 48.
- Stola W.: *Klasyfikacja funkcjonalna obszarów wiejskich Polski. Próba metodyczna*, Polska Akademia Nauk, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania, Prace Habilitacyjne, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, Wrocław 1987.
- Stola W.: *Regionalne zróżnicowanie struktury funkcjonalnej obszarów wiejskich w Polsce* [w:] *Polska przestrzeń wiejska: procesy i perspektywy*, red. J. Bański, Polskie Towarzystwo Geograficzne, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, „Studia Obszarów Wiejskich” 2004, nr 6.
- Strahl D.: *Metody programowania rozwoju społeczno-gospodarczego*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1990.
- Strategia Rozwoju Krajowego Produktu Turystycznego Polski*, L&R Consulting, Austrian Tourism Consultants, Urząd Kultury Fizycznej i Turystyki, Warszawa 1997.
- Strategia rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa na lata 2007–2010 (z elementami prognozy do roku 2020)*, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa 2005.
- Strzembicki L.: *Zachowania nabywców usług agroturystycznych w regionie pomorskim* [w:] *Stan i perspektywy rozwoju agroturystyki w województwie pomorskim*, Wyższa Szkoła Turystyki i Hotelarstwa, Gdańsk 2002.
- Strzembicki L.: *Zachowania nabywców usług turystyki wiejskiej w Małopolsce (badania monitoringowe)*, Instytut Turystyki, Oddział w Krakowie, Kraków 1998.
- Szlachta J.: *Główne problemy rozwoju regionalnego Polski na przełomie XX i XXI wieku* [w:] *Strategiczne wyzwanie dla polityki rozwoju regionalnego Polski*, Wydawnictwo Friedrich Ebert-Stiftung, Przedstawicielstwo w Polsce, Warszawa 1996.
- Sznajder M., Przezbórska L.: *Agroturystyka*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2006.
- Sztucki T.: *Marketing przedsiębiorcy i menadżera*, Agencja Wydawnicza PLACET, Warszawa 1996.
- Szymła Z.: *Determinanty rozwoju regionalnego*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, Wrocław 2000.
- Taksonomiczna analiza przestrzennego zróżnicowania poziomu życia w Polsce w ujęciu dynamicznym*, red. A. Zeliaś, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Kraków 2000.
- Telfer D.J.: *Zarządzanie turystyką a rozwój* [w:] *Zarządzanie turystyką*, red. L. Pender, R. Sharpley, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2008.
- Tomaszewski K.: *Regiony w procesie integracji europejskiej*, Oficyna a Wolters Kluwer business, Kraków 2007.

- Törnqvist G.: *Contact System and Regional Development*, The Royal University of Lund, Department of Geography, Lund 1970.
- Trendy w turystyce*, prezentacja Polskiej Agencji Rozwoju Turystyki, Szczyrk-Brenna 23–24 października 2006, materiały dostępne on-line (2008.12.16): <http://www.sieci.gapp.pl/turystyka>.
- Turystyka polska w 2006 roku. Układ regionalny*, Instytut Turystyki, Warszawa 2007.
- Turystyka polska w 2007 roku. Układ regionalny*, Instytut Turystyki, Warszawa 2008.
- Tyran E.: *Owca w turystyce*, „Wiadomości Zootechniczne” 2007, nr 4, s. 11–14.
- Tyran E.: *Wiedza i umiejętność a rozwój turystyki na obszarach wiejskich* [w:] *Zarządzanie wiedzą w agrobiznesie w warunkach polskiego członkostwa w Unii Europejskiej*, red. M. Adamowicz, Wydawnictwo Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego, „Prace Naukowe” 2005, nr 35, s. 604–613.
- Walesiak M.: *Podobieństwo wielkości (skali) oraz kształtu (formy) w złożonych badaniach strukturalnych*, „Wiadomości Statystyczne” 1983, nr 3.
- Warżała R.: *Taksonomiczna analiza lokalizacji bezpośrednich inwestycji zagranicznych*, „Wiadomości Statystyczne” 2006, nr 4, s. 19–31.
- Wiatrak A.P.: *Problemy ekologizacji turystyki wiejskiej* [w:] *Gospodarka turystyczna u progu XXI wieku*, Wydawnictwo Akademii Wychowania Fizycznego w Poznaniu, Poznań 2000.
- Wiatrak A.P.: *Regionalny wymiar rozwoju obszarów wiejskich* [w:] *Kwestia agrarna w Polsce i na świecie*, Wydawnictwo Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego, „Prace Naukowe” 2005, nr 36, s. 611–622.
- Widawska-Stanisław A.: *Usługi turystyczno-rekreacyjne w rozwoju regionalnym* [w:] *Produkty marketingowe w rozwoju lokalnym i regionalnym*, red. M. Adamowicz, Wydawnictwo Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego, „Prace Naukowe” 2007, nr 41, s. 423–427.
- Winiarski B.: *Polityka regionalna*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1976.
- Winiarski B.: *Problem konkurencyjności w studiach nad strategią i polityką rozwoju regionalnego* [w:] *Konkurencyjność regionów*, red. M. Klamut, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu, Wrocław 1999.
- Winpenny J.T.: *Wartość środowiska. Metody wyceny ekonomicznej*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1995.
- Wojtasiewicz L.: *Czynniki rozwoju lokalnego – nowe ujęcia metodologiczne* [w:] *Problematyka rozwoju lokalnego w warunkach transformacji systemowej*, red. W. Maik, „Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania PAN” 1997, z. 177, s. 7–18.
- Wróbel A.: *Pojęcie regionu ekonomicznego a teoria geografii*, „Prace Geograficzne IG PAN” 1965, nr 48.
- Wysocki F., Łuczak A.: *Wielokryterialna metoda oceny rozwoju obszarów wiejskich*, „Wiadomości Statystyczne” 2005, nr 3, s. 1–11.
- Zajac J.: *Typologia gmin wiejskich na przykładzie badań gmin województwa mazowieckiego* [w:] *Kwestia agrarna w Polsce i na świecie*, Wydawnictwo Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego, Warszawa 2005, s. 646–659.
- Założenia polityki regionalnej obszaru funkcjonalnego „Zielone Płuca Polski”*, Rada Programowo-Naukowa Porozumienia Zielone Płuca Polski, Białystok–Łomża–Olsztyn–Ostrołęka–Suwałki 1991.
- Zaręba D.: *Ekoturystyka. Wyzwania i nadzieje*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000.
- Zarządzanie rozwojem regionalnym i lokalnym. Problemy teorii i praktyki*, red. W. Kosiedowski, Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierowania, Toruń 2001.
- Zawadzka B.: *Województwo i region. Wnioski z doświadczeń francuskich*, Instytut Nauk Prawnych PAN, Agencja Scholar, Warszawa 1993.
- Zeman-Miszewska E.: *Wspólnota lokalna wobec konkurencji międzyregionalnej – podstawy marketingu terytorialnego*, „Samorząd Terytorialny” 2001, nr 11.

- Zielińska A.: *Istota rozwoju rolnictwa na obszarach przyrodniczo cennych zgodnie ze zrównoważonym rozwojem* [w:] *Wież i rolnictwo w procesie przemian. Problemy funkcjonowania i rozwoju rolnictwa*, red. S. Sokołowska, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2006, s. 183–190.
- Ziółkowski M.: *Zarządzanie strategiczne w polskim samorządzie terytorialnym* [w:] *Nowe zarządzanie publiczne w polskim samorządzie terytorialnym*, red. A. Zalewski, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa 2005.
- Zones de montagne en Europe: analyse des régions de montagne dans les États membres actuels, les nouveaux États membres et d'autres pays européens. Rapport final*, 'NORDREGIO' Nordic Centre for Spatial Development, styczeń 2004, dokument dostępny on-line (2008.04.06): http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/studies/study_fr.htm.
- Żelazna K., Kowalczyk I., Mikuta B.: *Ekonomika konsumpcji, elementy teorii*, Wydawnictwo Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego, Warszawa 2002.
- Żmija J.: *Przedsiębiorczość w agrobiznesie a rozwój obszarów wiejskich w Regionie Małopolski*, Wydawnictwo 'Czuwajmy', Kraków 1999.

Akty prawne i dokumenty związane z procesem legislacyjnym

- Decyzja Rządu w sprawie zatwierdzenia kryteriów delimitacji obszarów górskich*, Dz. Urz. Rumunii nr 948 z 2002 r.
- Directive du Conseil du 14 juillet 1986 concernant la liste communautaire des zones agricoles défavorisées au sens de la directive 75/268/CEE (république fédérale d'Allemagne)*, 86/465/CCE, Dz. Urz. UE L 273 z 24.9.1986, s. 1.
- Directive du Conseil du 14 juillet 1986 concernant la liste communautaire des zones agricoles défavorisées au sens de la directive 75/268/CEE (Espagne)*, 86/466/CEE, Dz. Urz. UE L 273 z 24.9.1986, s. 104.
- Directive du Conseil du 14 juillet 1986 concernant la liste communautaire des zones agricoles défavorisées au sens de la directive 75/268/CEE (Portugal)*, 86/467/CEE, Dz. Urz. UE L 273 z 24.9.1986, s. 173.
- Directive du Conseil du 20 juillet 1976 relative à la liste communautaire des zones agricoles défavorisées au sens de la directive 75/268/CEE (France – départements d'outre-mer)*, 76/631/CEE, Dz. Urz. UE L 223 z 16.08.1976, s. 7.
- Directive du Conseil du 20 juillet 1981 relative à la liste communautaire des zones agricoles défavorisées au sens de la directive 75/268/CEE (Grèce)*, 81/645/CEE, Dz. Urz. UE L 238 z 24.8.1981, s. 1.
- Directive du Conseil du 23 novembre 1995 relative à la liste communautaire des zones agricoles défavorisées au sens de la directive 75/268/CEE (Suède)*, 95/498/CE, Dz. Urz. UE L 287 z 30.11.1995, s. 33.
- Directive du Conseil du 25 septembre 1995 relative à la liste communautaire des zones agricoles défavorisées au sens de la directive 75/268/CEE (Finlande)*, 95/412/CE, Dz. Urz. UE L 241 z 10.10.1995, s. 23.
- Directive du Conseil du 28 avril 1975 relative à la liste communautaire des zones agricoles défavorisées au sens de la directive 75/268/CEE (France)*, 75/271/CEE, Dz. Urz. UE L 108 z 19.5.1975, s. 33.
- Directive du Conseil du 28 avril 1975 relative à la liste communautaire des zones agricoles défavorisées au sens de la directive 75/268/CEE (Italie)*, 75/273/CEE, Dz. Urz. UE L 128 z 19.5.1975, s. 72.
- Directive du Conseil du 28 avril 1975 sur l'agriculture de montagne et de certaines zones défavorisées*, 75/268/CEE, Dz. Urz. UE L 128 z 18.5.1975, s. 1.

- Directive du Conseil du 29 mai 1995 relative à la liste communautaire des zones agricoles défavorisées au sens de la directive 75/268/CEE (Autriche)*, 95/212/CE, Dz. Urz. UE L 137 z 21.6.1995, s. 1.
- Directive du Conseil du 6 avril 1976 modifiant la directive 75/271/CEE relative à la liste communautaire des zones agricoles défavorisées au sens de la directive 75/268/CEE (France)*, 76/401/CEE, Dz. Urz. UE L 108 z 19.5.1975, s. 33.
- Obwieszczenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 12 października 2007 r. w sprawie Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007–2013*, M.P. nr 94, poz. 1035.
- Obwieszczenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 15 listopada 2004 r. w sprawie Planu Rozwoju Obszarów Wiejskich*, M.P. nr 56, poz. 958.
- Opinia Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego w sprawie przyszłości rolnictwa na obszarach o niekorzystnych warunkach naturalnych (regiony górskie, wyspiarskie i ultra-peryferyjne)*, Dz. Urz. UE C 318 z 23.12.2006, s. 93.
- Règlement du Conseil du 20 mai 1997 concernant l'amélioration de l'efficacité des structures de l'agriculture*, 97/950/CE, Dz. Urz. UE L 142 z 2.6.1997, s. 1.
- Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 11 kwietnia 2007 r. w sprawie szczegółowych warunków i trybu przyznawania pomocy finansowej w ramach działania „Wspieranie gospodarowania na obszarach górskich i innych obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania (ONW)”, objętej Programem Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007–2013*, Dz. U. nr 68, poz. 448.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 14 kwietnia 2004 r. w sprawie szczegółowych warunków i trybu udzielania pomocy finansowej na wspieranie działalności rolniczej na obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania objętej planem rozwoju obszarów wiejskich*, Dz.U. nr 73, poz.657.
- Rozporządzenie Rady z dnia 17 maja 1999 r. w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich z Europejskiego Funduszu Orientacji i Gwarancji Rolnej (EFOGR) oraz zmieniające i uchylające niektóre rozporządzenia*, 99/1257/CE, Dz. Urz. UE L 160 z 26.06.1999, s. 391.
- Rozporządzenie Rady z dnia 20 września 2005 r. w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich przez Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW)*, 05/1689/CE, Dz. Urz. UE L 277 z 21.10.2005, s. 1.
- Rozporządzenie w sprawie raportu Tymczasowej Komisji Rozwoju Regionów Górskich*, Dz. Urz. Republiki Bułgarii nr 90 z 1993 r.
- Sprawozdanie Komisji Rolnictwa i Rozwoju Wsi o poselskim projekcie ustawy o wspomaganie aktywizacji i rozwoju społeczno-gospodarczego regionów górskich Rzeczypospolitej Polskiej (druki nr 2323 i 2323-A)*, Sejm Rzeczypospolitej Polskiej, III kadencja, Warszawa 20 lipca 2001, Druk nr 3221.
- Sprawozdanie Komisji Rolnictwa i Rozwoju Wsi o stanowisku Senatu w sprawie ustawy o wspomaganie aktywizacji i rozwoju społeczno-gospodarczego regionów górskich Rzeczypospolitej Polskiej (druk nr 3378)*, Sejm Rzeczypospolitej Polskiej, III kadencja, Warszawa 4 września 2001, Druk nr 3398.
- Traité instituant la Communauté économique européenne*, podpisany dnia 25 marca 1957 r. z mocą obowiązującą od 1 stycznia 1958 r. – Traktat nie publikowany w Dzienniku Urzędowym, dostępny on-line (2008.04.14): <http://europa.eu.int/eur-lex/lex/fr/treaties/dat/11957E/tif/11957E.html>.
- Uchwała nr 4 Rady Ministrów z dnia 21 stycznia 1985 r. w sprawie aktywizacji gospodarczej i społecznej oraz rozwoju rolnictwa na terenach górskich i górzystych*, M.P. nr 2, poz. 11.
- Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 6 lutego 1997 r. w sprawie zrównoważonego rozwoju obszarów górskich i górzystych*, M.P. nr 11, poz. 75.

- Uchwała Senatu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 31 sierpnia 2001 r. w sprawie ustawy o rozwoju społeczno-gospodarczym regionów górskich*, Sejm Rzeczypospolitej Polskiej, III kadencja, Marszałek Senatu, Warszawa 31 sierpnia 2001, Druk nr 3378.
- Ustawa o wspomaganiu aktywizacji i rozwoju społeczno-gospodarczego regionów górskich Rzeczypospolitej Polskiej (projekt)*, Sejm Rzeczypospolitej Polskiej, III kadencja, Warszawa 22 września 2000, Druk nr 2323.
- Ustawa o wspomaganiu aktywizacji i rozwoju społeczno-gospodarczego regionów górskich Rzeczypospolitej Polskiej (projekt)*, Sejm Rzeczypospolitej Polskiej, III kadencja, Warszawa 14 grudnia 2000, Druk nr 2323-A.
- Ustawa o zrównoważonym rozwoju obszarów górskich i górzystych (projekt)*, Sejm Rzeczypospolitej Polskiej, III kadencja, Warszawa 13 lutego 2001, Druk nr 2727.
- Ustawa z dnia 12 maja 2000 r. o zasadach wspierania rozwoju regionalnego*, Dz.U. nr 48, poz. 550.
- Ustawa z dnia 19 listopada 1999 r. Prawo działalności gospodarczej*, Dz.U. nr 101, poz. 1178.
- Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska*, Dz.U. nr 62, poz. 627.
- Ustawa z dnia 28 grudnia 1925 r. o wykonaniu reformy rolnej*, Dz.U. nr 1 z 1926 r., poz. 1.
- Ustawa z dnia 29 sierpnia 2003 r. o urzędowych nazwach miejscowości i obiektów fizjograficznych*, Dz.U. nr 166, poz. 1612.
- Ustawa z dnia 6 grudnia 2006 r. o zasadach prowadzenia polityki rozwoju*, Dz.U. nr 8 z 2007 r., poz. 18.
- Wniosek Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej o ponowne rozpatrzenie projektu ustawy z dnia 6 września 2001 r. o rozwoju społeczno-gospodarczym regionów górskich*, Sejm Rzeczypospolitej Polskiej, III kadencja, Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 1 października 2001, Druk nr 3439.
- Założenia strategii społeczno-gospodarczej terenów górskich i górzystych*, Rządowe Centrum Studiów Strategicznych, Warszawa 1999. Dokument przekazany Marszałkowi Sejmu dnia 28 maja 1999, Sejm Rzeczypospolitej Polskiej, III kadencja, Druk nr 1152.

ANEKS

ZAŁĄCZNIK 1. POMOCNICZE TABELI I RYSUNKI

Tabela 44. Cechy diagnostyczne charakteryzujące uwarunkowania infrastrukturalne (struktura *UI*)

Table 44. Diagnostic features characterising infrastructural conditions (*UI* structure)

Symbol zmiennej	Zmienne diagnostyczne	Kierunek oddziaływania
Warstwa <i>UITP</i> – uwarunkowania infrastruktury techniczno-ekonomicznej podstawowej		
<i>UITP₁</i>	Przyłączenia kanalizacyjne do budynków mieszkalnych [<i>obiekty</i>]	stymulanta
<i>UITP₂</i>	Mieszkania wyposażone w wodociąg [<i>w % mieszkań zamieszkałych ogółem</i>]	stymulanta
<i>UITP₃</i>	Mieszkania wyposażone w łazienkę [<i>w % mieszkań zamieszkałych ogółem</i>]	stymulanta
<i>UITP₄</i>	Mieszkania wyposażone w gaz z sieci [<i>w % mieszkań zamieszkałych ogółem</i>]	stymulanta
<i>UITP₅</i>	Mieszkania wyposażone w CO [<i>w % mieszkań zamieszkałych ogółem</i>]	stymulanta
<i>UITP₆</i>	Indywidualne gospodarstwa rolne wyposażone w sieć elektryczną 3-fazową [<i>w % gospodarstw indywidualnych ogółem</i>]	stymulanta
<i>UITP₇</i>	Gospodarstwa indywidualne posiadające telefon [<i>w % gospodarstw indywidualnych ogółem</i>]	stymulanta
Warstwa <i>UITSN</i> – uwarunkowania infrastruktury techniczno-ekonomicznej specjalnego przeznaczenia z zakresu bazy noclegowej		
<i>UITSN₁</i>	Turystyczne obiekty zakwaterowania zbiorowego – hotele [<i>obiekty</i>]	stymulanta
<i>UITSN₂</i>	Turystyczne obiekty zakwaterowania zbiorowego – motele [<i>obiekty</i>]	stymulanta
<i>UITSN₃</i>	Turystyczne obiekty zakwaterowania zbiorowego – pensjonaty [<i>obiekty</i>]	stymulanta
<i>UITSN₄</i>	Turystyczne obiekty zakwaterowania zbiorowego – inne obiekty hotelowe [<i>obiekty</i>]	stymulanta
<i>UITSN₅</i>	Turystyczne obiekty zakwaterowania zbiorowego – domy wycieczkowe [<i>obiekty</i>]	stymulanta
<i>UITSN₆</i>	Turystyczne obiekty zakwaterowania zbiorowego – schroniska [<i>obiekty</i>]	stymulanta
<i>UITSN₇</i>	Turystyczne obiekty zakwaterowania zbiorowego – schroniska młodzieżowe [<i>obiekty</i>]	stymulanta

Symbol zmiennej	Zmienne diagnostyczne	Kierunek oddziaływania
UITSN ₈	Turystyczne obiekty zakwaterowania zbiorowego – szkolne schroniska młodzieżowe [obiekty]	stymulanta
UITSN ₉	Turystyczne obiekty zakwaterowania zbiorowego – ośrodki wczasowe [obiekty]	stymulanta
UITSN ₁₀	Turystyczne obiekty zakwaterowania zbiorowego – ośrodki kolonijne [obiekty]	stymulanta
UITSN ₁₁	Turystyczne obiekty zakwaterowania zbiorowego – ośrodki szkoleniowo-wypoczynkowe [obiekty]	stymulanta
UITSN ₁₂	Turystyczne obiekty zakwaterowania zbiorowego – ośrodki wypoczynku sobotnio-niedzielnego [obiekty]	stymulanta
UITSN ₁₃	Turystyczne obiekty zakwaterowania zbiorowego – domy pracy twórczej [obiekty]	stymulanta
UITSN ₁₄	Turystyczne obiekty zakwaterowania zbiorowego – zespoły ogólnodostępnych domków turystycznych [obiekty]	stymulanta
UITSN ₁₅	Turystyczne obiekty zakwaterowania zbiorowego – kempingi [obiekty]	stymulanta
UITSN ₁₆	Turystyczne obiekty zakwaterowania zbiorowego – pola biwakowe [obiekty]	stymulanta
UITSN ₁₇	Turystyczne obiekty zakwaterowania zbiorowego – pozostałe obiekty niesklasyfikowane [obiekty]	stymulanta
UITSN ₁₈	Gospodarstwa agroturystyczne [obiekty]	stymulanta
UITSN ₁₉	Domki wakacyjne pod wynajem [obiekty]	stymulanta
UITSN ₂₀	Pokoje gościnne w kwaterach prywatnych [liczba kwater]	stymulanta
Warstwa UITSG – uwarunkowania infrastruktury techniczno-ekonomicznej specjalnego przeznaczenia z zakresu bazy gastronomicznej		
UITSG ₁	Restauracje [obiekty]	stymulanta
UITSG ₂	Kawiarnie [obiekty]	stymulanta
UITSG ₃	Bary mleczne, szybkiej obsługi, piwne i puby ogółem [obiekty]	stymulanta
Warstwa UITSU – uwarunkowania infrastruktury techniczno-ekonomicznej specjalnego przeznaczenia z zakresu bazy uzdrowiskowej		
UITSU ₁	Szpitala uzdrowiskowe, sanatoria uzdrowiskowe [obiekty]	stymulanta
UITSU ₂	Uzdrowiskowe zakłady przyrodolecznicze, przychodnie uzdrowiskowe [obiekty]	stymulanta
UITSU ₃	Turystyczne obiekty zakwaterowania zbiorowego – zakłady uzdrowiskowe [obiekty]	stymulanta
UITSU ₄	Ujęcia wód leczniczych, mineralnych [obiekty]	stymulanta
Warstwa UITST – uwarunkowania infrastruktury techniczno-ekonomicznej specjalnego przeznaczenia z zakresu infrastruktury turystycznej		
UITST ₁	Wyciągi narciarskie [obiekty]	stymulanta
UITST ₂	Trasy narciarstwa biegowego [obiekty]	stymulanta
UITST ₃	Trasy narciarstwa zjazdowego [obiekty]	stymulanta
UITST ₄	Tory saneczkowe [obiekty]	stymulanta
UITST ₅	Lodowiska i ślizgawki [obiekty]	stymulanta
UITST ₆	Szlaki turystyczne piesze [obiekty]	stymulanta
UITST ₇	Szlaki rowerowe oznakowane [obiekty]	stymulanta
UITST ₈	Szlaki konne [obiekty]	stymulanta
UITST ₉	Turystyczne szlaki wodne [obiekty]	stymulanta

Symbol zmiennej	Zmienne diagnostyczne	Kierunek oddziaływania
UITST ₁₀	Szlaki architektury drewnianej [obiekty]	stymulanta
UITST ₁₁	Podziemne trasy turystyczne [obiekty]	stymulanta
UITST ₁₂	Ścieżki dydaktyczne [obiekty]	stymulanta
UITST ₁₃	Ścieżki przyrodnicze [obiekty]	stymulanta
UITST ₁₄	Punkty widokowe [obiekty]	stymulanta
UITST ₁₅	Obszary przeznaczone do uprawiania sportów lotniczych i ekstremalnych [obiekty]	stymulanta
UITST ₁₆	Ścianki wspinaczkowe [obiekty]	stymulanta
UITST ₁₇	Hale sportowe [obiekty]	stymulanta
UITST ₁₈	Boiska sportowe [obiekty]	stymulanta
UITST ₁₉	Boiska do siatkówki plażowej [obiekty]	stymulanta
UITST ₂₀	Korty tenisowe [obiekty]	stymulanta
UITST ₂₁	Baseny i kąpieliska otwarte [obiekty]	stymulanta
UITST ₂₂	Baseny i kąpieliska kryte [obiekty]	stymulanta
UITST ₂₃	Sauny [obiekty]	stymulanta
UITST ₂₄	Wypożyczalnie sprzętu sportowo-turystycznego [obiekty]	stymulanta
UITST ₂₅	Kolejki linowe [obiekty]	stymulanta
UITST ₂₆	Stadniny koni [obiekty]	stymulanta
UITST ₂₇	Obszary łowieckie [ha]	stymulanta
UITST ₂₈	Szlaki kajakowe [obiekty]	stymulanta
UITST ₂₉	Solaria [obiekty]	stymulanta
Warstwa UIS – uwarunkowania infrastruktury społecznej		
UIS ₁	Szpitala [obiekty]	stymulanta
UIS ₂	Przychodnie, ośrodki zdrowia, poradnie [obiekty]	stymulanta
UIS ₃	Praktyki lekarskie [obiekty]	stymulanta
UIS ₄	Apteki i punkty apteczne [obiekty]	stymulanta
UIS ₅	Placówki i punkty biblioteczne [obiekty]	stymulanta
UIS ₆	Kina stałe [obiekty]	stymulanta
UIS ₇	Domy i ośrodki kultury, kluby, świetlice [obiekty]	stymulanta
UIS ₈	Targowiska stałe [obiekty]	stymulanta
UIS ₉	Targowiska sezonowe [obiekty]	stymulanta
UIS ₁₀	Organizatorzy polowań [obiekty]	stymulanta
UIS ₁₁	Szkołki narciarskie i snowboardowe [obiekty]	stymulanta
UIS ₁₂	Teatry [obiekty]	stymulanta
UIS ₁₃	Policja [obiekty]	stymulanta
UIS ₁₄	Straż graniczna [obiekty]	stymulanta
UIS ₁₅	Straż pożarna (państwowa/ochotnicza) [obiekty]	stymulanta
UIS ₁₆	Banki [obiekty]	stymulanta
UIS ₁₇	Agencje bankowe [obiekty]	stymulanta
UIS ₁₈	Bankomaty [obiekty]	stymulanta
UIS ₁₉	Kantory wymiany walut [obiekty]	stymulanta
UIS ₂₀	Placówki pocztowe [obiekty]	stymulanta
UIS ₂₁	Punkty informacji turystycznej [obiekty]	stymulanta
UIS ₂₂	Koła/oddziały PTTK [obiekty]	stymulanta
UIS ₂₃	Stowarzyszenia turystyczne/sportowe [obiekty]	stymulanta
UIS ₂₄	Ośrodki edukacji przyrodniczej [obiekty]	stymulanta

Symbol zmiennej	Zmienne diagnostyczne	Kierunek oddziaływania
UIS ₂₅	Placówki GOPR [obiekty]	stymulanta
UIS ₂₆	Koła Polskiego Związku Łowieckiego [obiekty]	stymulanta
UIS ₂₇	Handel i naprawy [obiekty]	stymulanta
UIS ₂₈	Stacje paliw [obiekty]	stymulanta
UIS ₂₉	Kluby muzyczne, dyskoteki [obiekty]	stymulanta
UIS ₃₀	Pogotowie ratunkowe [obiekty]	stymulanta
Warstwa UIK – uwarunkowania infrastruktury komunikacyjnej		
UIK ₁	Przejęcia graniczne [obiekty]	stymulanta
UIK ₂	Drogi gminne ogółem o nawierzchni twardej [km/100km ²]	stymulanta
UIK ₃	Drogi gminne ogółem o nawierzchni gruntowej [km/100km ²]	stymulanta
UIK ₄	Komunikacja zbiorowa – stacje PKP [obiekty]	stymulanta
UIK ₅	Komunikacja zbiorowa – przystanki PKS [obiekty]	stymulanta
UIK ₆	Komunikacja zbiorowa – przystanki BUS [obiekty]	stymulanta
UIK ₇	Komunikacja zbiorowa – przystanki autobusowe [obiekty]	stymulanta
UIK ₈	Drogi krajowe [obiekty]	stymulanta
UIK ₉	Międzynarodowe drogi samochodowe [obiekty]	stymulanta
Warstwa UIO – uwarunkowania infrastruktury ochrony środowiska		
UIO ₁	Komunalne oczyszczalnie ścieków [obiekty]	stymulanta
UIO ₂	Odpady komunalne zebrane w ciągu roku [t]	destymulanta
UIO ₃	Odpady dotychczas nagromadzone na składowiskach własnych [tys. t]	destymulanta
UIO ₄	Ścieki oczyszczane łącznie z wodami infiltracyjnymi i ściekami dowiezonymi [dam ³ /rok]	stymulanta

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 45. Cechy diagnostyczne charakteryzujące uwarunkowania gospodarcze (struktura UG)**Table 45.** Diagnostic features characterising economic conditions (UG) structure

Symbol zmiennej	Zmienne diagnostyczne	Kierunek oddziaływania
UG ₁	Udzielone noclegi w hotelach [liczba]	stymulanta
UG ₂	Udzielone noclegi w motelach [liczba]	stymulanta
UG ₃	Udzielone noclegi w pensjonatach [liczba]	stymulanta
UG ₄	Udzielone noclegi w innych obiektach hotelowych [liczba]	stymulanta
UG ₅	Udzielone noclegi w domach wycieczkowych [liczba]	stymulanta
UG ₆	Udzielone noclegi w schroniskach [liczba]	stymulanta
UG ₇	Udzielone noclegi w schroniskach młodzieżowych [liczba]	stymulanta
UG ₈	Udzielone noclegi w szkolnych schroniskach młodzieżowych [liczba]	stymulanta
UG ₉	Udzielone noclegi w ośrodkach wczasowych [liczba]	stymulanta
UG ₁₀	Udzielone noclegi w ośrodkach kolonijnych [liczba]	stymulanta
UG ₁₁	Udzielone noclegi w ośrodkach szkoleniowo-wypoczynkowych [liczba]	stymulanta
UG ₁₂	Udzielone noclegi w ośrodkach wypoczynku sobotnio-niedzielnego [liczba]	stymulanta
UG ₁₃	Udzielone noclegi w domach pracy twórczej [liczba]	stymulanta
UG ₁₄	Udzielone noclegi w zespołach ogólnodostępnych domków turystycznych [liczba]	stymulanta
UG ₁₅	Udzielone noclegi na kempingach [liczba]	stymulanta

Symbol zmiennej	Zmienne diagnostyczne	Kierunek oddziaływania
UG ₁₆	Udzielone noclegi na polach biwakowych [liczba]	stymulanta
UG ₁₇	Udzielone noclegi w zakładach uzdrowiskowych [liczba]	stymulanta
UG ₁₈	Udzielone noclegi w pozostałych obiektach niesklasyfikowanych [liczba]	stymulanta
UG ₁₉	Udzielone noclegi turystom zagranicznym [liczba]	stymulanta
UG ₂₀	Stopa bezrobocia [%]	destymulanta
UG ₂₁	Użytki rolne w gospodarstwach rolnych – grunty orne [% powierzchni gospodarstw ogółem]	stymulanta
UG ₂₂	Użytki rolne w gospodarstwach rolnych – sady [% powierzchni gospodarstw ogółem]	stymulanta
UG ₂₃	Użytki rolne w gospodarstwach rolnych – łąki [% powierzchni gospodarstw ogółem]	stymulanta
UG ₂₄	Użytki rolne w gospodarstwach rolnych – pastwiska [% powierzchni gospodarstw ogółem]	stymulanta
UG ₂₅	Pozostałe grunty w gospodarstwach rolnych [% powierzchni gospodarstw ogółem]	stymulanta
UG ₂₆	Gospodarstwa rolne prowadzące działalność wyłącznie pozarolniczą [% gospodarstw rolnych ogółem]	stymulanta
UG ₂₇	Gospodarstwa rolne prowadzące działalność rolniczą i pozarolniczą łącznie [% gospodarstw rolnych ogółem]	stymulanta
UG ₂₈	Gospodarstwa indywidualne prowadzące działalność pozarolniczą z zakresu agroturystyki, wynajmu pokoi i in. [% gospodarstw indywidualnych prowadzących działalność gospodarczą]	stymulanta
UG ₂₉	Zwierzęta – bydło [sztuki]	stymulanta
UG ₃₀	Zwierzęta – owce [sztuki]	stymulanta
UG ₃₁	Zwierzęta – kozy [sztuki]	stymulanta
UG ₃₂	Zwierzęta – konie [sztuki]	stymulanta
UG ₃₃	Gospodarstwa indywidualne dowożące wodę spoza gospodarstwa [w % gospodarstw indywidualnych ogółem]	destymulanta
UG ₃₄	Stawy rybne hodowlane [obiekty]	stymulanta
UG ₃₅	Gospodarstwa ekologiczne [obiekty]	stymulanta
UG ₃₆	Dochody budżetu gminy na 1 mieszkańca [zł/os.]	stymulanta
UG ₃₇	Dochody własne budżetu gminy [% dochodów ogółem]	stymulanta
UG ₃₈	Środki na dofinansowanie zadań własnych pozyskane z innych źródeł [% dochodów ogółem]	stymulanta
UG ₃₉	Wydatki na gospodarkę komunalną i ochronę środowiska [% wydatków ogółem]	stymulanta
UG ₄₀	Wydatki na kulturę i ochronę dziedzictwa narodowego [% wydatków ogółem]	stymulanta
UG ₄₁	Wydatki na kulturę fizyczną i sport [% wydatków ogółem]	stymulanta
UG ₄₂	Nakłady na środki trwałe służące ochronie środowiska [% wydatków ogółem]	stymulanta

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 46. Cechy diagnostyczne charakteryzujące uwarunkowania środowiska (struktura *UŚ*)**Table 46.** Diagnostic features characterising environmental conditions (*UŚ* structure)

Symbol zmiennej	Zmienne diagnostyczne	Kierunek oddziaływania
Warstwa <i>UŚP</i> – uwarunkowania środowiska przyrodniczego		
<i>UŚP</i> ₁	Lesistość [%]	stymulanta
<i>UŚP</i> ₂	Emisja zanieczyszczeń pyłowych i gazowych [t/rok]	destymulanta
<i>UŚP</i> ₃	Odpady wytworzone w ciągu roku [tys. t/rok]	destymulanta
<i>UŚP</i> ₄	Powierzchnia składowania odpadów nie zrekultywowana [ha]	destymulanta
<i>UŚP</i> ₅	Obszary prawnie chronione – parki narodowe [ha]	stymulanta
<i>UŚP</i> ₆	Obszary prawnie chronione – rezerваты przyrody [ha]	stymulanta
<i>UŚP</i> ₇	Obszary prawnie chronione – parki krajobrazowe ogółem [ha]	stymulanta
<i>UŚP</i> ₈	Obszary prawnie chronione – obszary chronionego krajobrazu [ha]	stymulanta
<i>UŚP</i> ₉	Obszary prawnie chronione – użytki ekologiczne	stymulanta
<i>UŚP</i> ₁₀	Obszary prawnie chronione – zespoły przyrodniczo-krajobrazowe [ha]	stymulanta
<i>UŚP</i> ₁₁	Pomniki przyrody [obiekty]	stymulanta
<i>UŚP</i> ₁₂	Ścieki odprowadzane ogółem [dam ³ /rok]	destymulanta
<i>UŚP</i> ₁₃	Parki spacerowo-wypoczynkowe [ha]	stymulanta
<i>UŚP</i> ₁₄	Zieleńce [ha]	stymulanta
<i>UŚP</i> ₁₅	Zieleń uliczna [ha]	stymulanta
<i>UŚP</i> ₁₆	Tereny zieleni osiedlowej [ha]	stymulanta
<i>UŚP</i> ₁₇	Żywopłoty [m]	stymulanta
<i>UŚP</i> ₁₈	Wyższe szczyty górskie [obiekty]	stymulanta
<i>UŚP</i> ₁₉	Rzeki [obiekty]	stymulanta
<i>UŚP</i> ₂₀	Potoki [obiekty]	stymulanta
<i>UŚP</i> ₂₁	Jeziora [obiekty]	stymulanta
<i>UŚP</i> ₂₂	Sztuczne zbiorniki wodne [obiekty]	stymulanta
<i>UŚP</i> ₂₃	Osobliwości przyrody [obiekty]	stymulanta
<i>UŚP</i> ₂₄	Jaskinie [obiekty]	stymulanta
<i>UŚP</i> ₂₅	Wodospady [obiekty]	stymulanta
<i>UŚP</i> ₂₆	Ważniejsze zwierzęta łowne [liczba gatunków]	stymulanta
<i>UŚP</i> ₂₇	Ochrona gatunkowa roślin i zwierząt [liczba gatunków]	stymulanta
<i>UŚP</i> ₂₈	Obszary ochrony uzdrowiskowej i lecznictwa uzdrowiskowego [ha]	stymulanta
<i>UŚP</i> ₂₉	Leśne Kompleksy Promocyjne [ha]	stymulanta
Warstwa <i>UŚAM</i> – uwarunkowania materialnego środowiska antropogenicznego		
<i>UŚAM</i> ₁	Muzea łącznie z oddziałami [obiekty]	stymulanta
<i>UŚAM</i> ₂	Galerie sztuki [obiekty]	stymulanta
<i>UŚAM</i> ₃	Zabytki świeckie [obiekty]	stymulanta
<i>UŚAM</i> ₄	Zamki i warownie [obiekty]	stymulanta
<i>UŚAM</i> ₅	Zespoły dworskie i pałacowe [obiekty]	stymulanta
<i>UŚAM</i> ₆	Skanseny [obiekty]	stymulanta
<i>UŚAM</i> ₇	Zabytkowe układy urbanistyczne [obiekty]	stymulanta
<i>UŚAM</i> ₈	Pomniki [obiekty]	stymulanta
<i>UŚAM</i> ₉	Zabytki sakralne [obiekty]	stymulanta
<i>UŚAM</i> ₁₀	Sanktuaria [obiekty]	stymulanta
<i>UŚAM</i> ₁₁	Zespoły klasztorne [obiekty]	stymulanta
<i>UŚAM</i> ₁₂	Kapliczki przydrożne [obiekty]	stymulanta

Symbol zmiennej	Zmienne diagnostyczne	Kierunek oddziaływania
Warstwa UŚAN – uwarunkowania niematerialnego środowiska antropogenicznego		
UŚAN ₁	Domy i ośrodki kultury, kluby, świetlice – imprezy [liczba]	stymulanta
UŚAN ₂	Domy i ośrodki kultury, kluby, świetlice – koła (kluby) [liczba]	stymulanta
UŚAN ₃	Kapele muzyki ludowej, zespoły tańca regionalnego [liczba]	stymulanta
UŚAN ₄	Wystawy artystyczne [liczba]	stymulanta
UŚAN ₅	Imprezy według kalendarza imprez [liczba/rok]	stymulanta
UŚAN ₆	Zakłady twórczości i rzemiosła ludowego [obiekty]	stymulanta

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 47. Cechy diagnostyczne charakteryzujące uwarunkowania społeczne (struktura US)

Table 47. Diagnostic features characterising social conditions (US structure)

Symbol zmiennej	Zmienne diagnostyczne	Kierunek oddziaływania
US ₁	Gęstość zaludnienia [os./km ²]	stymulanta
US ₂	Ludność w wieku produkcyjnym [% ludności ogółem]	stymulanta
US ₃	Ludność w wieku poprodukcyjnym [% ludności ogółem]	destymulanta
US ₄	Pracujący [% ludności w wieku produkcyjnym]	stymulanta
US ₅	Ludność korzystająca z sieci wodociągowej [% ludności ogółem]	stymulanta
US ₆	Ludność korzystająca z sieci kanalizacyjnej [% ludności ogółem]	stymulanta
US ₇	Ludność korzystająca z sieci gazowej [% ludności ogółem]	stymulanta
US ₈	Odbiorcy gazu ogrzewający mieszkania [% odbiorców gazu]	stymulanta
US ₉	Ludność w wieku 13 lat i więcej posiadająca wyższe wykształcenie [% ludności w wieku 13 lat i więcej]*	stymulanta

* – cecha ustalona na podstawie dostępnych kategorii danych GUS.

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 48. Macierz korelacji rangowej Spearmana charakteryzująca zależność uporządkowania gmin pod względem warstw struktury uwarunkowań (U) turystycznego kierunku rozwoju

Table 48. Spearman's rank correlation matrix characterising the dependency of commune ordering according to the structure layers of conditions for development through tourism (U)

Uwarunkowania	UI	UG	UŚ	US
UI	1	0,575	0,417	0,125
UG	0,575	1	0,362	0,004
UŚ	0,417	0,362	1	0,144
US	0,125	0,004	0,144	1

Źródło: obliczenia własne.

Tabela 49. Charakterystyki liczbowe rozkładu gmin według wartości zmiennych syntetycznych opisujących strukturę uwarunkowań turystycznego kierunku rozwoju w 2007 r.

Table 49. Descriptive characteristics of commune distribution according to the values of synthetic variables describing the structure of the region development through tourism in 2007

Parametr	Uwarunkowania turystycznego kierunku rozwoju				
	warstwa <i>UI</i>	warstwa <i>UG</i>	warstwa <i>UŚ</i>	warstwa <i>US</i>	ogółem (<i>U</i>)
Średnia arytmetyczna	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000
Mediana	0,687	0,418	0,861	0,725	0,806
Współczynnik zmienności (w %)	100,948	106,788	79,362	62,208	82,157
Współczynnik asymetrii (A_S)	0,932	1,635	0,525	1,329	0,708
Wartość maksymalna	4,987	4,064	3,558	2,285	4,033
Wartość minimalna	-1,048	0,109	-1,138	0,238	-0,832
Rozstęp	6,035	3,955	4,696	2,047	4,865

Źródło: obliczenia własne.

Tabela 50. Zależności strukturalne pod względem warstw (*UI*, *UG*, *UŚ*, *US*) struktury uwarunkowań rozwoju w 2007 r.

Table 50. Structural relationships regarding (*UI*, *UG*, *UŚ*, *US*) layers of the structure of development conditions in 2007

Uwarunkowania	<i>UI</i>	<i>UG</i>	<i>UŚ</i>	<i>US</i>
<i>UI</i>	1,000	0,614	0,433	0,146
<i>UG</i>	0,614	1,000	0,348	-0,036
<i>UŚ</i>	0,433	0,348	1,000	-0,050
<i>US</i>	0,146	-0,036	-0,050	1,000

Źródło: obliczenia własne.

Tabela 51. Macierz korelacji rangowej Spearmana charakteryzująca zależność uporządkowania gmin pod względem warstw struktury uwarunkowań infrastrukturalnych (*UI*)

Table 51. Spearman's rank correlation matrix characterising the dependencies of commune ordering according to layers of infrastructural conditions structure (*UI*)

Uwarunkowania	UIT	UIS	UIO	UIK
UIT	1,000	0,482	-0,138	0,340
UIS	0,482	1,000	0,099	0,095
UIO	-0,138	0,099	1,000	-0,176
UIK	0,340	0,095	-0,176	1,000

Źródło: obliczenia własne.

Tabela 52. Charakterystyki liczbowe rozkładu gmin według wartości zmiennych syntetycznych opisujących strukturę uwarunkowań infrastrukturalnych (*UI*) w 2007 r.
Table 52. Descriptive characteristics of commune distribution according to the values of synthetic variables describing the structure of infrastructural conditions (*UI*) in 2007

Parametr	Uwarunkowania w zakresie infrastruktury			
	warstwa <i>UIT</i>	warstwa <i>UIS</i>	warstwa <i>UIK</i>	warstwa <i>UIO</i>
Średnia arytmetyczna	1,000	1,000	1,000	1,000
Mediana	0,547	0,612	0,686	1,525
Współczynnik zmienności (w %)	134,929	129,272	88,772	282,897
Współczynnik asymetrii (A_S)	1,008	0,901	1,062	-0,557
Wartość maksymalna	6,918	6,579	4,393	2,568
Wartość minimalna	0,044	0,058	0,098	-14,662
Rozstęp	6,874	6,521	4,295	17,230

Źródło: obliczenia własne.

Tabela 53. Zależności strukturalne pod względem warstw struktury uwarunkowań infrastrukturalnych w 2007 r.

Table 53. Structural relationships regarding layers of infrastructural conditions structure in 2007

Uwarunkowania w zakresie infrastruktury	<i>UIT</i>	<i>UIS</i>	<i>UIK</i>	<i>UIO</i>
<i>UIT</i>	0,000	0,260	-0,153	0,082
<i>UIS</i>	0,260	0,000	0,146	0,015
<i>UIK</i>	-0,153	0,146	0,000	-0,017
<i>UIO</i>	0,082	0,015	-0,017	0,000

Źródło: obliczenia własne.

Tabela 54. Macierz korelacji rangowej Spearmana charakteryzująca zależność uporządkowania gmin pod względem warstw struktury uwarunkowań specjalistycznej infrastruktury techniczno-ekonomicznej (*UITS*)

Table 54. Spearman's rank correlation matrix characterising the dependency of commune ordering according to layers of the structure of specialist technical-economic infrastructure conditions (*UITS*)

Uwarunkowania	<i>UITSN</i>	<i>UITSG</i>	<i>UITSU</i>	<i>UITST</i>
<i>UITSN</i>	1,000	0,479	0,163	0,502
<i>UITSG</i>	0,479	1,000	0,256	0,584
<i>UITSU</i>	0,163	0,256	1,000	0,160
<i>UITST</i>	0,502	0,584	0,160	1,000

Źródło: obliczenia własne.

Tabela 55. Charakterystyki liczbowe rozkładu gmin według wartości zmiennych syntetycznych opisujących strukturę uwarunkowań infrastruktury techniczno-ekonomicznej (*UIT*) w 2007 r.

Table 55. Descriptive characteristics of commune distribution according to synthetic variable values describing the structure of technical-economic infrastructure (*UIT*) in 2007

Parametr	Uwarunkowania infrastruktury techniczno-ekonomicznej					
	<i>UITP</i>	<i>UITS</i>	<i>UITSN</i>	<i>UITSG</i>	<i>UITSU</i>	<i>UITST</i>
Średnia arytmetyczna	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000
Mediana	0,724	0,534	0,457	0,689	0,000	0,476
Współczynnik zmienności (w %)	76,453	145,241	130,090	111,333	468,427	147,801
Współczynnik asymetrii (A_S)	1,083	0,963	1,253	0,838	0,640	1,063
Wartość maksymalna	3,279	7,444	6,480	6,502	30,717	8,578
Wartość minimalna	0,151	0,034	0,003	0,000	0,000	0,031
Rozstęp	3,128	7,410	6,477	6,502	30,717	8,547

Źródło: obliczenia własne.

Tabela 56. Zależności strukturalne pod względem warstw struktury uwarunkowań infrastruktury techniczno-ekonomicznej specjalnego przeznaczenia (*UITS*) w 2007 r.

Table 56. Structural relationships in respect of the layers of the structure of special purpose technical-economic infrastructure conditions (*UITS*) in 2007

Uwarunkowania	<i>UITSN</i>	<i>UITSG</i>	<i>UITSU</i>	<i>UITST</i>
<i>UITSN</i>	1,000	0,614	-0,001	0,532
<i>UITSG</i>	0,614	1,000	0,186	0,643
<i>UITSU</i>	-0,001	0,186	1,000	0,076
<i>UITST</i>	0,532	0,643	0,076	1,000

Źródło: obliczenia własne.

Tabela 57. Charakterystyki liczbowe rozkładu gmin według wartości zmiennych syntetycznych opisujących strukturę uwarunkowań środowiska (*UŚ*) w 2007 r.

Table 57. Descriptive characteristics of commune distribution according to synthetic variable values describing the structure of environmental conditions (*UŚ*) in 2007

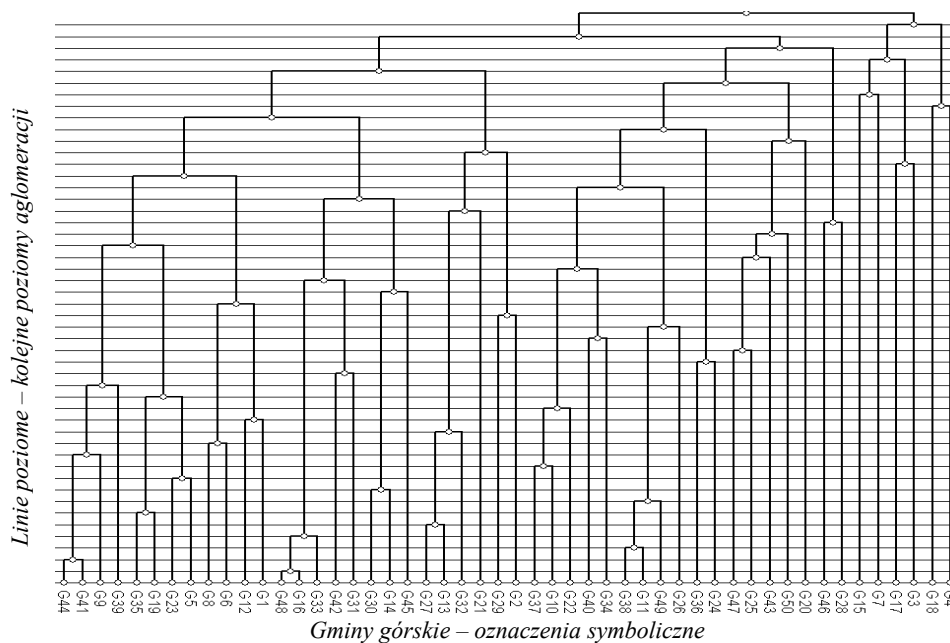
Parametr	Uwarunkowania środowiska			
	warstwa <i>UŚP</i>	warstwa <i>UŚA</i>	warstwa <i>UŚAM</i>	warstwa <i>UŚAN</i>
Średnia arytmetyczna	1,000	1,000	1,000	1,000
Mediana	0,689	0,822	0,696	0,809
Współczynnik zmienności (w %)	135,550	75,186	88,372	90,021
Współczynnik asymetrii (A_S)	0,689	0,711	1,031	0,637
Wartość maksymalna	5,722	3,418	3,374	4,237
Wartość minimalna	-2,759	0,056	0,011	0,000
Rozstęp	8,481	3,362	3,363	4,237

Źródło: obliczenia własne.

Tabela 58. Charakterystyki liczbowe rozkładu gmin według zmian poziomu uwarunkowań rozwoju w latach 2005–2007
Table 58. Descriptive characteristics of commune distribution according to changes of development conditions level in the years 2005–2007

Uwarunkowania	Parametr						
	Średnia arytmetyczna	Mediana	Współczynnik zmienności (w %)	Współczynnik asymetrii (A_S)	Wartość maksymalna	Wartość minimalna	Rozstęp
<i>U</i>	0,062	0,013	524,800	-0,023	0,994	-0,997	1,991
<i>UI</i>	0,033	0,003	985,006	0,738	0,975	-0,856	1,830
<i>UIT</i>	-0,024	0,031	-1610,030	-0,349	0,915	-1,281	2,197
<i>UITP</i>	0,045	0,025	437,220	-0,809	0,659	-0,740	1,399
<i>UITS</i>	-0,030	0,029	-1387,030	-0,348	1,000	-1,395	2,395
<i>UITSN</i>	-0,193	-0,062	-712,200	0,194	6,271	-6,274	12,545
<i>UITSG</i>	-0,247	0,057	-454,290	-2,363	1,174	-4,581	5,755
<i>UITSU</i>	-0,072	0,000	-700,000	-7,071	0,000	-3,612	3,612
<i>UITST</i>	0,102	0,074	938,880	-1,423	2,176	-4,250	6,426
<i>UIS</i>	0,292	0,062	315,930	2,814	4,006	-1,901	5,907
<i>UIK</i>	0,064	0,000	369,440	0,514	0,912	-0,758	1,670
<i>UIO</i>	-0,003	-0,056	-51901,360	5,987	9,562	-2,427	11,989
<i>UG</i>	0,016	0,021	5414,050	1,063	3,849	-3,381	7,230
<i>UŚ</i>	0,174	0,035	386,008	-0,441	1,736	-2,460	4,196
<i>UŚP</i>	0,063	-0,043	1850,633	-1,146	2,860	-5,374	8,234
<i>UŚA</i>	0,274	0,107	232,691	1,291	2,707	-1,030	3,737
<i>UŚAM</i>	0,256	0,009	253,889	2,252	2,623	-0,730	3,353
<i>UŚAN</i>	0,308	0,238	355,983	-0,549	3,098	-3,097	6,196
<i>US</i>	-0,001	0,019	-9550,136	-1,646	0,342	-0,449	0,791

Źródło: obliczenia własne.

Rysunek 22. Hierarchiczne uporządkowanie badanych gmin w 2007 r. metodą J.H. Warda pod względem struktury uwarunkowań infrastrukturalnych (UI)

Figure 22. Hierarchical ordering of the analysed communes in 2007 with J.H. Ward’s method considering the structure of infrastructural conditions (UI)

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Tabela 59. Odległości między skupieniami wyodrębnionymi metodą środków ciężkości (struktura UI)

Table 59. Distances between clusters identified using the centre-of-gravity method (UI structure)

Skupienie	Skupienie		
	1	2	3
1	0,000	4,155	6,036
2	4,155	0,000	4,278
3	6,036	4,278	0,000

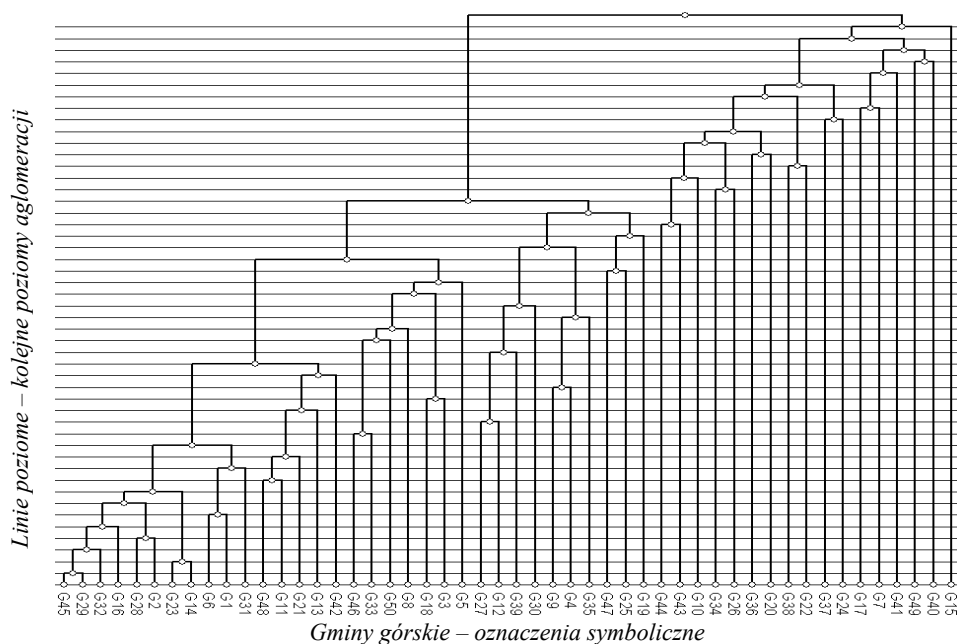
Źródło: obliczenia własne.

Tabela 60. Średnie wartości zmiennych syntetycznych w poszczególnych skupieniach uzyskanych metodą środków ciężkości (struktura *UI*)

Table 60. Mean values of synthetic variables in individual clusters obtained by means of the centre-of-gravity method (*UI* structure)

Warstwa	Skupienia wyodrębnione pod względem struktury <i>UI</i>		
	1	2	3
<i>UIT</i>	5,767	0,702	0,557
<i>UIS</i>	2,076	0,934	0,871
<i>UIK</i>	0,654	1,024	0,986
<i>UIO</i>	1,521	1,573	-12,663

Źródło: obliczenia własne.

Rysunek 23. Hierarchiczne uporządkowanie badanych gmin w 2007 r. metodą J.H. Warda pod względem struktury uwarunkowań gospodarczych (*UG*)

Figure 23. Hierarchical ordering of the analysed communes in 2007 with J.H. Ward's method considering the structure of economic conditions (*UG*)

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Tabela 61. Odległości między skupieniami wyodrębnionymi metodą środków ciężkości (struktura *UG*)**Table 61.** Distances between clusters identified using the centre of gravity method (*UG* structure)

Skupienie	Skupienie			
	1	2	3	4
1	0,000	3,831	3,738	3,706
2	3,831	0,000	0,986	0,978
3	3,738	0,986	0,000	0,467
4	3,706	0,978	0,467	0,000

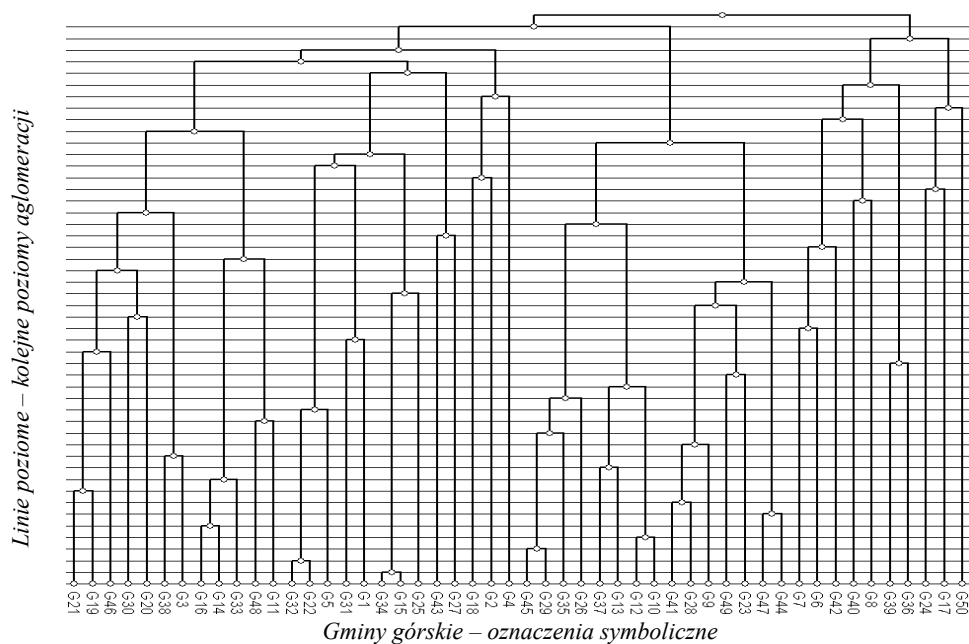
Źródło: obliczenia własne.

Tabela 62. Średnie wartości zmiennych znormalizowanych w poszczególnych skupieniach uzyskanych metodą środków ciężkości (struktura *UG*)**Table 62.** Mean values of normalised means in individual clusters used using the centre-of gravity method (*UG* structure)

Warstwa	Skupienia wyodrębnione pod względem struktury <i>UG</i>			
	1	2	3	4
<i>UG</i> ₁	0,000	0,047	0,117	0,013
<i>UG</i> ₂	3,704	0,000	0,000	0,000
<i>UG</i> ₃	0,000	0,060	0,083	0,007
<i>UG</i> ₄	0,000	0,009	0,117	0,015
<i>UG</i> ₅	0,000	0,000	0,179	0,006
<i>UG</i> ₆	0,000	0,046	0,082	0,011
<i>UG</i> ₇	0,000	0,286	0,034	0,007
<i>UG</i> ₈	0,000	0,123	0,050	0,010
<i>UG</i> ₉	0,001	0,023	0,039	0,012
<i>UG</i> ₁₀	0,000	0,000	0,195	0,004
<i>UG</i> ₁₁	0,000	0,050	0,141	0,013
<i>UG</i> ₁₂	0,000	0,476	0,081	0,000
<i>UG</i> ₁₃	0,000	0,000	0,248	0,000
<i>UG</i> ₁₄	0,000	0,338	0,015	0,009
<i>UG</i> ₁₅	0,000	0,462	0,060	0,001
<i>UG</i> ₁₆	0,000	0,063	0,136	0,008
<i>UG</i> ₁₇	0,000	0,522	0,000	0,000
<i>UG</i> ₁₈	0,000	0,035	0,067	0,011
<i>UG</i> ₁₉	0,004	0,033	0,087	0,005
<i>UG</i> ₂₀	0,002	0,002	0,005	0,003
<i>UG</i> ₂₁	0,003	0,003	0,005	0,005
<i>UG</i> ₂₂	0,007	0,004	0,014	0,020
<i>UG</i> ₂₃	0,006	0,004	0,006	0,004
<i>UG</i> ₂₄	0,010	0,018	0,004	0,011
<i>UG</i> ₂₅	0,008	0,010	0,009	0,006
<i>UG</i> ₂₆	0,005	0,010	0,006	0,005
<i>UG</i> ₂₇	0,008	0,008	0,012	0,008

Warstwa	Skupienia wyodrębnione pod względem struktury UG			
	1	2	3	4
UG ₂₈	0,028	0,019	0,034	0,009
UG ₂₉	0,012	0,007	0,011	0,011
UG ₃₀	0,011	0,005	0,038	0,017
UG ₃₁	0,006	0,004	0,006	0,007
UG ₃₂	0,006	0,007	0,010	0,007
UG ₃₃	0,012	0,007	0,010	0,007
UG ₃₄	0,000	0,049	0,007	0,035
UG ₃₅	0,116	0,204	0,011	0,022
UG ₃₆	0,002	0,002	0,002	0,002
UG ₃₇	0,009	0,006	0,004	0,004
UG ₃₈	0,000	0,017	0,010	0,014
UG ₃₉	0,011	0,010	0,006	0,008
UG ₄₀	0,017	0,011	0,011	0,012
UG ₄₁	0,069	0,004	0,007	0,019
UG ₄₂	0,009	0,008	0,007	0,012

Źródło: obliczenia własne.

Rysunek 24. Hierarchiczne uporządkowanie badanych gmin w 2007 r. metodą J.H. Warda pod względem struktury uwarunkowań środowiska (UŚ)
Figure 24. Hierarchical ordering of the analysed communes in 2007 with J.H. Ward's method considering environmental conditions structure (UŚ)

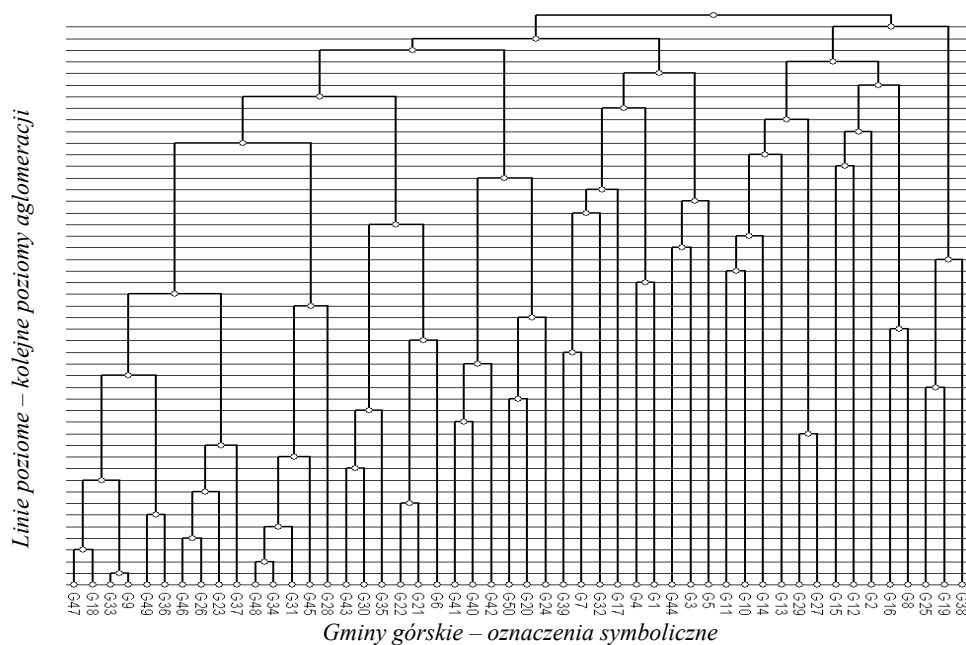
Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Tabela 63. Odległości między skupieniami wyodrębnionymi metodą środków ciężkości (struktura US)

Table 63. Distances between clusters identified using the centre of gravity method (US structure)

Skupienie	Skupienie			
	1	2	3	4
1	0,000	1,843	3,191	3,060
2	1,843	0,000	1,595	1,230
3	3,191	1,595	0,000	0,876
4	3,060	1,230	0,876	0,000

Źródło: obliczenia własne.

Rysunek 25. Hierarchiczne uporządkowanie badanych gmin w 2007 r. metodą J.H. Warda pod względem struktury uwarunkowań społecznych (US)

Figure 25. Hierarchical ordering of the analysed communes in 2007 with J.H. Ward's method considering the structure of social conditions (US)

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Tabela 64. Średnie wartości zmiennych w poszczególnych skupieniach uzyskanych metodą środków ciężkości (struktura *UŚ*)
Table 64. Mean values of variables in individual clusters obtained using the centre of gravity method (*UŚ* structure)

Warstwa	Skupienia wyodrębnione pod względem struktury <i>UŚ</i>			
	1	2	3	4
<i>UŚ_P</i>	4,963	2,444	0,313	0,676
<i>UŚ_A</i>	1,592	0,713	1,590	0,436

Źródło: obliczenia własne.

Tabela 65. Odległości między skupieniami wyodrębnionymi metodą środków ciężkości (struktura *US*)

Table 65. Distances between clusters identified using the centre of gravity method (*US* structure)

Skupienie	Skupienie		
	1	2	3
1	0,000	0,037	0,030
2	0,037	0,000	0,041
3	0,030	0,041	0,000

Źródło: obliczenia własne.

Tabela 66. Średnie wartości standardowe zmiennych znormalizowanych w poszczególnych skupieniach uzyskanych metodą środków ciężkości (struktura *US*)
Table 66. Mean standard values of normalised variables in individual clusters obtained using the centre of gravity method (*US* structure)

Warstwa	Skupienia wyodrębnione pod względem struktury <i>US</i>		
	1	2	3
<i>US₁</i>	0,103	0,088	0,074
<i>US₂</i>	0,021	0,019	0,019
<i>US₃</i>	0,033	0,033	0,036
<i>US₄</i>	0,044	0,085	0,111
<i>US₅</i>	0,134	0,097	0,108
<i>US₆</i>	0,132	0,082	0,147
<i>US₇</i>	0,048	0,872	0,049
<i>US₈</i>	1,389	0,504	0,065
<i>US₉</i>	0,034	0,037	0,046

Źródło: obliczenia własne.

Tabela 67. Odległości między skupieniami wyodrębnionymi metodą taksonomii wielokryteriowej pod względem uwarunkowań infrastrukturalnych (*UI*), gospodarczych (*UG*), środowiska (*UŚ*) oraz społecznych (*US*)

Table 67. Distances between clusters identified using multi-criteria taxonomy method with respect to infrastructural (*UI*), economic (*UG*), environmental (*UŚ*) and social (*US*) conditions

Skupienie	Skupienie								Średnia odległość skupienia
	1	2	3	4	5	6	7	8	
1	0,000	0,337	1,088	0,406	0,413	3,528	3,397	1,766	1,562
2	0,337	0,000	0,972	0,578	0,418	3,290	3,156	2,041	1,542
3	1,088	0,972	0,000	1,461	0,873	3,109	3,014	2,684	1,886
4	0,406	0,578	1,461	0,000	0,656	3,676	3,549	1,522	1,693
5	0,413	0,418	0,873	0,656	0,000	3,343	3,249	1,947	1,557
6	3,528	3,290	3,109	3,676	3,343	0,000	0,368	5,113	3,204
7	3,397	3,156	3,014	3,549	3,249	0,368	0,000	5,010	3,106
8	1,766	2,041	2,684	1,522	1,947	5,113	5,010	0,000	2,869

Źródło: obliczenia własne.

Tabela 68. Wartości średnie poziomu uwarunkowań (*UI*, *UG*, *UŚ*, *US*) turystycznego kierunku rozwoju grup gmin górskich wyodrębnionych metodą taksonomii wielokryteriowej w 2007 r.

Table 68. Mean values of conditions levels (*UI*, *UG*, *UŚ* and *US*) for development through tourism of mountain commune groups identified using multi-criteria taxonomy method in 2007

Uwarunkowania	Skupienia wyodrębnione pod względem kryteriów: <i>UI</i> , <i>UG</i> , <i>UŚ</i> , <i>US</i>							
	1	2	3	4	5	6	7	8
infrastrukturalne (<i>UI</i>)	0,803	1,129	1,233	0,707	0,902	4,987	4,945	-1,048
gospodarcze (<i>UG</i>)	0,836	0,694	2,235	0,507	1,726	4,064	3,176	0,367
środowiska (<i>UŚ</i>)	0,904	1,165	2,806	0,178	1,141	1,507	1,546	-1,138
społeczne (<i>US</i>)	0,662	1,893	0,802	1,831	2,220	2,245	1,002	1,537
ogółem (<i>U</i>)	0,827	1,095	1,709	0,584	1,090	4,033	3,874	-0,832

Źródło: obliczenia własne.

Tabela 69. Charakterystyki liczbowe rozkładu poziomu uwarunkowań w grupach wyodrębnionych metodą taksonomii wielokryteriowej według kryteriów: *UI*, *UG*, *UŚ* i *US* w 2007 r.

Table 69. Descriptive characteristics of the distribution of conditions level in groups identified using multi-criteria taxonomy method according to: *UI*, *UG*, *UŚ* and *US* criteria in 2007

Parametr	Skupienia							
	1	2	3	4	5	6	7	8
Średnia arytmetyczna	0,827	1,095	1,709	0,584	1,090	4,033	3,874	-0,832
Mediana	0,746	0,822	1,564	0,494	1,090	4,033	3,874	-0,832
Współczynnik asymetrii	0,601	1,067	1,471	1,331	–	–	–	–
Współczynnik zmienności (w %)	48,665	70,057	17,363	34,680	0,000	0,000	0,000	0,000
Wartość maksymalna	1,752	2,894	2,123	0,864	1,090	4,033	3,874	-0,832
Wartość minimalna	0,094	0,598	1,441	0,393	1,090	4,033	3,874	-0,832
Rozstęp	1,657	2,296	0,682	0,471	0,000	0,000	0,000	0,000

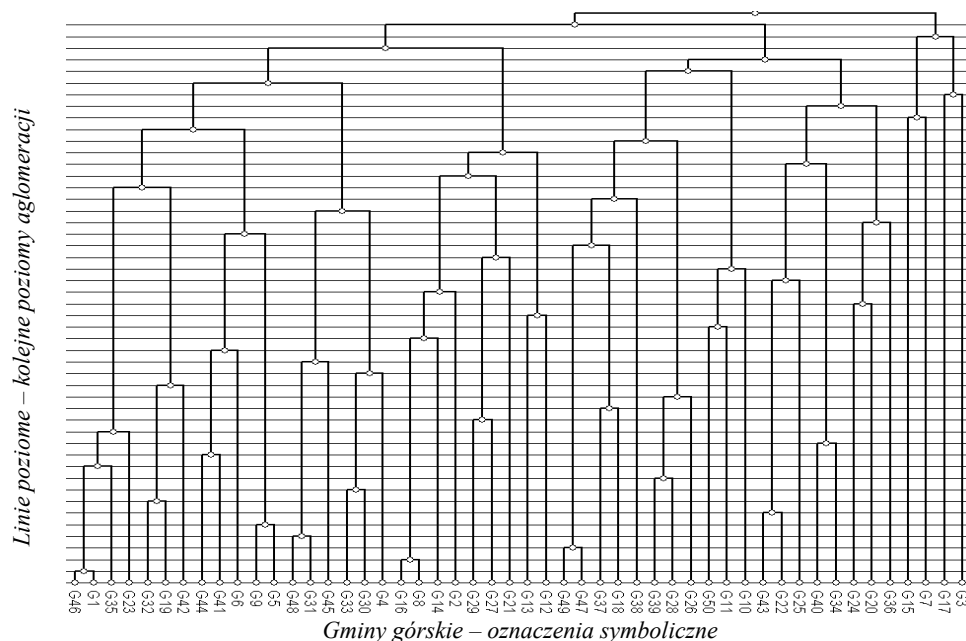
Źródło: obliczenia własne.

ZAŁĄCZNIK 2

GRUPOWANIE GMIN GÓRSKICH WEDŁUG STRUKTURY UWARUNKOWAŃ TURYSTYCZNEGO KIERUNKU ROZWOJU – UZUPEŁNIENIE

W tym punkcie pracy zamieszczono wyniki analizy gmin górskich przeprowadzonej pod względem uwarunkowań infrastrukturalnych oraz uwarunkowań środowiska, wraz ze składającymi się na nie uwarunkowaniami cząstkowymi, których z powodu zbytnej szczegółowości danych nie uwzględniono przy opracowaniu końcowych wyników oraz scenariuszy rozwoju, gdyż nie było to konieczne. Zamieszczenie ich w tekście pracy prowadziłoby do nadmiernego zagęszczenia informacji, co powodowałoby zmniejszenie klarowności.

Wyodrębnianie grup gmin podobnych pod względem struktury uwarunkowań infrastruktury techniczno-ekonomicznej (UIT). Zgodnie z hierarchicznym układem struktury uwarunkowań wewnętrznych turystycznego kierunku rozwoju (rys. 4), na uwarunkowania infrastruktury techniczno-ekonomicznej składają się dwie warstwy, tj. uwarunkowania techniczno-ekonomicznej infrastruktury podstawowej (UITP) oraz specjalistycznej (UITS). Pomędzy obiektami, charakteryzowanymi przez strukturę UIT, obliczono odległości według warstw tej struktury. Na podstawie skonstruowanej dla struktury UIT macierzy odległości dokonano klasyfikacji gmin na grupy typologiczne, wykorzystując metodę J.H. Warda oraz metodę środków ciężkości. Wyniki grupowania gmin metodą J.H. Warda pod względem struktury UIT zostały przedstawione na rysunku 26. Można na nim zaobserwować cztery wyraźne grupy gmin, których skład przedstawiono w tabeli 70.

Rysunek 26. Hierarchiczne uporządkowanie badanych gmin w 2007 r. metodą J.H. Warda pod względem struktury uwarunkowań infrastruktury techniczno-ekonomicznej (UIT)

Figure 26. Hierarchical ordering of the analysed communes in 2007 with J.H. Ward's method considering the structure of technical-economic infrastructure conditions (UIT)

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Tabela 70. Wyniki grupowania gmin metodą J.H. Warda według struktury UIT
Table 70. Results of commune grouping with J.H. Ward's method according to UIT structure

Grupy	Nazwy gmin wraz z oznaczeniami symbolicznymi
1	Stronie Śląskie (G_3), Muszyna (G_{17})
2	Uście Gorlickie (G_7), Krynica-Zdrój (G_{15})
3	Mszana Dolna (G_{10}), Niedźwiedź (G_{11}), Pivniczna-Zdrój (G_{18}), Czorsztyn (G_{20}), Krościenko nad Dunajcem (G_{22}), Łąpsze Niżne (G_{24}), Nowy Targ (G_{25}), Ochotnica Dolna (G_{26}), Rabka-Zdrój (G_{28}), Zawoja (G_{34}), Bukowina Tatrzańska (G_{36}), Kościelisko (G_{37}), Poronin (G_{38}), Czarna (G_{39}), Lutowiska (G_{40}), Istebna (G_{43}), Rajcza (G_{47}), Ujsoły (G_{49}), Węgierska Góra (G_{50})
4	Kamienna Góra (G_1), Lewin Kłodzki (G_2), Czarny Bór (G_4), Głuszyca (G_5), Mieroszów (G_6), Dobra (G_8), Kamienica (G_9), Słopnice (G_{12}), Lubień (G_{13}), Tokarnia (G_{14}), Łabowa (G_{16}), Czarny Dunajec (G_{19}), Jabłonka (G_{21}), Lipnica Wielka (G_{23}), Raba Wyżna (G_{27}), Spytkowice (G_{29}), Szaflary (G_{30}), Bystra-Sidzina (G_{31}), Jordanów (G_{32}), Stryszawa (G_{33}), Biały Dunajec (G_{35}), Cisna (G_{41}), Komańcza (G_{42}), Jeleśnia (G_{44}), Koszarawa (G_{45}), Milówka (G_{46}), Ślemień (G_{48})

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Jako metodę klasyfikacji pod względem podobieństwa struktury *UIT* zastosowano również metodę środków ciężkości. Przeanalizowano wyniki grupowania uzyskane dla różnych wariantów liczby grup. Ostatecznie przyjęto podział na cztery grupy ($K = 4$). Rezultat uzyskano po piątej iteracji, natomiast wartość miernika *silhouette coefficient* wskazuje, że przeprowadzony podział jest dobry ($S.C. = 0,579$). Obydwa użyte w pracy syntetyczne mierniki jakości klasyfikacji (porównaj punkt 4.3.1) w sposób jednoznaczny wskazały, że jest to najlepszy z możliwych podziałów (tabela 71).

Tabela 71. Wyniki grupowania gmin metodą środków ciężkości według struktury *UIT*
Table 71. Results of commune grouping using the centre of gravity method according to *UIT* structure

Grupy	Nazwy gmin wraz z oznaczeniami symbolicznymi
1	Stronie Śląskie (G_3), Muszyna (G_{17})
2	Uście Gorlickie (G_7), Krynica-Zdrój (G_{15})
3	Lewin Kłodzki (G_2), Dobra (G_8), Mszana Dolna (G_{10}), Niedźwiedź (G_{11}), Słopnice (G_{12}), Lubień (G_{13}), Tokarnia (G_{14}), Łabowa (G_{16}), Jabłonka (G_{21}), Raba Wyżna (G_{27}), Spytkowice (G_{29}), Węgierska Górka (G_{30})
4	Kamienna Góra (G_1), Czarny Bór (G_4), Głuszycza (G_5), Mieroszów (G_6), Kamienica (G_9), Piwniczna-Zdrój (G_{18}), Czarny Dunajec (G_{19}), Czorsztyn (G_{20}), Krościenko nad Dunajcem (G_{22}), Lipnica Wielka (G_{23}), Łapsze Niżne (G_{24}), Nowy Targ (G_{25}), Ochotnica Dolna (G_{26}), Rabka-Zdrój (G_{28}), Szaflary (G_{30}), Bystra-Sidzina (G_{31}), Jordanów (G_{32}), Stryszawa (G_{33}), Zawoja (G_{34}), Biały Dunajec (G_{35}), Bukowina Tatrzańska (G_{36}), Kościelisko (G_{37}), Poronin (G_{38}), Czarna (G_{39}), Lutowiska (G_{40}), Cisna (G_{41}), Komańcza (G_{42}), Istebnia (G_{43}), Jeleśnia (G_{44}), Koszarawa (G_{45}), Milówka (G_{46}), Rajcza (G_{47}), Ślemień (G_{48}), Ujszoły (G_{49})

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Skład grup wyodrębnionych przy zastosowaniu metody J.H. Warda i metody środków ciężkości różni się od siebie w przypadku grupy trzeciej i czwartej (por. tabele 70 i 71). Grupa pierwsza i druga mają ustalony taki sam skład. Dodatkowo można wskazać, iż skład grup pierwszej i drugiej wyodrębnionych metodą środków ciężkości odpowiada składowi grupy pierwszej uzyskanej dzięki metodzie trzech średnich (tab. 17).

Zróżnicowanie wyodrębnionych metodą środków ciężkości grup można ocenić na podstawie zawartych w tabeli 72 odległości obliczonych między środkami ciężkości poszczególnych skupień. Z przedstawionych danych wynika, że najbardziej odległe od siebie, a więc niepodobne pod względem struktury *UIT*, są skupienia drugie i trzecie oraz niemal równie od siebie oddalone skupienia drugie i czwarte. Z kolei najbliższe siebie położone są skupienia trzecie i czwarte.

Tabela 72. Odległości między skupieniami wyodrębnionymi metodą środków ciężkości (struktura *UIT*)**Table 72.** Distances between clusters identified using the centre of gravity method (*UIT* structure)

Skupienie	Skupienie			
	1	2	3	4
1	0,000	3,102	3,297	2,910
2	3,102	0,000	6,374	6,011
3	3,297	6,374	0,000	0,557
4	2,910	6,011	0,557	0,000

Źródło: obliczenia własne.

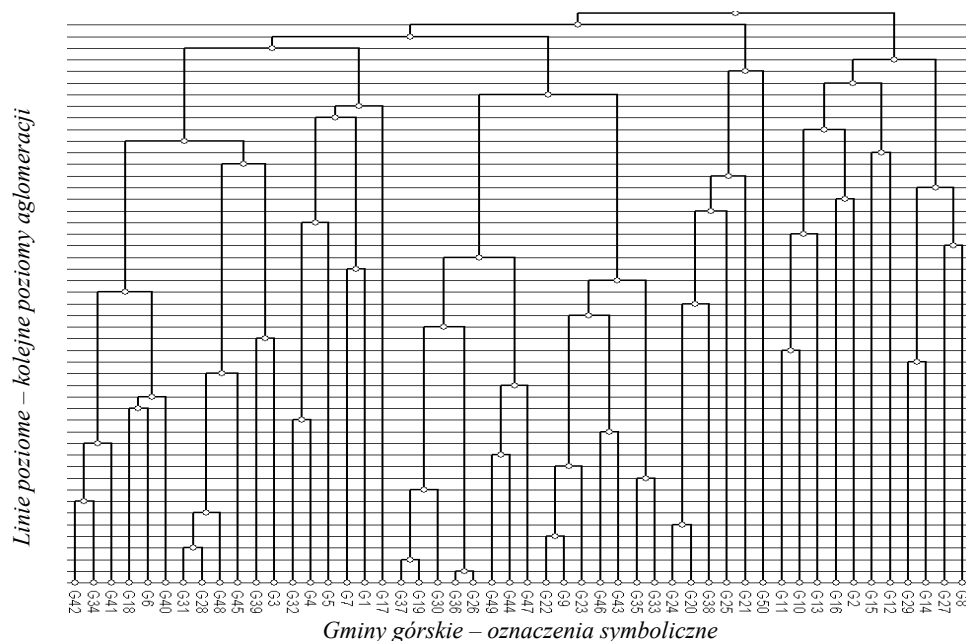
W tabeli 73 przedstawiono wartości średnie charakteryzujące poziom uwarunkowań cząstkowych (warstwy *UITP* i *UITS*), składających się na strukturę *UIT*. Przedstawione dane wskazują, że pod względem warstwy *UITP* najlepszymi są skupienia drugie i trzecie, a skupienie czwarte charakteryzowane jest przez najniższe wartości średnie zmiennych. Pod względem warstwy *UITS* drugie wyodrębnione skupienie cechuje się korzystniejszym średnim poziomem uwarunkowań niż skupienie pierwsze, natomiast skupienia czwarte i trzecie charakteryzują się znacznie niższymi wartościami.

Tabela 73. Średnie wartości zmiennych znormalizowanych w poszczególnych skupieniach uzyskanych metodą środków ciężkości (struktura *UIT*)**Table 73.** Mean values of normalised variables in individual clusters obtained using the centre-of-gravity method (*UIT* structure)

Warstwa	Skupienia wyodrębnione pod względem struktury <i>UIT</i>			
	1	2	3	4
<i>UITP</i>	1,046	2,077	2,018	0,575
<i>UITS</i>	3,754	6,974	0,329	0,723

Źródło: obliczenia własne.

Wyodrębnianie grup gmin podobnych pod względem struktury uwarunkowań związanych z podstawową infrastrukturą techniczno-ekonomiczną (UITP). Na strukturę *UITP* składają się elementy w postaci cech diagnostycznych oznaczonych symbolami: $UITP_1, \dots, UITP_7$, których wykaz został zamieszczony w tabeli 44 (aneks, załącznik 1). Odległości między gminami ze względu na każdą z cech składających się na strukturę *UITP* obliczono, wykorzystując formułę (39). Skonstruowano więc macierz odległości, która stała się podstawą ustalania grup gmin podobnych pod względem struktury *UITP*. Na rysunku 27 przedstawiono hierarchiczne uporządkowanie poddanych analizie gmin pod względem struktury uwarunkowań podstawowej infrastruktury techniczno-ekonomicznej. Analiza drzewka połączeń, uzyskanego metodą J.H. Warda, pozwala wyodrębnić cztery wyraźne grupy gmin, tworzących skupienia pod względem struktury *UITP*. Skład tych skupień przedstawiono w tabeli 74.

Rysunek 27. Hierarchiczne uporządkowanie badanych gmin w 2007 r. metodą J. H. Warda pod względem struktury uwarunkowań podstawowej infrastruktury techniczno-ekonomicznej (UITP)

Figure 27. Hierarchical ordering of the analysed communes in 2007 with J.H. Ward's method considering the structure of basic technical-economic infrastructure (UITP)

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Tabela 74. Wyniki grupowania gmin metodą J.H. Warda według struktury UITP
Table 74. Results of commune grouping using J. H. Ward's method according to UITP structure

Grupy	Nazwy gmin wraz z oznaczeniami symbolicznymi
1	Lewin Kłodzki (G_2), Dobra (G_8), Mszana Dolna (G_{10}), Niedźwiedź (G_{11}), Słopnice (G_{12}), Lubień (G_{13}), Tokarnia (G_{14}), Krynica-Zdrój (G_{15}), Łabowa (G_{16}), Raba Wyżna (G_{27}), Spytkowice (G_{29})
2	Czorsztyń (G_{20}), Jabłonka (G_{21}), Łapsze Niżne (G_{24}), Nowy Targ (G_{25}), Poronin (G_{38}), Węgierska Górka (G_{50})
3	Kamienica (G_9), Czarny Dunajec (G_{19}), Krościenko nad Dunajcem (G_{22}), Lipnica Wielka (G_{23}), Ochotnica Dolna (G_{26}), Szaflary (G_{30}), Stryszawa (G_{33}), Biały Dunajec (G_{35}), Bukowina Tatrzańska (G_{36}), Kościelisko (G_{37}), Istebnia (G_{43}), Jeleśnia (G_{44}), Milówka (G_{46}), Rajcza (G_{47}), Ujszoły (G_{49})
4	Kamienna Góra (G_1), Stronie Śląskie (G_3), Czarny Bór (G_4), Głuszyca (G_5), Mieroszów (G_6), Uście Gorlickie (G_7), Muszyna (G_{17}), Piwniczna-Zdrój (G_{18}), Rabka-Zdrój (G_{28}), Bystra-Sidzina (G_{31}), Jordanów (G_{32}), Zawoja (G_{34}), Czarna (G_{39}), Lutowiska (G_{40}), Cisna (G_{41}), Komańcza (G_{42}), Koszarawa (G_{45}), Ślemień (G_{48})

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Zastosowanie metody środków ciężkości wraz z przyjętą procedurą ustalania optymalnej liczby grup pozwoliło przyjąć jako wynikowy podział na trzy typologiczne grupy ($K = 3$). Skład poszczególnych grup przedstawiono w tabeli 75. Rezultat uzyskano już po pierwszej iteracji. Miernik *silhouette coefficient* przyjął wartość 0,628, co wskazuje, że uzyskany w tej klasyfikacji podział można ocenić jako dobry.

Tabela 75. Wyniki grupowania gmin metodą środków ciężkości według struktury UITP
Table 75. Results of commune grouping using the centre of gravity method according to UITP structure

Grupy	Nazwy gmin wraz z oznaczeniami symbolicznymi
1	Lewin Kłodzki (G_2), Dobra (G_8), Mszana Dolna (G_{10}), Niedźwiedź (G_{11}), Słopnice (G_{12}), Lubień (G_{13}), Tokarnia (G_{14}), Krynica-Zdrój (G_{15}), Łabowa (G_{16}), Raba Wyżna (G_{27}), Spytkowice (G_{29})
2	Czorsztyn (G_{20}), Jabłonka (G_{21}), Łapsze Niżne (G_{24}), Nowy Targ (G_{25}), Poronin (G_{38}), Węgierska Górka (G_{50})
3	Kamienna Góra (G_1), Stronie Śląskie (G_3), Czarny Bór (G_4), Głuszycza (G_5), Mieroszów (G_6), Uście Gorlickie (G_7), Kamienica (G_9), Muszyna (G_{17}), Piwniczna-Zdrój (G_{18}), Czarny Dunajec (G_{19}), Krościenko nad Dunajcem (G_{22}), Lipnica Wielka (G_{23}), Ochotnica Dolna (G_{26}), Rabka-Zdrój (G_{28}), Szaflary (G_{30}), Bystra-Sidzina (G_{31}), Jordanów (G_{32}), Stryszawa (G_{33}), Zawoja (G_{34}), Biały Dunajec (G_{35}), Bukowina Tatrzańska (G_{36}), Kościelisko (G_{37}), Czarna (G_{39}), Lutowiska (G_{40}), Cisna (G_{41}), Komańcza (G_{42}), Istebna (G_{43}), Jeleśnia (G_{44}), Koszarawa (G_{45}), Milówka (G_{46}), Rajcza (G_{47}), Ślemień (G_{48}), Ujszoły (G_{49})

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Wyniki otrzymane metodami J.H. Warda i środków ciężkości są identyczne (tab. 74 i 75). Nadto można zauważyć, że wyodrębniona dzięki tym metodom grupa pierwsza jest niemal identyczna w składzie jak ustalona metodą trzech średnich grupa pierwsza (tab. 21), w której nie znalazły się tylko gminy: Tokarnia i Spytkowice, natomiast włączona została gmina Węgierska Górka.

W tabeli 76 zamieszczono obliczone odległości między ustalonymi metodą środków ciężkości skupieniami. Na podstawie przedstawionych danych można wskazać, że najbardziej oddalonymi od siebie skupieniami są skupienia pierwsze i drugie. Odległość między tymi skupieniami jest największa i wynosi 1,303. Najmniejszy dystans można zaobserwować między skupieniami drugim i trzecim (odległość wyniosła 0,481).

Tabela 76. Odległości między skupieniami wyodrębnionymi metodą środków ciężkości (struktura *UITP*)**Table 76.** Distances between clusters identified using the centre of gravity method (*UITP* structure)

Skupienie	Skupienie		
	1	2	3
1	0,000	1,303	1,158
2	1,303	0,000	0,481
3	1,158	0,481	0,000

Źródło: obliczenia własne.

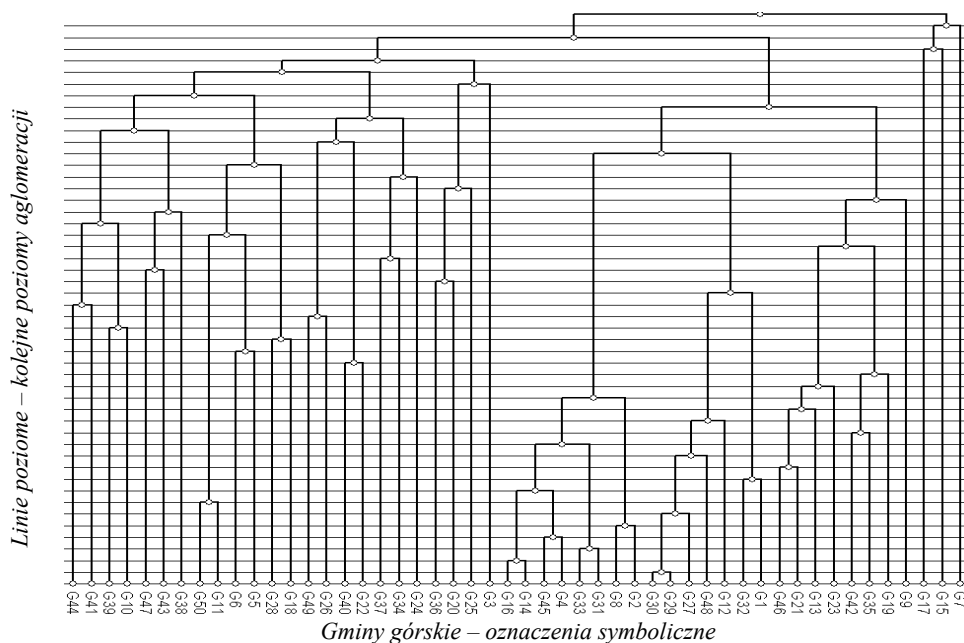
W tabeli 77 przedstawiono dane charakteryzujące elementy struktury *UITP* w poszczególnych skupieniach. Wyodrębniona grupa pierwsza (metodą środków ciężkości) charakteryzuje się najwyższymi wartościami średnimi następujących cech: *UITP*₂ (mieszkania wyposażone w wodociąg), *UITP*₃ (mieszkania wyposażone w łazienkę), *UITP*₄ (mieszkania wyposażone w gaz z sieci) oraz *UITP*₅ (mieszkania wyposażone w C.O.). W grupie drugiej najkorzystniejszy poziom osiągnęły średnie wartości zmiennych: *UITP*₁ (przyłącza kanalizacyjne), *UITP*₃ (podobnie, jak w grupie pierwszej), *UITP*₆ (sieć elektryczna 3-fazowa w gospodarstwach rolnych) oraz *UITP*₇ (gospodarstwa rolne posiadające telefon). W grupie trzeciej żadna z cech nie uzyskała dominującej pozycji pod względem wartości średniej. Jest to więc grupa o najmniej korzystnym poziomie uwarunkowań podstawowej infrastruktury techniczno-ekonomicznej.

Tabela 77. Średnie wartości zmiennych znormalizowanych w poszczególnych skupieniach uzyskanych metodą środków ciężkości (struktura *UITP*)**Table 77.** Mean values of normalised variables in individual clusters obtained using the centre-of-gravity method (*UITP* structure)

Warstwa	Skupienia wyodrębnione pod względem struktury <i>UITP</i>		
	1	2	3
<i>UITP</i> ₁	0,194	1,079	0,246
<i>UITP</i> ₂	0,010	0,009	0,009
<i>UITP</i> ₃	0,026	0,026	0,024
<i>UITP</i> ₄	1,792	0,048	0,108
<i>UITP</i> ₅	0,047	0,045	0,041
<i>UITP</i> ₆	0,058	0,060	0,052
<i>UITP</i> ₇	0,071	0,076	0,064

Źródło: obliczenia własne.

Wyodrębnianie grup gmin podobnych pod względem struktury uwarunkowań związanych ze specjalistyczną infrastrukturą techniczno-ekonomiczną (UITS). Podstawą ustalenia grup gmin charakteryzujących się podobieństwem struktury UITS była macierz odległości, której elementy zostały ustalone na podstawie wartości miar syntetycznych obliczonych kolejno dla warstw: UITSN (baza noclegowa), UITSG (baza gastronomiczna), UITSU (baza uzdrowiskowa) oraz UITST (infrastruktura turystyczna). Analiza wzrokowa schematu połączeń gmin w grupy, otrzymanego w wyniku zastosowania metody J.H. Warda (rys. 28), wskazuje na trzy wyraźne skupienia, jednak ustalenie poziomu cięcia gałęzi drzewka połączeń sugeruje wyodrębnienie czterech grup gmin, co przedstawiona tabela 78.

Rysunek 28. Hierarchiczne uporządkowanie badanych gmin w 2007 r. metodą J.H. Warda pod względem struktury uwarunkowań specjalistycznej infrastruktury techniczno-ekonomicznej (UITS)

Figure 28. Hierarchical ordering of the analysed communes in 2007 with J.H. Ward's method considering special technical-economic infrastructure conditions (UITS)

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Tabela 78. Wyniki grupowania gmin metodą J.H. Warda według struktury *UITS*
Table 78. Results of commune grouping using J. H. Ward's method according to *UITS* structure

Grupy	Nazwy gmin wraz z oznaczeniami symbolicznymi
1	Uście Gorlickie (G_7)
2	Krynica-Zdrój (G_{15}), Muszyna (G_{17})
3	Kamienna Góra (G_1), Lewin Kłodzki (G_2), Czarny Bór (G_4), Dobra (G_8), Kamienica (G_9), Słopnice (G_{12}), Lubień (G_{13}), Tokarnia (G_{14}), Łabowa (G_{16}), Czarny Dunajec (G_{19}), Jabłonka (G_{21}), Lipnica Wielka (G_{23}), Raba Wyżna (G_{27}), Spytkowice (G_{29}), Szaflary (G_{30}), Bystra-Sidzina (G_{31}), Jordanów (G_{32}), Stryżawa (G_{33}), Biały Dunajec (G_{35}), Komańcza (G_{42}), Koszarawa (G_{45}), Milówka (G_{46}), Ślemień (G_{48})
4	Stronie Śląskie (G_3), Głuszyca (G_5), Mieroszów (G_6), Mszana Dolna (G_{10}), Niedźwiedź (G_{11}), Piwniczna-Zdrój (G_{18}), Czorsztyn (G_{20}), Krościenko nad Dunajcem (G_{22}), Łapsze Niżne (G_{24}), Nowy Targ (G_{25}), Ochotnica Dolna (G_{26}), Rabka-Zdrój (G_{28}), Zawoja (G_{34}), Bukowina Tatrzańska (G_{36}), Kościelisko (G_{37}), Poronin (G_{38}), Czarna (G_{39}), Lutowiska (G_{40}), Cisna (G_{41}), Istebna (G_{43}), Jeleśnia (G_{44}), Rajcza (G_{47}), Ujsoły (G_{49}), Węgierska Górka (G_{50})

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

W wyniku zastosowania metody środków ciężkości uzyskano wynikowy podział na trzy grupy typologiczne (tab. 79). Użyte w pracy syntetyczne mierniki jakości klasyfikacji: $SMJK_1$ i $SMJK_2$, określone formułami oznaczonymi odpowiednio jako: (41) i (43), uzyskały minimalne wartości przy parametrze $K = 3$. Podział osiągnięto już po przeprowadzeniu pierwszej iteracji. Porównanie składu tych grup ze składem grup ustalonych metodą J.H. Warda wskazuje, że są one identyczne. Wartość miernika *silhouette coefficient* pozwala ocenić uzyskany podział jako bardzo dobry ($SC = 0,842$).

Tabela 79. Wyniki grupowania gmin metodą środków ciężkości według struktury *UITS*
Table 79. Results of commune grouping using the centre of gravity method according to *UITS* structure

Grupy	Nazwy gmin wraz z oznaczeniami symbolicznymi
1	Uście Gorlickie (G_7)
2	Krynica-Zdrój (G_{15}), Muszyna (G_{17})
3	Kamienna Góra (G_1), Lewin Kłodzki (G_2), Stronie Śląskie (G_3), Czarny Bór (G_4), Głuszyca (G_5), Mieroszów (G_6), Dobra (G_8), Kamienica (G_9), Mszana Dolna (G_{10}), Niedźwiedź (G_{11}), Słopnice (G_{12}), Lubień (G_{13}), Tokarnia (G_{14}), Łabowa (G_{16}), Piwniczna-Zdrój (G_{18}), Czarny Dunajec (G_{19}), Czorsztyn (G_{20}), Jabłonka (G_{21}), Krościenko nad Dunajcem (G_{22}), Lipnica Wielka (G_{23}), Łapsze Niżne (G_{24}), Nowy Targ (G_{25}), Ochotnica Dolna (G_{26}), Raba Wyżna (G_{27}), Rabka-Zdrój (G_{28}), Spytkowice (G_{29}), Szaflary (G_{30}), Bystra-Sidzina (G_{31}), Jordanów (G_{32}), Stryżawa (G_{33}), Zawoja (G_{34}), Biały Dunajec (G_{35}), Bukowina Tatrzańska (G_{36}), Kościelisko (G_{37}), Poronin (G_{38}), Czarna (G_{39}), Lutowiska (G_{40}), Cisna (G_{41}), Komańcza (G_{42}), Istebna (G_{43}), Jeleśnia (G_{44}), Koszarawa (G_{45}), Milówka (G_{46}), Rajcza (G_{47}), Ślemień (G_{48}), Ujsoły (G_{49}), Węgierska Górka (G_{50})

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

W tabeli 80 podano obliczone odległości między skupieniami, uzyskanymi w wyniku zastosowania metody środków ciężkości. Z zamieszczonych w niej danych wynika, że najbardziej różnią się pod względem struktury *UITS* skupienia pierwsze i trzecie. Najmniejszy dystans obserwowany jest między skupieniami drugim i trzecim.

Tabela 80. Odległości między skupieniami wyodrębnionymi metodą środków ciężkości (struktura *UITS*)

Table 80. Distances between clusters identified using the centre of gravity method (*UITS* structure)

Skupienie	Skupienie		
	1	2	3
1	0,000	11,131	14,324
2	11,131	0,000	5,091
3	14,324	5,091	0,000

Źródło: obliczenia własne.

Na podstawie tabeli 81 można stwierdzić, że wyróżniona metodą środków ciężkości grupa druga charakteryzuje się najkorzystniejszymi średnimi wartościami zmiennych syntetycznych opisujących poziom uwarunkowań w trzech warstwach struktury *UITS*, a więc *UITSN*, *UITSG* i *UITST*. Pod względem warstwy *UITSU* najwyższy poziom uwarunkowań uzyskała jednoelementowa grupa pierwsza. Wyodrębniona grupa trzecia odznacza się zdecydowanie najniższym poziomem uwarunkowań *UITS* we wszystkich warstwach tej struktury.

Tabela 81. Średnie wartości zmiennych znormalizowanych w poszczególnych skupieniach uzyskanych metodą środków ciężkości (struktura *UITS*)

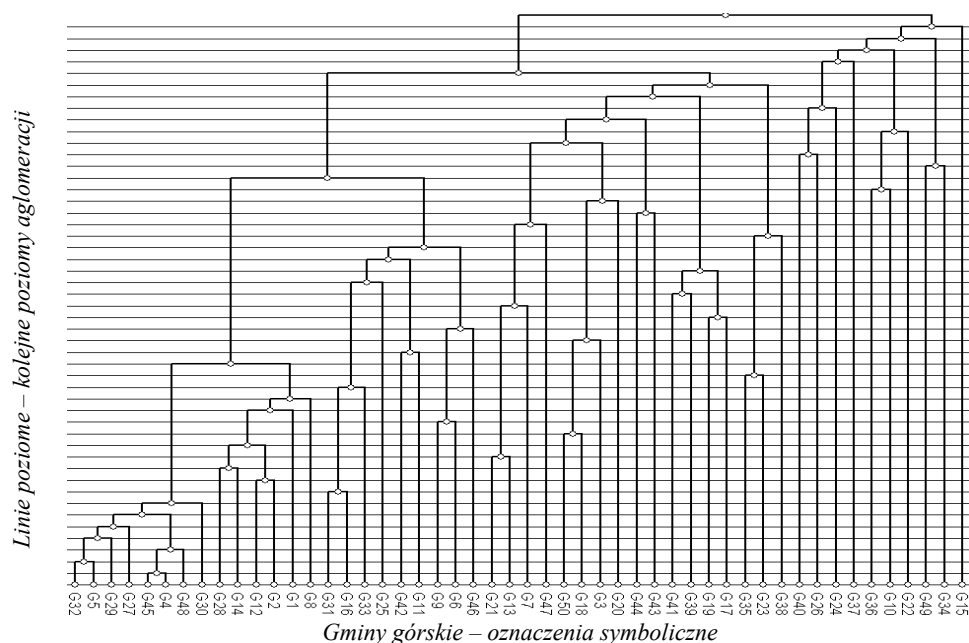
Table 81. Mean values of normalised variables in individual clusters obtained using the centre of gravity method (*UITS* structure)

Warstwa	Skupienia wyodrębnione pod względem struktury <i>UITS</i>		
	1	2	3
<i>UITSN</i>	0,786	3,647	0,892
<i>UITSG</i>	1,254	4,798	0,833
<i>UITSU</i>	30,717	8,023	0,069
<i>UITST</i>	0,974	5,226	0,821

Źródło: obliczenia własne.

Wyodrębnianie grup gmin podobnych pod względem struktury uwarunkowań związanych ze specjalistyczną infrastrukturą techniczno-ekonomiczną z zakresu bazy noclegowej (UITSN). Podstawą wyodrębnienia skupień gmin podobnych pod względem struktury *UITSN* był zestaw zmiennych, które oznaczono symbolami: $UITSN_1, \dots, UITSN_{20}$ (tab. 44, aneks, załącznik 1). Opierając

się na odległościach wyznaczonych zgodnie z formułą (39), zbudowano macierz odległości, która stanowiła podstawę łączenia gmin w grupy. Na przedstawionym na rysunku 29 schemacie kolejnych etapów aglomeracji wzrokowo można wyodrębnić trzy względnie zwarte grupy, jednak prowadzenie cięcia gałęzi drzewka połączeń wskazuje na konieczność wyodrębnienia jednej dużej grupy gmin (40 gmin) oraz kilku małych (trudno na podstawie tego uporządkowania precyzyjnie ocenić ile mniejszych grup należy wyodrębnić). W tabeli 82 wymieniono gminy wchodzące w skład czterech wyodrębnionych za pomocą tej metody skupień.

Rysunek 29. Hierarchiczne uporządkowanie badanych gmin w 2007 r. metodą J.H. Warda pod względem struktury uwarunkowań specjalistycznej infrastruktury techniczno-ekonomicznej z zakresu bazy noclegowej (UITSN)

Figure 29. Hierarchical ordering of the analysed communes in 2007 with J.H. Ward's method considering special technical-economic infrastructure conditions in the area of accommodation facilities (UITSN)

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Tabela 82. Wyniki grupowania gmin metodą J.H. Warda według struktury *UITSN*
Table 82. Results of commune grouping using J.H. Ward's method according to *UITSN* structure

Grupy	Nazwy gmin wraz z oznaczeniami symbolicznymi
1	Krynica-Zdrój (G_{15})
2	Zawoja (G_{34}), Ujsoły (G_{49})
3	Mszana Dolna (G_{10}), Krościenko nad Dunajcem (G_{22}), Łapsze Niżne (G_{24}), Ochotnica Dolna (G_{26}), Bukowina Tatrzańska (G_{36}), Kościelisko (G_{37}), Lutowiska (G_{40})
4	Kamienna Góra (G_1), Lewin Kłodzki (G_2), Stronie Śląskie (G_3), Czarny Bór (G_4), Głuszycza (G_5), Mieroszów (G_6), Uście Gorlickie (G_7), Dobra (G_8), Kamienica (G_9), Niedźwiedź (G_{11}), Słopnice (G_{12}), Lubień (G_{13}), Tokarnia (G_{14}), Łabowa (G_{16}), Muszyna (G_{17}), Piwniczna-Zdrój (G_{18}), Czarny Dunajec (G_{19}), Czorsztyn (G_{20}), Jabłonka (G_{21}), Lipnica Wielka (G_{23}), Nowy Targ (G_{25}), Raba Wyżna (G_{27}), Rabka-Zdrój (G_{28}), Spytkowice (G_{29}), Szaflary (G_{30}), Bystra-Sidzina (G_{31}), Jordanów (G_{32}), Stryszawa (G_{33}), Biały Dunajec (G_{35}), Poronin (G_{38}), Czarna (G_{39}), Cisna (G_{41}), Komańcza (G_{42}), Istebna (G_{43}), Jeleśnia (G_{44}), Koszarawa (G_{45}), Milówka (G_{46}), Rajcza (G_{47}), Ślemień (G_{48}), Węgierska Górka (G_{50})

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Użycie metody środków ciężkości umożliwiło podzielenie badanego zbioru gmin na cztery grupy typologiczne pod względem struktury *UITSN*. Ich skład przedstawiono w tabeli 83. Wynikowa liczba grup ($K = 4$) została ustalona po drugiej iteracji. Analiza wartości syntetycznych mierników jakości klasyfikacji dla różnych wariantów liczby skupień pozwoliła na stwierdzenie dwóch ich lokalnych minimów, a mianowicie przy $K = 4$ oraz przy $K = 6$. Ostatecznie przyjęto podział gmin na cztery skupienia, gdyż pomocniczo kierowano się wartością miernika *silhouette coefficient*, która pozwoliła ocenić jako dobry ($SC = 0,490$) podział na sześć grup, natomiast podział na cztery grupy – jako bardzo dobry ($SC = 0,763$).

Tabela 83. Wyniki grupowania gmin metodą środków ciężkości według struktury *UITSN*

Table 83. Results of commune grouping using the centre of gravity method according to *UITSN* structure

Grupy	Nazwy gmin wraz z oznaczeniami symbolicznymi
1	Krynica-Zdrój (G_{15})
2	Zawoja (G_{34}), Ujsoły (G_{49})
3	Łapsze Niżne (G_{24}), Ochotnica Dolna (G_{26}), Kościelisko (G_{37}), Lutowiska (G_{40})
4	Kamienna Góra (G_1), Lewin Kłodzki (G_2), Stronie Śląskie (G_3), Czarny Bór (G_4), Głuszycza (G_5), Mieroszów (G_6), Uście Gorlickie (G_7), Dobra (G_8), Kamienica (G_9), Mszana Dolna (G_{10}), Niedźwiedź (G_{11}), Słopnice (G_{12}), Lubień (G_{13}), Tokarnia (G_{14}), Łabowa (G_{16}), Muszyna (G_{17}), Piwniczna-Zdrój (G_{18}), Czarny Dunajec (G_{19}), Czorsztyn (G_{20}), Jabłonka (G_{21}), Krościenko nad Dunajcem (G_{22}), Lipnica Wielka (G_{23}), Nowy Targ (G_{25}), Raba Wyżna (G_{27}), Rabka-Zdrój (G_{28}), Spytkowice (G_{29}), Szaflary (G_{30}), Bystra-Sidzina (G_{31}), Jordanów (G_{32}), Stryszawa (G_{33}), Biały Dunajec (G_{35}), Bukowina Tatrzańska (G_{36}), Poronin (G_{38}), Czarna (G_{39}), Cisna (G_{41}), Komańcza (G_{42}), Istebna (G_{43}), Jeleśnia (G_{44}), Koszarawa (G_{45}), Milówka (G_{46}), Rajcza (G_{47}), Ślemień (G_{48}), Węgierska Górka (G_{50})

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

W tabeli 84 zamieszczono obliczone odległości między grupami (od ich środków ciężkości) wyodrębnionymi na podstawie podobieństwa struktury *UITSN*. Na podstawie przedstawionych danych można zauważyć, że największy dystans pod względem struktury *UITSN* dzieli grupę pierwszą od grup drugiej, trzeciej i czwartej (kolejno coraz mniejsze odległości, choć wszystkie na zbliżonym poziomie). Z kolei najmniejszy dystans zaobserwowano między grupami trzecią i czwartą.

Tabela 84. Odległości między skupieniami wyodrębnionymi metodą środków ciężkości (struktura *UITSN*)

Table 84. Distances between clusters identified using the centre of gravity method (*UITSN* structure)

Skupienie	Skupienie			
	1	2	3	4
1	0,000	2,317	2,254	2,222
2	2,317	0,000	0,750	0,656
3	2,254	0,750	0,000	0,378
4	2,222	0,656	0,378	0,000

Źródło: obliczenia własne.

W tabeli 85 podano wartości średnie unormowanych zmiennych opisujących strukturę *UITSN* według poszczególnych skupień. Jak wynika z przedstawionych danych, skupienie pierwsze dominuje nad pozostałymi pod względem trzech cech (liczby moteli, gospodarstw agroturystycznych i pokoi gościnnych), podobnie jak grupa czwarta (liczby domów wycieczkowych, schronisk młodzieżowych oraz domków turystycznych). Skupienia drugie i trzecie dominują pod względem wartości średnich największej liczby zmiennych (grupa druga w szczególności: liczba hoteli, schronisk, ośrodków wczasowych, pól biwakowych, natomiast grupa trzecia – liczba pensjonatów, ośrodków kolonijnych, szkoleniowo-wypoczynkowych, kempingów).

Wyodrębnianie grup gmin podobnych pod względem struktury uwarunkowań związanych ze specjalistyczną infrastrukturą techniczno-ekonomiczną z zakresu bazy gastronomicznej (UITSG). Struktura UITSG opisana została przez zestaw zmiennych oznaczonych symbolami: $UITSG_1$, $UITSG_2$ i $UITSG_3$ (nazwy zmiennych podano w tabeli 44, aneks, załącznik 1). Wartości znormalizowane tych cech diagnostycznych posłużyły do obliczenia odległości między badanymi gminami i do skonstruowania macierzy odległości, która stała się podstawą podziału gmin pod względem struktury UITSG. Na podstawie analizy drzewka połączeń (rys. 30) można wyodrębnić do pięciu względnie wyraźnych skupień. Skład wyodrębnionych w ten sposób grup przedstawiono w tabeli 86.

Tabela 85. Średnie wartości zmiennych znormalizowanych w poszczególnych skupieniach uzyskanych metodą środków ciężkości (struktura *UITSN*)
Table 85. Mean values of normalised variables in individual clusters obtained using the centre of gravity method (*UITSN* structure)

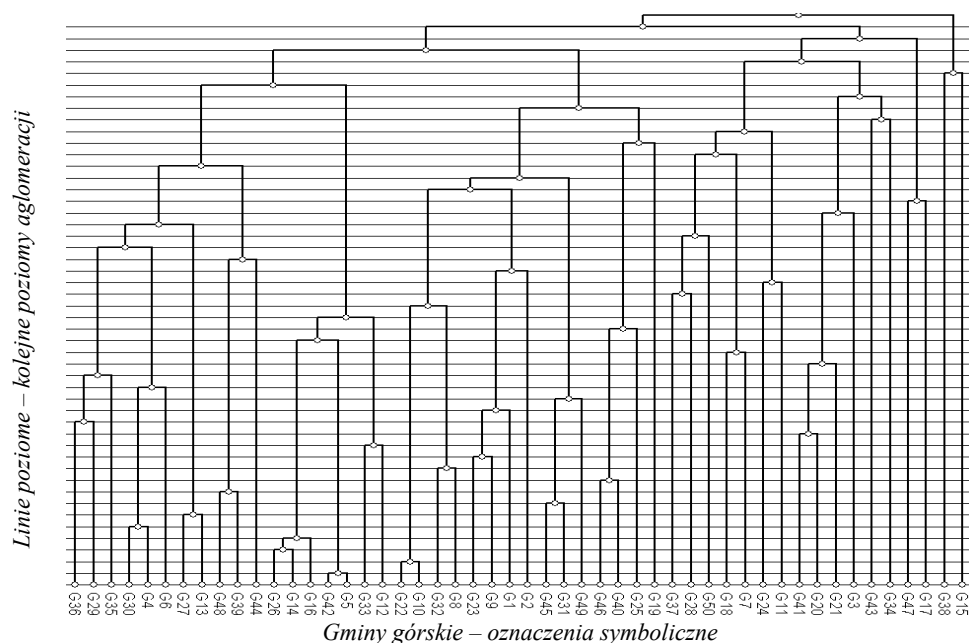
Warstwa	Skupienia wyodrębnione pod względem struktury <i>UITSN</i>			
	1	2	3	4
<i>UITSN</i> ₁	0,000	0,224	0,168	0,031
<i>UITSN</i> ₂	6,273	0,000	0,000	0,000
<i>UITSN</i> ₃	0,000	0,000	0,053	0,033
<i>UITSN</i> ₄	0,000	0,000	0,098	0,041
<i>UITSN</i> ₅	0,000	0,000	0,000	0,053
<i>UITSN</i> ₆	0,000	0,185	0,046	0,028
<i>UITSN</i> ₇	0,000	0,000	0,000	0,056
<i>UITSN</i> ₈	0,000	0,042	0,042	0,033
<i>UITSN</i> ₉	0,019	0,085	0,033	0,023
<i>UITSN</i> ₁₀	0,000	0,268	0,268	0,031
<i>UITSN</i> ₁₁	0,000	0,000	0,157	0,033
<i>UITSN</i> ₁₂	0,000	2,195	0,000	0,000
<i>UITSN</i> ₁₃	0,000	0,000	1,051	0,000
<i>UITSN</i> ₁₄	0,000	0,000	0,000	0,057
<i>UITSN</i> ₁₅	0,000	0,000	0,823	0,000
<i>UITSN</i> ₁₆	0,000	0,109	0,109	0,036
<i>UITSN</i> ₁₇	0,030	0,076	0,068	0,020
<i>UITSN</i> ₁₈	0,037	0,012	0,018	0,020
<i>UITSN</i> ₁₉	0,000	0,083	0,079	0,047
<i>UITSN</i> ₂₀	0,121	0,057	0,048	0,030

Źródło: obliczenia własne.

Tabela 86. Wyniki grupowania gmin metodą J.H. Warda według struktury *UITSG*
Table 86. Results of commune grouping using J.H. Ward's method according to *UITSG* structure

Grupy	Nazwy gmin wraz z oznaczeniami symbolicznymi
1	Krynica-Zdrój (<i>G</i> ₁₅), Poronin (<i>G</i> ₃₈)
2	Muszyna (<i>G</i> ₁₇), Rajcza (<i>G</i> ₄₇)
3	Stronie Śląskie (<i>G</i> ₃), Uście Gorlickie (<i>G</i> ₇), Niedźwiedź (<i>G</i> ₁₁), Piwniczna-Zdrój (<i>G</i> ₁₈), Czorsztyn (<i>G</i> ₂₀), Jabłonka (<i>G</i> ₂₁), Łapsze Niżne (<i>G</i> ₂₄), Rabka-Zdrój (<i>G</i> ₂₈), Zawoja (<i>G</i> ₃₄), Kościelisko (<i>G</i> ₃₇), Cisna (<i>G</i> ₄₁), Istebna (<i>G</i> ₄₃), Węgierska Górka (<i>G</i> ₅₀)
4	Kamienna Góra (<i>G</i> ₁), Lewin Kłodzki (<i>G</i> ₂), Dobra (<i>G</i> ₈), Kamienica (<i>G</i> ₉), Mszana Dolna (<i>G</i> ₁₀), Czarny Dunajec (<i>G</i> ₁₉), Krościenko nad Dunajcem (<i>G</i> ₂₂), Lipnica Wielka (<i>G</i> ₂₃), Nowy Targ (<i>G</i> ₂₅), Bystra-Sidzina (<i>G</i> ₃₁), Jordanów (<i>G</i> ₃₂), Lutowiska (<i>G</i> ₄₀), Koszarawa (<i>G</i> ₄₅), Milówka (<i>G</i> ₄₆), Ujsoły (<i>G</i> ₄₉)
5	Czarny Bór (<i>G</i> ₄), Głuszycza (<i>G</i> ₅), Mieroszów (<i>G</i> ₆), Słupnice (<i>G</i> ₁₂), Lubień (<i>G</i> ₁₃), Tokarnia (<i>G</i> ₁₄), Łabowa (<i>G</i> ₁₆), Ochotnica Dolna (<i>G</i> ₂₆), Raba Wyżna (<i>G</i> ₂₇), Spytkowice (<i>G</i> ₂₉), Szaflary (<i>G</i> ₃₀), Stryszawa (<i>G</i> ₃₃), Biały Dunajec (<i>G</i> ₃₅), Bukowina Tatrzańska (<i>G</i> ₃₆), Czarna (<i>G</i> ₃₉), Komańcza (<i>G</i> ₄₂), Jeleśnia (<i>G</i> ₄₄), Ślemień (<i>G</i> ₄₈)

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Rysunek 30. Hierarchiczne uporządkowanie badanych gmin w 2007 r. metodą J. H. Warda pod względem struktury uwarunkowań specjalistycznej infrastruktury techniczno-ekonomicznej z zakresu bazy gastronomicznej (*UITSG*)
Figure 30. Hierarchical ordering of the analysed communes in 2007 with J. H. Ward's method considering special technical-economic infrastructure conditions in the area of catering facilities(*UITSG*)

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Strukturę *UITSG* poddano następnie analizie, wykorzystując w tym celu metodę środków ciężkości. Minimalne wartości użytych w pracy syntetycznych mierników jakości klasyfikacji – formuły (41) i (43) – odnaleziono przy parametrze $K = 5$ (pięć skupień). Wyniki grupowania przedstawiono w tabeli 87. Rezultat otrzymano po drugiej iteracji. Taki podział można ocenić jako bardzo dobry – wskazuje to na wartość miernika *silhouette coefficient* ($SC = 0,748$).

Skład grup wyodrębnionych za pomocą metody J. H. Warda oraz metody środków ciężkości jest niemal identyczny (tab. 86 i 87). Jedynie gmina Węgierska Górka zgodnie z metodą J. H. Warda znalazła się w grupie drugiej, natomiast w wyniku użytej metody środków ciężkości znalazła się w grupie trzeciej.

Tabela 87. Wyniki grupowania gmin metodą środków ciężkości według struktury *UITSG*

Table 87. Results of commune grouping using the centre of gravity method according to *UITSG* structure

Grupy	Nazwy gmin wraz z oznaczeniami symbolicznymi
1	Krynica-Zdrój (G_{15}), Poronin (G_{38})
2	Muszyna (G_{17}), Rajcza (G_{47})
3	Stronie Śląskie (G_3), Uście Gorlickie (G_7), Niedźwiedź (G_{11}), Piwniczna-Zdrój (G_{18}), Czorsztyń (G_{20}), Jabłonka (G_{21}), Łapsze Niżne (G_{24}), Rabka-Zdrój (G_{28}), Zawoja (G_{34}), Kościelisko (G_{37}), Cisna (G_{41}), Istebna (G_{43})
4	Kamienna Góra (G_1), Lewin Kłodzki (G_2), Dobra (G_8), Kamienica (G_9), Mszana Dolna (G_{10}), Czarny Dunajec (G_{19}), Krościenko nad Dunajcem (G_{22}), Lipnica Wielka (G_{23}), Nowy Targ (G_{25}), Bystra-Sidzina (G_{31}), Jordanów (G_{32}), Lutowiska (G_{40}), Koszarawa (G_{45}), Milówka (G_{46}), Ujsoły (G_{49}), Węgierska Górka (G_{50})
5	Czarny Bór (G_4), Głuszycza (G_5), Mieroszów (G_6), Słopnice (G_{12}), Lubień (G_{13}), Tokarnia (G_{14}), Łabowa (G_{16}), Ochotnica Dolna (G_{26}), Raba Wyżna (G_{27}), Spytkowice (G_{29}), Szaflary (G_{30}), Stryszawa (G_{33}), Biały Dunajec (G_{35}), Bukowina Tatrzańska (G_{36}), Czarna (G_{39}), Komańcza (G_{42}), Jeleśnia (G_{44}), Ślemień (G_{48})

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

W tabeli 88 podano odległości między środkami ciężkości poszczególnych grup (skupień) otrzymanych w wyniku zastosowania metody środków ciężkości. Z przedstawionych danych wynika, że największy dystans pod względem struktury wyposażenia obszaru w bazę gastronomiczną w 2007 r. wystąpił między skupieniami pierwszym i czwartym oraz pierwszym i piątym (nieco mniejsza odległość). Najmniejszy dystans odnotowano natomiast między skupieniami czwartym i piątym.

Tabela 88. Odległości między skupieniami wyodrębnionymi metodą środków ciężkości (struktura *UITSG*)

Table 88. Distances between clusters identified using the centre of gravity method (*UITSG* structure)

Skupienie	Skupienie				
	1	2	3	4	5
1	0,000	1,376	1,903	2,206	2,238
2	1,376	0,000	0,816	1,010	1,112
3	1,903	0,816	0,000	0,334	0,376
4	2,206	1,010	0,334	0,000	0,177
5	2,238	1,112	0,376	0,177	0,000

Źródło: obliczenia własne.

Tabela 89 wskazuje, że wyodrębniona pierwsza grupa gmin charakteryzuje się korzystnym poziomem uwarunkowań *UITSG*, wyrażonym przez zmienne *UITSG*₁ (restauracje) i *UITSG*₂ (kawiarnie), natomiast grupa druga – przez zmienną *UITSG*₃ (bary mleczne, szybkiej obsługi, piwne, puby). Grupy trzecia, czwarta i piąta charakteryzują się kolejno coraz mniej korzystnym poziomem uwarunkowań określanych przez tę strukturę.

Tabela 89. Średnie wartości zmiennych znormalizowanych w poszczególnych skupieniach uzyskanych metodą środków ciężkości (struktura *UITSG*)

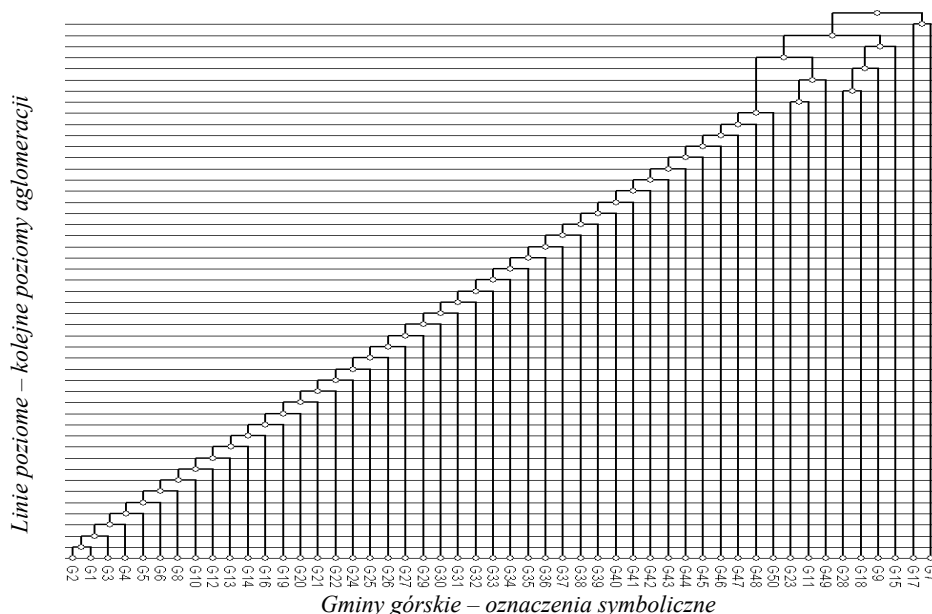
Table 89. Mean values of normalised variables in individual clusters obtained using the centre of gravity method (*UITSG* structure)

Warstwa	Skupienia wyodrębnione pod względem struktury <i>UITSG</i>				
	1	2	3	4	5
<i>UITSG</i> ₁	1,564	0,229	0,559	0,153	0,212
<i>UITSG</i> ₂	3,404	1,676	0,515	0,137	0,064
<i>UITSG</i> ₃	0,259	0,942	0,342	0,383	0,063

Źródło: obliczenia własne.

Wyodrębnianie grup gmin podobnych pod względem struktury uwarunkowań związanych ze specjalistyczną infrastrukturą techniczno-ekonomiczną z zakresu bazy uzdrowiskowej (UITSU). Do badania przestrzennego zróżnicowania górskich obszarów wiejskich z punktu widzenia struktury UITSU przyjęto zmienne oznaczone symbolami UITSU₁-UITSU₄. Nazwy tych cech przedstawiono w tabeli 44 (aneks, załącznik 1). Po dokonaniu normalizacji zmiennych zgodnie z formułą (16), wyznaczono odległości pomiędzy analizowanymi gminami za pomocą reguły (39). Korzystając z wyznaczonych odległości, skonstruowano macierz odległości, która stanowiła podstawę ustalenia grup gmin podobnych pod względem struktury UITSU. Zastosowano różne metody grupowania, których rezultaty były zbliżone. Kolejne etapy łączenia gmin metodą J.H. Warda przedstawiono na rysunku 31.

Hierarchiczne uporządkowanie gmin pod względem podobieństwa struktury *UITSU* tworzy interesujący wizualnie układ. Gminy połączone w jedną grupę, która na rysunku przypomina kształtem trójkąt, charakteryzują się takim samym poziomem uwarunkowań *UITSU* rozwoju. Z tabeli 10 można odczytać, że gminy wchodzące w skład tej grupy opisane zostały przez równą zero wartość zmiennej syntetycznej charakteryzującej poziom uwarunkowań z zakresu bazy uzdrowiskowej. Opierając się na schemacie J.H. Warda wyodrębniono cztery grupy typologiczne, których skład przedstawiono w tabeli 90.

Rysunek 31. Hierarchiczne uporządkowanie badanych gmin w 2007 r. metodą J.H. Warda pod względem struktury uwarunkowań specjalistycznej infrastruktury techniczno-ekonomicznej z zakresu bazy uzdrowskiej (UITSU)

Figure 31. Hierarchical ordering of the analysed communes in 2007 with J.H. Ward's method considering special technical-economic infrastructure conditions in the area of health resort facilities(UITSU)

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Tabela 90. Wyniki grupowania gmin metodą J.H. Warda według struktury UITSU
Table 90. Results of commune grouping using J.H. Ward's method according to UITSU structure

Grupy	Nazwy gmin wraz z oznaczeniami symbolicznymi
1	Uście Gorlickie (G_7)
2	Muszyzna (G_{17})
3	Kamienica (G_9), Krynica-Zdrój (G_{15}), Piwniczna-Zdrój (G_{18}), Rabka-Zdrój (G_{28})
4	Kamienna Góra (G_1), Lewin Kłodzki (G_2), Stronie Śląskie (G_3), Czarny Bór (G_4), Głuszycza (G_5), Mieroszów (G_6), Dobra (G_8), Mszana Dolna (G_{10}), Niedźwiedź (G_{11}), Słopnice (G_{12}), Lubień (G_{13}), Tokarnia (G_{14}), Łabowa (G_{16}), Czarny Dunajec (G_{19}), Czorsztyń (G_{20}), Jabłonka (G_{21}), Krościenko nad Dunajcem (G_{22}), Lipnica Wielka (G_{23}), Łąpsze Niżne (G_{24}), Nowy Targ (G_{25}), Ochotnica Dolna (G_{26}), Raba Wyżna (G_{27}), Spytkowice (G_{29}), Szaflary (G_{30}), Bystra-Sidzina (G_{31}), Jordanów (G_{32}), Stryżawa (G_{33}), Zawoja (G_{34}), Biały Dunajec (G_{35}), Bukowina Tatrzańska (G_{36}), Kościelisko (G_{37}), Poronin (G_{38}), Czarna (G_{39}), Lutowiska (G_{40}), Cisna (G_{41}), Komańcza (G_{42}), Istebna (G_{43}), Jeleśnia (G_{44}), Koszarawa (G_{45}), Milówka (G_{46}), Rajcza (G_{47}), Ślemień (G_{48}), Ujszoły (G_{49}), Węgierska Górka (G_{50})

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Wykorzystując metodę środków ciężkości w celu wskazania grup gmin podobnych względem struktury *UITSU*, jako wynikowy przyjęto podział na pięć grup typologicznych. Rezultat (tabela 91) osiągnięto już po pierwszej iteracji. Za pomocą miernika *silhouette coefficient* przeprowadzony podział można ocenić jako bardzo dobry ($SC = 0,971$). Skład grup wyodrębnionych metodami J.H. Warda i środków ciężkości jest w zasadzie identyczny – wskazane metodą środków ciężkości grupy trzecia i czwarta zostały połączone w metodzie J.H. Warda w jedną grupę (trzecią). Nadto można wskazać, że cztery pierwsze grupy określone za pomocą metody środków ciężkości sumarycznie składem odpowiadają grupom pierwszej, drugiej i trzeciej, wyróżnionym metodą trzech średnich (tab. 25).

Tabela 91. Wyniki grupowania gmin metodą środków ciężkości według struktury *UITSU*

Table 91. Results of commune grouping using the centre of gravity method according to *UITSU* structure

Grupy	Nazwy gmin wraz z oznaczeniami symbolicznymi
1	Uście Gorlickie (G_7)
2	Muszyna (G_{17})
3	Krynica-Zdrój (G_{15})
4	Kamienica (G_9), Piwniczna-Zdrój (G_{18}), Rabka-Zdrój (G_{28})
5	Kamienna Góra (G_1), Lewin Kłodzki (G_2), Stronie Śląskie (G_3), Czarny Bór (G_4), Głuszyca (G_5), Mieroszów (G_6), Dobra (G_8), Mszana Dolna (G_{10}), Niedźwiedź (G_{11}), Słopnice (G_{12}), Lubień (G_{13}), Tokarnia (G_{14}), Łabowa (G_{16}), Czarny Dunajec (G_{19}), Czorsztyn (G_{20}), Jabłonka (G_{21}), Krościenko nad Dunajcem (G_{22}), Lipnica Wielka (G_{23}), Łąpsze Niżne (G_{24}), Nowy Targ (G_{25}), Ochotnica Dolna (G_{26}), Raba Wyżna (G_{27}), Spytkowice (G_{29}), Szaflary (G_{30}), Bystra-Sidzina (G_{31}), Jordanów (G_{32}), Stryszawa (G_{33}), Zawoja (G_{34}), Biały Dunajec (G_{35}), Bukowina Tatrzańska (G_{36}), Kościelisko (G_{37}), Poronin (G_{38}), Czarna (G_{39}), Lutowiska (G_{40}), Cisna (G_{41}), Komańcza (G_{42}), Istebna (G_{43}), Jeleśnia (G_{44}), Koszarawa (G_{45}), Milówka (G_{46}), Rajcza (G_{47}), Ślemień (G_{48}), Ujsoły (G_{49}), Węgierska Górka (G_{50})

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Z danych zamieszczonych w tabeli 92 wyraźnie wynika, że najbardziej różniącą się od pozostałych jest grupa pierwsza, przy czym jest ona w przybliżeniu równo oddalona od grup drugiej, czwartej i piątej. Najbardziej podobnymi do siebie są skupienia czwarte i piąte.

Z danych zamieszczonych w tabeli 93 wynika, że wyróżniona za pomocą metody środków ciężkości grupa pierwsza jest dominująca pod względem wartości średniej zmiennych *UITSU*₂ (uzdrowiskowe zakłady przyrodolecznicze, przychodnie uzdrowiskowe) i *UITSU*₃ (turystyczne zakłady uzdrowiskowe), grupa druga dominuje pod względem wartości średniej zmiennej *UITSU*₄ (ujęcia wód leczniczych i mineralnych), natomiast grupa trzecia – zmiennych *UITSU*₁ (szpitale uzdrowiskowe, sanatoria uzdrowiskowe) i *UITSU*₃ (wartość średnia zmiennej *UITSU*₃ taka jak w grupie pierwszej).

Tabela 92. Odległości między skupieniami wyodrębnionymi metodą środków ciężkości (struktura *UITSU*)**Table 92.** Distances between clusters identified using the centre of gravity method (*UITSU* structure)

Skupienie	Skupienie				
	1	2	3	4	5
1	0,000	11,399	10,645	11,396	11,404
2	11,399	0,000	4,838	0,415	0,749
3	10,645	4,838	0,000	4,808	4,809
4	11,396	0,415	4,808	0,000	0,334
5	11,404	0,749	4,809	0,334	0,000

Źródło: obliczenia własne.

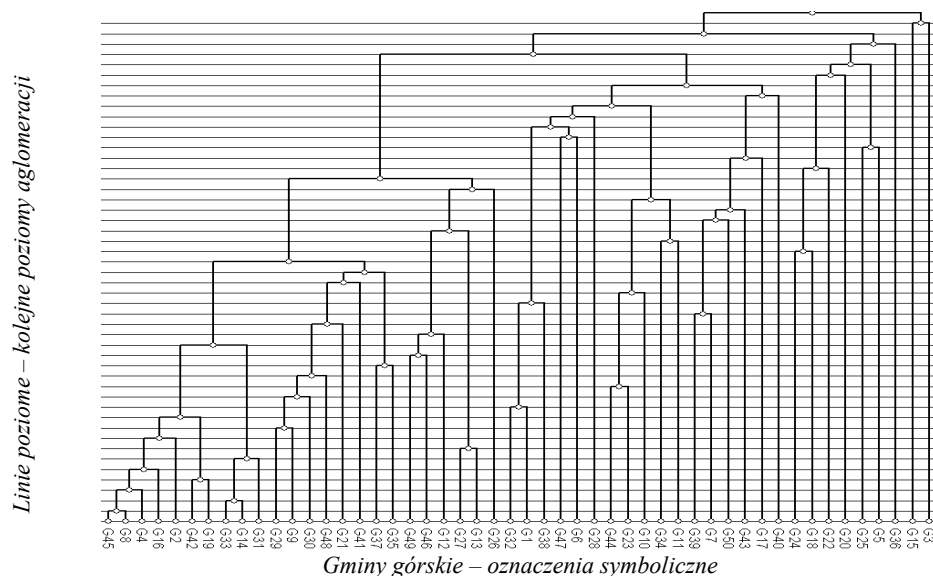
Tabela 93. Średnie wartości znormalizowanych w poszczególnych skupieniach uzyskanych metodą środków ciężkości (struktura *UITSU*)**Table 93.** Mean values of normalised variables in individual clusters obtained using the centre of gravity method (*UITSU* structure)

Warstwa	Skupienia wyodrębnione pod względem struktury <i>UITSU</i>				
	1	2	3	4	5
<i>UITSU</i> ₁	5,390	0,000	7,186	0,000	0,000
<i>UITSU</i> ₂	17,781	0,000	0,000	0,000	0,000
<i>UITSU</i> ₃	6,321	0,000	6,321	0,000	0,000
<i>UITSU</i> ₄	1,225	2,012	0,525	0,904	0,012

Źródło: obliczenia własne.

Wyodrębnianie grup gmin podobnych pod względem struktury uwarunkowań rozwoju związanych ze specjalistyczną infrastrukturą techniczno-ekonomiczną z zakresu infrastruktury turystycznej (UITST). Podstawą określenia grup gmin charakteryzujących się podobną strukturą, określoną przez poziom wyposażenia obszaru urządzeniami infrastruktury turystycznej, były cechy oznaczone symbolami: *UITST*₁, ..., *UITST*₂₉, których nazwy przedstawiono w tabeli 44 (aneks, załącznik 1). Na podstawie danych znormalizowanych obliczono odległości zgodnie z formułą (39) i skonstruowano macierz odległości, która stała się podstawą hierarchicznego uporządkowania badanych gmin metodą J. H. Warda (rys. 32).

Skład grup gmin wyodrębnionych metodą J.H. Warda przedstawiono w tabeli 94. Na podstawie analizy drzewka połączeń przyjęto podział na sześć skupień.

Rysunek 32. Hierarchiczne uporządkowanie badanych gmin w 2007 r. metodą J. H. Warda pod względem struktury uwarunkowań specjalistycznej infrastruktury techniczno-ekonomicznej z zakresu infrastruktury turystycznej (UITST)

Figure 32. Hierarchical ordering of the analysed communes in 2007 with J.H. Ward's method considering special technical-economic infrastructure conditions in the area of tourist infrastructure (UITST)

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Tabela 94. Wyniki grupowania gmin metodą J. H. Warda według struktury UITST

Table 94. Results of commune grouping using J. H. Ward's method according to UITST structure

Grupy	Nazwy gmin wraz z oznaczeniami symbolicznymi
1	Stronie Śląskie (G_3)
2	Krynica-Zdrój (G_{15})
3	Bukowina Tatrzańska (G_{36})
4	Głuszycza (G_5), Piwniczna-Zdrój (G_{18}), Czorsztyn (G_{20}), Krościenko nad Dunajcem (G_{22}), Łapsze Niżne (G_{24}), Nowy Targ (G_{25})
5	Kamienna Góra (G_1), Mieroszów (G_6), Uście Gorlickie (G_7), Mszana Dolna (G_{10}), Niedźwiedź (G_{11}), Muszyna (G_{17}), Lipnica Wielka (G_{23}), Rabka-Zdrój (G_{28}), Jordanów (G_{32}), Zawoja (G_{34}), Poronin (G_{38}), Czarna (G_{39}), Lutowiska (G_{40}), Istebna (G_{43}), Jeleśnia (G_{44}), Rajcza (G_{47}), Węgierska Górka (G_{50})
6	Lewin Kłodzki (G_2), Czarny Bór (G_4), Dobra (G_8), Kamienica (G_9), Słopnice (G_{12}), Lubień (G_{13}), Tokarnia (G_{14}), Łabowa (G_{16}), Czarny Dunajec (G_{19}), Jablonka (G_{21}), Ochotnica Dolna (G_{26}), Raba Wyżna (G_{27}), Spytkowice (G_{29}), Szaflary (G_{30}), Bystra-Sidzina (G_{31}), Stryżawa (G_{33}), Biały Dunajec (G_{35}), Kościelisko (G_{37}), Cisna (G_{41}), Komańcza (G_{42}), Koszarawa (G_{45}), Milówka (G_{46}), Ślemień (G_{48}), Ujsoły (G_{49})

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

W wyniku zastosowania metody środków ciężkości uzyskano różne warianty podziału na K ($K = 3,4, \dots, 8$) skupień. Ocena wartości zastosowanych syntetycznych mierników jakości klasyfikacji pozwoliła przyjąć jako najlepszy z możliwych podział na pięć grup typologicznych. Podział ten otrzymano już po pierwszej iteracji. Na podstawie wartości miernika *silhouette coefficient* uzyskany rezultat można uznać za dobry ($SC = 0,612$). Skład wyróżnionych metodą środków ciężkości grup gmin podobnych pod względem struktury wyposażenia w urządzenia infrastruktury turystycznej (*UITST*) przedstawiono w tabeli 95.

Tabela 95. Wyniki grupowania gmin metodą środków ciężkości według struktury *UITST*

Table 95. Results of commune grouping using the centre of gravity method according to *UITST* structure

Grupy	Nazwy gmin wraz z oznaczeniami symbolicznymi
1	Stronie Śląskie (G_3)
2	Krynica-Zdrój (G_{15})
3	Bukowina Tatrzańska (G_{36})
4	Głuszyca (G_5), Piwniczna-Zdrój (G_{18}), Czorsztyn (G_{20}), Krościenko nad Dunajcem (G_{22}), Łapsze Niżne (G_{24}), Nowy Targ (G_{25})
5	Kamienna Góra (G_1), Lewin Kłodzki (G_2), Czarny Bór (G_4), Mieroszów (G_6), Uście Gorlickie (G_7), Dobra (G_8), Kamienica (G_9), Mszana Dolna (G_{10}), Niedźwiedź (G_{11}), Słopnice (G_{12}), Lubień (G_{13}), Tokarnia (G_{14}), Łabowa (G_{16}), Muszyna (G_{17}), Czarny Dunajec (G_{19}), Jabłonka (G_{21}), Lipnica Wielka (G_{23}), Ochotnica Dolna (G_{26}), Raba Wyżna (G_{27}), Rabka-Zdrój (G_{28}), Spytkowice (G_{29}), Szaflary (G_{30}), Bystra-Sidzina (G_{31}), Jordanów (G_{32}), Stryszawa (G_{33}), Zawoja (G_{34}), Biały Dunajec (G_{35}), Kościelisko (G_{37}), Poronin (G_{38}), Czarna (G_{39}), Lutowiska (G_{40}), Cisna (G_{41}), Komańcza (G_{42}), Istebnia (G_{43}), Jeleśnia (G_{44}), Koszarawa (G_{45}), Milówka (G_{46}), Rajcza (G_{47}), Ślemień (G_{48}), Ujsoły (G_{49}), Węgierska Górka (G_{50})

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Zestawienia gmin w grupy otrzymane obydwoma przyjętymi metodami są w zasadzie identyczne, z tym że ustalone metodą J.H. Warda grupy piąta i szósta są co do składu zgodne z grupą piątą wyodrębnioną za pomocą metody środków ciężkości.

W tabeli 96 przytoczono odległości obliczone pomiędzy skupieniami wyodrębnionymi metodą środków ciężkości. Z przedstawionych danych wynika, że najbardziej różnią się pod względem struktury wyposażenia w urządzenia infrastruktury turystycznej (struktura *UITST*) skupienia pierwsze i drugie. Odległość między tymi skupieniami jest maksymalna i wynosi 1,701. Natomiast najbliżej siebie znajdują się skupienia czwarte i piąte – odległość jest najmniejsza i wynosi 0,111.

Tabela 96. Odległości między skupieniami wyodrębnionymi metodą środków ciężkości (struktura *UITST*)**Table 96.** Distances between clusters identified using the centre of gravity method (*UITST* structure)

Skupienie	Skupienie				
	1	2	3	4	5
1	0,000	1,701	1,000	0,937	0,959
2	1,701	0,000	1,429	1,408	1,411
3	1,000	1,429	0,000	0,325	0,323
4	0,937	1,408	0,325	0,000	0,111
5	0,959	1,411	0,323	0,111	0,000

Źródło: obliczenia własne.

Najwyższe średnie wartości cech opisujących strukturę *UITST* (tab. 97) odnotowano w drugim wyróżnionym skupieniu (13 cech, w tym: ścieżki przyrodnicze, korty tenisowe, baseny i kąpieliska, sauny, stadniny koni), następnie w pierwszym (8 cech, w tym: szlaki turystyczne piesze, rowerowe, ścieżki dydaktyczne, ścianki wspinaczkowe, hale sportowe), trzecim (7 cech, m.in.: wyciągi narciarskie, trasy narciarstwa zjazdowego, biegowego, turystyczne szlaki wodne, kolejki linowe), czwartym (5 cech, w tym: szlaki konne, boiska sportowe, szlaki kajakowe) oraz piątym (2 cechy: punkty widokowe, boiska do siatkówki plażowej).

Tabela 97. Średnie wartości zmiennych znormalizowanych w poszczególnych skupieniach uzyskanych metodą środków ciężkości (struktura *UITST*)**Table 97.** Mean values of normalised variables in individual clusters obtained using the centre of gravity method (*UITST* structure)

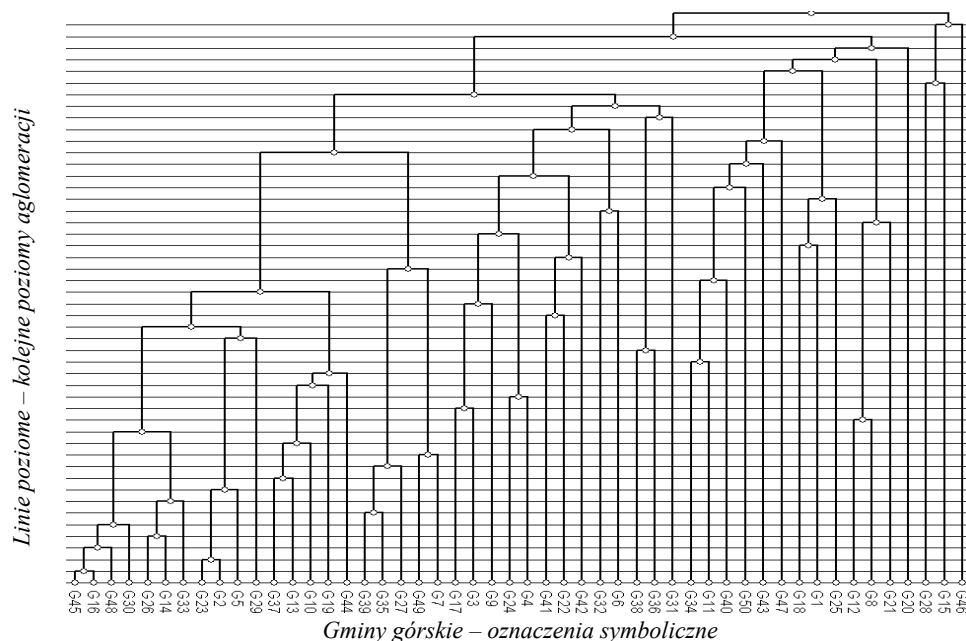
Warstwa	Skupienia wyodrębnione pod względem struktury <i>UITST</i>				
	1	2	3	4	5
<i>UITST</i> ₁	0,058	0,123	0,145	0,018	0,015
<i>UITST</i> ₂	0,000	0,029	1,145	0,015	0,022
<i>UITST</i> ₃	0,065	0,138	0,162	0,022	0,017
<i>UITST</i> ₄	0,000	4,545	0,000	0,000	0,000
<i>UITST</i> ₅	0,000	1,087	0,000	0,181	0,013
<i>UITST</i> ₆	0,026	0,011	0,024	0,009	0,011
<i>UITST</i> ₇	0,059	0,006	0,000	0,029	0,014
<i>UITST</i> ₈	0,000	0,000	0,000	0,037	0,035
<i>UITST</i> ₉	0,000	0,000	0,373	0,311	0,000

Warstwa	Skupienia wyodrębnione pod względem struktury <i>UITST</i>				
	1	2	3	4	5
<i>UITST</i> ₁₀	0,000	0,035	0,000	0,035	0,016
<i>UITST</i> ₁₁	1,599	0,000	0,000	0,267	0,000
<i>UITST</i> ₁₂	0,148	0,030	0,000	0,000	0,028
<i>UITST</i> ₁₃	0,000	0,089	0,000	0,015	0,035
<i>UITST</i> ₁₄	0,011	0,000	0,021	0,018	0,021
<i>UITST</i> ₁₅	0,078	0,078	0,000	0,078	0,013
<i>UITST</i> ₁₆	3,349	0,000	0,000	0,000	0,000
<i>UITST</i> ₁₇	0,067	0,022	0,000	0,026	0,021
<i>UITST</i> ₁₈	0,023	0,038	0,000	0,075	0,019
<i>UITST</i> ₁₉	0,000	0,000	0,000	0,023	0,041
<i>UITST</i> ₂₀	0,037	0,111	0,000	0,025	0,020
<i>UITST</i> ₂₁	0,056	0,056	0,000	0,028	0,021
<i>UITST</i> ₂₂	0,080	0,239	0,000	0,000	0,025
<i>UITST</i> ₂₃	0,034	0,858	0,000	0,034	0,024
<i>UITST</i> ₂₄	0,099	0,198	0,198	0,056	0,021
<i>UITST</i> ₂₅	0,275	0,549	0,824	0,046	0,034
<i>UITST</i> ₂₆	0,025	0,050	0,025	0,021	0,020
<i>UITST</i> ₂₇	0,063	0,074	0,000	0,018	0,024
<i>UITST</i> ₂₈	0,000	0,000	0,000	0,207	0,012
<i>UITST</i> ₂₉	0,000	0,209	0,000	0,105	0,018

Źródło: obliczenia własne.

Wyodrębnianie grup gmin podobnych pod względem struktury uwarunkowań związanych z infrastrukturą społeczną (UIS). Struktura uwarunkowań rozwoju wynikających z poziomu infrastruktury społecznej składa się z elementów, stanowiących przez kolejne cechy diagnostyczne oznaczone symbolami: *UIS*₁, ..., *UIS*₃₀, których nazwy zamieszczono w tabeli 44 (aneks, załącznik 1). Na podstawie odległości wyznaczonych między badanymi gminami na podstawie przyjętego zestawu znormalizowanych zmiennych dokonano grupowania tych gmin pod względem podobieństwa struktury *UIS*. Kolejne etapy grupowania gmin metodą J. H. Warda przedstawiono na rysunku 33.

Na podstawie diagramu J. H. Warda można wskazać cztery wyraźne skupienia gmin. Skład grup wyodrębnionych metodą J. H. Warda przedstawiono w tabeli 98.

Rysunek 33. Hierarchiczne uporządkowanie badanych gmin w 2007 r. metodą J.H. Warda pod względem struktury uwarunkowań infrastruktury społecznej (UIS)
Figure 33. Hierarchical ordering of the analysed communes in 2007 with J.H. Ward's method considering social infrastructure conditions (UIS)

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Tabela 98. Wyniki grupowania gmin metodą J.H. Warda według struktury UIS
Table 98. Results of commune grouping using J.H. Ward's method according to UIS structure

Grupy	Nazwy gmin wraz z oznaczeniami symbolicznymi
1	Milówka (G_{46})
2	Krynica-Zdrój (G_{15}), Rabka-Zdrój (G_{28})
3	Kamienna Góra (G_1), Dobra (G_8), Niedźwiedź (G_{11}), Słpnice (G_{12}), Piwniczna-Zdrój (G_{18}), Czorsztyn (G_{20}), Jabłonka (G_{21}), Nowy Targ (G_{25}), Zawoja (G_{34}), Lutowiska (G_{40}), Istebna (G_{43}), Rajcza (G_{47}), Węgierska Górka (G_{50})
4	Lewin Kłodzki (G_2), Stronie Śląskie (G_3), Czarny Bór (G_4), Głuszycza (G_5), Mieroszów (G_6), Uście Gorlickie (G_7), Kamienica (G_9), Mszana Dolna (G_{10}), Lubień (G_{13}), Tokarnia (G_{14}), Łabowa (G_{16}), Muszyna (G_{17}), Czarny Dunajec (G_{19}), Krościenko nad Dunajcem (G_{22}), Lipnica Wielka (G_{23}), Łapsze Niżne (G_{24}), Ochotnica Dolna (G_{26}), Raba Wyżna (G_{27}), Spytkowice (G_{29}), Szaflary (G_{30}), Bystra-Sidzina (G_{31}), Jordanów (G_{32}), Stryszawa (G_{33}), Biały Dunajec (G_{35}), Bukowina Tatrzańska (G_{36}), Kościelisko (G_{37}), Poronin (G_{38}), Czarna (G_{39}), Cisna (G_{41}), Komańcza (G_{42}), Jeleśnia (G_{44}), Koszarawa (G_{45}), Ślemień (G_{48}), Ujsoły (G_{49})

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

W wyniku zastosowania metody środków ciężkości jako ostateczny przyjęto podział na cztery grupy, gdyż przy tej wartości parametru K wskaźniki użyte do oceny jakości klasyfikacji³⁴⁵ przyjmowały wartości minimalne. Dodatkowo należy wskazać, że przyjęty podział został – za pomocą miernika *silhouette coefficient* – oceniony jako dobry ($SC = 0,632$). Skład grup ustalony metodą środków ciężkości przedstawiono w tabeli 99. Rezultat uzyskano po przeprowadzeniu drugiej iteracji.

Tabela 99. Wyniki grupowania gmin metodą środków ciężkości według struktury *UIS*
Table 99. Results of commune grouping using the centre of gravity method according to *UIS* structure

Grupy	Nazwy gmin wraz z oznaczeniami symbolicznymi
1	Milówka (G_{46})
2	Krynica-Zdrój (G_{15}), Rabka-Zdrój (G_{28})
3	Kamienna Góra (G_1), Dobra (G_8), Niedzwiedz (G_{11}), Słopnice (G_{12}), Piwniczna-Zdrój (G_{18}), Czorsztyn (G_{20}), Jabłonka (G_{21}), Nowy Targ (G_{25}), Zawoja (G_{34}), Lutowiska (G_{40}), Istebna (G_{43}), Rajcza (G_{47}), Węgierska Górka (G_{50})
4	Lewin Kłodzki (G_2), Stronie Śląskie (G_3), Czarny Bór (G_4), Głuszycza (G_5), Mieroszów (G_6), Uście Gorlickie (G_7), Kamienica (G_9), Mszana Dolna (G_{10}), Lubień (G_{13}), Tokarnia (G_{14}), Łabowa (G_{16}), Muszyna (G_{17}), Czarny Dunajec (G_{19}), Krościenko nad Dunajcem (G_{22}), Lipnica Wielka (G_{23}), Łapsze Niżne (G_{24}), Ochotnica Dolna (G_{26}), Raba Wyżna (G_{27}), Spytkowice (G_{29}), Szaflary (G_{30}), Bystra-Sidzina (G_{31}), Jordanów (G_{32}), Stryszawa (G_{33}), Biały Dunajec (G_{35}), Bukowina Tatrzańska (G_{36}), Kościelisko (G_{37}), Poronin (G_{38}), Czarna (G_{39}), Cisna (G_{41}), Komańcza (G_{42}), Jeleśnia (G_{44}), Koszarawa (G_{45}), Ślemień (G_{48}), Ujsoły (G_{49})

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Na podstawie tabel 98 i 99 można stwierdzić, że skład grup wyróżnionych metodami J.H. Warda i środków ciężkości jest taki sam w obu wypadkach.

W celu oceny stopnia zróżnicowania uzyskanych metodą środków ciężkości grup obliczono między nimi odległości (według środków ciężkości tych grup) pod względem struktury *UIS* (tabela 100). Najbardziej różnią się od siebie skupienia pierwsze i drugie. Bardzo podobne natomiast okazały się skupienia trzecie i czwarte.

Poszczególne skupienia charakteryzują się przedstawionymi w tabeli 101 średnimi wartościami cech przyjętych jako zmienne objaśniające. Najwyższe średnie wartości elementów struktury *UIS* odnotowano w skupieniu drugim (15 zmiennych, w tym: szpitale, biblioteki, szkoły narciarskie, banki, bankomaty, kantory walut, punkty informacji turystycznej), następnie w pierwszym (8 zmiennych, w tym: przychodnie, praktyki lekarskie, apteki, kina, targowiska stałe, koła Polskiego Związku Łowieckiego), trzecim (7 zmiennych, w tym: targowiska sezonowe, straż graniczna, pożarna, agencje bankowe, placówki pocztowe, dyskoteki) i w czwartym (1 zmienna, tj. domy i ośrodki kultury, kluby i świetlice).

³⁴⁵ Syntetyczne mierniki jakości klasyfikacji o oznaczeniach: $SMJK_1$ (41) i $SMJK_2$ (43).

Tabela 100. Odległości między skupieniami wyodrębnionymi metodą środków ciężkości (struktura *UIS*)

Table 100. Distances between clusters identified using the centre of gravity method (*UIS* structure)

Skupienie	Skupienie			
	1	2	3	4
1	0,000	2,130	2,022	2,019
2	2,130	0,000	0,673	0,674
3	2,022	0,673	0,000	0,097
4	2,019	0,674	0,097	0,000

Źródło: obliczenia własne.

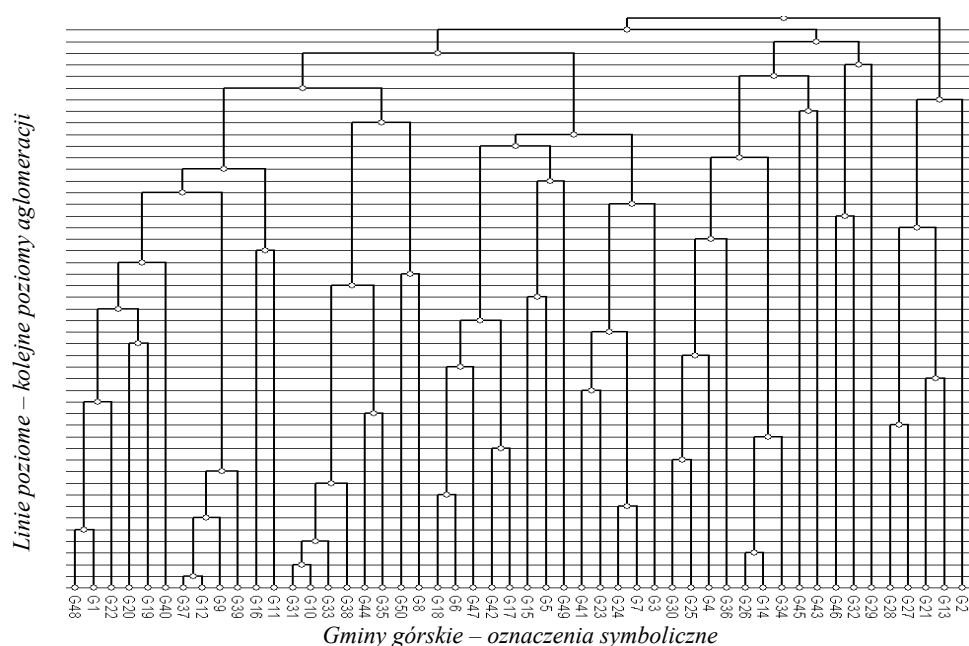
Tabela 101. Średnie wartości zmiennych znormalizowanych w poszczególnych skupieniach uzyskanych metodą środków ciężkości (struktura *UIS*)

Table 101. Mean values of normalised variables in individual clusters obtained using the centre of gravity method (*UIS* structure)

War- stwa	Skupienia wyodrębnione pod względem struktury <i>UIS</i>			
	1	2	3	4
<i>UIS</i> ₁	0,000	0,926	0,057	0,022
<i>UIS</i> ₂	0,019	0,006	0,014	0,012
<i>UIS</i> ₃	0,031	0,016	0,026	0,016
<i>UIS</i> ₄	0,014	0,003	0,013	0,011
<i>UIS</i> ₅	0,003	0,015	0,013	0,013
<i>UIS</i> ₆	5,885	0,000	0,000	0,000
<i>UIS</i> ₇	0,015	0,007	0,020	0,024
<i>UIS</i> ₈	0,223	0,000	0,043	0,020
<i>UIS</i> ₉	0,000	0,000	0,213	0,016
<i>UIS</i> ₁₀	0,023	0,017	0,019	0,016
<i>UIS</i> ₁₁	0,000	0,348	0,017	0,032
<i>UIS</i> ₁₂	0,000	2,119	0,000	0,000
<i>UIS</i> ₁₃	0,018	0,018	0,011	0,012
<i>UIS</i> ₁₄	0,000	0,000	0,024	0,023
<i>UIS</i> ₁₅	0,016	0,014	0,019	0,013
<i>UIS</i> ₁₆	0,041	0,046	0,015	0,011
<i>UIS</i> ₁₇	0,000	0,000	0,049	0,033
<i>UIS</i> ₁₈	0,016	0,090	0,015	0,016
<i>UIS</i> ₁₉	0,094	0,156	0,031	0,017
<i>UIS</i> ₂₀	0,011	0,011	0,013	0,010
<i>UIS</i> ₂₁	0,040	0,101	0,040	0,019
<i>UIS</i> ₂₂	0,000	0,138	0,053	0,020
<i>UIS</i> ₂₃	0,011	0,186	0,032	0,020
<i>UIS</i> ₂₄	0,000	0,000	0,228	0,000
<i>UIS</i> ₂₅	0,000	0,114	0,062	0,013
<i>UIS</i> ₂₆	0,077	0,000	0,050	0,024
<i>UIS</i> ₂₇	0,016	0,030	0,011	0,010
<i>UIS</i> ₂₈	0,028	0,042	0,018	0,014
<i>UIS</i> ₂₉	0,000	0,000	0,219	0,000
<i>UIS</i> ₃₀	0,000	0,504	0,116	0,000

Źródło: obliczenia własne.

Wyodrębnianie grup gmin podobnych pod względem struktury uwarunkowań rozwoju związanych z infrastrukturą komunikacyjną (UIK). Podstawą określenia grup gmin charakteryzujących się podobną strukturą uwarunkowań rozwoju wynikających ze stanu infrastruktury komunikacyjnej były zmienne oznaczone symbolami: UIK_1, \dots, UIK_9 (tabela 44, aneks, załącznik 1). Na podstawie unormowanych danych dotyczących badanej struktury uwarunkowań obliczono odległości i przeprowadzono klasyfikację przy zastosowaniu metody J.H. Warda oraz metody środków ciężkości. Schemat poszczególnych etapów aglomeracji uzyskanych metodą J.H. Warda zamieszczono na rysunku 34.

Rysunek 34. Hierarchiczne uporządkowanie badanych gmin w 2007 r. metodą J. H. Warda pod względem struktury uwarunkowań infrastruktury komunikacyjnej (UIK)
Figure 34. Hierarchical ordering of the analysed communes in 2007 with J. H. Ward's method considering transportation infrastructure conditions (UIK)

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Wzrokowa ocena połączeń przedstawionych w hierarchicznym uporządkowaniu badanych gmin pozwala wyróżnić pięć wyraźnych skupień, których skład zamieszczono w tabeli 102.

Tabela 102. Wyniki grupowania gmin metodą J. H. Warda według struktury *UIK*
Table 102. Results of commune grouping using J. H. Ward's method according to *UIK* structure

Grupy	Nazwy gmin wraz z oznaczeniami symbolicznymi
1	Lewin Kłodzki (G_2), Lubień (G_{13}), Jabłonka (G_{21}), Raba Wyżna (G_{27}), Rabka-Zdrój (G_{28})
2	Spytkowice (G_{29}), Jordanów (G_{32}), Milówka (G_{46})
3	Czarny Bór (G_4), Tokarnia (G_{14}), Nowy Targ (G_{25}), Ochotnica Dolna (G_{26}), Szaflary (G_{30}), Zawoja (G_{34}), Bukowina Tatrzańska (G_{36}), Istebna (G_{43}), Koszarawa (G_{45})
4	Stronie Śląskie (G_3), Głuszycza (G_5), Mieroszów (G_6), Uście Gorlickie (G_7), Krynica-Zdrój (G_{15}), Muszyna (G_{17}), Piwniczna-Zdrój (G_{18}), Lipnica Wielka (G_{23}), Łapsze Niżne (G_{24}), Cisna (G_{41}), Komańcza (G_{42}), Rajcza (G_{47}), Ujsoły (G_{49})
5	Kamienna Góra (G_1), Dobra (G_8), Kamienica (G_9), Mszana Dolna (G_{10}), Niedźwiedź (G_{11}), Słopnice (G_{12}), Łabowa (G_{16}), Czarny Dunajec (G_{19}), Czorsztyń (G_{20}), Krościenko nad Dunajcem (G_{22}), Bystra-Sidzina (G_{31}), Stryszawa (G_{33}), Biały Dunajec (G_{35}), Kościelisko (G_{37}), Poronin (G_{38}), Czarna (G_{39}), Lutowiska (G_{40}), Jeleśnia (G_{44}), Ślemień (G_{48}), Węgierska Górka (G_{50})

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Analizując wyniki podziału uzyskane metodą środków ciężkości dla różnych wariantów K , ostatecznie przyjęto podział na sześć skupień, których skład przedstawiono w tabeli 103. Rozwiązanie otrzymano po dwóch iteracjach. Ocena dokonanego podziału za pomocą miernika *silhouette coefficient* wskazuje, że jest on bardzo dobry ($SC = 0,760$).

Tabela 103. Wyniki grupowania gmin metodą środków ciężkości według struktury *UIK*
Table 103. Results of commune grouping using the centre of gravity method according to *UIK* structure

Grupy	Nazwy gmin wraz z oznaczeniami symbolicznymi
1	Lewin Kłodzki (G_2), Lubień (G_{13}), Jabłonka (G_{21}), Raba Wyżna (G_{27}), Rabka-Zdrój (G_{28})
2	Spytkowice (G_{29})
3	Jordanów (G_{32}), Milówka (G_{46})
4	Czarny Bór (G_4), Tokarnia (G_{14}), Nowy Targ (G_{25}), Ochotnica Dolna (G_{26}), Szaflary (G_{30}), Zawoja (G_{34}), Bukowina Tatrzańska (G_{36}), Istebna (G_{43}), Koszarawa (G_{45})
5	Stronie Śląskie (G_3), Głuszycza (G_5), Mieroszów (G_6), Uście Gorlickie (G_7), Muszyna (G_{17}), Piwniczna-Zdrój (G_{18}), Lipnica Wielka (G_{23}), Łapsze Niżne (G_{24}), Cisna (G_{41}), Komańcza (G_{42}), Rajcza (G_{47}), Ujsoły (G_{49})
6	Kamienna Góra (G_1), Dobra (G_8), Kamienica (G_9), Mszana Dolna (G_{10}), Niedźwiedź (G_{11}), Słopnice (G_{12}), Krynica-Zdrój (G_{15}), Łabowa (G_{16}), Czarny Dunajec (G_{19}), Czorsztyń (G_{20}), Krościenko nad Dunajcem (G_{22}), Bystra-Sidzina (G_{31}), Stryszawa (G_{33}), Biały Dunajec (G_{35}), Kościelisko (G_{37}), Poronin (G_{38}), Czarna (G_{39}), Lutowiska (G_{40}), Jeleśnia (G_{44}), Ślemień (G_{48}), Węgierska Górka (G_{50})

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

W celu zbadania, jakie jest zróżnicowanie wyodrębnionych grup, wyznaczono odległości między poszczególnymi skupieniami. Z danych zawartych w tabeli 104 wynika, że najbardziej odległe od siebie, a więc niepodobne pod względem struktury *UIK* są skupienia drugie i piąte. Z kolei najbliższe siebie położone są skupienia piąte i szóste; gminy wchodzące w skład tych grup są więc bardziej podobne pod względem analizowanej struktury.

Tabela 104. Odległości między skupieniami wyodrębnionymi metodą środków ciężkości (struktura *UIK*)

Table 104. Distances between clusters identified using the centre of gravity method (*UIK* structure)

Skupienie	Skupienie					
	1	2	3	4	5	6
1	0,000	0,995	1,092	0,910	0,885	0,874
2	0,995	0,000	0,935	1,312	1,336	1,301
3	1,092	0,935	0,000	0,673	0,684	0,630
4	0,910	1,312	0,673	0,000	0,348	0,322
5	0,885	1,336	0,684	0,348	0,000	0,162
6	0,874	1,301	0,630	0,322	0,162	0,000

Źródło: obliczenia własne.

Na podstawie tabeli 105 można wskazać, jakie zmienne złożyły się na poziom dostępności komunikacyjnej w poszczególnych grupach. W grupie pierwszej były to: liczba przystanków BUS, drogi krajowe, międzynarodowe. W grupie drugiej – drogi gminne gruntowe, przystanki BUS, drogi międzynarodowe. W trzeciej grupie – drogi gminne twarde, stacje PKP, przystanki BUS. W czwartej grupie – przystanki autobusowe. W grupie piątej – przejścia graniczne. W pierwszych pięciu grupach liczba przystanków PKS (cecha *UIK*₅) osiągnęła taki sam poziom średni. Grupę szóstą można uznać za odznaczającą się najniższą dostępnością komunikacyjną.

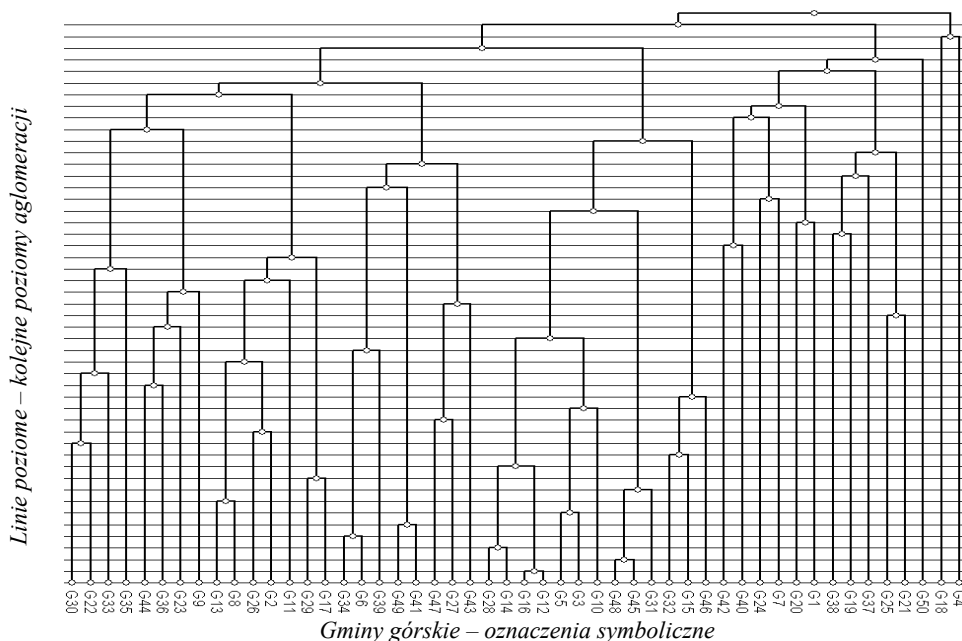
Wyodrębnianie grup gmin podobnych pod względem struktury uwarunkowań związanych z infrastrukturą ochrony środowiska (UIO). Uwarunkowania rozwoju wynikające z infrastruktury ochrony środowiska są ostatnimi z uwarunkowań cząstkowych analizowanych w ramach struktury *UI* (por. rys. 4). Podstawą tworzenia grup gmin charakteryzujących się podobieństwem struktury *UIO* był zestaw zmiennych oznaczonych symbolami: *UIO*₁, ..., *UIO*₄ (tabela 44, aneks, załącznik 1). Na podstawie danych znormalizowanych wyznaczono macierz odległości między gminami – była ona podstawą łączenia gmin w grupy. Kolejność poszczególnych etapów aglomeracji uzyskanych w wyniku zastosowania metody J. H. Warda przedstawia rysunek 35.

W wyniku zastosowania tej metody można wyodrębnić cztery lub pięć grup gmin, charakteryzujących się podobieństwem struktury *UIO*. Przyjmując podział na pięć grup, uzyskano skład zaprezentowany w tabeli 106.

Tabela 105. Średnie wartości zmiennych znormalizowanych w poszczególnych skupieniach uzyskanych metodą środków ciężkości (struktura *UIK*)
Table 105. Mean values of normalised variables in individual clusters obtained using the centre of gravity method (*UIK* structure)

Warstwa	Skupienia wyodrębnione pod względem struktury <i>UIK</i>					
	1	2	3	4	5	6
<i>UIK</i> ₁	0,057	0,000	0,000	0,111	0,442	0,020
<i>UIK</i> ₂	0,067	0,081	0,103	0,086	0,042	0,075
<i>UIK</i> ₃	0,038	2,302	1,535	0,188	0,022	0,099
<i>UIK</i> ₄	0,107	0,000	0,178	0,079	0,089	0,076
<i>UIK</i> ₅	0,012	0,012	0,012	0,012	0,012	0,011
<i>UIK</i> ₆	0,059	0,059	0,059	0,052	0,039	0,042
<i>UIK</i> ₇	0,159	0,000	0,000	0,796	0,000	0,000
<i>UIK</i> ₈	0,144	0,090	0,135	0,060	0,060	0,064
<i>UIK</i> ₉	1,849	1,849	0,000	0,000	0,000	0,000

Źródło: obliczenia własne.

Rysunek 35. Hierarchiczne uporządkowanie badanych gmin w 2007 r. metodą J. H. Warda pod względem struktury uwarunkowań infrastruktury ochrony środowiska (*UIO*)

Figure 35. Hierarchical ordering of the analysed communes in 2007 with J. H. Ward's method considering the structure of environmental protection infrastructure conditions (*UIO*)

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Tabela 106. Wyniki grupowania gmin metodą J.H. Warda według struktury *UIO*
Table 106. Results of commune grouping using J.H. Ward's method according to *UIO* structure

Grupy	Nazwy gmin wraz z oznaczeniami symbolicznymi
1	Kamienna Góra (G_1), Uście Gorlickie (G_7), Czarny Dunajec (G_{19}), Czorsztyn (G_{20}), Jabłonka (G_{21}), Łapsze Niżne (G_{24}), Nowy Targ (G_{25}), Kościelisko (G_{37}), Poronin (G_{38}), Lutowiska (G_{40}), Komańcza (G_{42}), Węgierska Górka (G_{50})
2	Stronie Śląskie (G_3), Głuszycza (G_5), Mszana Dolna (G_{10}), Słopnice (G_{12}), Tokarnia (G_{14}), Krynica-Zdrój (G_{15}), Łabowa (G_{16}), Rabka-Zdrój (G_{28}), Bystra-Sidzina (G_{31}), Jordanów (G_{32}), Koszarawa (G_{45}), Milówka (G_{46}), Ślemień (G_{48})
3	Lewin Kłodzki (G_2), Mieroszów (G_6), Dobra (G_8), Kamienica (G_9), Niedźwiedź (G_{11}), Lubień (G_{13}), Muszyna (G_{17}), Krościenko nad Dunajcem (G_{22}), Lipnica Wielka (G_{23}), Ochotnica Dolna (G_{26}), Raba Wyżna (G_{27}), Spytkowice (G_{29}), Szaflary (G_{30}), Stryszawa (G_{33}), Zawoja (G_{34}), Biały Dunajec (G_{35}), Bukowina Tatrzańska (G_{36}), Czarna (G_{39}), Cisna (G_{41}), Istebna (G_{43}), Jeleśnia (G_{44}), Rajcza (G_{47}), Ujsoły (G_{49})
4	Czarny Bór (G_4)
5	Piwniczna-Zdrój (G_{18})

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Następnie dla określenia grup gmin charakteryzujących się podobieństwem struktury *UIO* zastosowano metodę środków ciężkości. Przy ustalaniu podziału wynikowego zastosowano procedurę przedstawioną w punkcie 4.3.1 niniejszej pracy. Przyjęto więc jako optymalny podział na cztery grupy typologiczne, co należy ocenić jako podział dobry ($SC = 0,637$). Skład grup przedstawiono w tabeli 107.

Tabela 107. Wyniki grupowania gmin metodą środków ciężkości według struktury *UIO*
Table 107. Results of commune grouping using the centre of gravity method according to *UIO* structure

Grupy	Nazwy gmin wraz z oznaczeniami symbolicznymi
1	Kamienna Góra (G_1), Uście Gorlickie (G_7), Kamienica (G_9), Czorsztyn (G_{20}), Jabłonka (G_{21}), Łapsze Niżne (G_{24}), Nowy Targ (G_{25}), Kościelisko (G_{37}), Poronin (G_{38}), Lutowiska (G_{40}), Komańcza (G_{42}), Węgierska Górka (G_{50})
2	Lewin Kłodzki (G_2), Stronie Śląskie (G_3), Głuszycza (G_5), Mieroszów (G_6), Dobra (G_8), Mszana Dolna (G_{10}), Niedźwiedź (G_{11}), Słopnice (G_{12}), Lubień (G_{13}), Tokarnia (G_{14}), Krynica-Zdrój (G_{15}), Łabowa (G_{16}), Muszyna (G_{17}), Czarny Dunajec (G_{19}), Krościenko nad Dunajcem (G_{22}), Lipnica Wielka (G_{23}), Ochotnica Dolna (G_{26}), Raba Wyżna (G_{27}), Rabka-Zdrój (G_{28}), Spytkowice (G_{29}), Szaflary (G_{30}), Bystra-Sidzina (G_{31}), Jordanów (G_{32}), Stryszawa (G_{33}), Zawoja (G_{34}), Biały Dunajec (G_{35}), Bukowina Tatrzańska (G_{36}), Czarna (G_{39}), Cisna (G_{41}), Istebna (G_{43}), Jeleśnia (G_{44}), Koszarawa (G_{45}), Milówka (G_{46}), Rajcza (G_{47}), Ślemień (G_{48}), Ujsoły (G_{49})
3	Czarny Bór (G_4)
4	Piwniczna-Zdrój (G_{18})

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

W tabeli 108 podano odległości obliczone pomiędzy środkami ciężkości skupień, uzyskanych w wyniku zastosowania metody środków ciężkości. Z przytoczonych danych wynika, że najbardziej różnią się pod względem struktury *UIO* pary skupień: pierwsze i trzecie oraz drugie i trzecie. Odległości między nimi są największe i wyniosły 11,960. Najmniejszy dystans można zaobserwować między skupieniami trzecim i czwartym (3,028).

Tabela 108. Odległości między skupieniami wyodrębnionymi metodą środków ciężkości (struktura *UIO*)

Table 108. Distances between clusters identified using the centre of gravity method (*UIO* structure)

Skupienie	Skupienie			
	1	2	3	4
1	0,000	0,171	11,960	8,934
2	0,171	0,000	11,959	8,932
3	11,960	11,959	0,000	3,028
4	8,934	8,932	3,028	0,000

Źródło: obliczenia własne.

We wskazanej pierwszej grupie typologicznej trzy spośród czterech cech osiągnęły maksymalną wartość średnią (tab. 109), tj. *UIO*₁ (komunalne oczyszczalnie ścieków), *UIO*₃ (odpady nagromadzone) oraz *UIO*₄ (ścieki oczyszczone). W drugiej grupie była to cecha *UIO*₃ (podobnie, jak w grupie pierwszej). Cecha *UIO*₂ (odpady zebrane) uzyskała maksymalną wartość średnią w grupie czwartej. Trzecią grupę typologiczną należy uznać za odznaczającą się najniższym (wartość średnia) poziomem uwarunkowań turystycznego kierunku rozwoju wynikających z infrastruktury ochrony środowiska.

Tabela 109. Średnie wartości zmiennych znormalizowanych w poszczególnych skupieniach uzyskanych metodą środków ciężkości (struktura *UIO*)

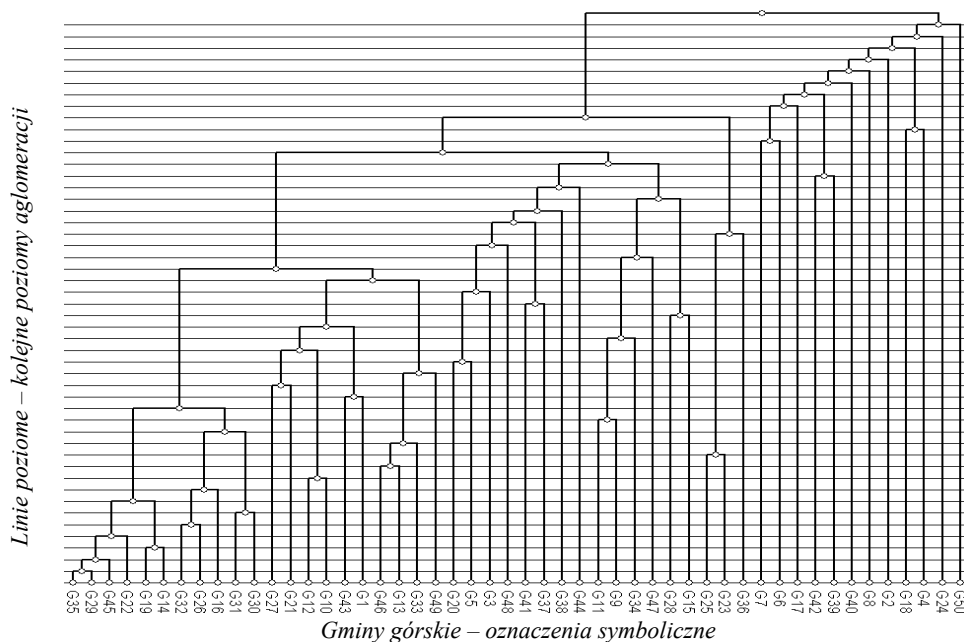
Table 109. Mean values of normalised variables in individual clusters obtained using the centre of gravity method (*UIO* structure)

Warstwa	Skupienia wyodrębnione pod względem struktury <i>UIO</i>			
	1	2	3	4
<i>UIO</i> ₁	0,313	0,080	0,000	0,000
<i>UIO</i> ₂	0,039	0,156	0,081	0,165
<i>UIO</i> ₃	1,118	1,118	-14,879	-10,830
<i>UIO</i> ₄	0,437	0,102	0,136	0,000

Źródło: obliczenia własne.

Wyodrębnianie grup gmin podobnych pod względem struktury uwarunkowań środowiska przyrodniczego (UŚP). Podstawą analizy porównawczej oraz klasyfikacji gmin pod względem struktury *UŚP* był zestaw zmiennych oznaczo-

nych symbolami: $UŚP_1, \dots, UŚP_{29}$ (tabela 46, aneks, załącznik 1). Znormalizowane wartości zmiennych były podstawą obliczenia odległości między badanymi gminami i posłużyły do budowy macierzy odległości. Hierarchiczne uporządkowanie gmin tworzących w Polsce górskie obszary wiejskie pod względem podobieństwa struktury $UŚP$ (metoda J.H. Warda) przedstawiono na rysunku 36.

Rysunek 36. Hierarchiczne uporządkowanie badanych gmin w 2007 r. metodą J. H. Warda pod względem struktury uwarunkowań środowiska przyrodniczego ($UŚP$)
Figure 36. Hierarchical ordering of the analysed communes in 2007 with J. H. Ward's method considering the structure of environmental conditions ($UŚP$)

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

W wyniku tej klasyfikacji trudno jest w sposób jednoznaczny wskazać liczbę grup gmin podobnych pod względem struktury uwarunkowań środowiska przyrodniczego ($UŚP$). Przyjęto podział na cztery grupy, z których jedna jest bardzo liczna (38 obiektów). Skład tych grup przedstawiono w tabeli 110.

Zbliżony skład grup podobnych względem struktury $UŚP$ (tabela 111) uzyskano, stosując metodę środków ciężkości. Jako optymalny przyjęto podział na cztery grupy typologiczne. Skład grup uzyskano po trzeciej iteracji. Wartość obliczonego wskaźnika *silhouette coefficient* wskazuje, że otrzymany podział jest bardzo dobry ($SC = 0,799$).

Tabela 110. Wyniki grupowania gmin metodą J.H. Warda według struktury UŚP
Table 110. Results of commune grouping using J.H. Ward's method according to UŚP structure

Grupy	Nazwy gmin wraz z oznaczeniami symbolicznymi
1	Węgierska Górka (G_{50})
2	Łapsze Niżne (G_{24})
3	Lewin Kłodzki (G_2), Czarny Bór (G_4), Mieroszów (G_6), Uście Gorlickie (G_7), Dobra (G_8), Muszyna (G_{17}), Piwniczna-Zdrój (G_{18}), Czarna (G_{39}), Lutowska (G_{40}), Komańcza (G_{42})
4	Kamienna Góra (G_1), Stronie Śląskie (G_3), Głuszyca (G_5), Kamienica (G_9), Mszana Dolna (G_{10}), Niedźwiedź (G_{11}), Słopnice (G_{12}), Lubień (G_{13}), Tokarnia (G_{14}), Krynica-Zdrój (G_{15}), Łabowa (G_{16}), Czarny Dunajec (G_{19}), Czorsztyn (G_{20}), Jabłonka (G_{21}), Krościenko nad Dunajcem (G_{22}), Lipnica Wielka (G_{23}), Nowy Targ (G_{25}), Ochotnica Dolna (G_{26}), Raba Wyżna (G_{27}), Rabka-Zdrój (G_{28}), Spytkowice (G_{29}), Szaflary (G_{30}), Bystra-Sidzina (G_{31}), Jordanów (G_{32}), Stryszawa (G_{33}), Zawoja (G_{34}), Biały Dunajec (G_{35}), Bukowina Tatrzańska (G_{36}), Kościelisko (G_{37}), Poronin (G_{38}), Cisna (G_{41}), Istebna (G_{43}), Jeleśnia (G_{44}), Koszarawa (G_{45}), Milówka (G_{46}), Rajcza (G_{47}), Ślemień (G_{48}), Ujsoły (G_{49})

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Tabela 111. Wyniki grupowania gmin metodą środków ciężkości według struktury UŚP
Table 111. Results of commune grouping using the centre-of-gravity method according to UŚP structure

Grupy	Nazwy gmin wraz z oznaczeniami symbolicznymi
1	Węgierska Górka (G_{50})
2	Łapsze Niżne (G_{24})
3	Lewin Kłodzki (G_2), Czarny Bór (G_4), Uście Gorlickie (G_7), Dobra (G_8), Muszyna (G_{17}), Piwniczna-Zdrój (G_{18}), Lutowska (G_{40})
4	Kamienna Góra (G_1), Stronie Śląskie (G_3), Głuszyca (G_5), Mieroszów (G_6), Kamienica (G_9), Mszana Dolna (G_{10}), Niedźwiedź (G_{11}), Słopnice (G_{12}), Lubień (G_{13}), Tokarnia (G_{14}), Krynica-Zdrój (G_{15}), Łabowa (G_{16}), Czarny Dunajec (G_{19}), Czorsztyn (G_{20}), Jabłonka (G_{21}), Krościenko nad Dunajcem (G_{22}), Lipnica Wielka (G_{23}), Nowy Targ (G_{25}), Ochotnica Dolna (G_{26}), Raba Wyżna (G_{27}), Rabka-Zdrój (G_{28}), Spytkowice (G_{29}), Szaflary (G_{30}), Bystra-Sidzina (G_{31}), Jordanów (G_{32}), Stryszawa (G_{33}), Zawoja (G_{34}), Biały Dunajec (G_{35}), Bukowina Tatrzańska (G_{36}), Kościelisko (G_{37}), Poronin (G_{38}), Czarna (G_{39}), Cisna (G_{41}), Komańcza (G_{42}), Istebna (G_{43}), Jeleśnia (G_{44}), Koszarawa (G_{45}), Milówka (G_{46}), Rajcza (G_{47}), Ślemień (G_{48}), Ujsoły (G_{49})

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Z danych zamieszczonych w tabeli 112 wynika, że największy dystans pod względem struktury uwarunkowań środowiska przyrodniczego wystąpił między gminami Węgierska Górka i Łapsze Niżne, a więc między jednoelementowymi grupami pierwszą i drugą. Najmniejszy dystans zaobserwowano między skupieniami trzecim i czwartym.

Tabela 112. Odległości między skupieniami wyodrębnionymi metodą środków ciężkości (struktura *UŚP*)**Table 112.** Distances between clusters identified using the centre of gravity method (*UŚP* structure)

Skupienie	Skupienie			
	1	2	3	4
1	0,000	1,540	1,173	1,160
2	1,540	0,000	1,031	1,012
3	1,173	1,031	0,000	0,192
4	1,160	1,012	0,192	0,000

Źródło: obliczenia własne.

Można zauważyć (tab. 113), że gmina Węgierska Górka dominuje pod względem średnich wartości cech charakteryzujących strukturę *UŚP* w poszczególnych grupach w przypadku dziesięciu zmiennych diagnostycznych (m.in.: emisja zanieczyszczeń pyłowych i gazowych, zieleńce, zieleń uliczna, jaskinie, zwierzęta łowne). Gmina Łapsze Niżne (jednoelementowa grupa druga) – w przypadku ośmiu zmiennych (m.in.: odpady wytworzone w ciągu roku, użytki ekologiczne, potoki, jeziora, osobliwości przyrody), grupa trzecia – czternastu zmiennych (m.in.: różne kategorie obszarów prawnie chronionych, pomniki przyrody, ścieki odprowadzone, rzeki, ochrona gatunkowa), natomiast grupa czwarta – pięciu zmiennych (m.in.: rezerваты przyrody, wyższe szczyty górskie).

Tabela 113. Średnie wartości zmiennych znormalizowanych w poszczególnych skupieniach uzyskanych metodą środków ciężkości (struktura *UŚP*)**Table 113.** Mean values of normalised variables in individual clusters obtained using the centre of gravity method (*UŚP* structure)

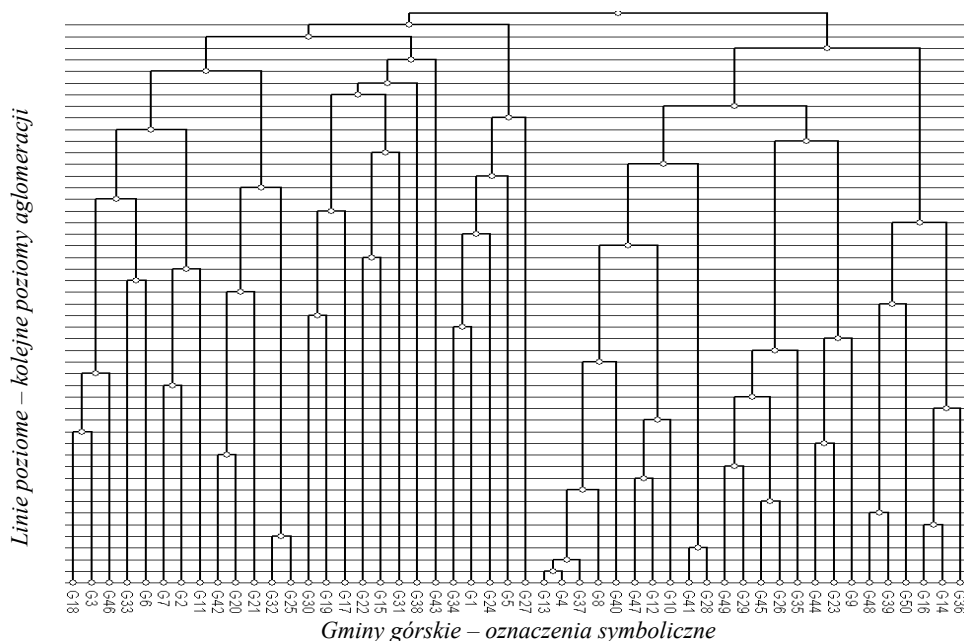
Warstwa	Skupienia wyodrębnione pod względem struktury <i>UŚP</i>			
	1	2	3	4
<i>UŚP</i> ₁	0,004	0,003	0,004	0,004
<i>UŚP</i> ₂	0,087	0,087	-0,207	0,084
<i>UŚP</i> ₃	0,036	0,123	-0,287	0,120
<i>UŚP</i> ₄	0,123	0,123	-0,315	0,123
<i>UŚP</i> ₅	0,000	0,001	0,100	0,025
<i>UŚP</i> ₆	0,023	0,009	0,039	0,039
<i>UŚP</i> ₇	0,026	0,000	0,039	0,017

Warstwa	Skupienia wyodrębnione pod względem struktury <i>UŚP</i>			
	1	2	3	4
<i>UŚP₈</i>	0,000	0,000	0,017	0,015
<i>UŚP₉</i>	0,000	3,704	0,000	0,000
<i>UŚP₁₀</i>	0,000	0,000	0,251	0,000
<i>UŚP₁₁</i>	0,014	0,012	0,020	0,008
<i>UŚP₁₂</i>	-0,024	-0,004	0,018	0,016
<i>UŚP₁₃</i>	0,000	0,000	0,045	0,020
<i>UŚP₁₄</i>	0,141	0,000	0,029	0,011
<i>UŚP₁₅</i>	0,049	0,000	0,104	0,011
<i>UŚP₁₆</i>	0,433	0,000	0,000	0,021
<i>UŚP₁₇</i>	0,615	0,000	0,088	0,000
<i>UŚP₁₈</i>	0,009	0,005	0,006	0,009
<i>UŚP₁₉</i>	0,011	0,011	0,014	0,011
<i>UŚP₂₀</i>	0,005	0,034	0,023	0,011
<i>UŚP₂₁</i>	0,000	0,473	0,000	0,035
<i>UŚP₂₂</i>	0,000	0,116	0,083	0,014
<i>UŚP₂₃</i>	0,000	0,088	0,055	0,017
<i>UŚP₂₄</i>	0,087	0,000	0,012	0,025
<i>UŚP₂₅</i>	0,000	0,140	0,020	0,018
<i>UŚP₂₆</i>	0,028	0,017	0,027	0,015
<i>UŚP₂₇</i>	0,005	0,001	0,227	0,022
<i>UŚP₂₈</i>	0,000	0,000	0,314	0,002
<i>UŚP₂₉</i>	4,051	0,000	0,000	0,000

Źródło: obliczenia własne.

Wyodrębnianie grup gmin podobnych pod względem struktury uwarunkowań środowiska antropogenicznego (UŚA). Podstawą klasyfikacji gmin na podstawie struktury *UŚA* były odległości obliczone między badanymi gminami pod względem wartości zmiennych syntetycznych charakteryzujących obie warstwy tej struktury (rys. 4), tj. uwarunkowania środowiska antropogenicznego o charakterze materialnym (*UŚAM*) oraz te o charakterze niematerialnym (*UŚAN*). Na rysunku 37 przedstawiono schemat połączeń gmin w grupy, otrzymany w wyniku zastosowania metody J. H. Warda.

Na podstawie analizy drzewka połączeń można wyodrębnić cztery zasadnicze grupy. Skład uzyskanych grup gmin przedstawiono w tabeli 114.

Rysunek 37. Hierarchiczne uporządkowanie badanych gmin w 2007 r. metodą J. H. Warda pod względem struktury uwarunkowań środowiska antropogenicznego (UŚA)
Figure 37. Hierarchical ordering of the analysed communes in 2007 with J. H. Ward's method considering the structure of anthropogenic environment conditions (UŚA)

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Tabela 114. Wyniki grupowania gmin metodą J.H. Warda według struktury UŚA
Table 114. Results of commune grouping using J.H. Ward's method according to UŚA structure

Grupy	Nazwy gmin wraz z oznaczeniami symbolicznymi
1	Kamienna Góra (G_1), Głuszycza (G_5), Łapsze Niżne (G_{24}), Raba Wyżna (G_{27}), Zawoja (G_{34})
2	Krynica-Zdrój (G_{15}), Muszyna (G_{17}), Czarny Dunajec (G_{19}), Krościenko nad Dunajcem (G_{22}), Szaflary (G_{30}), Bystra-Sidzina (G_{31}), Poronin (G_{38}), Istebna (G_{43})
3	Lewin Kłodzki (G_2), Stronie Śląskie (G_3), Mieroszów (G_6), Uście Gorlickie (G_7), Niedzwiedz (G_{11}), Piwniczna-Zdrój (G_{18}), Czorsztyn (G_{20}), Jabłonka (G_{21}), Nowy Targ (G_{25}), Jordanów (G_{32}), Stryszawa (G_{33}), Komańcza (G_{42}), Milówka (G_{46})
4	Czarny Bór (G_4), Dobra (G_8), Kamienica (G_9), Mszana Dolna (G_{10}), Słopnice (G_{12}), Lubień (G_{13}), Tokarnia (G_{14}), Łabowa (G_{16}), Lipnica Wielka (G_{23}), Ochotnica Dolna (G_{26}), Rabka-Zdrój (G_{28}), Spytkowice (G_{29}), Biały Dunajec (G_{35}), Bukowina Tatrzańska (G_{36}), Kościelisko (G_{37}), Czarna (G_{39}), Lutowiska (G_{40}), Cisna (G_{41}), Jeleśnia (G_{44}), Koszarawa (G_{45}), Rajcza (G_{47}), Ślemień (G_{48}), Ujsoły (G_{49}), Węgierska Górka (G_{50})

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

W celu wyodrębnienia grup gmin podobnych jednocześnie pod względem obu wyróżnionych warstw struktury UŚA, wykorzystano metodę środków ciężkości. W trakcie realizacji tą metodą zadano kolejno różne wartości parametru K ($K = 3, 4, \dots, 8$), testując każdorazowo otrzymany rezultat za pomocą syntetycznych mierników jakości klasyfikacji: $SMJK_1$ (41) i $SMJK_2$ (43). Minimalne wartości tych mierników w sposób jednoznaczny pozwoliły przyjąć jako wynikowy podział na trzy skupienia ($K = 3$). Skład grup gmin, przedstawiony w tabeli 115, otrzymano po piątej iteracji. Uzyskany rezultat można za pomocą miernika *silhouette coefficient* ocenić jako dobry ($SC = 0,548$).

Tabela 115. Wyniki grupowania gmin metodą środków ciężkości według struktury UŚA
Table 115. Results of commune grouping using the centre of gravity method according to UŚA structure

Grupy	Nazwy gmin wraz z oznaczeniami symbolicznymi
1	Kamienna Góra (G_1), Głuszycza (G_5), Czorsztyń (G_{20}), Jabłonka (G_{21}), Łąpsze Niżne (G_{24}), Nowy Targ (G_{25}), Raba Wyżna (G_{27}), Jordanów (G_{32}), Zawoja (G_{34}), Komańcza (G_{42})
2	Krynica-Zdrój (G_{15}), Muszyna (G_{17}), Krościenko nad Dunajcem (G_{22}), Szaflary (G_{30}), Bystra-Sidzina (G_{31}), Poronin (G_{38}), Istebna (G_{43})
3	Lewin Kłodzki (G_2), Stronie Śląskie (G_3), Czarny Bór (G_4), Mieroszów (G_6), Uście Gorlickie (G_7), Dobra (G_8), Kamienica (G_9), Mszana Dolna (G_{10}), Niedźwiedź (G_{11}), Słopnice (G_{12}), Lubień (G_{13}), Tokarnia (G_{14}), Łabowa (G_{16}), Piwniczna-Zdrój (G_{18}), Czarny Dunajec (G_{19}), Lipnica Wielka (G_{23}), Ochotnica Dolna (G_{26}), Rabka-Zdrój (G_{28}), Spytkowice (G_{29}), Stryszawa (G_{33}), Biały Dunajec (G_{35}), Bukowina Tatrzańska (G_{36}), Kościelisko (G_{37}), Czarna (G_{39}), Lutowiska (G_{40}), Cisna (G_{41}), Jeleśnia (G_{44}), Koszarawa (G_{45}), Milówka (G_{46}), Rajcza (G_{47}), Ślemień (G_{48}), Ujsoły (G_{49}), Węgierska Górka (G_{50})

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

W tabeli 116 podano odległości między środkami ciężkości skupień, wyodrębnionych metodą środków ciężkości. Z przeprowadzonych obliczeń wynika, że skupienie drugie jest najbardziej oddalone od skupienia czwartego. Odległość między tymi skupieniami wyniosła 1,484. Najbliższymi sobie skupieniami okazały się skupienia pierwsze i drugie, choć zaznaczyć należy, że w tym wypadku odległość była niewiele mniejsza i wyniosła 1,221.

Analiza średnich wartości zmiennych syntetycznych, charakteryzujących warstwy struktury UŚA, pozwala wskazać, które z grup mają korzystniejsze uwarunkowania rozwoju (tab. 117). Typologiczna grupa pierwsza dominuje pod względem poziomu uwarunkowań materialnego środowiska antropogenicznego, grupa druga – pod względem poziomu uwarunkowań niematerialnego środowiska antropogenicznego. Grupa trzecia charakteryzuje się najmniej korzystnymi uwarunkowaniami obu rodzajów.

Tabela 116. Odległości między skupieniami wyodrębnionymi metodą środków ciężkości (struktura *UŚA*)
Table 116. Distances between clusters identified using the centre of gravity method (*UŚA* structure)

Skupienie	Skupienie		
	1	2	3
1	0,000	1,221	1,435
2	1,221	0,000	1,484
3	1,435	1,484	0,000

Źródło: obliczenia własne.

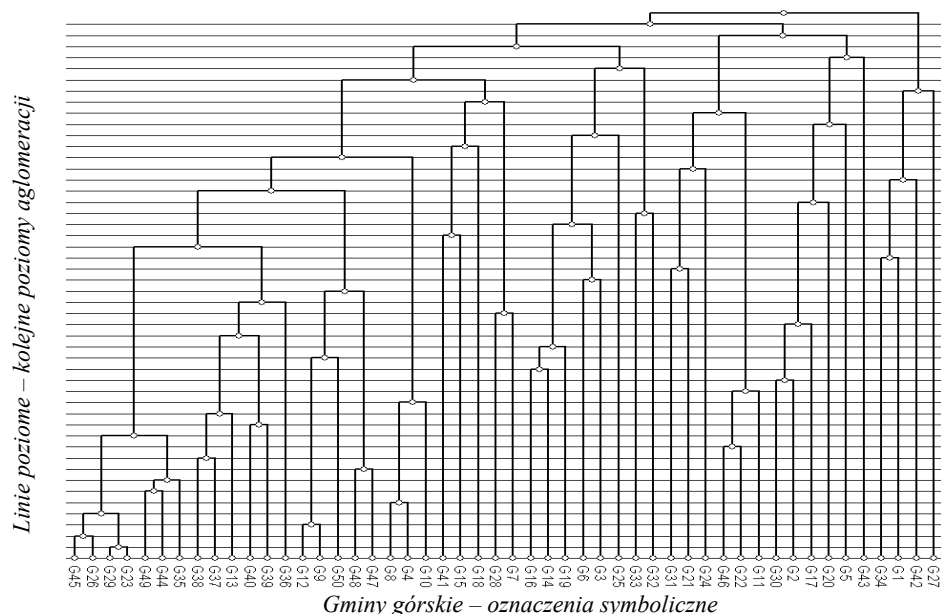
Tabela 117. Średnie wartości zmiennych znormalizowanych w poszczególnych skupieniach uzyskanych metodą środków ciężkości (struktura *UŚA*)
Table 117. Mean values of normalised variables in individual clusters obtained using the centre of gravity method (*UŚA* structure)

Warstwa	Skupienia wyodrębnione pod względem struktury <i>UŚA</i>		
	1	2	3
<i>UŚAM</i>	2,261	1,504	0,511
<i>UŚAN</i>	0,961	2,772	0,636

Źródło: obliczenia własne.

Wyodrębnianie grup gmin podobnych pod względem struktury uwarunkowań środowiska antropogenicznego o charakterze materialnym (UŚAM). Podstawą ustalenia grup gmin charakteryzujących się podobieństwem struktury *UŚAM* były dane statystyczne dotyczące badanych gmin (dane oznaczone jako: $UŚAM_1, \dots, UŚAM_{12}$ – tabela 46, aneks, załącznik 1). Elementami tej struktury były (bezpośrednio) cechy diagnostyczne, a nie inne warstwy uwarunkowań (por. rys. 4). Na podstawie macierzy danych znormalizowanych wyznaczono macierz odległości, która była podstawą klasyfikacji gmin na jednorodne grupy. Analiza uzyskanego metodą J.H. Warda drzewka połączeń (rys. 38) sugeruje wyodrębnienie co najmniej trzech zasadniczych grup gmin. Przyjęto podział na cztery grupy, których skład przedstawia tabela 118.

Poddanie struktury *UŚAM* analizie za pomocą metody środków ciężkości pozwoliło wskazać jako najlepszy podział badanego zbioru gmin na cztery grupy – przy parametrze $K = 4$ odnotowano lokalne minima użytych w pracy mierników jakości klasyfikacji. Rezultat uzyskano już po pierwszej iteracji, a podział wynikowy został oceniony jako dobry ($SC = 0,549$). Wyniki grupowania przedstawiono w tabeli 119.

Rysunek 38. Hierarchiczne uporządkowanie badanych gmin w 2007 r. metodą J. H. Warda pod względem struktury uwarunkowań materialnego środowiska antropogenicznego (*UŚAM*)

Figure 38. Hierarchical ordering of the analysed communes in 2007 with J. H. Ward's method considering the structure of material anthropogenic environment conditions (*UŚAM*)

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Tabela 118. Wyniki grupowania gmin metodą J.H. Warda według struktury *UŚAM*
Table 118. Results of commune grouping using J.H. Ward's method according to *UŚAM* structure

Grupy	Nazwy gmin wraz z oznaczeniami symbolicznymi
1	Kamienna Góra (G_1), Raba Wyżna (G_{27}), Zawoja (G_{34}), Komańcza (G_{42})
2	Lewin Kłodzki (G_2), Głuszycza (G_5), Muszyna (G_{17}), Czorsztyn (G_{20}), Szaflary (G_{30}), Istebna (G_{43})
3	Niedźwiedź (G_{11}), Jabłonka (G_{21}), Krościenko nad Dunajcem (G_{22}), Łapsze Niżne (G_{24}), Bystra-Sidzina (G_{31}), Milówka (G_{46})
4	Stronie Śląskie (G_3), Czarny Bór (G_4), Mieroszów (G_6), Uście Gorlickie (G_7), Dobra (G_8), Kamienica (G_9), Mszana Dolna (G_{10}), Słupnice (G_{12}), Lubień (G_{13}), Tokarnia (G_{14}), Krynica-Zdrój (G_{15}), Łabowa (G_{16}), Piwniczna-Zdrój (G_{18}), Czarny Dunajec (G_{19}), Lipnica Wielka (G_{23}), Nowy Targ (G_{25}), Ochotnica Dolna (G_{26}), Rabka-Zdrój (G_{28}), Spytkowice (G_{29}), Jordaków (G_{32}), Stryszawa (G_{33}), Biały Dunajec (G_{35}), Bukowina Tatrzańska (G_{36}), Kościelisko (G_{37}), Poronin (G_{38}), Czarna (G_{39}), Lutowska (G_{40}), Cisna (G_{41}), Jeleśnia (G_{44}), Koszarawa (G_{45}), Rajcza (G_{47}), Ślemień (G_{48}), Ujszoły (G_{49}), Węgierska Góra (G_{50})

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Tabela 119. Wyniki grupowania gmin metodą środków ciężkości według struktury *UŚAM***Table 119.** Results of commune grouping using the centre of gravity method according to *UŚAM* structure

Grupy	Nazwy gmin wraz z oznaczeniami symbolicznymi
1	Kamienna Góra (G_1), Raba Wyżna (G_{27}), Zawoja (G_{34}), Komańcza (G_{42})
2	Lewin Kłodzki (G_2), Głuszycza (G_5), Muszyna (G_{17}), Czorsztyn (G_{20}), Szaflary (G_{30}), Istebna (G_{43})
3	Niedźwiedź (G_{11}), Jabłonka (G_{21}), Krościenko nad Dunajcem (G_{22}), Łapsze Niżne (G_{24}), Bystra-Sidzina (G_{31}), Milówka (G_{46})
4	Stronie Śląskie (G_3), Czarny Bór (G_4), Mieroszów (G_6), Uście Gorlickie (G_7), Dobra (G_8), Kamienica (G_9), Mszana Dolna (G_{10}), Słopnice (G_{12}), Lubień (G_{13}), Tokarnia (G_{14}), Krynica-Zdrój (G_{15}), Łabowa (G_{16}), Piwniczna-Zdrój (G_{18}), Czarny Dunajec (G_{19}), Lipnica Wielka (G_{23}), Nowy Targ (G_{25}), Ochotnica Dolna (G_{26}), Rabka-Zdrój (G_{28}), Spytkowice (G_{29}), Jordanów (G_{32}), Stryszawa (G_{33}), Biały Dunajec (G_{35}), Bukowina Tatrzańska (G_{36}), Kościelisko (G_{37}), Poronin (G_{38}), Czarna (G_{39}), Lutowiska (G_{40}), Cisna (G_{41}), Jeleśnia (G_{44}), Koszarawa (G_{45}), Rajcza (G_{47}), Ślemień (G_{48}), Ujsoły (G_{49}), Węgierska Górka (G_{50})

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Najbardziej różnią się pod względem struktury uwarunkowań materialnego środowiska antropogenicznego skupienia pierwsze i trzecie oraz skupienia pierwsze i drugie, charakteryzujące się niewiele mniejszą odległością. Natomiast najbardziej do siebie podobnymi pod względem struktury *UŚAM* są skupienia drugie i czwarte (tab. 120).

Tabela 120. Odległości między skupieniami wyodrębnionymi metodą środków ciężkości (struktura *UŚAM*)**Table 120.** Distances between clusters identified using the centre of gravity method (*UŚAM* structure)

Skupienie	Skupienie			
	1	2	3	4
1	0,000	0,696	0,710	0,655
2	0,696	0,000	0,358	0,252
3	0,710	0,358	0,000	0,296
4	0,655	0,252	0,296	0,000

Źródło: obliczenia własne.

W tabeli 121 zamieszczono wartości średnie poszczególnych cech diagnostycznych, będących elementami analizowanej struktury *UŚAM*, obliczone dla kolejnych grup typologicznych. W grupie pierwszej maksymalną wartość średnią przybrały cztery cechy (liczba skansenów, zabytków sakralnych, zespołów klasztornych, kapliczek przydrożnych), w grupie drugiej było ich sześć (w tym galerie sztuki, zamki i warownie, zespoły dworskie i pałacowe, pomniki),

w trzeciej – trzy cechy (muzea, skanseny, sanktuaria), a w czwartej – jedna cecha (zabytki świeckie).

Tabela 121. Średnie wartości zmiennych znormalizowanych w poszczególnych skupieniach uzyskanych metodą środków ciężkości (struktura *UŚAM*)

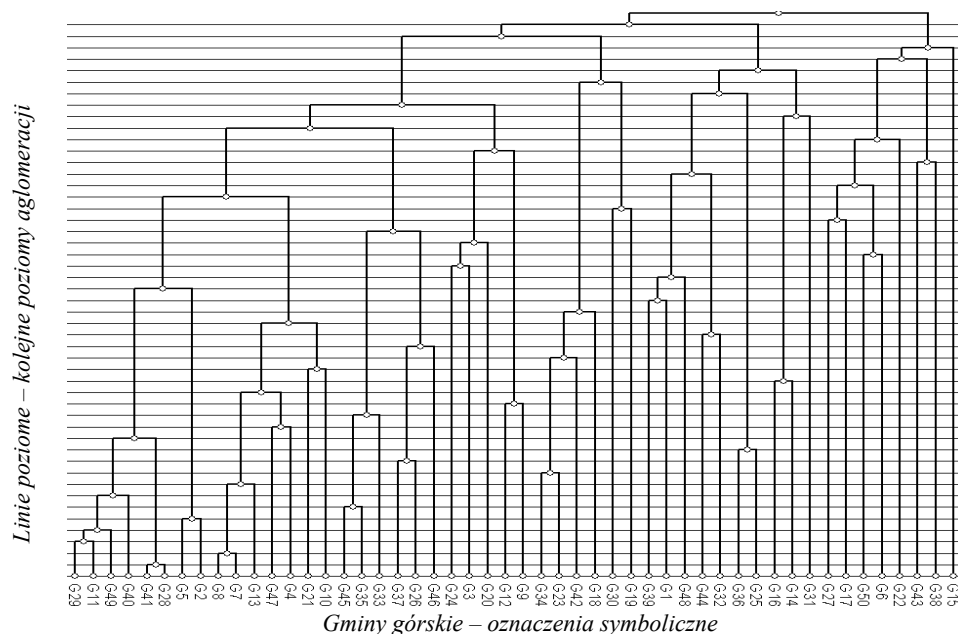
Table 121. Mean values of normalised variables in individual clusters obtained using the centre of gravity method (*UŚAM* structure)

Warstwa	Skupienia wyodrębnione pod względem struktury <i>UŚAM</i>			
	1	2	3	4
<i>UŚAM</i> ₁	0,000	0,000	0,872	0,000
<i>UŚAM</i> ₂	0,056	0,353	0,019	0,059
<i>UŚAM</i> ₃	0,014	0,083	0,009	0,134
<i>UŚAM</i> ₄	0,000	0,710	0,118	0,000
<i>UŚAM</i> ₅	0,078	0,086	0,052	0,052
<i>UŚAM</i> ₆	0,239	0,239	0,239	0,028
<i>UŚAM</i> ₇	0,039	0,116	0,065	0,043
<i>UŚAM</i> ₈	0,053	0,125	0,053	0,066
<i>UŚAM</i> ₉	0,054	0,051	0,034	0,045
<i>UŚAM</i> ₁₀	0,145	0,000	0,162	0,086
<i>UŚAM</i> ₁₁	1,741	0,000	0,000	0,000
<i>UŚAM</i> ₁₂	0,108	0,032	0,093	0,040

Źródło: obliczenia własne.

Wyodrębnianie grup gmin podobnych pod względem struktury uwarunkowań środowiska antropogenicznego niematerialnego (UŚAN). Podstawą prowadzenia badań empirycznych dotyczących przestrzennego zróżnicowania struktury *UŚAN* górskich obszarów wiejskich Polski badanych w skali gmin były zmienne diagnostyczne oznaczone symbolami: *UŚAN*₁, ..., *UŚAN*₆ (tabela 46, aneks, załącznik 1). Na podstawie wartości znormalizowanych wskazanych cech między badanymi gminami wyznaczono odległości, które posłużyły do budowy macierzy odległości i były podstawą łączenia gmin w grupy. Na podstawie rysunku 39 można wskazać trzy lub cztery znaczące grupy gmin podobnych pod względem struktury *UŚAN*. Ostatecznie przyjęto podział na trzy grupy, a ich skład podano w tabeli 122.

W wyniku zastosowania metody środków ciężkości uzyskano podział na trzy grupy. Podział ten został uznany za najlepszy z możliwych, czego podstawą były minimalne wartości mierników jakości klasyfikacji. Rezultat uzyskano po drugiej iteracji. Podział został oceniony jako dobry – miernik *silhouette coefficient* przy $K = 3$ wyniósł 0,517. Skład grup wyznaczonych we wskazany sposób przedstawia tabela 123.

Rysunek 39. Hierarchiczne uporządkowanie badanych gmin w 2007 r. metodą J. H. Warda pod względem struktury uwarunkowań niematerialnego środowiska antropogenicznego (UŚAN)

Figure 39. Hierarchical ordering of the analysed communes in 2007 with J. H. Ward's method considering the structure of non-material anthropogenic environment conditions (UŚAN)

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Tabela 122. Wyniki grupowania gmin metodą J.H. Warda według struktury UŚAN
Table 122. Results of commune grouping using J.H. Ward's method according to UŚAN structure

Grupy	Nazwy gmin wraz z oznaczeniami symbolicznymi
1	Mieroszów (G_6), Krynica-Zdrój (G_{15}), Muszyna (G_{17}), Krościenko nad Dunajcem (G_{22}), Raba Wyżna (G_{27}), Poronin (G_{38}), Istebna (G_{43}), Węgierska Górka (G_{50})
2	Kamienna Góra (G_1), Tokarnia (G_{14}), Łabowa (G_{16}), Nowy Targ (G_{25}), Bystra-Sidzina (G_{31}), Jordanów (G_{32}), Bukowina Tatrzańska (G_{36}), Czarna (G_{39}), Jeleśnia (G_{44}), Ślemień (G_{48})
3	Lewin Kłodzki (G_2), Stronie Śląskie (G_3), Czarny Bór (G_4), Głuszyca (G_5), Uście Gorlickie (G_7), Dobra (G_8), Kamienica (G_9), Mszana Dolna (G_{10}), Niedźwiedź (G_{11}), Słupnice (G_{12}), Lubień (G_{13}), Piwniczna-Zdrój (G_{18}), Czarny Dunajec (G_{19}), Czorsztyn (G_{20}), Jabłonka (G_{21}), Lipnica Wielka (G_{23}), Łapsze Niżne (G_{24}), Ochotnica Dolna (G_{26}), Rabka-Zdrój (G_{28}), Spytkowice (G_{29}), Szaflary (G_{30}), Stryszawa (G_{33}), Zawoja (G_{34}), Biały Dunajec (G_{35}), Kościelisko (G_{37}), Lutowiska (G_{40}), Cisna (G_{41}), Komańcza (G_{42}), Koszarawa (G_{45}), Milówka (G_{46}), Rajcza (G_{47}), Ujsoły (G_{49})

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Tabela 123. Wyniki grupowania gmin metodą środków ciężkości według struktury *UŚAN***Table 123.** Results of commune grouping using the centre of gravity method according to *UŚAN* structure

Grupy	Nazwy gmin wraz z oznaczeniami symbolicznymi
1	Mieroszów (G_6), Krynica-Zdrój (G_{15}), Muszyna (G_{17}), Krościenko nad Dunajcem (G_{22}), Raba Wyżna (G_{27}), Poronin (G_{38}), Istebna (G_{43}), Węgierska Górka (G_{50})
2	Kamienna Góra (G_1), Tokarnia (G_{14}), Łabowa (G_{16}), Bystra-Sidzina (G_{31}), Jordanów (G_{32}), Czarna (G_{39}), Jeleśnia (G_{44}), Ślemień (G_{48})
3	Lewin Kłodzki (G_2), Stronie Śląskie (G_3), Czarny Bór (G_4), Głuszycza (G_5), Uście Gorlickie (G_7), Dobra (G_8), Kamienica (G_9), Mszana Dolna (G_{10}), Niedźwiedź (G_{11}), Słopnice (G_{12}), Lubień (G_{13}), Piwniczna-Zdrój (G_{18}), Czarny Dunajec (G_{19}), Czorsztyn (G_{20}), Jabłonka (G_{21}), Lipnica Wielka (G_{23}), Łapsze Niżne (G_{24}), Nowy Targ (G_{25}), Ochotnica Dolna (G_{26}), Rabka-Zdrój (G_{28}), Spytkowice (G_{29}), Szaflary (G_{30}), Stryszawa (G_{33}), Zawoja (G_{34}), Biały Dunajec (G_{35}), Bukowina Tatrzańska (G_{36}), Kościelisko (G_{37}), Lutówka (G_{40}), Cisna (G_{41}), Komańcza (G_{42}), Koszarawa (G_{45}), Milówka (G_{46}), Rajcza (G_{47}), Ujszoły (G_{49})

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Obie zastosowane metody dały w tym wypadku bardzo zbliżone wyniki klasyfikacji co do składu grup (tab. 122 i 123).

W celu dokonania oceny dystansu między otrzymanymi skupieniami wyznaczono odległości między środkami ciężkości grup. Odległości te zamieszczono w tabeli 124. Z obliczeń wynika, że najbardziej odległe, tj. niepodobne do siebie, są skupienia pierwsze i drugie. Natomiast najbardziej podobne są gminy należące do skupień drugiego i trzeciego.

Tabela 124. Odległości między skupieniami wyodrębnionymi metodą środków ciężkości (struktura *UŚAN*)**Table 124.** Distances between clusters identified using the centre of gravity method (*UŚAN* structure)

Skupienie	Skupienie		
	1	2	3
1	0,000	0,566	0,545
2	0,566	0,000	0,369
3	0,545	0,369	0,000

Źródło: obliczenia własne.

W pierwszej grupie typologicznej wartość średnia obliczona dla cech będących elementami struktury *UŚAN* osiągnęła wartość maksymalną w przypadku następujących cech (tab. 125): $UŚAN_1$ (imprezy w domach kultury), $UŚAN_3$ (ka-pele muzyki ludowej i zespoły tańca regionalnego), $UŚAN_5$ (imprezy wg kalendarza imprez) oraz $UŚAN_6$ (zakłady twórczości i rzemiosła ludowego). W grupie

drugiej były to cechy: $U\dot{S}AN_2$ (koła i kluby w domach kultury) i $U\dot{S}AN_4$ (wystawy artystyczne). W grupie trzeciej żadna zmienna nie uzyskała maksymalnej, na tle pozostałych grup, wartości średniej.

Tabela 125. Średnie wartości zmiennych znormalizowanych w poszczególnych skupieniach uzyskanych metodą środków ciężkości (struktura $U\dot{S}AN$)

Table 125. Mean values of normalised variables in individual clusters obtained using the centre of gravity method ($U\dot{S}AN$ structure)

Warstwa	Skupienia wyodrębnione pod względem struktury $U\dot{S}AN$		
	1	2	3
$U\dot{S}AN_1$	0,154	0,141	0,085
$U\dot{S}AN_2$	0,189	0,851	0,052
$U\dot{S}AN_3$	0,182	0,038	0,119
$U\dot{S}AN_4$	1,111	0,189	0,044
$U\dot{S}AN_5$	0,432	0,086	0,091
$U\dot{S}AN_6$	0,335	0,112	0,181

Źródło: obliczenia własne.

UWARUNKOWANIA TURYSTYCZNEGO KIERUNKU ROZWOJU GÓRSKICH OBSZARÓW WIEJSKICH POLSKI

Streszczenie

Obszary górskie Polski stanowią specyficzne terytorium pod względem fizyczno-geograficznym, gospodarczym i społecznym. Posiadają one szczególne uwarunkowania przyrodnicze, ekonomiczne i kulturowe, z których wynikają zarówno ograniczenia, jak i szanse rozwoju tych obszarów. Z uwarunkowaniami przyrodniczymi wiążą się zwiększone koszty gospodarowania, głównie w rolnictwie, a także takich dziedzinach, jak budownictwo, czy komunikacja. Wiążą się z nimi także cechy stanowiące walory turystyczne, umożliwiające właśnie poprzez rozwój turystyki rekompensowanie przynajmniej części ograniczonych możliwości pozyskiwania dochodów przez ludność miejscową.

Obszary górskie definiuje się jako obszary, gdzie produkcja rolna jest utrudniona ze względu na niekorzystne warunki klimatyczne i ukształtowanie terenu. Podstawowym kryterium wyodrębniania obszarów górskich stosowanym w Polsce jest wzniesienie nad poziom morza. Do obszarów górskich zaliczono więc gminy i obręby geodezyjne, w których ponad połowa powierzchni użytków rolnych znajduje się na wysokości powyżej 500 m n.p.m.

Przestrzennie badaniami objęto górskie obszary wiejskie Polski, przy czym za najmniejszą jednostkę badawczą przyjęto obszar gminy. Obiektem badań są wszystkie gminy stanowiące w Polsce górskie obszary wiejskie o niekorzystnych warunkach gospodarowania (określane jako ONW górskie). Badaniami objęto łącznie 50 gmin (w czterech województwach: dolnośląskim, małopolskim, podkarpackim oraz śląskim), z których 43 to gminy wiejskie, natomiast 7 to gminy miejsko-wiejskie. Z uwagi na fakt, że przedmiot badań stanowią wyłącznie obszary wiejskie, analizą objęto gminy wiejskie w całości oraz części wiejskie gmin miejsko-wiejskich. Gminy te wybrano na podstawie rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 14 kwietnia 2004 r. w sprawie szczegółowych warunków i trybu udzielania pomocy finansowej na wspieranie działalności rolniczej na obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania objętej planem rozwoju obszarów wiejskich. Załącznik 2 rozporządzenia wskazuje enumeratywnie gminy stanowiące w Polsce obszary o niekorzystnych warunkach gospodarowania, w tym obszary górskie.

Aby dana gmina mogła wykorzystać turystykę jako siłę napędową lokalnego rozwoju społeczno-gospodarczego, muszą po pierwsze istnieć sprzyjające warunki uprawiania różnych form turystyki (muszą być podstawy dla powstania i zwiększania intensywności ruchu turystycznego), a po drugie – muszą być podstawy powstawania różnych form działalności gospodarczej w zakresie turystyki oraz związanej z obsługą ruchu turystycznego i zwiększonych potrzeb mieszkańców. Uwarunkowania (czynniki), decydujące o predyspozycjach gmin górskich do podjęcia i realizacji turystycznego kierunku rozwoju (rozwoju przez turystykę), mogą mieć charakter zewnętrzny oraz wewnętrzny. W pracy szczegółowej anali-

zie poddano wyłącznie uwarunkowania wewnętrzne. Przyjęto, że zbiorczą kategorią grupującą wszystkie te czynniki są *uwarunkowania turystycznego kierunku rozwoju obszaru (U)*. Uwarunkowania te poddano analizie, uwzględniając ich różnorodny charakter, co znalazło wyraz w postaci wyodrębnienia uwarunkowań cząstkowych, tj. uwarunkowań infrastrukturalnych, gospodarczych, środowiska (przyrodniczego i antropogenicznego) oraz społecznych, charakteryzowanych przez poszczególne cechy diagnostyczne.

W pracy wykorzystano różne metody badawcze. W odniesieniu do celu poznawczego pracy instrumentem była w szczególności analiza opisowo-jakościowa, która pozwoliła na zidentyfikowanie problemów oraz uwarunkowań rozwoju górskich obszarów wiejskich Polski. Cel metodyczny pracy zrealizowano, wykorzystując dorobek nauk ekonomicznych, bazując przy tym na wybranych metodach statystycznej analizy wielowymiarowej, a w szczególności na metodach taksonomicznych. Cel aplikacyjny osiągnięto, wykorzystując wyniki przeprowadzonych badań ilościowych oraz opracowując różne scenariusze rozwoju górskich obszarów wiejskich Polski ze wskazaniem możliwości uwzględnienia właściwego ich wariantu.

Źródłowe materiały dotyczące badanych cech zostały uzyskane drogą ankietową z urzędów gmin objętych analizą. Ponadto wykorzystano dane Głównego Urzędu Statystycznego, w tym dane Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań oraz Powszechnego Spisu Rolnego 2002. Dane, zarówno z badań ankietowych, jak i statystyczne GUS, zgromadzono dla celów porównawczych z dwóch lat – 2005 i 2007.

Korzystając z procedur taksonometrycznych, określono syntetyczny wskaźnik poziomu uwarunkowań turystycznego kierunku rozwoju. Na podstawie jego wartości obliczonych dla każdej z badanych gmin i dla każdego z uwarunkowań cząstkowych stwierdzono znaczące zróżnicowanie poziomu uwarunkowań rozwoju analizowanych gmin, zarówno pod względem poziomu ogółem, jak i z uwzględnieniem uwarunkowań cząstkowych (infrastrukturalnych, gospodarczych, środowiska i społecznych) analizowanej struktury. Szczególnie dużym zróżnicowaniem badane gminy charakteryzowały się pod względem uwarunkowań infrastrukturalnych (UI), w odniesieniu do których zakres zmienności okazał się największy. Najmniejszą zmiennością w 2007 r. charakteryzował się poziom uwarunkowań społecznych (US). Przeważająca liczba badanych gmin charakteryzowała się w 2007 r. niskim oraz bardzo niskim poziomem uwarunkowań gospodarczych (UG) oraz społecznych (US), a tylko w nielicznych gminach poziomy te były wysokie.

Analizując uporządkowanie gmin według wartości zmiennej syntetycznej opisującej poziom uwarunkowań ogółem, można zauważyć, że do grupy gmin o najkorzystniejszym poziomie uwarunkowań należą gminy, które już mają „tradycje” turystyczne, tj. realizują strategię rozwoju, w których turystyka odgrywa istotną rolę jako czynnik rozwoju lokalnego. Na podstawie uporządkowania gmin pod względem wartości miary syntetycznej wyznaczonej w zakresie warstw analizowanej struktury uwarunkowań, tj. uwarunkowań: *UI*, *UG*, *UŚ* oraz *US*, można zauważyć znaczną zmienność uporządkowania badanych gmin. Stwierdzono wyraźną zależność w uporządkowaniu badanych gmin pod względem poziomu uwarunkowań infrastrukturalnych (*UI*) i gospodarczych (*UG*). Natomiast pomiędzy uporządkowaniami pod względem poziomu uwarunkowań infrastrukturalnych (*UI*) i środowiska (*UŚ*) oraz gospodarczych (*UG*) i środowiska (*UŚ*) stwierdzono średnią zależność korelacyjną. Korelacja okazała się nieistotna w odniesieniu do następujących par uwarunkowań: infrastrukturalnych (*UI*) i społecznych (*US*),

gospodarczych (*UG*) i społecznych (*US*), jak również środowiska (*UŚ*) i społecznych (*US*).

Poszczególne uwarunkowania turystycznego kierunku rozwoju posłużyły jako odrębne kryteria klasyfikacji gmin górskich pod względem poziomu tych uwarunkowań. W wyniku klasyfikacji gmin pod względem poziomu uwarunkowań (*U*) turystycznego kierunku rozwoju górskich obszarów wiejskich Polski wyodrębniono cztery grupy gmin. Przyjęta metoda klasyfikacji (metoda trzech średnich) pozwala na uzyskanie jako wynikowej stałej liczby grup (cztery grupy) charakteryzujących się jednoznacznie ich interpretacją, tzn. kolejne grupy obejmują gminy o coraz niższym poziomie uwarunkowań, przy czym dwie pierwsze grupy odznaczają się poziomem powyżej średniej wyznaczonej dla wszystkich gmin (poziom „bardzo korzystny” oraz „korzystny”), a dwie następne – poziomem poniżej średniej (poziom „niekorzystny” oraz „wyjątkowo niekorzystny”).

Najmniej liczną okazała się pierwsza grupa gmin. W jej skład weszły cztery gminy górskie o „bardzo korzystnym” poziomie uwarunkowań turystycznego kierunku rozwoju, ustalonym na podstawie wszystkich cech diagnostycznych łącznie. Wszystkie gminy z pierwszej grupy typologicznej znajdują się w granicach administracyjnych województwa małopolskiego, przy czym trzy z nich tworzą zwarty przestrzennie układ, a czwarta znajduje się w otoczeniu obszarów o „korzystnym” poziomie uwarunkowań (gminy z grupy drugiej). Typologiczna grupa druga obejmuje 14 gmin górskich o „korzystnym” poziomie uwarunkowań (a więc o poziomie uwarunkowań powyżej wartości średniej ustalonej dla wszystkich badanych gmin łącznie). Gminy tej grupy występują we wszystkich czterech województwach, tworząc w przeważającej mierze większe obszary charakteryzujące się zbliżonym poziomem uwarunkowań. Gminy trzeciej grupy typologicznej, a więc charakteryzowane przez „niekorzystny” poziom uwarunkowań, zlokalizowane są również we wszystkich badanych województwach. W każdym z województw (z wyjątkiem śląskiego) są to gminy sąsiadujące z sobą i tworzące w ten sposób większe obszary charakteryzowane przez zbliżony pod względem wartości poziom uwarunkowań. Spośród 12 gmin z czwartej grupy żadna nie należała do gmin województwa podkarpackiego. Ich lokalizacja (zwłaszcza w województwie małopolskim) sugeruje wniosek, że górskie obszary wiejskie charakteryzowane przez „wyjątkowo niekorzystny” poziom uwarunkowań rozwoju zlokalizowane są na obrzeżach obszarów górskich.

Analiza zmian czasowych poddanej badaniom struktury uwarunkowań turystycznego kierunku rozwoju górskich obszarów wiejskich Polski pozwoliła na odnotowanie w roku 2007 w porównaniu z rokiem 2005 ogólnej poprawy poziomu uwarunkowań (*U*), przy czym uwarunkowania cząstkowe złożyły się na ten stan rzeczy w zróżnicowanym stopniu, tj. jedne z nich wpłynęły na ten poziom stymulująco, inne wpłynęły na niego hamująco. Maksymalny przyrost wartości poziomu uwarunkowań (*U*) odnotowano w gminie Jordanów, natomiast maksymalny spadek odnotowano w gminie Szaflary. Rozkład przestrzenny zmiany poziomu uwarunkowań wskazuje, że w większości gmin odnotowano przyrost wartości miary syntetycznej, a w mniejszej ich liczbie – obniżenie poziomu uwarunkowań.

W pracy przeprowadzono także klasyfikację gmin górskich Polski pod względem struktury uwarunkowań wewnętrznych turystycznego kierunku rozwoju, co pozwoliło na wyodrębnienie ośmiu typów górskich obszarów wiejskich.

Typ I górskich obszarów wiejskich obejmuje 33 gminy charakteryzowane przez wartość średnią poziomu uwarunkowań (*U*) poniżej wartości średniej wyznaczonej dla wszystkich gmin górskich. Istniejący poziom uwarunkowań świadczy o słabszej pozycji konkurencyjnej gmin objętych typem pierwszym. Gminy te

cechują się znacznym zróżnicowaniem poziomu uwarunkowań turystycznego kierunku rozwoju, tzn. występują gminy o wyraźnie niekorzystnym ich poziomie, jak również gminy o wyraźnej przewadze konkurencyjnej względem większości gmin górskich. Większość gmin pierwszego typu cechuje się niskimi wartościami miary syntetycznej poziomu uwarunkowań (U). Żadne z uwarunkowań cząstkowych (UI , UG , $UŚ$, US) nie osiągnęło poziomu równego średniej dla wszystkich gmin górskich. Poziom uwarunkowań infrastrukturalnych (UI), gospodarczych (UG) oraz środowiska ($UŚ$) można określić jako przeciętny, natomiast poziom uwarunkowań społecznych (US) – jako niski. Obszary górskie typu pierwszego występują we wszystkich czterech badanych województwach. Tworzą one kilka względnie zwartych przestrzennie skupisk, z których największe znajduje się na pograniczu województw śląskiego i małopolskiego.

Typ II górskich obszarów wiejskich tworzony jest przez siedem gmin górskich. Wartość średnia poziomu uwarunkowań (U) turystycznego kierunku rozwoju wyniosła nieco powyżej średniej dla wszystkich badanych gmin. Gminy typu drugiego są bardziej zróżnicowane pod względem ogólnego poziomu uwarunkowań niż miało to miejsce w wyróżnionym typie pierwszym, ale też żadna z nich nie osiągnęła tak niskiego, jak w typie pierwszym poziomu uwarunkowań. W gminach typu drugiego uwarunkowania społeczne (US) osiągnęły bardzo wysoki poziom. Jako przeciętny można uznać poziom uwarunkowań infrastrukturalnych (UI) oraz środowiska ($UŚ$), natomiast uwarunkowania gospodarcze (UG), średnio rzecz biorąc osiągnęły niski poziom. Gminy drugiej grupy typologicznej występują w województwie małopolskim i tworzą zwarty przestrzennie obszar z wyjątkiem gminy Muszyna.

Typ III górskich obszarów wiejskich obejmuje zaledwie trzy gminy, dla których wartość średnia poziomu uwarunkowań (U) plasuje tę grupę gmin na korzystnej pozycji konkurencyjnej względem większości gmin górskich. Trzecią grupę typologiczną charakteryzuje względnie niewielka zmienność, przy czym nawet gmina o najmniej korzystnych uwarunkowaniach w tej grupie osiągnęła poziom wyraźnie przewyższający średni poziom dla badanych gmin ogółem. Strukturę uwarunkowań turystycznego kierunku rozwoju gmin stanowiących typ trzeci górskich obszarów wiejskich cechuje przeciętny poziom uwarunkowań infrastrukturalnych (UI), wysoki poziom uwarunkowań gospodarczych (UG), bardzo wysoki poziom uwarunkowań środowiska ($UŚ$) oraz niski poziom uwarunkowań społecznych (US). Gminy trzeciej grupy typologicznej występują po jednej w województwach: śląskim, małopolskim oraz podkarpackim.

Typ IV górskich obszarów wiejskich tworzony jest również przez trzy gminy – jedna z województwa dolnośląskiego i dwie z małopolskiego. Ten typ obszarów górskich cechuje niski poziom uwarunkowań (U) turystycznego kierunku rozwoju, przy czym jest on wyraźnie niższy niż to miało miejsce w pierwszej grupie typologicznej. W gminach górskich tego typu poziom uwarunkowań infrastrukturalnych (UI) można określić jako przeciętny, poziom uwarunkowań gospodarczych (UG) i środowiska ($UŚ$) – jako niski, natomiast poziom uwarunkowań społecznych (US) – jako wysoki.

Typ V górskich obszarów wiejskich opisany jest przez poziom uwarunkowań turystycznego kierunku rozwoju tylko nieznacznie przewyższający średni poziom ustalony dla wszystkich gmin górskich. W tym względzie typ piąty obszarów można porównać do typu drugiego, jednakże charakteryzuje się on wyraźnie korzystniejszym poziomem uwarunkowań gospodarczych oraz infrastrukturalnych. Ten typ reprezentuje tylko jedna gmina górską, tj. gmina Poronin (województwo małopolskie). Uwarunkowania infrastrukturalne (UI) oraz środowiska ($UŚ$)

osiągnęły w niej poziom przeciętny, uwarunkowania gospodarcze (*UG*) – poziom wysoki, natomiast uwarunkowania społeczne (*US*) – bardzo wysoki.

Typ VI górskich obszarów wiejskich, do którego zaklasyfikowano też jedną tylko gminę – Krynicy-Zdrój (województwo małopolskie), charakteryzuje się bardzo wysokim poziomem uwarunkowań (*U*) turystycznego kierunku rozwoju, przy czym poszczególne jego składowe cechy również bardzo wysoki poziom z wyjątkiem uwarunkowań środowiska (*US*), których poziom można określić jako przeciętny.

Typ VII górskich obszarów wiejskich cechuje gminę Uście Gorlickie (województwo małopolskie). Typ ten opisany został przez bardzo wysokie wartości miary poziomu uwarunkowań (*U*) turystycznego kierunku rozwoju. Poziom poszczególnych uwarunkowań stanowiących warstwy analizowanej struktury można ocenić jako bardzo wysoki – w odniesieniu do uwarunkowań infrastrukturalnych (*UI*) i gospodarczych (*UG*), jako wysoki – w odniesieniu do uwarunkowań środowiska (*US*) oraz przeciętny – w stosunku do uwarunkowań społecznych (*US*).

Typ VIII górskich obszarów wiejskich charakteryzuje się bardzo niskim poziomem uwarunkowań (*U*) turystycznego kierunku rozwoju, przy czym w odniesieniu do uwarunkowań infrastrukturalnych (*UI*), gospodarczych (*UG*) i środowiska (*US*) również okazał się on bardzo niski, a w wypadku uwarunkowań społecznych (*US*) – wysoki. Jedynie gmina Czarny Bór (województwo dolnośląskie) została zaklasyfikowana do ósmego typu górskich obszarów wiejskich.

Na podstawie przeprowadzonych badań i uzyskanych wyników klasyfikacji pod względem poziomu oraz struktury uwarunkowań turystycznego kierunku rozwoju opracowano scenariusze turystycznego kierunku rozwoju górskich obszarów wiejskich Polski.

Scenariusz pierwszy kierowany jest do gmin górskich charakteryzujących się bardzo wysokim poziomem uwarunkowań turystycznego kierunku rozwoju, co stanowi bez wątpienia o dużych możliwościach rozwoju turystyki na ich obszarze. Poprzez systematyczną dbałość o istniejące uwarunkowania celem zwiększenia ich atrakcyjności (turystycznej i inwestycyjnej) oraz zachowania ich dla przyszłych pokoleń gminy te predestynują do wzrostu pozycji konkurencyjnej względem gmin o podobnym poziomie uwarunkowań turystycznego kierunku rozwoju. Gminy górskie, wybierając i rozwijając turystykę jako wiodącą działalność gospodarczą, stają się beneficjentami pozytywnych efektów (efektów mnożnikowych) wielofunkcyjnego rozwoju obszaru.

Scenariusz drugi przeznaczony jest dla gmin górskich zamierzających wykorzystywać powstające efekty mnożnikowe turystyki w stymulowaniu rozwoju społeczno-gospodarczego. Obszary predestynowane do realizacji drugiego scenariusza rozwoju charakteryzują się ponadprzeciętnym (ale nie najwyższym) poziomem uwarunkowań turystycznego kierunku rozwoju. Obszary te stanowią więc atrakcyjną przestrzeń dla podmiotów rynku turystycznego zainteresowanych turystyką (po stronie popytowej oraz podażowej). W celu poprawy swojej pozycji konkurencyjnej gminy górskie, dla których realizacja tego scenariusza jest właściwa, wymagają rozwiązania pewnych istotnych kwestii wynikających z przynależności danej gminy do jednego z wyodrębnionych typów górskich obszarów wiejskich, a więc związanych ze strukturą uwarunkowań.

Scenariusz trzeci uwzględnia możliwość podjęcia i realizacji turystycznego kierunku rozwoju górskich obszarów wiejskich, przy czym taka alternatywa nie może stanowić głównego czynnika rozwoju społeczno-gospodarczego, a wyłącznie dodatkowy (uzupełniający) przyczyniający się do zwiększenia stopnia wielofunkcyjności danego obszaru. Trzeci scenariusz rozwoju przewidziany został dla

gmin górskich charakteryzujących się znaczącymi ograniczeniami w zakresie podjęcia i realizacji turystycznego kierunku rozwoju. Gminy te mogą realizować go w ograniczonym zakresie, przyjmując jako niezbędne rozwiązanie licznych istotnych kwestii (również wynikających z faktu zaklasyfikowania ich do danego typu górskich obszarów wiejskich) w celu wykorzystania dodatnich (pozytywnych) efektów zewnętrznych generowanych przez turystykę w zakresie rozwoju społeczno-gospodarczego. Szansą dla tych gmin może być wykreowanie regionalnego (lokalnego) produktu turystycznego, gwarantującego wzrost atrakcyjności turystycznej i inwestycyjnej, przejawiający się możliwością konkurowania o turystów i inwestorów z innymi gminami góorskimi, nawet tymi o wyższym poziomie uwarunkowań tego rozwoju.

Scenariusz czwarty zakłada „ostrożne” podejście do kwestii stymulowania rozwoju lokalnego dzięki korzyściom (gospodarczym, społecznym oraz przyrodniczym) generowanym przez turystykę. Scenariusz ten został przewidziany dla takich górskich obszarów wiejskich, które charakteryzowane są przez bardzo niski poziom uwarunkowań turystycznego kierunku rozwoju. Gminy górskie, dla których przewidziany został czwarty scenariusz rozwoju, cechują się istotnymi ograniczeniami realizacji turystycznego kierunku rozwoju, co wskazuje na niewielkie szanse skutecznej jego realizacji. Niemniej jednak bardziej szczegółowa analiza zapóźnień w sferze uwarunkowań rozwoju (uwarunkowań cząstkowych) umożliwia zróżnicowanie gospodarki lokalnej przez podejmowanie przez podmioty działalności turystycznej.

Każdy z czterech opracowanych scenariuszy turystycznego kierunku rozwoju górskich obszarów wiejskich Polski uwzględnia w swoich założeniach poziom uwarunkowań tego rozwoju właściwy dla kolejnych przebadanych gmin górskich. O sposobie realizacji przez daną gminę góorską określonego scenariusza nie może jednak przesądzać sam tylko specyficzny dla niej poziom uwarunkowań. Należy także uwzględnić strukturę tych uwarunkowań, którą tworzą uwarunkowania cząstkowe w postaci uwarunkowań infrastrukturalnych, gospodarczych, środowiska oraz społecznych.

Scenariusze te stanowią narzędzie podejmowania decyzji na szczeblu lokalnym, czyli tam, gdzie wazą się decyzje o podjęciu i realizacji turystycznego kierunku rozwoju obszaru, bądź też tam, gdzie taki kierunek rozwoju obszaru jest już realizowany, a władze gminy jedynie potwierdzając trafność swoich dotychczasowych decyzji, podejmują działania zmierzające do jego kontynuowania podjętą ścieżką rozwoju.

CONDITIONS OF MOUNTAIN RURAL AREAS IN POLAND DEVELOPMENT THROUGH TOURISM

Summary

Mountain areas in Poland constitute a special territory with respect to physico-geographical, economic and social aspects. There are specific environmental, economic and cultural conditions, which on one hand restrain and on the other provide chances of these areas development. Environmental conditions involve higher economic costs mainly in agriculture but also in other fields, such as construction or transportation. Other characteristics of these areas include landscape values which just through development of tourism can at least partially recompense the local communities the limited opportunities of gaining incomes.

Mountain areas are defined as the areas where agricultural production is made difficult by the unfavourable climatic conditions and land configuration. The basic criterion used for identification of mountain areas in Poland is their elevation above the sea level. Therefore the mountain areas comprise communes and land surveying districts, where over a half of the arable land area is situated above 500 m a.s.l.

Considering the investigated space, the research comprised mountain rural areas in Poland, whereas the area of a single commune was assumed as the smallest researched unit. The object of studies were all communes which in Poland constitute mountain less favoured areas (mountain LFA). The investigations comprised a total of 50 communes (in four provinces: dolnośląskie, małopolskie, podkarpackie and śląskie), of which 43 are rural communes, whereas 7 are urban-rural communes. Due to the fact that rural areas have been the object of research, analysed were wholly rural communes and rural parts of urban-rural communes. The communes were selected on the basis of the Regulation of the Council of Ministers dated 14 April 2004 stating detailed terms and procedures of providing financial assistance for supporting agricultural activity in less favoured areas included in the rural development plan. Appendix 2 to the above mentioned regulation enumerates the communes in Poland which constitute less favoured areas, including also mountain areas.

In order that an individual commune may use tourism as a driving force for local social-economic development, in the first place there must be conditions favourable for practising various forms of tourism (bases for starting and then intensifying the tourist movement are necessary prerequisites), secondly opportunities must be opened up for creating various enterprises connected with tourism and providing services for tourists, and capable of meeting increased needs of local communities. Conditions (factors) determining mountain communes predisposition for undertaking and realisation of development through tourism may be either of external or internal character. A detailed analysis was conducted in the thesis only on the internal conditions. It was assumed that a collective category grouping all

these factors are the conditions of the area development through tourism (U). These conditions were analysed considering their diversified character, which was presented as identification of partial conditions, i.e. infrastructural, economic, environmental (natural and anthropogenic) and social conditions characterised by individual diagnostic features.

Various research methods were applied in the thesis. Regarding the cognitive objective of the thesis, descriptive-qualitative analysis was the tool which allowed to identify the problems and conditions of the development of mountain rural areas in Poland. The methodological aim of the thesis was realised by using the output of economic sciences, at the same time basing on selected methods of multivariate statistical analysis, particularly taxonomic methods. The applicational aim was reached using the results of conducted quantitative analysis and developing various scenarios for the development of mountain rural areas in Poland, pointing to a potential of considering their proper variant.

The source materials concerning the analysed features were obtained by means of surveys conducted by communes offices of the analysed communes. Moreover, the Author used the data provided by the Central Statistical Office, including the data from Population and Housing Census and Agricultural Census 2002. For the purpose of comparison, the data both from the survey studies and statistical CSO data were gathered for two years 2005 and 2007.

Taxonomic procedures were used to determine the synthetic indicator of the level of development conditions through tourism. On the basis of its values computed for each of the analysed communes and for the partial conditions, a considerable diversification of the level of development conditions through tourism was found for the analysed communes, both with respect to the general level and considering partial conditions (infrastructural, economic, environmental and social) of the analysed structure. The analysed communes revealed especially great diversification with respect to infrastructural conditions (UI), for which variability range proved the widest. The level of social conditions (US) was characterised by the smallest variability in 2007. Also in 2007 the prevailing number of the analysed communes was characterised by low or very low level of economic (UG) and social (US) conditions and only in few communes these levels were high.

The analysis of commune ordering according to the values of synthetic variable describing the general conditions level, reveals that the group of communes with the most advantageous level conditions includes those, which already have some tourist "traditions", i.e. have been implementing a development strategy, in which tourism plays a crucial role as a local development factor. On the basis of arranging communes according to the value of synthetic measure determined within the range of the analysed condition structure layers, i.e. UI, UG, UŚ and US conditions, a considerable variability of the analysed communes ordering may be seen. An apparent dependence was observed for the analysed communes ordering in respect of the level of infrastructural (UI) and economic (UG) conditions. On the other hand a medium correlational dependence was found for the ordering according to the level of infrastructural (UI) and environmental (UŚ) conditions, and economic (UG) and environmental (UŚ) conditions. The correlation proved nonsignificant for the following pairs of conditions: infrastructural (UG) and social, economic (UG) and social (US), and also for environmental (UŚ) and social (US).

Individual conditions of development through tourism served as separate criteria for classification of mountain communes according to the level of these conditions. Four groups of communes were identified in result of commune

classification with respect to the level of conditions (U) of mountain areas in Poland development through tourism. Applied method of classification (triple averages method) allows to obtain as a result a constant number of groups (four groups) characterised by an unanimous interpretation, i.e. the subsequent groups comprise communes with decreasing level of conditions, however the two first groups reveal the level above the average determined for all communes ("very advantageous" and "advantageous" level), whereas the two next reveal the level beneath the average ("disadvantageous" and "exceptionally disadvantageous").

The first group of communes proved the least numerous. It comprised four mountain communes with a "very advantageous" level of conditions of development through tourism, determined on the basis of all diagnostic features. All communes from the first typological group are situated within the administrative boundaries of the małopolskie province, where three of them constitute a compact spatial configuration, whereas the fourth one is surrounded by the areas with "advantageous" level of conditions (communes from the second group). The second typological group comprises 14 mountain communes with an "advantageous" level of conditions (i.e. the level of conditions above the average value determined jointly for all analysed communes). The communes in this group are situated in all provinces, in majority forming larger areas characterised by an approximate level of conditions. The communes in the third typological group, i.e. characterised by "disadvantageous" level of conditions are also localised in all investigated provinces. In each of the provinces (except śląskie) these are neighbouring communes together forming larger areas characterised by an approximate value of conditions level. None of the 12 communes from the fourth group is situated in the podkarpackie province. Their localisation (particularly in the małopolskie province) suggest a conclusion that mountain rural areas characterised by "exceptionally disadvantageous" level of conditions for development are situated on the border of mountain terrains.

The analysis of time changes of investigated structure of conditions for mountain rural areas in Poland development through tourism allowed to register a general improvement of the conditions (U) level in 2007 in comparison with 2005, however the partial conditions differently contributed to this situation, i.e. some stimulated the level, whereas the others had a negative effect. The maximum increase in the value of condition (U) level was noted in Jordanów commune, whereas a maximum decrease was registered in Szaflary commune. Spatial distribution of the change in the level of conditions shows that in a majority of communes an increase in the synthetic measure value was noted, whereas the level of conditions decreased in the least number of the communes.

The thesis presents also the classification of mountain communes in Poland conducted with respect to the structure of internal conditions for the development through tourism, which allowed to identify eight types of mountain rural areas.

Type 1 of mountain rural areas comprises 33 communes characterised by a medium value of conditions level (U), below the mean value determined for all mountain communes. The existing level of conditions evidences a weaker competitive position of the communes within the first type. These communes reveal a considerable diversification of the level of development conditions through tourism, i.e. there are communes where this level is apparently disadvantageous, but also those showing obvious competitive advantage over most mountain communes. A majority of the first type communes is characterised by low values of synthetic measure of the level of conditions (U). None of the partial conditions (UI, UG, UŚ or US) reached the level equal to the average for all mountain communes.

The level of infrastructural (UI), economic (UG) and environmental (UŚ) conditions may be determined as average, whereas the level of social conditions (US) as low. The mountain areas of the first type are situated in all four analysed provinces. They constitute several relatively compact spatial clusters, of which the largest is located on the border of the śląskie and małopolskie provinces.

Type 2 of the mountain rural areas consists of seven mountain communes. The mean level value of conditions (U) for development through tourism was lightly above the mean value computed for all analysed communes. The communes of the second type are more diversified with respect to general level of conditions than those of the first type, but none has reached such low level of conditions as registered in type 1. In the communes of the second type social conditions (US) reached very high level. The levels of infrastructural (UI) and environmental (UŚ) conditions may be considered average, whereas economic (UG) conditions on average reached a low level. The communes from the second typological group are situated in the małopolskie province and form a spatially compact configuration, except for the Muszyna commune.

Type 3 of mountain rural areas comprise only three communes which the mean value of condition level (U) places in a disadvantageous competitive position in relation to most mountain communes. The third typological group is characterised by a relatively small variability, however even the commune with the least advantageous conditions in this group reached the level apparently higher than the average level for a total of the analysed group. The structure of conditions for development through tourism in communes constituting the third type of mountain rural areas reveals an average level of infrastructural (UI) conditions, high level of economic conditions (UG), very high level of environmental conditions (UŚ) but a low level of social conditions (US). One of the communes from the third typological group is situated in śląskie, małopolskie and podkarpackie province, each.

Type 4 of the mountain rural areas is also formed of three communes – one in the dolnośląskie and two from the małopolskie province. This type of mountain areas is characterised by a low level of conditions (U) for development through tourism which is apparently lower than registered in the first typological group. In this typological group the level of infrastructural (UI) conditions may be assessed as average, the level of economic (UG) and environmental (UŚ) conditions as low, whereas the level of social (US) conditions as high.

Type 5 of mountain rural areas is described by the level of conditions for development through tourism as only slightly exceeding the average level determined for all mountain areas. In this respect the fifth type of the areas may be compared with the second type, however it is characterised by an apparently more advantageous level of economic and infrastructural conditions. This type is represented by only one mountain commune, i.e. Poronin commune (małopolskie province). Infrastructural (UI) and environmental (UŚ) conditions reached the average level, economic conditions (UG) – high level, whereas social conditions (US) – very high level.

Type 6 of mountain rural areas to which also only one commune (Krynica Zdrój in the małopolskie province) was classified is characterised by a very high level of conditions (U) for development through tourism, however the individual components also represent a high level, except for the environmental (UŚ) conditions, whose level may be described as average.

Type 7 of mountain rural areas characterises Uście Gorlickie commune (małopolskie province). This type was described by very high values of the measure of condition (U) level of development through tourism. The levels of individual

conditions constituting the layers of the analysed structure may be assessed as very high – considering the infrastructural (UI) and economic (UG) conditions, but average with respect to social conditions (US).

Type 8 of mountain rural areas is characterised by a very low level of conditions (U) for development through tourism, and the level proved also very low concerning the infrastructural (UI), economic (UG) and environmental (UŚ) conditions, but high for social conditions (US). Only Czarny Bór commune (dolnośląskie province) was classified to the eighth type of mountain rural areas.

On the basis of conducted research and obtained results of classification concerning the level and structure of conditions for development through tourism, scenarios of mountain rural areas in Poland development through tourism were developed.

The first scenario targets mountain communes characterised by very high level of conditions for development through tourism, which undoubtedly determined considerable potential of tourism development in these areas. Owing to systematic care about the existing conditions and to improve their attractiveness (for tourists and investors), and maintaining them for future generations, these communes are predetermined to improve their competitive position over the communes with a similar level of conditions for development through tourism. By choosing and developing tourism as the leading economic activity, the mountain communes become beneficiaries of positive effects (multiplier effect) of multifunctional area development.

The second scenario is meant for mountain communes which intend to use generated multiplier effects of tourism for stimulating their socio-economic development. The areas where the second development scenario should be implemented are characterised by over the average (but not the highest) level of conditions for development through tourism. Therefore, these areas constitute an attractive space for tourist market subjects interested in tourism (considering sales and demand). In order to improve their competitive position, the mountain communes for which realisation of this scenario seems proper, must solve some important problems resulting from their affiliation to one of the identified types of mountain rural areas, i.e. connected with the structure of conditions.

The third scenario considers a possible undertaking and realisation of mountain rural areas development through tourism, however this alternative cannot be the main factor of socio-economic development, but only an additional (supplementary) one contributing to an improvement of this area multifunctionality. The third scenario of development has been developed for the mountain communes characterised by considerable constraints involved in the undertaking and realization of development through tourism. These communes may realize it in a limited scope, considering as crucial solving numerous important problems (resulting also from their classification to an individual type of mountain rural areas) in order to utilise positive external effects generated by tourism in the field of socio-economic development. A chance for these communes is provided by creating a regional (local) tourist product, ensuring their improved attractiveness for tourists and investors, apparent as possible competing for tourists and investors with the other mountain communes, even these with a higher level of conditions for development.

The fourth scenario assumes “careful” approach to stimulating local development owing to the benefits (economic, social and environmental) generated by tourism. This scenario was intended for the mountain rural areas characterised by very high level of conditions for development through tourism. Mountain com-

munes for which the fourth development scenario was developed are characterised by considerable constraints in the realisation of development through tourism, which points to small chances of its effective implementation. However, more detailed analysis of delays in the sphere of conditions for development (partial conditions) enables diversification of the local economy through undertaking tourist activities by economic subjects.

Each of the four scenarios developed for mountain rural areas in Poland development through tourism includes in its assumptions the level of conditions of development proper for the subsequent analysed mountain communes. However, the way in which individual scenario would be realised by individual communes cannot be determined only by its specific level of conditions. One should also consider the structure of these conditions, formed by partial, i.e. infrastructural, economic, environmental and social conditions.

These scenarios are a tool for decision making on a local level, i.e. in places where decisions are made about undertaking and realisation of the area development through tourism, or in the localities where this particular direction of development has been already pursued, and the commune authorities need only to confirm their former right decisions and continue the initiated development.

Dr Dorota Chudy-Hyski
Katedra Turystyki
Górnośląska Wyższa Szkoła Handlowa
im. Wojciecha Korfańtego w Katowicach

INFRASTRUKTURA I EKOLOGIA TERENÓW WIEJSKICH

Czasopismo naukowe wydawane przez Komisję Technicznej Infrastruktury Wsi Polskiej Akademii Nauk Oddział w Krakowie. Ma charakter ogólnokrajowy i jest otwarte na Autorów z całego świata. Wydawane jest w języku polskim i angielskim. Zgłaszane do publikacji artykuły winny być oryginalnym osiągnięciem Autora, dotychczas niepublikowane, poświęcone problemom technologicznym, projektowym, ekonomicznym lub teoretycznym z tytułowego zakresu czasopisma. Przyjmujemy manuskrypty, w objętości do 10 str. pisma komputerowego (Times New Roman, 12, odstęp 1,5) napisane w języku polskim lub angielskim. Autorów spoza Polski prosimy o nadsyłanie manuskryptów w języku angielskim. Każdy artykuł winien być zaopatrzony w wyczerpujące streszczenie ze słowami kluczowymi (w języku manuskryptu) do 3000 znaków (jedna strona), wraz z załączonym tłumaczeniem angielskim. Drukujemy również w kolorze, w przypadku istotnej konieczności (fotografie, skomplikowane rysunki, mapy). Manuskrypt, w dwóch egzemplarzach należy przesłać pocztą na adres Redakcji, dołączając tekst na dyskietce lub CD, z oddzielnymi ilustracjami.

INFRASTRUCTURE AND ECOLOGY OF RURAL AREAS

Scientific journal published by the Commission of Technical Infrastructure of Polish Rural Areas of the Academy of Letters - Krakow Branch. It is a nation wide journal, which accepts contributions from Authors from all over the world. It is published in Polish and English. Submitted contributions should be original scientific papers, so far unpublished, dealing with technological, design, economic or theoretical issues within the scope of the journal.

Submitted manuscripts should not exceed 10 typewritten pages (Times New Roman, font 12, 1.5 line spacing). The Authors from abroad may submit their papers in English. Each article must have a summary and keywords of not more than 3000 characters (one page). Color reproductions are possible only in special cases (photographs, complicated figures or maps). The manuscripts, in duplicate, should be sent by post to the editorial office. Electronic version on a diskette or CD with illustrations provided separately should accompany the hard copies

INFARSTRUKTUR UND ÖKOLOGIE DES LÄNDLICHEN RAUMS

Die neue Forschungszeitschrift der Kommission der Technischen Infrastruktur an der Polnischen Wissenschaftsakademie, Abteilung in Krakau, hat ein nationaler Charakter und publiziert gern die Arbeiten von Autoren aus Polen sowie auch aus der ganze Welt. Die Forschungszeitschrift wird in Polnisch und Englisch verlegt.

Die vorgelegten Artikel sollen Originalarbeiten sein und dürfen nicht gleichzeitig an anderer Stelle zur Publikation eingereicht werden. Die Forschungsarbeiten sollen den Technologischen, Wirtschaftlichen. Planungs- sowie auch den theoretischen Problemen gewidmet sein, die eng der Titelbereich der Zeitschrift behandeln. Zugesandte Manuskripte sollen mit dem Umfang von höchstens 10 Druckseiten (Times New Roman, Schriftgrosse: 12 pt, Zeilenabstand: 1.5-fach) sein. Für die Autor/innen ausserhalb Polens wird es zugelassen die Manuskripte in Englisch zuschicken.

Dem Text wird im Manuskript eine Zusammenfassung mit den Schlussworten vorangestellt, die eine Länge von 3000 Zeichen (1 Druckseite) nicht übersteigen sollte.

Nach Bedarf drucken wir auch in Farbe (Aufnahmen, Karten, komplizierte Bilden).

Die zwei ausgedruckte Exemplare eines Manuskripts mit der Diskettenversion (die Abbildungen getrennt) bitte zur Redaktion senden.